
KÁRPÁTALJA 1938–1941

MAGYAR ÉS UKRÁN TÖRTÉNETI KÖZELÍTÉS

Szerkesztette: Fedinec Csilla

KÁRPÁTALJA 1938–1941

KÁRPÁTALJA 1938–1941

MAGYAR ÉS UKRÁN TÖRTÉNETI KÖZELÍTÉS

Szerkesztette:
Fedinec Csilla

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY
BUDAPEST, 2004

A kötetet összeállította, fordította és szerkesztette:
Fedinec Csilla

A kötet megjelenését

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
és az Oktatási Minisztérium NKFP
„Kulturális külpolitika és nemzeti identitás alprogramja”
támogatta

Lektorálta:
Bárdi Nándor

A címlapon az ungvári „Országház” látható egy korabeli képeslapon.
Az 1934–36-ban emelt konstruktivista épület mind a mai napig
a kárpátaljai adminisztrációnak ad otthont.

© Teleki László Alapítvány
Felelős kiadó: Diószegi László

Nyomdai előkészítés:
Kalonda Bt.

ISBN 963 7081 03 8
ISSN 0866-1251

TARTALOM

Előszó	7
BOLDYZHAR, MYKHAILO – BOLDYZHAR, SERGIJ Kárpátalja állami-jogi helyzete: tervek és tények	11
VEGESH, MYKOLA Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939	21
HUDANYCH, VASYL Mi volt a Kárpáti Szics?	37
VEGESH, MYKOLA – HRECHENIUK, NADIYA A galíciai ukránok és Kárpátalja 1938–1939-ben	53
HAPONENKO-TÓTH, IRYNA Kárpáti Ukrajna magyar megszállása (1938. november – 1939. március)	71
BRENZOVICS LÁSZLÓ A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941	87
NECZE GÁBOR Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében	119
ABLONCZY BALÁZS A leghűségesebb nemzet és a völgygátak Teleki Pál a ruszinokról és az Északkeleti Felföldről	147
VASAS GÉZA Egy félbehagyott alkotmány Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben	157
FEDINEC CSILLA Kárpátalja kronológia. 1938. szeptember – 1941. december	217

Előszó

Mit tudunk ma Kárpátalja történelméről? Ismerjük a magyar, a magyarországi szempontot. Van elképzelésünk arról, mit tudnak, gondolnak ugyanerről a témáról az ukránok, de ez alig több az elképzelésnél. Leragadtunk-e annál, hogy a többségi lakosság ebben a régióban a rutén, a ruszin? Tudomásul vesszük-e, hogy kik az ukránok, mit képviselnek és mióta ezen a földrajzi-politikai területen?

Ezzel a kötettel nem akarunk állást foglalni egyik vagy másik nézet mellett, hanem teret akarunk biztosítani minden nézőpontnak, be akarjuk mutatni az ukrán tényezőt is, amely a XX. században, illetve máig lényeges, szerves leválaszthatatlan része a Magyarországon használt Kárpátalja fogalomnak.

A kötetben szereplő történészeket a magyar–ukrán viszony legérzékenyebb három évének feltárására kértük fel. Az 1938 és 1941 közötti időszak Kárpátalja autonóm területté nyilvánítása Cseh-Szlovákia keretein belül, a magyar katonai közigazgatás ódiума, a két első magyar kormányzó ténykedése és Teleki Pál miniszterelnök meddő harca a ruszinok („rutének”, „magyar-oroszok”) különleges státusáért.

1938 szeptemberében Kárpátalján új lendületet vett az ukrán szervezkedés. Többek között megalakult az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács, amely a komáromi tárgyalások megkezdése előtti napon a Központi Orosz Nemzeti Tanáccsal – melynek 1919. május 8-i döntésével nagy szerepe volt a régió Csehszlovákiához csatolásában – összefogva megalakította Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát. Első memorandumában manifestálta, hogy magát az önrendelkezéssel és önkormányzattal bíró összes ruszin terület egyetlen törvényes képviselőjének tekinti, s küldöttséget menesztett Prágába, hogy tárgyaljon az autonóm kormány megalakításáról. Október 11-én a csehszlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány kinevezéséhez. A miniszterelnök Bródy András (Autonóm Földműves Szövetség) lett. Október 26-án azonban Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták. Syrový Avgusztin Volosint nevezte meg az új miniszterelnöknek. Volosin kijelentette, hogy az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozata értelmében ragaszkodik Kárpáti Ukrajna etnográfiai integritásához, a néprajzi határokhoz és elutasítja a népszavazást a terület sorsáról. J. Tiso oldalán személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban, ahol kihirdették a tengelyhatalmak döntőbíróági határozatát. Podkarpatszka

Rusz területéből 1523 km² (az országrész 21,1 százaléka) Magyarországhoz került.

Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári (és a Nagykaposi) járás(oka)t az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki (és Vásárosnaményi) járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták.¹

A régió egészének katonai visszafoglalása² után az 1939. évi területrendezés-kor Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi (és Vásárosnaményi) járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszöllősi (és Halmi) járás(oka)t, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői (Aknasuhatagi, Dragormérfalvi, Felsővisói és Máramarosszigeti) járás(oka)t foglalta magába.³ A ruszinok lakta területeket pedig a vármegyarendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Külön sajátossága ennek a területnek, hogy nem voltak mindenütt szabályosan meghúzott határai. Ugyanis egy-egy település két-két közigazgatási területhez is tartozhatott.⁴

A kormányzóság három kirendeltségre oszlott: ungi Ungvár székhellyel (Ungvidéki, Perecsenyi, Nagybereznai, Szobránci járások), beregi Munkács székhellyel (Munkácsvidéki, Ilosvai, Szolyvai járások), máramarosi Huszt székhellyel (Nagyszőlősi, Huszti, Ökörmezői, Técsői, Rahói járások).⁵ 1940-ben a máramarosi kirendeltség Técsői járásának neve Taracvölgyre változott (székhelye Técső). Megszűnt a Nagyszöllősi járás, a községek részben a Husztihoz, a beregi kirendeltség Ilosvai járásához, illetve Ugocsa vármegyéhez kerültek.⁶

A podkarpatszka ruszi időszak magyar politizálásának egyik kulcskérdése volt az autonómiához való viszonyulás. A testvéri, őslakos érzést, összefogást hangoztató kárpátaljai magyar politikusok, magyarországi politikai erők burkolt támogatásával, folytatták azt a politikát, amely a ruszin nemzeti gondolatot és a ruszinoknak megígért, de kárpátaljai, tehát az itt élő magyaroknak is szóló

¹ *Magyar Törvénykezés*, 1938, 36. sz. 572. p.; *Budapesti Közlöny*, 1938, 284. sz. 2–4. p.

² A vonatkozó magyar törvények szövegében: a Felvidék és Erdély „visszacsatolt”, a Délvidék „visszafoglalt”, Kárpátalja pedig „visszatért” terület.

³ 7.800/1940. M. E. rendelet. = *Budapesti Közlöny*, 1940, 250. sz. 1–4. p. Életbe lépett 1940.XI.26.; 912/1940. B. M. rendelet. = *Budapesti Közlöny*, 1940, 264. sz. 7. p. A járási beosztást a 23.300/1940. B. M. rendelet szabályozta. = *uo.* 7–16. p.

⁴ A kérdésre vonatkozó törvények és rendeletek elemzését ld. Fedinec Csilla: Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. = *Magyar Pedagógia*, 1996/4. 367–375. p.

⁵ 6.200/1939. M. E. rendelet Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. = *Magyar Törvénykezés*, 1939, 323. sz. 329. p.; *Budapesti Közlöny*, 1939, 140. sz. 1–3. p. Életbe lépett 1939.VII.7-i hatállyal. *Budapesti Közlöny*, 1939, 146. sz. 5–7. p.

⁶ A közigazgatásban eszközölt kisebb módosításokra nem térünk ki, jelentősebb a 23.301/1940. B. M. rendelet. = *Budapesti Közlöny*, 1940, 264. sz. 16. p.

autonómia ügyét igyekeztek képviselni, még úgy is, hogy nem felvidéki magyarságban, hanem kárpátaljai magyarságban gondolkodtak.

Sajátos visszahatás erre az időszakra, s ezekre a történésekre az autonómia kérdésének kezelése 1938–1939 után. A határok az „*anyaország*” és a „*részek*” között szavakban sem tűntek el. Például az egységes Magyarországon az 1944-re kiadott Máriapócsi naptár a következő régiókra osztotta az országot: 1. Anyaország, 2. Felvidék (ide tartozónak fogta fel Kárpátalját is), 3. Erdély.⁷

Kárpátalja nehezen kezelhető ügy lett a magyar kormány számára. A helybeli lakosság körében visszatetszést keltett az életszínvonal nyilvánvaló romlása, a liberális csehszlovák demokráciához képest a véleménysszabadságot sokkal inkább kordában tartó Horthy-rendszer. Novákovits Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „*a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni*”.⁸ Fenczik István, a „*fasiszta*” szervezetet irányító országgyűlési képviselő is, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lényeges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „*a katonai parancsnokok túlkapasai nagy elhídegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául esett*”, valamennyi hivatalban „*a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve*”, a „*görögkeleti vallás*” gyakorlása akadályokba ütközik.⁹ Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Sérelmes volt az is, hogy nem kaptak komoly szerepet a csehszlovák időszakban vezető szerepet betöltő magyar politikusok, vagy egyfajta skizofrén állapotba kerültek azzal, hogy már nem gondolták komolyan a ruszin autonómiát. Új emberek kerültek pozícióba, olyanok is, akik az 1938–39-es katonai akciók támogatásában kerültek először előtérbe. A „*húszéves küzdelemben kivívott*” intézmények megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe, noha a „*kárpátaljaiak*” a „*szlovenszkóiakkal*” szemben kialakított egyfajta szuverenitását az „*anyaország*” kötelékében sem kívánták volna feladni, ami azonban nem illett bele az integráns Magyarország képébe. A politikában a kárpátaljai magyarok útja, az összes hangzatos megnyilatkozás ellenére, az a metaforikusnak tekinthető „*alig egy-két perc*” volt, amiről R. Vozáry beszélt 1938 őszén a *Kárpáti Magyar Hírlapban*.¹⁰

⁷ MOL, K 28, 137. cs., 271/II. t.

⁸ MOL, K 28, 123. cs., 237. t.

⁹ MOL, K 28, 136. cs., 267/II. t.

¹⁰ R. Vozáry Aladár nyilatkozata a komáromi tárgyalásokról, a magyar–ruszin viszonyról, a kárpátaljai magyarság kérdéséről. = Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 454–456. p. A komáromi tárgyalások utolsó napján „*megérkezett Kánya*

A tanulmányok elé két megjegyzés kívánczik. Az egyik, hogy az eredetileg ukrán nyelven írt dolgozatok magyar fordításában a „Kárpátalja” elnevezés nem csak ott szerepel, ahol ez hivatalos névként indokolt lenne, pedig nyilvánvaló, hogy az ukránban ezt csak így használják. A „Kárpátalja”-t ily módon e kötetben az ugyanilyen általános értelmet nyert „Закарпаття” (szó szerint: Kárpátontúl) megfelelőjének tekintjük. A másik megjegyzés a személynevekre vonatkozik. Paradoxonnak tűnhet, hogy nem egyértelmű, kit hogyan is hívnak. Pedig valóban ez a helyzet. Még az sem igazít el bennünket a nem magyar származású, ruszin, ukrán történelmi személyiségek esetében, hogy ők maguk hogy nevezték magukat, hisz valamennyien több érában éltek, s a „*hogyan használták magánemberként a nevüket*” mellett ott volt az ún. hivatalos nevük is az adott időszakban a személyi adatok nyilvántartásának megfelelő szabályok szerint leírva, illetve saját maguk is leírták különféle képpen a nevüket, ha ez latin betűkkel történt. Magyar szerzőink névhasználatát természetesen meghagytuk az eredeti formában. Az ukrán nyelven írt tanulmányok fordításában azonban igazodtunk ahhoz az elvhez, amit Ukrajnában gyakorolnak: az útlevelekben latin betűkkel is megjelenítik az adott személyt (a szovjet időszakban csak a cirill betűs név szerepelt ebben az okmányban), és ez megegyezik az angol nyelvű, az emigráns ruszin, ukrán szerzők által is jegyzett szakirodalmi formával, tehát van létjogosultsága. Bár ez némileg bonyolultnak tűnhet, a személyek beazonosítását nem lehetetleníti el.

A szerkesztő

Kálmán és gr. Teleki miniszterek vezetése alatt a magyar delegáció, azonnal megjelentünk [ti. a kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács képviselői] előttük [...] Teleki miniszter úrral közöltem [ti. R. Vozáry] bejelentéseinket és átnyújtottam a kárpátaljai magyarság néprajzi határaitra vonatkozó álláspontunkat. Bejelentésünk természetesen megértésre talált a magyarországi delegáció részéről, de hivatalos tárgyalásokon való részvételünkre azért sem kerülhetett sor, mert alig egy-két perc múlva – mint az köztudomású – megszakadtak a két ország delegátusai közti tárgyalások.”

Kárpátalja állami-jogi helyzete: tervek és tények

BOLDYZHAR, MYKHAILO – BOLDYZHAR, SERGIJ

Minden nép, nemzet számára az állami-jogi státusz meghatározása politikai létezésének fontos bizonyítéka. Különösen nagy jelentősége van ennek akkor, ha évszázadokig idegen uram alatt, idegen országok kereitei között éltek. Ilyen sajátos helyzetben volt Kárpátalja soknemzetiségű lakossága. Kutatók, politikusok sokat írtak arról, mennyire távol állt tőlük a politikai öntudat, az államban gondolkodás. Vajon helytállók ezek a megállapítások? Nézzük a tényeket.

Kárpátalján – a régióban – az államban gondolkodást mindig valamilyen európai vagy az egész világra kiterjedő válsághelyzet hozta felszínre. Az első korszaka az öntudatra ébredésnek a XIX. század közepére, a forradalmak igen bonyolult társadalmi-politikai időszakára esik. Egyazon időben mozgóldtak a galíciai és a bukovinai ruszinok, vidékünkéről Adolf Dobriansky tárgyalásokat folytatott velük az erők egyesítéséről, ennek azonban nem volt reális alapja. A monarchia végül tett némi engedményeket a ruszinoknak. A bécsi kormány átszervezte a birodalom magyarországi részét, öt katonai körzetre tagolta, melyek további polgári kerületekre oszlottak. A kassai katonai körzethez tartozott az ungvári polgári kerület is, amely Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyét foglalta magába. Dobriansky, aki vezető szerepet töltött be ebben a közigazgatásban, úgy vélte, hogy az ungvári kerület alapját képezheti egy majdani ruszin kerületnek, ahol megvalósulhatna a nemzeti autonómia.¹ E kerületben hivatalossá tették a ruszin nyelvet, a kishivatalnoki állásokba helyi ruszin lakosokat alkalmaztak stb.

Sajnálatos módon a kerületet már 1850 márciusában megszüntették, a ruszinokat azonban ettől kezdve egyre többször népként, nemzetként emlegették, kulturális területen pedig a nemzeti újjászületés tanúi lehetünk.

A következő fontos szakaszt az első háború vége, az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása nyitotta meg. Az egykor soknemzetiségű birodalom romjain önálló államok keletkeztek. Ebből a forrongásból a ruszinok is ki akarták venni részüket. Az alternatívák a következők voltak: az önállósodás vagy

¹ Магочий П.: *Формування національної самосвідомості: Подкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994. 34.

a csatlakozás valamelyik szomszéd államhoz – Romániához, Magyarországhoz, Csehszlovákiához vagy Lengyelországhoz. A régió délkeleti részén az Ukrajnához való csatlakozásnak is voltak hívei.

Nézzük a fejleményeket. Az önállósodást persze csak mint elméleti lehetőséget említettük, hiszen helyben egyetlen politikai erő vagy tekintélyes személy nem vállalt fel hasonló eszmét. Az Egyesült Államokban azonban az Amerikai Ruszinok Tanácsa, mely közel fél milliós ruszin emigráns közösséget képviselt, 1918 júliusában Homesteadben hozott határozata kimondta: „1. Akarjuk, hogy a ruszinok elnyerjék függetlenségüket, 2. vagy ha ez nem lehetséges, csatlakozzanak galíciái és bukovinai testvéreikhez, 3. vagy ha ez sem lehetséges, kapjanak autonómiát.”²

Kárpátalján a helyzet egyértelmű volt: az egyetlen lehetséges megoldás az autonómia valamelyik szomszédos állam keretei között. A magyar kormány 1918 végén kiadta a X. Néptörvényt, amelyben Ruszka Krajna néven széles körű autonómiát biztosított a területnek. Ezzel azt akarta elérni, hogy az országrészt megtartsa saját határai között.³ Ugyanakkor 1919. január 21-én a huszti kongresszus az Ukrajnával való egyesülésről döntött, azzal, hogy „az új állam legyen tekintettel a magyaroroszok sajátos körülményeire”.⁴ Az amerikai emigráció hatására már 1919 elején a régióbeli nemzeti tanácsok Csehszlovákia felé kezdtek orientálódni. 1919. május 8-án az egyesült Központi Orosz Nemzeti Tanács határozatott hozott arról, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz akarnak csatlakozni, azzal, hogy széles körű autonómiát kívánnak maguknak.⁵ Rövidesen, számos helyi politikai vezetővel együtt, a csehszlovák orientációt vállalta fel az erősen ukránpárti Mykhailo Brashchayko is. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban az az 1920. június 16-i távirat, amelyet a Huszti Nemzeti Tanács nevében Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszterhez intézett. Ebben megköszönte a „máramarosi ruszin föld felszabadítását” és kérte a minisztert, tegyen lépéseket, hogy Máramarosszigetet is csatolják a köztársasághoz.

A fenti eseményeket kommentáljuk részletesebben is. Az 1918. december 25-i magyar törvény Ruszka Krajnáról demokratikus, biztos jogi alapon nyugvó dokumentum volt, amely Magyarország keretei között biztosított autonómiát Kárpátaljának. Kimondta többek között, hogy: „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallása gyakorlásának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezé-

² Болдижар М.: *Закарпаття між двома світовими війнами*. Ч. 1. Ужгород, 1993. 64.

³ Стерчо П.: *Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Львів, 1994. 225.

⁴ Уо. 224.

⁵ Болдижар М.: *Закарпаття між світовими війнами*. Ужгород, 2001. 36.

*si jog illeti meg, amelyre nézve a jelen törvényben foglalt szabályok irányadók.*⁶

A jogi-politikai értelemben autonóm területnek saját minisztere, törvényhozó, végrehajtó szerve volt széleskörű jogosítványokkal. A törvény valóra váltását Magyarország társadalmi-politikai helyzetében és a világpolitikában bekövetkezett változások akadályozták meg.

A másik fontos kezdemény az 1919. január 21-i huszti kongresszus volt, amely a ruszinok lakta vármegyéknek Ukrajnához való csatolása mellett foglalt állást. A kutatók jelentős része hangsúlyozza e lépés magyarelles irányultságát, Magyarországgal szembeni gyűlölködő voltát. Megítélésünk szerint ezek túlzó álláspontok. Az ukránpárti huszti kongresszus dokumentumainak részletes vizsgálata árnyaltabb képet mutat. Avhustyn Shtefan és Vincent Shandor – mindketten neves kárpátaljai politikusok, később emigrációban folytattak tudományos tevékenységet – például egybehangzóan állítják, hogy a kongresszuson jelen volt a magyar kormány képviselője is, s az egyik küldött azzal fordult hozzá, fogadják megértéssel a határozatot, mert: *„Népeink békében éltek együtt. Voltak jó és rossz tapasztalatok egyaránt. Köszönjük az eddigi gyámságot. Ám meg kell érteniük, hogy az anyanemzet szólít bennünket, s mi hallgatni akarunk rá. Menni akarunk.*”⁷ Ukrajna a kárpátaljaiak számára a szláv eredet, a vallás, a nyelv, a kultúra, a történelmi hagyományok folytán volt vonzó, ám nem felelték a magyarokkal való ezer éves együttélés hozadékát sem. Az egyesülési törekvés tömeges volt ugyan, de nem egyöntetű, ráadásul Ukrajna is politikai válságot élt át, így nem járhatott sikerrel.

A helyzet kilátástalansága a helyi társadalmi-politikai erőket, elsősorban az ekkoriban vezető szerepet játszó ruszin néptanácsokat egyre inkább Csehszlovákia felé orientálta. T. G. Masaryk céltudatos tevékenysége eredményesnek bizonyult. 1919. január 7-én a ruszinok egy csoportja Anton Beskyd vezetésével Eperjesen állást foglalt a Csehszlovák Köztársasággal való egyesülés mellett. E lépés hatására a prágai kormány Beskydet beemelte a békekonferencia hivatalos küldöttségébe, melynek tagjai voltak rajta kívül Karel Kramář, Edvard Beneš külügyminiszter, valamint az amerikai ruszinok képviselőjében Gregory Zhatkovych és Julij Gardosh. Valamennyien egy véleményen voltak: Kárpátalját Csehszlovákiához kell csatolni. Saint-Germainben a ruszin kérdést Beneš terjesztette elő február 5-én. Hangsúlyozta a ruszinok rokonságát a csehekkel és a szlovákokkal, valamint kinyilvánított szándékukat a Magyarországtól való elszakadásra, ami, tegyük hozzá, megfelelt a köztársaság kormánya érdekeinek. A külügyminiszter arra is rámutatott, hogy egy ilyen döntéssel védelmi zónát teremthetnének a bolsevik Oroszor-

⁶ *Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények.* Budapest, Franklin Társulat, 1919. 214.

⁷ Stefan, Augustin: *From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine.* New York, Carpathian Star, 1954. 21.

szággal szemben, amely Galíciára aspirál. Az európai nagyhatalmaknak sem állt érdekében, hogy Oroszország megvesse a lábát a Kárpát-medencében.⁸

A ruszin kérdés megvitatása során a bizottsági tagok kiemelték, hogy a terület korábban nem tartozott sem Csehszlovákiához, sem pedig Ukrajnához, ezért a döntésben a népakaratot is figyelembe kell venni. Február közepéig azonban nem volt egység e kérdésben, az eperjesi és az ungvári tanácsok Csehszlovákia, a huszti és a máramarosszigeti pedig Ukrajna mellett állt. A csehszlovák küldöttség ígéretet tett Párizsban, lépéseket tesznek annak érdekében, hogy a ruszin tanácsokat közös nevezőre hozzák. Ugyanakkor memorandumban nyilatkoztatták ki, hogy a ruszinok nem maradhatnak magyar fennhatóság alatt, mert ez ellenkezne az igazságosság és demokrácia minden elvével, melyekért, többek között, az első világháborúban is harcoltak. A küldöttség ugyanakkor nem foglalkozott a lemkókkal, noha Beskyd és az eperjesi tanács őket is a „kárpátoroszokhoz” tartozóknak tartotta. Beneš és Zhatkovych azonban határozottan elvetette, hogy a Kárpátokon túl eső területek bármilyen formában szóba kerüljenek. Azért kell erre kitérnünk, mert a diaszpórában élő történészek között vannak olyanok, akik kortárs politikusok visszaemlékezéseire hivatkozva azt próbálják bizonygatni, hogy Beneš Saint-Germainben nemcsak Kárpátalja kérdését feszegette, hanem Galíciára, sőt Volhíniára is bejelentette országa igényét. Ez azonban csak kombináció. A külügyminiszter csak azzal foglalkozott, és Masaryknak is azt sugalmazta, hogy a kárpátaljai tanácsokat próbálják közös nevezőre hozni.

A törekvés sikerrel járt. 1919. május 8-án az eperjesi, ungvári és huszti tanácsok egyesültek, létrehozva a Központi Orosz Nemzeti Tanácsot, amely határozatot hozott a régiónak a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolásáról föderatív alapokon.⁹ A határozatot a csehszlovák küldöttség úgy terjesztette elő a békekonferencián, mint egész Kárpátalja lakosságának akaratát, s ezzel jelentősen megerősítette pozícióit. A bizottságokban és az albizottságokban joggal állíthatták, hogy mind a régi haza (Kárpátalja), mind az új haza (Észak-Amerika) ruszinjai a szintén szláv csehekkel és szlovákokkal való egyesülést kívánják.

Ugyanakkor Magyarország sem vesztette el a reményt, hogy befolyása alatt tarthatja a régiót. A legfőbb indoka a szoros gazdasági szálak megbonthatatlan-ságára való hivatkozás volt. Megfelelően kiépítettek a közlekedési útvonalak, az Erdős-Kárpátok és a magyar Alföld ökológiai egységet képez. Hivatkoztak a történelmi múltra, az ezer éves Szent István-i államban való együttélésre. Két tényező azonban mindenképp ellene hatott e törekvésnek: a megígért autonómia ellenére igen erős volt az elszakadni vágyók tábor, illetve az, hogy Magyarország az „ellenséges” oldalon vett részt a világháborúban.

⁸ Болдижар М. (1993) i. m. 9.

⁹ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 119.

Saint-Germainben az ukrán delegáció is próbálkozott. Aspirációit azzal támasztotta alá, hogy a lakosság zömmel ukrán-ruszin nemzetiségű, a múltban a terület a Halicsi-Volonyi Fejedelemséghez tartozott, emellett döntött a nemzeti tanácsok egy része és a huszti kongresszus, valamint egyetlen visszaemlékező, Stepan Klochurak az állítja, egyes politikusok személyes kéréssel fordultak az ukránokhoz, hogy a békekonferencián vállalják fel Kárpátalja ügyét is.¹⁰ A legnagyobb eredmény az volt, hogy tiltakozó jegyzékekkel próbálták megakadályozni a Csehszlovákiához csatolást. A békekonferencia azonban nem ismerte el az ukrán küldöttség jogát a kárpátaljai ruszinok képviselésére, a tiltakozó jegyzékeket jegyzőkönyvbe se vették. A kérdést a Zhatkovych vezette delegáció hivatott hivatalosan képviselni. A Beneš vezetésével kidolgozott autonómia-tervezetet Harold Nicolsonnak, Nagy-Britannia képviselőjének nyújtották át betérjesztésre. A jelentés kihangsúlyozta, hogy Csehszlovákia föderatív alapon épül fel, és széles körű autonómiát kíván biztosítani Kárpátaljának. Ám az itt élő ruszinok nemzeti öntudata, gazdasági és kulturális fejlettsége még nem áll azon a szinten, hogy önállóan igazgassák területük ügyeit. Robert Lensing, az USA külügyminisztere javaslatára a határozatba bekerült, hogy a Podkarpatská Rus-i hivatalnokok lehetőleg helyi ruszin lakosság köréből kerülnek ki.

1919. július 5-én befejeződött a bizottsági munka Podkarpatská Rus helyzetéről a Csehszlovák Köztársaság kötelékében, melyről szóló határozatot augusztus 6-én fogadták el a nagyhatalmak. A nemzetközi szerződést 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-an-Laye-ben írták alá, mely széleskörű autonómiát helyezett kilátásba a terület számára.¹¹ A szerződés alapelvei bekerültek a köztársaság 1920-as *Alkotmányába*. Az állami hovatartozást megerősítette 1920-ban a trianoni békeszerződés is, amelynek 48. cikke kimondta: „Magyarország, amint azt a Szövetséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.”¹²

Álljunk meg néhány gondolat erejéig a terület megnevezésének kérdése mellett. A Központi Orosz Nemzeti Tanács az itt élőket „ruszinoknak”, a „Cseh-Szlovák Állam”-hoz csatolandó régiót pedig „Kárpátorosz” vagy „Ruszin” „Állam”-nak titulálja.¹³ A *saint-germaini szerződésben*, „a Kárpátoktól délre lakó rutének területe” szerepel.¹⁴ E szerződés végrehajtására kidolgozott *Generalny Statutum* a régió adminisztratív-közigazgatási megszervezé-

¹⁰ Ключурак С.: *До волі*. Ужгород, 1992. 17.

¹¹ Болдижар М.: *Закарпаття між двома світовими війнами*. Ч. 2. Ужгород, 1996. 12.

¹² Magyarul lásd. Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződesei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 102.

¹³ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 119.; Завадський З.: *Подкарпатська Русь і її правово-політичне становище*. Варшава, 1931. 17.

¹⁴ Halmosy i. m. 89–93.

séről „ruszinok”-ról, „Autonóm Ruszin Terület”-ről beszél, illetve a *Név és nyelv* c. III. fejezet 1. pontja kimondja: „A törvényesen megválasztott országgyűlés jogerős határozatáig a »Podkarpatská Rus« történelmi nevet fogja használni. Emellett lehet használni a »Ruszinszko« elnevezést.”¹⁵ A „Podkarpatská Rus” történelmi eredete vitatható. A két tagból csak a második tekinthető annak. Az első, „Podkarpatská”¹⁶ a régió földrajzi elhelyezkedéséből adódik, illetve úgy kaphat politikai színezetet, ha ezt Prágából nézzük (Kárpátokon inneni terület). 1919–20-ban voltak politikusok, akik elképzelhetőnek tartották a Cseh-Szlovákia-Ruszinszko országnevet is. Az 1920 februárjában elfogadott csehszlovák *Alkotmány* a „Podkarpatská Rus”-t fogadta el hivatalosnak. A használatos nyelvvel kapcsolatban a *Statutum* kimondta: „Az összes iskolákban a népnyelv lesz a tan nyelv és úgyszintén a hivatalos nyelv általában.” A „népnyelv” – a „ruszin nyelv”. A *Statutum* V. fejezetének vége kilátásba helyezte: „A ruszin Államnak saját pénzügye lesz.”¹⁷ Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés „ruténekről” és „a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területről” beszél.¹⁸ A népnév a fenti dokumentumokban nemcsak mint népet vagy nemzetiséget, hanem mint nemzetet jelöli az itt élő lakosságot.

A *saint-germaini szerződés* és minden belőle következő dokumentum autonómiáról és nem konföderációról beszél Kárpátalja és a Csehszlovák Köztársaság viszonylatában. A szerződés II. fejezetének 10. cikke kimondja: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy a Kárpátoktól délre lakó rutének területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között a Csehszlovák Államon belül olyan autonóm egység alakjában fogja megszervezni, amely a Csehszlovák Állam egységével összeegyeztethető legszélesebb körű önkormányzattal lesz felruházva.”¹⁹ Így került be a csehszlovák *Alkotmány*ba is.

Ez az autonómia azonban nem valósult meg a legcsekélyebb mértékben sem. Az 1927-es 125. sz. közigazgatási reformtörvény értelmében Csehszlovákiát négy tartományra osztották fel: Csehország, Morvaország-Szilézia, Szlovénia és Ruszinszko. Ilyen értelemben semmiféle különállásról, sajátos státuszról nem volt szó egész 1938 októberéig, az ún. második köztársaság megalakulásáig. Bár a 20–30-as években eredménytelen, ugyanakkor mindvégig vérontás nélküli, civilizált, különböző társadalmi réteghez, felekezethez, meggyőződéshez tartozó emberek összefogásával megvalósított politikai harc folyt a *saint-germaini* döntés valóra váltása érdekében, a demokratikusnak tudott Csehszlovákiához csatlakozás mégis a legoptimálisabb döntés volt az összes lehetséges közül.

¹⁵ Болдижар М. (1996) i. m. 13.

¹⁶ Szó szerinti fordítása: „Kárpátaljai”.

¹⁷ Болдижар М. (1996) i. m. 13.

¹⁸ Halmosy i. m. 102.

¹⁹ Halmosy i. m. 92.

1938 végén – 1939 elején megalakultak Kárpátalja első autonóm kormányai, a cseh-szlovák parlament törvénybe foglalta a terület autonómiáját, kiírták a választásokat a szojmba (azaz a kárpátaljai parlamentbe) stb. 1939 márciusában kikiáltották Kárpáti Ukrajna függetlenségét. Éppen ez a rövid időszak az, amely ma – nem véletlenül – a leginkább foglalkoztatja a kutatókat, bár éppen ezeknek az eseményeknek a taglalása során találkozunk a legtöbb ferdítéssel, pontatlansággal, érzelmi befolyásoltsággal.

A magunk részéről úgy véljük, helytelen az Andriy Bródy vezette első autonóm kormányt Kárpáti Ukrajna kormányának tekinteni, olyan formációnak, amely az első lépés volt az önállósodás útján. Hiszen ekkor a régió hivatalos neve még mindig Podkarpatská Rus volt, a csehszlovák *Alkotmány* vonatkozott rá, sem összetételében, sem tevékenységében nem a kárpátukrán eszméket követte. A kormány többsége a ruszofil irányzatot képviselte, tartalmi tekintetben erősen magyarbarát volt, maga a miniszterelnök Magyarországot tekintette partnernek. És nem volt kárpátukrán a második autonóm kormány sem, noha a tagok többsége az ukrán irányvonalat képviselte, mivel a hivatali esküt Cseh-Szlovákiára tették le, állami-jogi értelemben is hozzá tartoztak. Az induláskor ezt a kormányt is kielégítette az autonómia Cseh-Szlovákia keretei között, ám a galíciai emigránsok beáramlása és a fiatal kárpátaljai nacionalisták fellépése oda hatott, hogy egyre közelebb került az ukrán földek egyesítésének gondolata, s benne Kárpátalja központi szerepe. Ebből indult ki a terület elnevezése és státusza megváltoztatásának igénye. A „*Kárpáti Ukrajna*” elnevezést az ukrán irányzat képviselői használták egymás között, a hivatalos a Podkarpatská Rus maradt.

1938. november 19-én Fedir Revay táviratot intézett František Chvalkovský külügyminiszterhez, melyben hangsúlyozta: „*kétségtelen, a mi népünk ukrán, és nem ruszin vagy nagyorosz, éppen ezért a Podkarpatská Rus elnevezés nem megfelelő.*”²⁰ Revay az autonóm kormány nevében követelte az alkotmány módosítását, az autonóm terület nevének Kárpáti Ukrajnára változtatását. A prágai kormány azonban válasz nélkül hagyta a táviratot.

Az autonóm területnek Kárpáti Ukrajnaként való megnevezése legközelebb 1938. november 22-én, az autonómiatörvény parlamenti megszavazásakor került szóba. A parlamenterek azonban kategorikusan elleneztek a változtatást, így a kérdés eldöntés újból elhalasztódott a kárpátaljai nép által megválasztandó Podkarpatská Rus-i szojm összehívásáig.

Mindezek ellenére, kihasználva Cseh-Szlovákia bizonytalan helyzetét, Voloshyn kormánya 1938 decemberében feloszlatta az addig hivatalban levő tartományi vezetést és rendeletet adott ki arról, hogy a „*Podkarpatská Rus*” mellett párhuzamosan vegyék használatba a „*Kárpáti Ukrajna*” elnevezést. Ez nyilvánvalóan alkotmányellenes döntés volt, mert a terület nevének

²⁰ Болдижар М. (2001) i. m. 50.

megváltoztatása nem tartozott az autonóm kormány kompetenciájába. Ennek ellenére az új elnevezés egyre inkább elterjedt, majd kizárólagossá vált, többek között a hivatalos okiratokban is. A november 22-i, 328. sz. alkotmánytörvénynek a nevében is Podkarpatská Rus szerepel, a Kárpáti Ukrajna egyszer sem fordul itt elő.²¹

Kérdés, ha az időszakra vonatkozóan a kutatók a Kárpáti Ukrajna elnevezést használják, azt hivatalosként sugallva, az tudományos vagy jogi tájékoztatás, vagy egyszerűen mindennapi érzelmi befolyásoltság?

Az autonómiáról szóló alkotmánytörvény alapján kiírt általános, közvetlen választások a szojmba szintén a csehszlovák törvénykezést követték. A megválasztott szojmnak, azaz kárpátaljai parlamentnek volt joga arra, hogy megállapítsa az autonóm terület nevét, hivatalos és oktatási nyelvét stb. Ezt a jogot biztosította a csehszlovák alkotmány és a saint-germaini szerződés is. A választás 1939. február 12-én lezajlott, a következő lépés a szojm összehívása volt.²²

Időközben azonban a nemzetközi helyzet egyre feszültebbé vált, Csehszlovákia a felbomlás szélére került, Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. E körülmények befolyással voltak a kárpátaljai eseményekre is. Miután tudomást szerzett Szlovákia függetlenedéséről, Avhustyn Voloshyn 1939. március 14-én kikiáltotta Kárpáti Ukrajna függetlenségét is, és döntést hozott a szojm március 15-ére történő összehívásáról, hogy a függetlenedést hivatalossá tegyék, megtegyék az önálló állam első szervezeti lépéseit. A március 14-ről 15-re virradó éjjel a huszti német konzulon keresztül Voloshyn táviratot intézett Hitler kancellárhoz: *„Kárpáti Ukrajna kormánya nevében kérem tudomásul venni függetlenségünket, amit a német Reich védelme alá helyezzünk.”*²³

A kutatók többsége bírálja a miniszterelnöknek ezt a döntését. A mi megítélésünk szerint ez volt az egyetlen meghozható helyes döntés az adott történelmi helyzetben, amikor már nem volt fenntartható az autonómia, s Voloshynra mind erőteljesebb nyomást gyakoroltak a függetlenségpártiak, ugyanakkor a miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy az önállóság csak egy erős hatalom védőernyője alatt – protektorátus feltételei közepette – lehetséges. Voloshynnak meggyőződése volt, hogy Kárpáti Ukrajna nem lehet az ukrán földek piemontja, és sehol másutt nem remélhet védelmet, csak a német birodalomtól. Voloshynnak nem róható fel ez a választás, még akkor sem, ha tudjuk, Németországnak megvoltak a maga tervei Kárpátaljával kapcsolatban.

1939. március 15-én Huszton összeült a szojm. A parlamenti rend szerint az ülést Voloshyn, a képviselők doayenje nyitotta meg, majd minden képvise-

²¹ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 235–241.

²² Uo. 242.

²³ Uo. 213.

lő letette a hűségesküt Kárpáti Ukrajnára, megválasztották a szojm elnökét és elnökhelyetteseit, titkárságát, létrehozták az alapvető bizottságokat stb. A meghozott 1. sz. törvény, amely nyolc paragrafusból állt, kimondta a Kárpáti Ukrajna nevet viselő új állam függetlenségét, melynek államformája a köztársaság, élén választott szojm és elnök áll, az államnyelv az ukrán. Az utolsó paragrafus szerint a törvény a kihirdetés pillanatában lép életbe. A szojm megválasztotta Kárpáti Ukrajna elnökét, elfogadta a 2. sz. törvényt az állam kormányáról.²⁴ Ily módon a Podkarpatská Rus-i nép által megválasztott szojm alkotta meg Kárpáti Ukrajnát. Az államiság minden kelléke legitim módon, a legfőbb törvényhozó képviseleti szerv által lett megteremtve. A külpolitikai helyzet azonban nem tette lehetővé egyetlen konkrét lépés megtételét sem ezen az önálló úton. A sikertelenség ellenére a helyi lakosság életében történelmi jelentőségű tett volt.

1939 márciusának közepétől, a magyar hadsereg általi megszállást követően új fejezet nyílt Kárpátalja történetében, amely 1944 októberének végéig tartott. A magyar kormány sem hagyta paragon az autonómia gondolatát, számos tervezetet szövegeztek meg, ám elfogadásra egyik sem került. Kárpátalját kormányzó irányította, akinek munkáját tanácsadó testület volt hivatott támogatni. Az időszak elején és végén a hadi helyzet katonai közigazgatást tett szükségessé. A terület jogi helyzetét az 1939. évi VI. tc. a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről és az 1939. évi 6.200. M. E. számú rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről határozta meg. A helyi értelmiséget – pedagógusokat, egyházi személyeket (főleg görög katolikusokat), mezőgazdasági szakembereket stb. – tanácsosi minőségben széles körben bevonták a kormányzóság irányításába.

Kárpátalja tehát viszonylag rövid idő alatt az önmeghatározás igen bizonyult útját járta be. Sajnálatos, hogy megszerzett tapasztalatait, eredményeit elveszítette, amikor „újraegyesült” az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal és immár Kárpátontúli terület vált belőle.

²⁴ Росоха С.: *Сойм Карпатської України*. Львів, 1991. 5.

Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete, 1938–1939

VEGESH, MYKOLA

1919. május 8-án Ungváron a Központi Orosz Nemzeti Tanács¹ határozatban mondta ki, hogy Kárpátalja autonóm alapon Csehszlovákiához csatlakozik. Ez a döntés az amerikai ruszinok nyomására született, akik 1918. november 18-i scrantoni gyűlésükön foglaltak állást amellett, hogy a régió a Csehszlovák Köztársasághoz tartozzon. 1919. november 18-án Jan Breichát kinevezték Kárpátalja ideiglenes adminisztrátorává. A *Generalny Statutum* értelmében a csehszlovák kormány kötelezte magát, hogy a hivatalosan Podkarpatská Rus-nak nevezett területnek biztosítja a legszélesebb körű autonómiát.

A prágai kormány folyton halogatta ígéreteinek beváltását, arra hivatkozva, hogy a kárpátaljai nép még „éretlen” az önállóságra. Az autonómia felé tett első konkrét lépésre 1938. október 8-ig kellett várni. A kialakult új helyzet valamennyi politikai erő, mind a ruszofil, mind az ukraínofil irányzat képviselőinek győzelmét jelentette, akik a két világháború közötti időszakban végig aktív harcot folytattak az autonóm jogokért. 1938 szeptemberének végén döntő fordulat következett be a két nevezett irányzat egymáshoz való viszonyulásában. Még 1938. szeptember 2-án képviselőik közös nyilatkozatot írtak alá, amit a csehszlovák kormány válasz nélkül hagyott. Az Edmund Bachynsky által megfogalmazott követelések között szerepelt az Eperjesi járás Kárpátaljához csatolása, a verchovinai járások anyagi megsegítése és személycserék a kormányhivatalokban.²

1938. szeptember 21-én Prágában tárgyalt Edmund Bachynsky, Ivan Pieshchak, Pavel Kossey, Stefan Fentsyk, Andriy Bródy, Yuliy Földessy, Petro Zhidovsky, Yulian Revay. Valamennyien a csehszlovák parlament képviselői, illetve szenátorai voltak.³ Ugyanekkor látogatott Kárpátaljára az amerikai ruszinok küldöttsége Ivan Popp, Joann Vanchyshyn és Aleksei Gerovsky összetételben azzal a feladattal, hogy „mindkét irányzat parlamenti képviselőinek segítséget nyújtsanak a régió aktuális politikai problémáinak megoldásában. A küldöttség

¹ Центральна Руська Народна Рада.

² Разгулов В.: Дело № 148423. = *Карпатская панорама*, 1995. szeptember 26.

³ Шандор В.: *Спомини*. Т. 1. *Карпатська Україна 1938–1939*. Ужгород, МПП Громада, Карпатський Союз, 1996. 152.

tagjai között azonban nem volt ott az USA-beli ruszinok legnagyobb csoportját alkotó görög katolikusok egyesületének képviselője”.⁴ Nyilvánvalóan éppen ezért a küldöttség nem járt sikerrel.

1938. október elején a két irányzat képviselői ismét tárgyalóasztalhoz ültek Podkarpatská Rus autonóm kormányának megalakítása céljából. Az október 7-i ülésen határozatot hoztak arról, hogy a felállítandó kormány tagjai csak parlamenti képviselők és szenátorok lehetnek. Egyet kell értenünk Vincent Shandorral, aki visszaemlékezésében azt állítja, erre azért volt szükség, hogy „biztosítsák a sikert a kormányban, mert a moszkvofiloknak voltak félelmei”.⁵ Ugyanezen a napon a ruszinofil blokk előterjesztett egy nyolc pontból álló tervezetet az állami és a végrehajtó hatalom decentralizálásával kapcsolatban. Október 8-án Ungváron megalakult Podkarpatská Rus Nemzeti Tanácsa,⁶ melynek tagjai lettek Yosif Kaminsky, Volodymyr Homichko, Mykhailo Demko (Központi Orosz Nemzeti Tanács), Avhustyn Voloshyn, Yuliy Brashchayko, Dmytro Nimchuk (Első Ukrán Nemzeti Tanács), Andriy Bródy, Yuliy Földesy (Autonóm Földműves Szövetség), Edmund Bachynsky, Pavel Kossey (Köztársasági Földműves Párt), Stefan Fentsyk (Orosz Nemzeti Autonóm Párt), Yulian Revay (Szociáldemokrata Párt), Ivan Pieshchak (Eperjes-vidéki Autonóm Földműves Szövetség), Petr Zhidovsky (Eperjes-vidéki Köztársasági Földműves Párt).⁷ Azaz Podkarpatská Rus Nemzeti Tanácsába bekerültek a régió minden alapvető politikai testületének képviselői.

A Tanács első ülésén memorandumot fogadtak el, amely többek között követelte, hogy haladéktalanul alkossanak törvényt Poskarpatská Rus-szal kapcsolatban. 1938. október 8-án Jan Syrový cseh-szlovák miniszterelnök felmentette Konstantyn Hrabar kárpátaljai kormányzót, és helyére Ivan Párkányit nevezte ki, aki szintén állást foglalt Podkarpatská Rus Nemzeti Tanácsának fő követelései mellett. Ezidőben a két irányzat képviselői arról tanácskoztak, kik tölthetnék be a kárpátaljai miniszteri posztokat. Yulian Revay javaslatára a tárgyalásokba bevonták mindkét irányzat három-három képviselőjét. Az ukraínofilek csoportját Avhustyn Voloshyn, a moszkvofilekét Yosyf Kaminsky vezette.

Hasonló társadalmi-politikai folyamatok zajlottak Szlovénkóban is. 1938. október 6-án Szlovénkó vezetői Zsolnán tanácskoztak, autonóm jogokat követelve. Másnap, október 7-én Jan Syrový miniszterelnök beleegyezését adta, és Jozef Tisot kinevezte Szlovénkó miniszterelnökévé. Hangsúlyoznunk kell, hogy Jan Syrový-nak a csehszlovák *Alkotmány* 60. §-a értelmé-

⁴ Uo. 151.

⁵ Uo. 152.

⁶ Національна Рада Підкарпатської Русі.

⁷ Разгулов В.: Дело № 148423... i. m. 1995. január 20.

ben Edvard Beneš távollétében – aki 1938. október 5-én emigrációba vonult – jogában állt államelnöki funkciókat ellátni.

1938. október 11-én megalakult Podkarpatská Rus első autonóm kormánya Andriy Bródy, az országrész ruszofil irányzatának vezetője irányításával. A kabinet miniszterei lettek Edmund Bachynsky és Yulian Revay.⁸ Kinevezést kapott még Stefan Fentsyk, Avhustyn Voloshyn és Ivan Pieshchak pedig államtitkári posztot kaptak. Így az első autonóm kormányban hat helyet a ruszofilok, kettőt az ukránpártiak szereztek meg. A jelenkori kutatás állása szerint ez az arány megfelelt a régió politikai erői közötti tényleges erőviszonyoknak.⁹

Andriy Bródy miniszterelnöki kinevezése nem volt meglepetés, mert az általa vezetett irányzat mindvégig dominált Kárpátalja két világháború közötti társadalmi-politikai életében. Le kell szögeznünk azt is, hogy az Autonóm Földműves Szövetség, melynek élén Bródy állt, 1923-as megalakulása óta a legfőbb politikai követelésnek tartotta az autonómia kivívását, ami benne foglaltatott a párt programjában és elnevezésében is.¹⁰ Az 1935-ben publikált *Mi, autonomisták, új szabad autonóm Podkarpatská Rus-t építünk* c. cikkében Bródy így fogalmazott: „Röviden elmondom, hogy mi, autonomisták, mit akarunk és miért küzdünk: Podkarpatská Rus-t akarjuk a Poprádtól a Tiszáig terjedő etnográfiai határok között, ahogy azt kimondta a saint-germaini béke és a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánya [...] Tudnunk kell, hogy csak úgy élhetünk és maradhatunk meg a népek nagy családjában, ha otthonunknak, szülőföldünknek mi magunk leszünk a birtokosai, mi magunk intézzük az ügyeit. Ezért küzdöttünk mind a mai napig. Ma a mi földünkön a hatalom nem a mi kezünkben van, látjuk és tapasztaljuk, hogy munkánk gyümölcsét nem tudjuk megtartani a magunk részére. Ezért küzdünk az autonómiáért. Mindenki tisztában van vele, a saját bőrén meg is érezhette, miként volt idáig, és ahogy nem lehet tovább sem isteni, sem emberi, sem a természet akaratából.”¹¹

A Bródy által vezetett Autonóm Földműves Szövetség taglétszáma jelentős mértékben nőtt. A 30-as évek végén mintegy 5–7 ezer tagot számlált. A párt tekintélye is egyre növekedett a lakosság körében: a csehszlovákiai parlamenti választásokon 1924-ben 21.161 szavazatot (az összes szavatok 8,4%-át), az 1925-ben 28.799 (11,6%), 1929-ben 48.509 (18,2%), 1935-ben 44.982 (13,9%) szavazatot tudhatott a magáénak.¹²

Bródyt elismerően fogadta a helyvidéki járások kizárólag ukrán lakosságának egy része is. Az alsószinevéri pópá lelkes levelet írt Yuliy Földesy

⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Державний архів Закарпатської області [a továbbiakban KTÁL] 3. fond, 1. leltár, 38. akta, 1. f.

⁹ Ванат І.: Чи русини самобутній народ? = *Пам'ятки України*, 1992, №1. 79.

¹⁰ Болдижар М.: *Закарпаття між двома світовими війнами*. Ужгород, 1993. 26.

¹¹ Idézi: Разгулов В.: Дело № 148423... i. m. 1995. január 20.

¹² Uo. 1995. augusztus 31.

nyomdatulajdonosnak Bródy látogatásáról szülőfalujában: „*Népünk, amelyet sokat átmítottak üres ígéretekkel, annyira fellelkessedett Andriy Bródy úr falunkbeli felszólalásán, hogy amikor itt járt Yulian Revay szociáldemokrata küldött, kijelentették neki: »Nem kérünk a nyereszkesedő cseh pártokból, az autonóm földműves szövetséget akarjuk magunknak.«*”¹³

Bródy autonóm kormánya háromszor ülésezett (1938. október 15-én, 18-án és 22–23-án). Az első, október 15-i ülésen megtárgyalták és jóváhagyták az alapvető kormányzati szerveket 9 miniszterrel, valamint konstatálták, hogy októberben Romániából 170 vagon kukoricát hoztak be Kárpátaljára. A második ülésen Stefan Fentsyk beszámolt a Szlovenszkoval folytatott háttárgyalások menetéről, Yulian Revay pedig arról referált, hogy betiltották az állami és a magántulajdon külföldre vitelét. Egyebek mellett szóba került az amnesztia, a Németországgal való együttműködés kérdése is. A harmadik ülés alkalmával Kárpátalja belpolitikai viszonyai, illetve a magyar területi aspirációkat megfogalmazó ultimátumra adandó ésszerű reagálás került terítékre.

Bródy kezdeményezésére bizottságot alakítottak, melynek tagjai ismert kárpátaljai tudósok lettek: Petr Sova, Georgi Geroovsky, Yrynei Kondratovych, Nykolai Beskyd és Ivan Pan'kevych. Feladatuk azt kapták, hogy tudományos alapon bizonyítsák: Kárpátalja – ruszin föld, amivel „*kivédhetők a magyar követelések*”.¹⁴ 1938. október 23-án Bródy kormányának harmadik ülésén a következő határozatot hozták: „*A ruszinok tartománya a Kárpátok déli részén, amelyet a békeszerződések autonóm területként határoztak meg, oszthatatlan egységet képez, melynek részeit az ezer éves történelem, a tősgyökeres őslakosság ezer éves gazdasági kötelei és testvéri együttélése fűzött egybe [...] A tartomány egységét és oszthatatlanságát nemzetközi és békeszerződésekben ismerték el a nagyhatalmak, szövetséges és testvéri országok, politikai helyzetének és hovatartozásának megváltoztatása csak a tartomány egészére vonatkozóan lehetséges, a déli és az északi részek egymástól el nem szakíthatók, mindebben kizárólag a tősgyökeres őslakosság dönthet demokratikus elveknek megfelelően: népszavazás útján.*”¹⁵ Október 22-én a galíciai Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület [ukr. ВНДО] Lembergben [L'viv – Lwów] megjelenő *Dilo* c. sajtóorgánumának tudósítója, R. Holiiian interjút készített Bródyval.¹⁶ Úgy tűnt, a miniszterelnök és az Autonóm Földműves Szövetség vezetősége kettős játékot játszik, Magyarország felé tekint, ami kiváltotta az ukrán irányzat képviselőinek rosszállását. A *Nova svoboda* c. lap azzal vádolta Bródyt, hogy támogatja az ukránellenes fellépéseket. A miniszterelnök ígé-

¹³ Feodosij Horváth magánarchívuma.

¹⁴ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 41. akta, 3. f.

¹⁵ Idézi: Разгулов В.: Дело № 148423... i. m. 1995. szeptember 26.

¹⁶ *Дило*, 1938. október 20.

retet tett a provokációk megfékezésére, ám mindhiába. Erőszakos cselekedetekre is sor került.¹⁷

Rövidesen fény derült arra, hogy Bródy hosszú ideje Bertalan álnéven Magyarország javára kémkedett.¹⁸ A csehszlovák kémelhárítás állandó figyelemmel kísérte Bródy tevékenységét. Az ungvári rendőr-igazgatóság vezetője 1933. január 4-én jelentette a Podkarpatská Rus-i tartományi vezetésnek, hogy „*Bródy szerkesztő komoly kapcsolatokkal bír külföldön [...] Ungváron rendszeresen találkozik a magyar ellenzéki erők képviselőivel*”.¹⁹ 1938. október 17-én Julian Revay felhívta František Chvalkovský cseh-szlovák külügyminiszter figyelmét Bródy magyarországi kapcsolataira. Ennek következtében a prágai kormány megtiltotta, hogy Bródy Budapestre utazzon és tárgyaljon Magyarországgal. Ján Černý cseh-szlovák belügyminiszter állította, hogy a minisztertanácsi ülésekről rendszeresen informálva van a prágai magyar követség.²⁰ A cseh-szlovák kormány megvádolta Bródyt a köztársaság védelméről szóló törvény megsértésével és elrendelte a letartóztatását. 1938. október 26-án Kárpáti Ukrajna sajtószolgálatának közlönye hírül adta, hogy „*Bródynál megtalálták Kárpáti Ukrajna térképét, melyen saját maga osztotta fel a tartományt a magyarok és a lengyelek között, valamint lefoglaltak nagy mennyiségű pénzt is*.”²¹

Egyet kell értenünk Ivan Vanat mai szlovák kutatóval, aki szerint „*a München előtti Cseh-Szlovákiában a politikai ruszinizmus táptalaja volt Bródy és Fentsyk irredenta autonomista politikai pártjainak, amelyeket Magyarországról és Lengyelországból támogattak*”.²² A kutató úgy véli, hogy a régió Magyarország általi megszállása után a Horthy rendszer a ruszofil irányzat képviselőire támaszkodott. Bizonyítja ezt többek között az a tény, hogy a magyar hadsereg bevonulása után Bródy is tagja lett a magyar parlamentnek, mint kárpátaljai képviselő. Bródy Magyarországról történt pénzelését magyarországi kutatások is alátámasztják.²³ 1945. január 13-án a szovjet belügyi nyomozó által feltett kérdésre – „*mit kapott Ön a magyar kormánytól az együttműködésért?*” – Bródy a következőket válaszolta: „*Havi 1500 pengős fizetést kaptam mint parlamenti képviselő, és 1369 pengő minisztériumi nyugdíjat vettem fel*.”²⁴ Bródy leváltása és letartóztatása kiváltotta hívei tiltakozását, ami tömegdemonstrációba ment át.²⁵ Fentsyknek sikerült menedékhez jutni a lengyel követségen és utána Magyarországra távozni.

¹⁷ Гренджа-Донський В.: Щоденник. = Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. 30.

¹⁸ Болдичар М.: *Закарпаття...* i. m. 81.

¹⁹ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 6. akta, 3. f.

²⁰ Шандор В.: *Спомини...* i. m. 155.

²¹ KTÁL, 2. fond, 1. leltár, 209. akta, 28. f.

²² Ванат І.: Чи русини... i. m. 20.

²³ Vö. uo. 10–11.

²⁴ Разгулов В.: Дело № 148423... i. m. 1995. január 20.

²⁵ Гренджа-Донський В.: Щоденник... i. m. 48.

Bródy és az általa képviselt irányvonal sajátos utat járt be. A 20–30-as években a régió társadalmi-politikai életében haladó szerepet töltött be, mivel felvállalta a társadalmi egyenlőség képviseletét Csehszlovákia keretei között. A 30-as évek végétől pártja nyíltan Magyarország oldalára állt, noha a vezetők továbbra is hangoztatták, hogy Csehszlovákia egységét akarják.

Bródy letartóztatása után a cseh-szlovák kormány Avhustyn Voloshynt nevezte ki miniszterelnöknek, aki az ukrán irányzat vezetője volt.²⁶ A hűségesküt a Cseh-Szlovák Köztársaságra Edmund Bachynsky miniszter, Oleh Svátek cseh tábornok és Aleksandr Beskyd helyettes kormányzó előtt tette le. Október 28-i beszédében Voloshyn kijelentette, hogy biztosítja „*Podkarpatská Rus népei számára kulturális, nemzeti és gazdasági vívmányaikat [...] tekintet nélkül nemzeti és felekezeti hovatartozásukra*”.²⁷ Október 27-én a *Nova svoboda* c. lap közölte az Ukrán Nemzeti Tanács felhívását *A világ összes ukránjához! Minden ukrán párt-hoz, szervezethez, csoporthoz, egyesülethez Galíciában, Bukovinában, Besszarábiában, Dnyeper-melléki Ukrajnában, Kanadában, az Amerikai Egyesült Államokban és minden ukránhoz, bárhol is éljenek a világban*, amely Voloshyn kormányának kétségszövegbevonhatatlan ukrán orientációját bizonyította: „*Hisszük – hangzott a felhívás –, hogy az 50 millió nagy ukrán nép továbbra is felemeli súlyos szavát és nem engedi meg, hogy örökös ellenségeink kalodába zárjanak, ismét börtönbe vessenek bennünket.*”²⁸ Az ukránok, többek között Galíciában úgy értelmezték, hogy az felhívás a segítségnyújtásra. Lembergben, Sztanyiszlavban, Kolomijában tömeges demonstrációkat tartottak. Ekkoriban került sor az első illegális határátlépésekre.

Voloshyn az új kormányát kizárólag az ukrán irányzat képviselőiből alakította meg. Legfeljebb Edmund Bachynsky tekinthető kivételnek. Az ellenkező oldal ezt felháborodással fogadta mind a tartományban, mind külföldön. Az Autonóm Földműves Szövetség eperjesi szervezete levelet intézett Voloshynhoz, melyben kifejezésre juttatta, hogy ezek után nem lehetséges az együttműködés a két irányzat között. Voloshyn válasza félreérthetetlen volt: „*Egyetértésben akarunk élni azokkal az emberekkel – népünk azon képviselőivel, akik az orosz táborhoz tartozónak vallják magukat, ha ezt ők őszintén gondolják, vagyis ha őszintén szlávoknak érzik magukat. Ám azokkal az emberekkel, akik a ruszinizmus leple alatt akarnak bennünket Magyarországhoz csatolni és emellett nyíltan vagy úgynevezett népszavazás követelésével agitálnak, semmiféle közösséget nem akarunk.*”²⁹ Voloshyn együttműködésre szólította fel a ruszofil irányzat képviselőit, de felhívásának csupán deklaratív tartalma volt. Mivel nem voltak saját embereik a kormányban, a ruszofilok nem mentek bele az együttműködésbe. Megítélésünk szerint az, hogy Voloshyn

²⁶ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 47. akta, 12. f.

²⁷ Uo. 9. f.

²⁸ *Нова свобода*, 1938. október 27.

²⁹ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 41. akta, 1. f.

teljesen hátat fordított ennek a nagy tömegeket érintő irányzatnak, indokolatlan és elhibázott lépés volt. Kompromisszum helyett a miniszterelnök ellenzéket teremtett magának.

Voloshyn kormányzásának kezdetétől Németország felé orientálódott, bízva annak védnökségében. 1939. február 13-i állapot szerint Kárpátalján 8.714 német kisebbségi élt (a teljes lakosság 1,6%-a).³⁰ Voloshyn mindent megtett annak érdekében, hogy a német lakosságnak lehetőleg semmiféle problémával ne kelljen szembenéznie. Rendeletet is kiadott azzal kapcsolatban, hogy „minden németnek, függetlenül állampolgárságától, jogában áll nemzetiszocialista alapon német pártot alapítani, annak minden szervezeti velejárójával, használni a horogkeresztes jelvényeket és zászlókat”.³¹ 1939. január 27-én kijelölték azt a német nemzetiségű E. Oldofredi mérnököt, aki Kárpátalja leendő ukrán parlamentjében az egyik képviselői hely várományosa lett.³²

Kárpáti Ukrajna kormánya mindent megtett annak érdekében, hogy az ukránok és az itt élő csehek között a jószomszédi viszony legyen a meghatározó. Kárpáti Ukrajna Belügyminisztériuma elé Voloshyn azt a feladatot állította, hogy „a legrövidebb időn belül állítsa helyre a mindennapi jóviszonyt az ukrán nép és a cseh hivatalnokréteg között”.³³ A helyzetet a Magyarországszimpatizánsok csehellenes propagandája bonyolította. Voloshyn miniszterelnökké történt kinevezésével a cseh-szlovák kormány abban bízott, hogy mint megfontolt politikai személyiség semleges álláspontra helyezkedik a nem csillapuló belpolitikai harcban. Voloshyn ennek tudatában szólította fel a helyi lakosságot, hogy „helyénvalóan tegyenek eleget kötelezettségeiknek a Cseh-Szlovák Köztársaság keretei között”.³⁴ Az a rendelet, amely Kárpátalján ukrán nyelvű feliratok elhelyezését mondta ki, egyúttal javasolta a cseh vagy szlovák nyelvű feliratokat is.³⁵ Ily módon Voloshyn miniszterelnöki kinevezése nem hozott radikális változásokat az ukrán–cseh kapcsolatokban.

Az 1939. februári állapot szerint a területen 8,5 ezer cseh hivatalnok (családtagjaikkal együtt – 15 ezer) élt. A kutatások azt bizonyítják, hogy döntő többségük „ellenségesen viszonyult Voloshyn uralmához és mindenhez, ami ukrán”,³⁶ mivel féltek az ukránosítástól. A Felsőveresmarti Ukrán Nemzeti Tanács tagjai bepanaszolták Voloshynnál a helyi csendőrparancsnokot, aki „sok kellemetlenséget okoz a faluban, ellene agitált és még ma is bujtogat az

³⁰ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 8. akta, 1. f.

³¹ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 45. akta, 4. f.

³² Гренджа-Донський В.: Щоденник... i. m. 144.

³³ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 64. akta, 60–62. f.

³⁴ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 47. akta, 9. f.

³⁵ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 10. akta, 5. f.

³⁶ Болдичар М.: *Закарпаття...* i. m. 126.; Богів О.: Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) і політика європейських держав в радянській історіографії (1944–1991 рр.) = *Закарпатська Україна: 1945 рік: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною*. 26.V.1995. Ужгород, Патент, 1995. 78–91.

egyetlen választási jegyzék miatt”.³⁷ A lakosság követelte, hogy a csendőrpáncsnok hagyja el a falut, mire az így válaszolt: „Elmegyek innen, de még előbb agyon kell vernem húsz vagy harminc ukránt”.³⁸ Dolha községben „minden tanító ellenséges az ukránokkal szemben”.³⁹ Vasył Grendzha-Donsky azt írta, hogy „a csehek nem csak lépten-nyomon szabotázszt követnek el, hanem nyíltan agítálnak. A bustyaházai csendőrpáncsnok nyíltan mondja, hogy az ukrán kormányval nehezebb idők következnek a nép számára”.⁴⁰ Bilke lakosai panaszkodtak Voloshynnak a helyi csendőrpáncsnokra, aki „ádáz cseh sovíniszta, mindig ellenséges volt és ma is ellenséges az ukrán ügyvel kapcsolatban”.⁴¹ A panaszosok a provokáció vádját is felhozták: „Valaki sárral dobálta meg a volt cseh hivatal épületén, ahol ma az előljáróság székel, a feliratot [...] A csendőr röviddel az eset után a Szics-kaszárnyába sietett, azzal, hogy ők követték el a tettet. [...] Az a gyanúnk, ez szándékos provokáció volt, hogy befeketítsenek bennünket és arra ösztökéljenek, hogy lázadjunk a csehek ellen”.⁴²

A cseh hivatalnokok többsége tehát ellenségesen viszonyult az ukrán kormányhoz, ami negatívan befolyásolta az ukrán–cseh kapcsolatok alakulását. Azt is el kell azonban mondani, hogy a csehellenes fellángolásoknak gyakran a Szics-tagok voltak a kezdeményezői. Mykola Bandusiak ügyvéd az Ukrán Központi Nemzeti Tanács elnökségének nyomozóhivatalához intézett beadványában arról írt, hogy Ivan Rohach, Voloshyn titkára „felszólította a Szics-tagokat, hogy törjék be az ablakokat [...] tépjék szét a cseh zászlókat. E ráhatás következtében a Szics-tagok összecsaptak a katonákkal és a rendőrökkel”.⁴³ Rohach kijelentéseit cselekvésre történő felhívásként értelmezték. Egy alsókalocsai lakos beszámolt arról, ahogyan a helyi Szics-tagok a galíciaiakkal karöltve letépték a csehszlovák zászlót és helyére az ukránt tűzték ki. Az incidenst sikerült békés úton rendezni. Ivan Sarvadiy, az 1938–39-es események aktív részese beszámolt a rahói előljáró csehellenes tetteiről, aki páncsba adta, hogy a cseh feliratokat cseréljék ki ukrán nyelvűekre. „A helyi Szics-tagok egy éjjel önkényesen letépték az idegen nyelvű feliratokat, ami miatt összetűzésbe kerültek a hatalommal. Dr. Fryshchyn mindenki előtt kijelentette, hogy a Szics-tagok olyasmibe ütik az orrukát, ami nem rájuk tartozik. Amikor dr. Frishchyn Husztra utazott az iskolaiügyi minisztériumba, behívták a Szics legfőbb páncsnokságára, ott zsákot húztak a fejére és úgy megverték, hogy bordája törött.”⁴⁴

³⁷ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 28. akta, 1. f.

³⁸ Uo.

³⁹ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 55. akta, 32. f.

⁴⁰ Гренджа-Донський В.: Щоденник... i. m. 117.

⁴¹ KTÁL, 17. fond, 2. leltár, 21. akta, 3. f.

⁴² Uo. 4. f.

⁴³ KTÁL, 1148. fond, 1. leltár, 2. akta, 3. f.

⁴⁴ Сарвадій Й.: Змова проти уряду Карпатської України. Карпатський Союз, 1984. 14.

A fentiekből kiderül, hogy a cseh–ukrán konfliktusokhoz mindkét félnek volt köze. A csehek nem fogadták el az ukrán hatalmat és annak rendelkezéseit, az ukránok pedig igyekeztek megszabadulni a „gyámkodástól”, eközben nem riadtak vissza alkotmányellenes cselekedetektől sem. Voloshyn kormánya nem mindig volt képes kontrollálni a belpolitikai helyzetet. Az ukrán–cseh kapcsolatokat tovább élezte a cseh Lev Prchala tábornoknak a kárpátaljai kormány harmadik miniszterévé történő kinevezése. Voloshyn kormánya úgy értékelte ezt a lépést, hogy a cseh hatalom beleavatkozott az autonóm állam belügyeibe. 1939. január 20-án Voloshyn levelet intézett Prchalához, melyben többek között ezt írta: „*A kárpátukrán lakosságot mélysegesen felháborította Kárpáti Ukrajna (Podkarpatská Rus) autonóm jogainak megsértése. Tanúsítja ezt többek között az a demonstrációhullám, amely a végéig élezte az eddigi általános jóviszonyt a kárpátukrán lakosság és a cseh hivatalnokréteg között [...] Ezért Kárpáti Ukrajna (Podkarpatská Rus) kormányában nem tudunk Önnel együttműködni.*”⁴⁵

Prchala ukrán miniszterré történő kinevezése elleni demonstrációk több településen tömeges tiltakozó megmozdulásokba csaptak át. Vucskómező lakosai az Ukrán Központi Nemzeti Tanácshoz intézték a *Kiáltvány az életről vagy a halálról* c. iratot, melyben követelték a tábornok visszahívását, valamint valamennyi cseh hivatalnok felmentését hivatali teendői alól.⁴⁶ Toronya község is tiltakozott: „*Vérünkkel megváltott szabadságunkat nem adjuk a cseheknek. Csak valamennyiünk holttestén keresztül tehetnek a csehek szabadságunk ellen.*”⁴⁷ A cseh miniszter azonnali visszahívását követelték Alsókalocsa, Kispatak, Felsőhidegpatak és más hegyvidéki települések lakosai.⁴⁸ Mindezekhez hozzá kell tennünk, hogy a kormány egyes képviselői járták a falvakat, s arra szólították fel a lakosságot, hogy tiltakozzanak Prchala ukrán miniszterre történő kinevezése ellen. 1939. február 5-én Novosad cseh százados letartóztatta Kost’ Linevych-et „*az Alsódomonyán folytatott agitációért, Prchala-ellenes röplapok terjesztéséért.*”⁴⁹ Az ügy kompromisszummal ért véget: Prchala közlekedési miniszterként tevékenykedhetett.

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, miként viszonyult Kárpáti Ukrajna kormánya az itt élő cseh és német lakossághoz. Voloshyn olyan nemzetiségi politikát akart, amely minden kisebbség számára biztosítja az egyenlő jogokat. Jó példája ennek a zsidósághoz való viszonyulás. A kutatás mai állása szerint a horthysta megszállás pillanatában több mint 100 ezer zsidó élt itt, nem számítva azokat, akiknek a megszállás előtt sikerült Szlovénkóba és Cseh-

⁴⁵ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 64. akta, 42., 44. f.

⁴⁶ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 178. akta, 42. f.

⁴⁷ Uo. 48. f.

⁴⁸ Uo. 44., 106., 115. f.

⁴⁹ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 10. akta, 3. f.

országba menekülni.⁵⁰ 1938. december 28-án Voloshyn fogadta a lakosság 12%-át képező zsidó nemzeti kisebbség küldöttségét, melynek vezetői lojalitásukról biztosították a hatalmat. A miniszterelnök a következőket válaszolta: „Mindig pártoltam azokat a zsidókat, akik tiszteletben tartották vallásukat és nemzetiségüket. Az állam alkotmányát nem módosították, hogy a föderatív állam minden polgára egyenlő jogokat élvezhessen [...] A kulturális jogok kielégítésére viszont törekedni fogunk.”⁵¹ Azonban egyet kell értenünk Mykola Makara történésszel, aki azt mondja, hogy Voloshyn környezete nem igyekezett megvalósítani ezeket az elveket.⁵² A magyar megszállás után pedig rögtön megkezdődött a nyílt zsidóüldözés, többek között azért, hogy kitiltották a területről azokat a zsidókat, akik Nyugat-Ukrajnában vagy Lengyelországban születtek és nem volt magyar állampolgárságuk. Zsidóperek tömege bizonyítja ezt az eljárást.

A 30-as évek végén Csehszlovákia a toleráns állam képét mutatta, hiszen több mint harminc különféle politikai párt és egyesület működött itt. Valamennyi besorolható két alapvető – ruszofil és ukraínofil – irányzatba. Az egyik legbefolyásosabb Csehszlovákia Kommunista Pártjának helyi szervezete volt, mellyel szorosan együttműködött a Dolgozó Parasztság Egyesülete, a Vörös Szakszervezetek, a Baloldali Front és a Szovjetunió Barátainak Szövetsége. Valamennyien szovjetbarát platformon álltak. Közel állt a kommunistákhoz a Szociáldemokrata Párt is, noha egybeolvadásra nem került sor. Nyílt ruszofil és magyarbarát álláspontot képviselt az Autonóm Földműves Szövetség és az Orosz Nemzeti Autonóm Párt. Egységes ukrán állásponton volt az Ukrán Központi Nemzeti Tanács, az Agrárpárti Frakció, a Keresztény Néppárt, a Prosvita, a Plast kulturális szervezetek stb. Ez volt a helyzet 1938. október 25-ig, amikor a prágai kormány feloszlatta az összes politikai pártot.

A csehszlovák kormány döntése ellenére a pártok és egyesületek nem szüntették be tevékenységüket. Tulajdonképpen csak a kárpátaljai kommunisták szenvedték meg a döntést. 1938. október 25-én Aleksandr Beskyd alkormányzó rendelkezést adott ki a CSKP helyi szervezete tevékenységének felfüggesztéséről.⁵³ November 2-án az ungvári rendőr-igazgatóság vezetője azt jelentette Prágának, hogy a rendelkezésnek megfelelően „Ungváron, Radváncon és Alsódodomonyán házkutatásokat tartottak a pártirodáknak és a vezetők lakásán, lefoglalták az iratokat, a pecsétet, az igazolványokat és a párt-

⁵⁰ Макара М.: Гнані долею. Етно-соціальний нарис історії єврейства на Закарпатті. = *Карпатський край*, 1995, №9–12. 14.

⁵¹ Уо. 16.

⁵² Уо.

⁵³ Росоха С.: *Соім Карпатської України*. [Вінніпег, 1949.] Львів, Меморіал, 1990. 34–35.

jelvényeket. A lefoglalt tárgyak a rendőr-igazgatóságon kerültek elhelyezésre.”⁵⁴ A CSKP helyi szervezetének helységeit „lezárták és lepecsételték”.⁵⁵

1938-ban a kommunista pártnak Kárpátalján mintegy 4 ezer tagja volt (261 alapszervezetben), 1939–41-ben viszont már csak 61 embert tartottak nyilván. A vezetőség többsége a Szovjetunióba emigrált.⁵⁶ Voloshyn nem akarta újraéleszteni a pártot, sőt, fokozódott a kommunista ellenes propaganda. Kárpátaljai nacionalisták 1939. február 10-én megalakították A Kommunizmus Elleni Harc Társaságát. A vezetőség: Yuriy Perevuznyk elnök, Mykola Dolinay elnökhelyettes, Yulian Hymynets titkár.⁵⁷ Az alapszabály kimondta: „A Társaság célja a kommunizmus és a marxizmus elleni harc a nemzeti élet területén, minden lehetséges eszközzel, valamint a bolsevik-marxista nevelés következményeinek felszámolása. Nem lehet tagja a Társaságnak olyan személy, aki az utóbbi három évben tagja volt bármely, marxista ideológiai alapon szervezett társaságnak.”⁵⁸

A kárpátaljai kommunisták negatívan viszonyultak Voloshyn kormányához. „A revayak, voloshynok, rohachok, rosokhák az ukrán banditákkal együtt megveszekedett ellenségei a népnek, akik a húsosfazékért felsorakoztak a legádázabb ellenség mellé – írta Oleksa Borkaniuk, a kárpátaljai kommunisták vezetője. – Ezek a Hitler-csatlósok testvérháborúba akarják hajszolni a kárpátaljai dolgozókat az ukrán nép, mindenekelőtt Szovjet-Ukrajna ellen, hogy segítségére legyenek a német imperialistáknak abban, hogy az ukrán területeket gyarmataikká változtassák.”⁵⁹ Ez persze alaptalan vádaskodás volt. Ugyanakkor a kommunistáknak és a Voloshyn-kormány politikusainak voltak közös céljaik is, ilyen a közös harc az ukrán nyelvért, oktatásért és kultúráért, a kommunisták egy része belépett a Szicsbe stb. A kommunisták abban tévedtek, hogy a szociális-gazdasági és politikai nehézségekért minden felelősséget igyekeztek Voloshynra és „az ukrán fehéremigránsokra” hárítani.⁶⁰ Ezzel ők maguk is hozzájárultak Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzetének destabilizálásához.

1939. január 20-án Kárpáti Ukrajna kormánya „a nyugalom és a rend fenntartása érdekében, valamint amiatt, hogy a Kárpáti Ukrajnában (Podkarpatská Rus-ban) tevékenykedő politikai pártok, melyek működése korábban be lett tiltva, fenyegetik a polgári és az állambiztonságot, elhatározta mindazon politikai pártok feloszlátását, melyek a cseh-szlovák kormány hivatkozott rendeletének megjelenése előtti időkből alakultak meg. A feloszlátandó politikai pár-

⁵⁴ KTÁL, 3. fond, 4. leltár, 12. akta, 1. f.

⁵⁵ Uo. 2. f.

⁵⁶ Болдижар М.: *Закарпаття...* i. m. 123.

⁵⁷ KTÁL, 3. fond, 4. leltár, 12. akta, 3. f.

⁵⁸ KTÁL, 3. fond, 4. leltár, 13. akta, 13. f.

⁵⁹ Болдижар М.: *Закарпаття...* i. m. 93.

⁶⁰ Росоха С.: *Соїм...* i. m. 49.

tok vagyona az állami kincstárba kerül.”⁶¹ A kárpátaljai sajtó az intézkedést bölcs politikai lépésként értékelte: „Kárpáti Ukrajna politikai rendszere nem fér össze a pártokkal. Minden politikai pártot felszámoltak. A politikai irányítás Kárpáti Ukrajinában az Ukrán Néptanács kezében van. Ez a politikai konszolidáció és koncentráció szerve Kárpáti Ukrajinában. Ez nem politikai párt, noha tagjai aktív szerepet vállaltak a volt ukrán nemzeti pártokban. Ebben a szervben egyetlen doktrína sem uralkodik, az egyetlen eszme az ukrán államiság eszméje”.⁶² A demokráciának ezt a fajta megsértését nem tudták alapos indokokkal alátámasztani: „A nép már megérett. Hogy ne oszthassák meg az ellenségek, megszabadult mindenféle pártmizériától.”⁶³

A politikai pártok feloszlásával egyidejűleg Voloshyn utasításba adta az Ukrán Nemzeti Egyesület⁶⁴ elnevezésű párt megszervezését.⁶⁵ A politikai pártok feloszlásával Kárpáti Ukrajna súlyos jogi hibát vétett, mert ezzel a cseh-szlovák parlamentből és szenátusból automatikusan kizárta a feloszlott pártok képviselőit. Vincent Shandor, aki Kárpáti Ukrajna kormányát képviselte Prágában, így vélekedett: „Mindezt másképp is meg lehetett volna csinálni. A kormánynak egybe kellett volna hívnia valamennyi politikai párt képviselőit, küldötteit és szenátorait, felfedni előttük, miként kívánják rendezni az országrész politikai helyzetét és bemutatni az új politikai párt, az Ukrán Nemzeti Egyesület programját. Ezzel kapcsolatban kialakíthatták volna saját álláspontjukat. A politikai pártok és képviselőik, küldötteik és szenátoraik csatlakozhattak volna az új párt platformjához, egész pártjukkal beléphettek volna az Ukrán Nemzeti Egyesületbe, s ezzel megőrizhették volna prágai mandátumukat.”⁶⁶ A helyzetet az sem menthette meg, hogy 1939. február 6-án Kárpáti Ukrajna kormánya új rendeletében megváltoztatta korábbi döntését. A változás abban állt, hogy a politikai pártok feloszlásáról hozott döntés nem vonatkozik az agrárookra, a szociáldemokratákra, a szocialista és a keresztény néppártokra. E pártok alkották az Ukrán Nemzeti Egyesület gerincét.

Január 24-én nevesítették az Ukrán Nemzeti Egyesület vezetőségét: Fedir Revay elnök (az Ukrán Központi Nemzeti Tanács vezetője), M. Tulyk elnökhelyettes, A. Voron főtitkár, I. Rohach titkár, V. Grendzha-Donsky, az Egyesület lapjának szerkesztője, V. Komarynsky propagandafőnök, M. Babota és M. Bandusiak ellenőrök, A. Stefan, M. Brashchayko, I. Nevyc'ka, S. Rosokha, J. Pazuhanych, M. Dolinay, S. Klochurak, V. Lar, D. Nimchuk, M. Marushchak, D. Popovych, D. Klympush, M. Hupalovs'ky vezetőségi tagok.⁶⁷ Az Ukrán Nemzeti Egyesület alapításától kezdve, Vasyl Grendzha-

⁶¹ Uo. 50.

⁶² Болдижар М.: *Закарпаття...* i. m. 93.

⁶³ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 5. akta, 5–6. f.

⁶⁴ Українське Національне Об'єднання (УНО).

⁶⁵ Uo. 7. f.

⁶⁶ Шандор В.: *Спомини...* i. m. 158.

⁶⁷ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 6. akta, 8. f.

Donsky szavai szerint, nagyszámú felhívást adott ki, melyek később rendeletekké váltak.⁶⁸ 1939. január 27-én az Egyesület vezetése összeállította Kárpáti Ukrajna szojmjába delegálandó képviselők – összesen 32 fő – névsorát. A kortárs vélemény szerint a jelöltek kiválasztása elhamarkodott és sikertelen volt. „*A leendő szojmának számos kérdésre meg kellett volna adnia a választ – írta Grendzha-Donsky –, politikai, kulturális, pénzügyi és gazdasági törvényeket kellett volna hoznia, a delegáltak között azonban nem voltak szakemberek.*”⁶⁹ A döntő többség ugyanakkor tagja volt az Egyesületnek.

Az Egyesület létrehozása arról tanúskodott, hogy Kárpáti Ukrajna kormánya nem volt képes teljesen lemondani valamilyen párt létezéséről. Másrészt a párt létrehozása az ukrán hatalom bizonyos fokú önállóságáról tanúskodott, hiszen szembe ment a prágai kormány korábbi határozatával.

Kárpáti Ukrajna kormánya maximális figyelmet fordított a propaganda munkára, amiről részletesen beszámolt Stepan Rosokha.⁷⁰ A röpirat-propaganda különösen felerősödött a szojm választások küszöbén. Minden röpirat az Ukrán Nemzet Egyesület támogatására szólított fel. Az egyikben a következőket olvashatjuk: „*Apa, ne feledd, hogy február 12-én szavazni fogunk... Mond meg anyának, hogy ő is menjen el szavazni. Apa, ne feledd, hogy a listát dr. Avhustyn Voloshyn miniszterelnök és Yulian Revay miniszter vezetik. Legyünk körültekintőek, nehogy elveszejtjük szülőföldünket és a nehezen megszerzett szabadságunkat.*”⁷¹ „*Polgártársak! Ukrán férfiak és ukrán asszonyok! – szólta a másik. – A lista élén Avhustyn Voloshyn atya, miniszterelnök apánk és Yulian Revay miniszter állnak. Hisztek ezeknek az embereknek? Igen! Mindenkinnek el kell ezt mondani 1939. február 12-én, vasárnap.*”⁷²

Egyes politikai erők is állítottak listákat a szojm választásokra. Így tettek többek között a volt agrárpárt prágai parlamenti képviselői és a Kárpátaljai Ruszinok Csoportja, ám a Központi Választási Bizottság ezeket elutasította.⁷³ Voloshyn kormánya ezzel megsértette a helyi lakosság alapvető demokratikus jogait. A kormány mindent megtett annak érdekében, hogy rövid idő alatt meggyőzze a lakosságot annak szükségességéről, hogy az Ukrán Nemzeti Egyesületre adják szavazatukat, noha más párt nem is létezett, a szavazáskor nem volt mód a tényleges választásra. Úgy látszott, a kormány belátható időn belül nem is engedi meg új pártok alakulását. Ezt sugallja a kora-

⁶⁸ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 13. akta, 168. f.

⁶⁹ Гренджа-Донський В.: Щоденник... i. m. 168.

⁷⁰ Росоха С.: Соїм... i. m. 31–40.

⁷¹ Нова свобода, 1939. február 15.

⁷² Уо. 1938. november 25.

⁷³ Худанич В., Боднар В.: Карпатська Україна в 1938–1939 рр. = Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.» Ужгород, 1992. 128. p

beli röppiratok többsége is. *Te, Tanácsgyűlés, és sokan többémanerszép pártokra és csoportokra oszlani*” – olvasható az egyikben.⁷⁴

A választásokat a szojmba 1939. február 12-ére írták ki. A jogi alapot a Csehszlovák Köztársaság választási törvénye képezte, mely továbbra is érvényben volt. A választásokról szóló rendelet kimondta, hogy „*egyől hat hónapig terjedő börtönbüntetéssel sújtható az, aki a jelölőlistát elveszi a választótól annak engedélye nélkül, vagy a jelölőlistán bármiféle jelölést eszközöl*”.⁷⁵ Ez azonban nem akadályozta meg, hogy egyes körzetekben megsértésük a törvényt.

Egy szemtanú leírása szerint „*a vasárnapi választások végeredménye annyira kedvezett az ukránoknak, hogy meglepte nemcsak az ellenségeket, hanem Kárpáti Ukrajna híveit is*”.⁷⁶ A lakosság 92,5%-a járult az urnákhoz, s 92,4%-uk az Ukrán Nemzeti Egyesületre adta voksát. A választások alkalmával nem merültek fel komolyabb problémák, ezért a végeredményt hitelesnek tekintették.⁷⁷ Kárpáti Ukrajna sajtószolgálatának közlönye így számolt be egy német újságíró benyomásairól: „*Számos faluban megfordultam, ahol fehér zászló lengt [azaz 98% szavazott az Ukrán Nemzeti Egyesületre – V. M.]. Láttam az emberek szemében a lelkes fényt, amint arra a vászonra tekintettek, s mintha azt mondták volna: »Látod, idegen, ez a mi büszkeségünk.« Önök büszkéek lehetnek az egyszerű emberek nemzeti öntudatára.*”⁷⁸ A szemtanúk politikai emelkedettségéről számoltak be. M. Shymonya alsókalocsai lakos a következőket mesélte: „*Egész Alsókalocsa az Ukrán Nemzeti Egyesületre szavazott. Annyi ember gyűlt össze, hogy a sor a falu elejétől a végéig tartott. Mindenütt kék-sárga zászlók lobogtak, egész Alsókalocsa kék-sárgába burkolózott.*”⁷⁹ Hasonlóképpen számoltak be E. Medvid', M. Lypei, A. Subota, V. C'oka, V. Ceh és sokan mások. A Belgiumba elszármazott kárpátaljaiak üdvözlétüket küldték azzal, hogy az ő szavazataikat is tegyék be a közösbe.⁸⁰

Ugyanakkor több olyan település volt, ahol a többség az Ukrán Nemzeti Egyesület ellen szavazott. Így tettek többek között Iza, Gödényháza, Verbóc, Kisábránka, Oroszkomoróc, Nagyláz, Bükköspatak, Duszina, Paszika, Rosztoka lakosai. Több mint 2 ezren szavaztak az egyesület ellen Kárpáti Ukrajna fővárosában, Huszton. Ez arról tanúskodik, hogy az embereknek lehetősége volt a szabad véleménynyilvánításra. Egyértelmű azonban, hogy az ukrán eszmeiség ellentétes erők kompromisszumok nélküli harcában érelődött.

⁷⁴ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 64. akta, 163. f.

⁷⁵ Uo. 164. f.

⁷⁶ KTÁL, 4c/18. fond, 1. leltár, 34. akta, 1. f.

⁷⁷ KTÁL, 17. fond, 2. leltár, 376. akta, 1. f.

⁷⁸ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 64. akta, 163. f.

⁷⁹ Feodosij Horváth magánarchívuma.

⁸⁰ Uo.

Az 1938. november 22-i 328. sz. alkotmánytörvény, amely törvényi erőre emelte Kárpátalja autonóm státuszát, foglalkozott azzal, hogy választásokat kell tartani Kárpáti Ukrajna szojmjába. Annak időrendjéről a törvény így rendelkezett: „*Kárpáti Ukrajna szojmját legkésőbb 1939 áprilisáig kell megválasztani, s megválasztás hónapjában a köztársaság elnöke hívja össze arra a helyre, amelyet a kárpátukrán hatalom kijelöl.*”⁸¹ Voloshyn kormánya a szojmot 1939. március 2-ára Rahóra tervezte, ám Emil Hácha köztársasági elnök erre a napra nem hívta össze az ülésszakot. Pedig ebből az ünnepi alkalmából speciális postai bélyeget is kibocsátottak. Nem sikerült a szojmot március 9-re Husztra sem összehívni. Hácha végül március 21. mellett döntött. Kárpáti Ukrajna kormányának tagjai azzal vádolták Prágát, hogy szándékosan odázza el a szojm összehívását. Ám az 1938. november 22-i alkotmánytörvényt az államhatalom jogi értelemben nem sértette meg.

1939. március 14-én Voloshyn kihirdette Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amiről értesítette Németország Külügyminisztériumát. Vincent Shandor prágai megbízottnak is közölnie kellett a hírt az ország kormányával, helyben pedig felkészültek a szükséges lépések megtételére.⁸² Egy ilyen döntés meghozatalára természetesen hatással voltak a nemzetközi események, többek között Szlovákia függetlenségének kikiáltása és a magyar katonaság beavatkozása Kárpáti Ukrajnában. Cseh-Szlovákia mint állam szétesett. Egyetlen nap három órájában összesen hatszor ülésezett a szojm, amely történelmi helyzetben történelmi súlyú dokumentumokat fogadott el – a függetlenségről, az államberendezkedésről, az állam nevééről, nyelvéről, zászlajáról, címeréről és himnuszáról. Titkos szavazással megválasztották az államelnököt Avhustyn Voloshyn személyében. A szavazás egyhangú volt.

A szojm akkor ülésezett, amikor a magyar hadsereg már Kárpáti Ukrajna területére lépett. A fiatal független állam éppen csak létrejött, rögtön meg is szűnt. Rövid fennállása azonban bizonyította, hogy Kárpátalján ukránok élnek, akik önálló államiságot akarnak, akárcsak testvéreik Nagy Ukrajnában.⁸³ Az Összukrán Néptanács⁸⁴ 1939. február 10-én az alábbi szöveget intézte valamennyi ukránhoz: „*Ukrán Nép [...] erősen hisszük, hogy egy új nagy harcban az Ukrán nemzet győzedelmeskedik és szilárd halom lesz az aranytornyos, a szabadság napja által beragyogott, szent Kijev ezeréves dombjai között!*”⁸⁵ Az ukrán területek egységének eszméje van belefoglalva abba a memorandumba is, amit 1938. október 24-én intéztek Kárpáti Ukrajna küldöttei Németország kancellárjához: „*Kárpáti Ukrajna az ukrán nép földje. Ezért lakossága tisztában van kötelezettségeivel, amelyek jelenleg előtte állnak nem-*

⁸¹ KTÁL, 3. fond, 4. leltár, 12. akta, 4. f.

⁸² Шандор В.: *Спомини...* i. m. 269.

⁸³ Lásd: Велика Україна.

⁸⁴ Всеукраїнська Народна Рада.

⁸⁵ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 32. akta, 4. f.

*csak szülőföldjére, de az egész ukránságra vonatkozóan.*⁸⁶ Mindez azonban nem volt több ábrándnál.

Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete 1938 szeptembere és 1939 márciusának közepe között ellentmondásos és bonyolult volt. A legnagyobb siker az autonómia törvénybe foglalása volt a föderatív berendezkedésű Cseh-Szlovákiában. Bródy kabinetjének felváltása Voloshynéval radikálisan megváltoztatta a politikai orientációt. 1938 októberétől Voloshyn és az általa vezetett kormány nekilátott Kárpáti Ukrajna társadalmi életének ukránosításához. Kárpátalja ukrán kormánya egyértelműen Németország mellé állt, mert csak így látta biztosítva határainak védelmét.

Mérföldkövet jelentettek a választások a szojmba és a szojm összehívása, ami Kárpátalja első ukrán parlamentjének tekinthető. Bár a szojm történelmi döntéseket hozott, azoknak csak formális jelentősége volt, hiszen a magyar hadsereg felvonulása megakadályozta azok végrehajtását.

Kárpáti Ukrajna nehéz belpolitikai helyzete, amelyre külső és belső okok egyaránt hatással voltak, valamint az a tény, hogy Voloshyn nem élvezte a teljes lakosság egyöntetű támogatását, a miniszterelnököt arra készítette, hogy visszafogja a demokratikus folyamatokat. Betiltotta az összes politikai pártot és egyetlen új párt működését engedélyezte, ami tekintélyelvű uralomról tanúskodott. A demokrácia feladásának indokául az szolgált, Voloshyn és környezete szerint, hogy optimális feltételeket kellett teremteni a hazafias erők konszolidálásához és a szociális-gazdasági átalakításokhoz.

⁸⁶ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 14. akta, 1. f.

Mi volt a Kárpáti Szics?

HUDANYCH, VASYL

Hat és fél évtized távlatából már van esélyünk arra, hogy reálisan értékelni tudjuk a kárpátaljaiak harcát nemzeti újjászületésükért, saját államukért a Kárpátok karéjában. Az 1938–39-es Kárpáti Ukrajna története az államiság bizonyos formájának elnyerésével a legfontosabb fejezet e nép több évszázados életében. A többségi lakosság az ukrán nemzet egyik ágát képezi, így érthető módon az ukrán államiságért küzdött.

Különösen fontos, hogy az első lépést vér nélkül, az 1938. november 22-i alkotmánytörvénnyel sikerült megtenni, amely megosztotta a hatalmat Prága és Huszt között. Úgy tekintem, hogy ettől kezdve az ország a csehek, szlovákok és kárpátukránok föderatív állama volt. A második lépést Kárpáti Ukrajna 1939. február 12-én megválasztott és március 15-én összeülő első szojmja tette meg, amikor többek között kikiáltotta a függetlenséget, elnököt választott és az állam hadseregévé tette a Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezetet.¹

E szervezet 1938 szeptemberében kelt életre, amikor megalakult az Ukrán Nemzeti Véderő. 1938. november 10-én ezt alakították át Kárpáti Sziccsé, illetve nyilvánították 1939. március 15-én Kárpáti Ukrajna fegyveres erőivé, amelynek e formában történő tényleges felállása előtt honvédő harcba kellett bocsátkoznia.

Kárpáti Ukrajna és a Kárpáti Szics ma is eleven seb. Az események nemcsak azért tragikusak, mert az ukrán eszmék sárba tiprásával, súlyos vérontással fejeződött be a történetük, hanem mert az európai nagyhatalmak mellőzték az erkölcsöt és az igazságosságot, Kárpátalját holmi váltópénznek tekintették.

A Kárpáti Szics történetének feldolgozása rögtön elbukása után megkezdődött. Már ebben az évben megjelent Bécsben egy könyv, amelyben az események közvetlen résztvevői írták le a történeteket.² 1940-ben Prágában látott napvilágot Volodymyr Birchaknak, a huszti evakuációs bizottság elnökének visszaemlékezése.³ Hasonló értékű Nyáry Iván vezérkari tiszt beszámolója.⁴ A Rongyos Gárda terrorakcióinak szervezője, Kozma Miklós naplóját az Or-

¹ Організація Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС).

² *Karpats'ka Ukraïna v borot'bi*. Zbirnyk. Vienna, Ukrainian Press Service, 1939. 230 p.

³ Birchak, Volodymyr: *Karpats'ka Ukraïna. Spomyny i perezhyvannia*. Prague, Natsia v pokhodi, 1940. 91 p.

⁴ Nyáry Iván: Kárpátalja felszabadítása = Ajtay Endre (szerk.): *A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái*. Budapest, 1944.

szágos Levéltár őrzi Budapesten.⁵ Naplót írt az eseményekről Vasyl Grendzha-Donsky író, politikus, a *Nova svoboda* szerkesztője is.⁶ Értékes anyagokat őriz a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár is.

Úgyszintén tényanyagot őriznek az egyéb visszaemlékezések, valamint a történeti munkák.⁷ Különösen fontos a Mykola Vegesh által szerkesztett emlékkönyv,⁸ valamint a Kárpáti Szicsről szóló konferencia kötete.⁹

Az Ukrán Nemzeti Véderő

A csehszlovák kormány 1937-ben tette meg az első konkrét lépést az 1919. évi saint-germaini szerződésben megígért, s azóta halogatott kárpátaljai autonómia megadása felé. Ennek több oka is volt. Először is Csehszlovákiában a nemzetiségi kérdés egyre éleződött. Nemcsak a kárpátukránok követeltek autonómiát, hanem immár a szlovákok is, a szudétánémetek pedig a Reich-hez való csatlakozási igényüket kezdték hangoztatni. Másodsor – változóban volt a nemzetközi helyzet. A hitleri Németország területi követeléseivel kiélezte a helyzetet Közép-Európában, tervbe vette Csehszlovákia feldarabolását, majd államiságának megszüntetését.

Kárpátalján is erősödött az autonomista mozgalom. Bekapcsolódott ebbe a fiatal ukrán értelmiség, amely a két világháború közötti időszakban tudatosította az ukránsághoz való tartozását. Erről tanúskodik többek között az 1929-es és az 1934-es ifjúsági, valamint az 1937-es nagy pedagógus kongresszus. Az ukrán nemzeti eszme 1937-től egyre erőteljesebben jelent meg. Az 1937-es Ukrajna Anyácska ünnepség megrendezése üldöztetéseket, letartóztatásokat vont maga után. Az ukránpártiak közben Ungváron saját középiskolát nyitottak, folytak az előkészületek Nagybockón is. A csehszlovák hatóságok a ruszin tankönyvek erőltetésével próbáltak közbelépni. Erre volt válasz az 1937. október 17-i pedagógus kongresszus Ungváron, amelyen az ukrán érzelműek ezrei fejezték ki tiltakozásukat. A város utcáit elborították a sárga-kék zászlók.

⁵ MOL, K 429 Kozma-iratok.

⁶ Гренджа-Донський В.: *Шлях і горе Карпатської України*. Щоденник. = Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. 485 p.

⁷ Shandor, Vincent: *Karpats'ka Ukraïna, 1938–1939. = Spomyny*. Vol. 1. Uzhorod – New York, Grazhda – Carpathian Alliance, 1996. 388 p.; Химинець Ю.: *Тернистий шлях до України*. Ужгород, МПП «Гражда», 1996. 398 p.; Kushchynsky, Anton: *Zakarpattia v bo-ro't'bi*. Spohady. Buenos Aires, Vydavnytstvo Iuliana Seredniaka, 1981. 222 p.; Hirniak, Liubomyr: *Na stezhках istorichnykh podii. Karpats'ka Ukraïna i nastupni roky*. Spohady i materialy. New York, 1979. 339 p.; Суховерський М.: *Мої спогоди*. Київ, 1997. 318 p.; Stercho, Peter: *Karpato-Ukrains'ka derzhava*. Toronto, 1965. 288 p.

⁸ Вегеш М. ред.: *Вони боронили Карпатську Україну*. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Ужгород, Карпати, 2002. 709 p.

⁹ Худанич В. ред.: *Карпатська Січ*. Ужгород, 1996. 254 p.

Az elégedetlenkedők viaszszorítására fogadta el a prágai parlament az 1937. évi 172. sz. törvényt a kormányzói hatáskör kibővítéséről. A törvényben előírt 24 tagú kormányzói tanács azonban soha nem ült össze.

1938 újabb ukrán akciókkal indult. A falvakban és a városokban megünnelték Tarasz Sevcsenko születésnapját. A májusi községi választásokon az ukránokat nagy számban választották be az önkormányzatokba.

Az Ukrán Központi Nemzeti Tanács több ülést tartott, amelyeken tiltakozott Magyarország revizionista törekvései ellen Kárpátalját illetően, illetve szembehelyezkedett a magyar–lengyel határnak Kárpátalja rovására történő megvalósításával. A Tanács tiltakozott az ellen is, hogy a 172. sz. törvényt a kormány az eltelt hosszú hónapok alatt sem volt képes életbe léptetni. A Tanács elnökségébe beválasztottak két fiatalembert Stepan Rosokha és Ivan Rohach személyében, akik a radikális irányvonalat erősítették meg. Az új összetételben megtartott első ülésen, 1938. szeptember 4-én követelték az autonómiát a régió ukrán lakossága számára. Ugyanezen a napon Ungváron tanácskoztak a fiatal ukrán nemzedék képviselői, akik elhatározták a félkatonai Ukrán Nemzeti Véderő megalakítását. Az új szervezet vezetősége a következő tagokból állt össze: Vasyľ Ivanovchyk elnök, Ivan Rohach elnökhelyettes és szervezési referens, Stepan Rosokha titkár. Bekerült még a vezetőségbe Yuriy Shpyl'ka és Vasyľ Doha. Az ülés határozata kimondta, hogy a szervezet célja az ukrán ifjúság összefogása az ukránok jogainak védelmében és a közös fellépés az ellenséges nézetekkel szemben. A megfogalmazás arról tanúskodott, hogy az ukrán réteg szuverén és határozott módon nyilvánítja ki akarátát a régió sorsát illetően. A Véderő vezetősége kijelentette, hogy nem kívánja a másét, de küzdeni fog azért, ami minden népet megillet.

München után Kárpátalján tiltakozóhullám vonult végig. A manifestálók autonómiát követeltek és tiltakoztak a magyar térfoglalás ellen. A Véderő röpiratot adott ki a következő szöveggel:

„Nagy idők következnek, Kárpátalja önálló ukrán állammá fog válni, a nagy és önálló, oszthatatlan Ukrán Állam része lesz a Poprádtól és a Tátrától a Kaszpi-tengerig és a Kaukázusig.

A legnagyobb megtiszteltetés számunkra, hogy ez az állammá szerveződés a mi földünkön indul meg. Büszkéek leszünk arra, hogy az elsők vagyunk, akik megkezdjük az Ukrán Állam felépítését, hogy segítünk testvéreinknek lerázni a moszkvai, a lengyel és a román ígát. E munkában segítségünkre van a nép egyetemesége, hitünk a saját erőnkben és az isteni elrendelésben, hogy a népet a szabadság útjára vezettjük.”

Az ukrán fiatalok félkatonai szervezete egyesítette a nemzeti-politikai erőket, hirdette, hogy saját kezükbe kell venni a régió sorsát. Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Németország kormányaihoz felhívással fordultak, mely kimondta: *„A lengyel és a magyar közös határ elérésére irányuló törekvés a mi határainkat fenyegeti. Az ukrán lakosságot ez nyugtalanítja, véres*

*felkelés veszélye fenyeget. A magyar katonaság közbeavatkozása elleni tiltakozásul kérjük nemzetközi bizottság kiküldését, hogy Kárpátalja lakossága szabadon véleményt nyilvánúhasson.*¹⁰

Egyidejűleg az Ukrán Nacionalisták Szervezete röpiratban fordult az ukrán néphez: „Ukránok! Nacionalisták! [...] Magyar, lengyel és román bandák fenekednek Kárpátaljára. Azt feleljük: el a kezekkel Kárpátaljától, mert ez a föld ukrán volt és lesz ezután is. [...] A lengyelországi, bukovinai és beszarábiai ukránoknak fel kell készülniük arra, hogy éljenek az egész ukrán nép előtt álló nagy lehetőséggel. [...] Éljen az Ukrán Nemzeti Forradalom.”¹¹ Ezt a röpiratot teljes terjedelmében a Lengyel Hadsereg II. osztályának anyagait közreadó dokumentum-gyűjtemény tartalmazza. A 128 okirat mindegyike Lengyelországból kiinduló, Kárpátalja elleni akciókra vonatkozik.

Ugyanitt található egy másik röpirat, melyet Lengyelországban nyomtatnak és 1938 októberében Kárpátalja területén szórtak szét. A lengyel dokumentum így szól: „Testvéreink! Eljött a felszabadulás. Münchenben döntöttek Csehszlovákia sorsa felől. A hazugságra, a népek szenvedésére épülő országot felosztják. Ruszinok! Készüljete erre a napra! A Ti szabadságotok küszöbön van. Ne higgyetek a cseheknek, akik újabb ígéretekkel akarnak benneteket rászedni! Az Új Csehszlovákiában ismét rabok lesztek! [...] Elég volt! Rázátok le a cseh ígát. A magyar határok egyre közelebb kerülnek hozzátok, fogadjátok jószívvel. A cseh nyomorúság, elnyomás után Magyarország gabonát, bort és békét ad nektek. Szent István koronája alatt jó módban fogtok élni, vallási, gazdasági és politikai szabadságot nyertek.”¹²

A röpirat-propaganda mellett 1938 októberének elején a lengyelek és a magyarok megindították a katonai akciókat is. Ezért a Tanács és a Véderő közös 10 tagú delegációt küldött Prágába, hogy segítséget kérjenek. Ott azonban elutasításra találtak, sőt, a hatóságok felléptek az ukrán nacionalistákkal szemben. Ungváron letartóztatták Ivan Rohachot. A rendőrség kereste Stepan Rosokhát is, aki bujkálni kényszerült. Betiltottak mindenféle gyűléskezést, szigorították a cenzúrát. A Tanács elnöksége titokban, magánlakásokon jött össze. A Szudéta-vidék átadása, Szlovákia különválása hatására október 7–8-án az orosz és az ukrán Központi Tanács megegyezésre jutott, hogy közösen állítják fel a kárpátaljai kormányt Bródy vezetésével. Ukrán oldalról Yulian Revay és Avhustyn Voloshyn került be a kormányba.

Október 9-én Ungváron gyűlést tartott az Ukrán Nemzeti Véderő több mint kétszáz résztvevővel. Megvitatták a belpolitikai helyzetet, tiltakozásu-

¹⁰ Vö.: Химинець Ю.: Тернистий шлях... і. м.

¹¹ Paweł Samuś – Kazimierz Badziak – Giennadij Matwiejew: Akcja »Łom«. Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP. Biblioteka „Marsa”. Tom 9. Warszawa, 1998. 82.

¹² Uo. 63.

kat fejezték ki a lengyel és a magyar törekvésekkel szemben Kárpátalját illetően, követelték a helyi kormány mihamarabbi felállását, a teljes politikai szabadságot és az önállóságot.

Október 10-én a kárpátaljai kormány tagjai Prágába repültek, Ungváron pedig demonstrációt szervezett a Véderő, függetlenséget követelve. Este a prágai rádió bementa, hogy az ország ezentúl a csehek, szlovákok és a kárpátukránok föderációja.

Mindeközben magyar oldalról Beregszász és Nagyszőlőss környékén a határ mentén terrortámadások kezdődtek. Mindkét járásban kihirdették a rendkívüli állapotot. A *Nova svoboda* azt adta hírül: „*Kárpátalja – független állam! Éljen az ukrán nép!*”¹³

Október 13-án, ugyancsak repülőgéppel, a kárpátaljai kormány tagjai visszatértek Ungvárra, ahol ünnepélyes keretek között fogadták őket. A Korjatovics téren néhány ezres tömeg várakozott. A miniszterek emelvényről szóltak hozzájuk. Az eseményt közvetítette a rádió. Revay így szólította meg a tömeget: „*Kedves ukrán nők és férfiak mindkét irányzatból [...]*”. Ezt a megfogalmazást általános kacaj fogadta. Az emberek jelszavakat skandáltak: „*Kárpátalját nem adjuk!*”, „*Szabadságunkat nem adjuk*”, „*Szülőföldünket nem adjuk sem a lengyeleknek, sem a magyaroknak!*”¹⁴

Az üdvözlések után a tömegből kiváló Véderő tagjai menetoszlopba rendeződve végigjárták a város utcáit, majd a Prosvita székháza előtt, ahol a saját székhelyük is volt, külön gyűlést tartottak. Jelszavaik: „*Az állami épületekre tüzzenek sárga-kék zászlókat!*”, „*Ukrajnát az ukránoknak!*”, „*Az ukrán fővárosba – ukrán feliratokat!*” A vezérszónok újabb követeléssel állt elő: „*Célunkat csak részben értük el. Az ukrán nép tisztán ukrán kormányt akar! Éljen a független ukrán állam!*”

Ungváron, Rahón, Nagybocksón, Kőrösmezőn, Huszton, Volócon arra buzdították a népet, követeljenek fegyvereket a Véderő számára, hogy megvédhessék magukat a betörő ellenséggel szemben. Minden településen igyekeztek tagokat toborozni. Iskolásokat és diákokat szerveztek be a saját telefonos és rádiós hálózat működtetésére. A Véderő agitátorai Tátra motorke rékpáron közlekedtek. Október 24-től a *Nova svoboda* mellékleteként megjelent a *Nastup* c. lap, a Véderő saját sajtója. A csehek megtagadták, hogy felfegyverezzék a szervezet tagjait, akik úgy vélték, ily módon megakadályozhatták volna a magyar betöréseket.

Október 26-án Bródyt leváltották, és árulás vádjával börtönbe zárták. Utóda Voloshyn lett. A Véderő Ungváron hatalmas demonstrációt szervezett az új miniszterelnök támogatására. A demonstrálók a lengyel konzulátus előtt fenyegetőztek, majd ismét a Prosvita székháza elé

¹³ *Нова свобода*, 1938. október 12.

¹⁴ Химинець Ю.: *Закарпаття – земля української держави*. Ужгород, 1991. 76–77.

vonultak. A szónoki beszédből: „Megtörtént az első lépés álmaink megvalósulása felé. Október 8. nem azt hozta, amire számítottunk, a mai nap azonban valóban történelmi, mert az ukránok kezébe adta a hatalmat. Nem adjuk fel a harcot, amíg az ukrán népet sérelem éri. [...] Az ukrán népnek önálló ukrán állama lesz. A magyarok ne higgyék, hogy terrorakcióikkal felfordulást szíthatnak [...] Magyarok csak holttestükön át léphetnek a földünkre. Halál az ellenségre! Éljen Ukrajna!”¹⁵

Hasonló demonstrációkra a későbbi napokban is sor került. A legszámszerűsített az október 29-i volt. Mindenütt a Véderő volt a szervező. A járási központokban egy-egy vezetőt neveztek ki: Perecsenyben Mykhailo Ivashkovich tanfelügyelő, Nagybereznán Ivan Shepeltis tanító és a Véderő vezetője, Vasyli Ivanovchik (aki egyébként Pozsonyban volt joghallgató), Ilosván Vasyli Shpak ügyvéd, Huszton Ivan Sarvadiy, Aknaszlatinán Ivan Nebola és mások. Szinte valamennyien pedagógusok és jogászok voltak.

1938. november 2-án megszületett az első bécsi döntés. Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap és több mint 40 falu Magyarországhoz került. Kárpáti Ukrajna kormánya kénytelen volt székhelyét Ungvárról áttenni Husztra. Cseh-Szlovákia felé nem volt kommunikáció, nem volt járható út, gondoskodni kellett az éhező Verhovináról. E nehéz napokban a Véderő segítséget nyújtott a kormányhivatalok, a társadalmi szervezetek evakuálásában Ungvárról és Munkácsról Husztra vagy más járási központokba. Grendzha-Donsky így írta le Stepan Rosokha közreműködését: „Valószínűleg ő volt az, aki a leginkább szívén viselte az evakuálást, dr. Rosokha a fiatalág lelkes vezetője maga is feltűrt ingujjban cipelte, amit csak kellett.”¹⁶

Rosokha tekinthető a Véderő elindítójának. A fiatalember szolgált a csehszlovák hadseregben, Prágában tanult az egyetemen, szerkesztette a *Proboiem* c. lapot. Ebben a minőségében kereste fel 1938 júniusában Voloshynt, s beszélt neki a tervéről egy új szervezetet illetően. Voloshynt látott fantáziát a fiatalember elképzelésében. Rosokha a nyári hónapokban bejárta minden fontos települést, így készítette elő a terepet a szeptember 4-i megalakuláshoz. Ezt követően kárpátaljaszerte alakultak csoportok. A kárpátaljai kormány megalakulásától harci egységként is működtek a diverzánssok elleni akciókban. A főváros Ungvárról Husztra helyezésekor a Véderő új nevet vett fel – Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezet.

A Kárpáti Szics felépítése és tevékenysége

Kárpátalja autonóm helyzetének megerősödése, a politikai pártok tevékenységének betiltása nyomán jogászok egy csoportja úgy vélte, hogy az

¹⁵ Гренджа-Донський В.: Щастя і горе... і. м. 26.

¹⁶ Уо. 64.

Ungváron megalakított félkatonai szervezet már nem tudja betölteni a vállalt szerepét, ezért november 9-re Husztra alakuló gyűlést hívtak össze, amelyen dr. Josip Sich tájékoztatója után kimondták a Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezet megalakulását. A Kárpáti Szics név nem volt ismeretlen, hiszen a 20-as évek végén Kőrösmezőn ezen a néven hozott létre egy kulturális és sportegyesületet Dmytro Klympush. Az új, erőszakos szervezet parancsnokává is Klympush-t választották meg.

Az elfogadott szervezeti szabályzat kimondta, hogy a Kárpáti Szics célja Kárpáti Ukrajna állami és nemzeti érdekeinek védelme, az ukrán lakosság önvédelemre lelkesítése, az államellenes propaganda kivédése, Kárpáti Ukrajna kormányának támogatása minden téren, többek között a rendszer fenntartásában és a biztonság szavatolásában. A Szicsen belül alakulatokat szerveznek, széles körű propaganda és információs munkát fejtenek ki, fegyveres katonai gyakorlatozást végeznek, kaszárnyákat, lőtereket tartanak fenn, szerepelnek a nyilvánosság előtt. A szervezetnek tagja lehetett minden 18. életévét betöltött kárpátaljai lakos. A tagokat három csoportba sorolták: tényleges, jótékony támogató (aki jelentős anyagi vagy erkölcsi támogatást nyújt) és tiszteletbeli (az ukrán nemzet előtti érdemekért). A tényleges tagok felvételéről a parancsnokság, a jótékony támogatókról és a tiszteletbeli tagokról a tanács dönt. A hatékonyabb munka érdekében alegységeket hoznak létre. Több alegység osztagot alkot. Mindegyik élén a parancsnokság által kijelölt vezető áll, a parancsnokságnak közvetlenül van alárendelve, annak határozatait elfogadja. A parancsnokság három tagú: a parancsnok és két helyettese. A parancsnokot az alakuló ülés választotta meg, a helyetteseket a parancsnok nevezte meg. Minden további parancsnokot hasonló módon a gyűlés választ meg. A gyűlésbe az alegységek ötven tagonként delegálnak egy küldöttet. A parancsnok személyét jóváhagyja Kárpáti Ukrajna kormánya. A Kárpáti Szics anyagi hátterét a magán-személyek, vállalatok, szervezetek adományai, a tagdíjak, az ajándékok, örökségek adják. A teljes vagyonnal a parancsnok rendelkezik. Ugyancsak ő dönt a tagok közt felmerülő vitás kérdésekben.

A szervezeti szabályzat azt is kimondta, hogy amennyiben a szervezet megsérti a kijelölt feladatokat és célokat, túllép a hatáskörén, fenyegeti az állam érdekeit, vagy a szervezet tagjainak anyagi érdekeit, a kormány betilthatja tevékenységét, felszámolhatja vagyonát.¹⁷

Az alakuló ülés utáni napon, a kormányfővel való egyeztetés után, Kárpáti Ukrajna Belügyminisztériuma is jóváhagyta a szervezeti szabályzatot 372/1938. sz. alatt. Voloshyn jóváhagyta a Szics-tagok egyenruháját is, ugyanakkor figyel-

¹⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Державний архів Закарпатської області [a továbbiakban KTÁL] 3. fond, 1. leltár, 20. akta, 12–15. f.

meztetett arra, hogy nem lehet azonos színű a katonaságéval, a gallér legyen nyitott, s a zubbonynak nem lehetnek felső mellzebei.

November 10-én a Belügyminisztérium minden járási hivatalnak megküldte a Kárpáti Szics szervezeti szabályzatát és javasolta az együttműködést a törvény keretein belül.¹⁸

E lépések megtétele után kárpátaljaszerte egyre-másra alakultak a Szics-osztagok.

Milyen körülmények játszottak közre a Kárpáti Szics megalakulásában, a mozgalom elindulásában? Mindenekelőtt a belpolitikai helyzet, amely elősegítette az önállósodást. A cseh-szlovák parlament által jóváhagyott autonómiatörvény 40. §-a is kimondta, hogy a területen a közös hadseregen kívül saját alakulatokat is létrehozhatnak, amelyek az állami zászló mellett a nemzetet is használhatják. Másodszor a külső körülmények, a lengyel és a magyar törekvések megállításának szándéka. Harmadszor a fiatalok hangulata, hogy részt vegyenek a fegyveres ellenállásban. Negyedszer nem elhanyagolható az ukrán diaszpóra közreműködése.

A Kárpáti Szics igen gyorsan összállami szervezetté nőtte ki magát. Klympush parancsnok közvetlen helyettessé Ivan Romant, titkárrá Ivan Rohach-ot választotta. A propagandáért Stepan Rosokha felelt. Klympush szolgált az osztrák-magyar hadseregben, aktív részvevője volt az 1918-as magyarellenes hucul felkelésnek. Helyettese, Ivan Roman a csehszlovák hadseregben szolgált, majd banktisztviselő lett. Rohach és Rosokha nem rendelkezett katonai múlttal, de mindketten ismert ifjúsági vezetők voltak. Emiatt némelyek úgy gondolták, talán nem megfelelőek egy katonai szervezet vezetésére, végül úgy döntöttek, hogy mégis, mivel funkciójuk elsősorban politikai. Emellett a szervezők tisztában voltak azzal, hogy a főként politikai jellegű vezetés mellett katonai vezérkarra is szükség van, hivatásos tisztekkel. Ez a vezérkar a régi osztrák-magyar, a német, az orosz, a csehszlovák és a lengyel katonai iskolákban kiképzett személyekből verbuválódott: Zenon Kossak-Tarnavsky, Ivan Kediulych, Gric Barabash-Chorny, Yurij Kalyna, Evhen Vretsona-Voliansky. A vezérkar „*agya*” Mihailo Huzar-Kolodzin-sky volt.

A Szicsnek női tagozata is alakult Tysov-ska és Hymynets vezetésével. 1939. januárjában Huszton instruktori tanfolyamot indítottak a női tagozat számára, melyet 54-en végeztek el. A tanfolyam négy hétig tartott, néhányan utána is Huszton maradtak, a harcok idején egészségügyi nővér szerepet töltöttek be.

¹⁸ Uo. 16–18. f.

Cél: a felfegyverkezés

1938 végén helyi Szics szervezetek alakultak Nagybereznán, Királyházán, Ökörmezőn, Perecsenyben, Ilosván, Bilkén, Dolhán, Rahón, Szerednyén, Técsőn és Huszton. 1939. január 13-án a főparancsnokság azzal a kéréssel fordult a kárpátaljai kormányhoz, hogy fegyverezze fel a Szics-tagokat. Azoknak az elkobzott fegyvereknek a kiosztását kérték, melyeket a járási elöljáróságokon, bíróságokon őriztek.¹⁹

Az ukrán diaszpóra komoly támogatást nyújtott a Kárpáti Szicsnek. Külföldről ukrán származású katonatiszteket küldtek, pénzt gyűjtöttek és küldtek egyenruhára, fegyverre és a személyi állomány fenntartására. A Szics-tagok is rendeztek pénzgyűjtést, többek között karácsonykor. A Huszton megjelenő lapok folyamatosan közölték azon személyek, szervezetek listáját, akik anyagilag támogatták a Kárpáti Szicset. Azokon a településeken, ahol galíciai vagy más ukrán területekről származó Szics-tagok tartózkodtak, élelmet és fát is adott a lakosság.

A Kárpáti Szics első kongresszusát 1938. december 4-én tartották Huszton a Szláv Házban. Itt jelentek meg a tagok első ízben egyenruhában és itt tették le az esküt. Jelen voltak az Ukrán Népi Köztársaság és a Nyugat-Ukrán Népi Köztársaság volt hadseregeiben szolgált katonák is. A Kárpáti Szics volt az egyetlen szervezet, amely Ukrajna önállóságának eszméjét hirdette, szemben Kárpáti Ukrajna kormányával, amelyik a Cseh-Szlovákiával való föderációban gondolkodott. Az Ukrán Nemzeti Egyesület ukrán eszmei alapon állt, de nem akart nyíltan szembefordulni Prágával.

Az Egyesült Államokban és Kanadában élő ukránok Nagy Britanniától és Németországtól követelték, hogy Kárpáti Ukrainát tekintsék önálló államnak. Az USA-ban Kárpátaljai Védelmi Bizottságot is létrehozta. Bécsben pedig megalakult Kárpáti Ukrajna Küldöttsége, élén Yulian Hymynets fiatal kárpátaljai nacionalista aktivistával. Mindkét szervezet nemzetközi szinten is fellépett, illetve anyagilag támogatta a Kárpáti Szicset.

Még 1938. október 20-án az Ukrán Nacionalisták Vezetősége²⁰ felhívta az ukránokat, hogy bárhol is éljenek a világban, óvják a Kárpátokbeli Ukrán Államot. Az ukrán nemzeti felszabadító mozgalom több vezető személyisége járt Kárpátalján, többek között Oleg Olzhych, Yaroslav Baranovsky, Viktor Kurmanovych, Yaroslav Orsan, Yevgen Skotska és mások. Néhányan – M. Pavlenko, B. Teslenko, F. Bondarenko, O. Olzhych – állampolgárságért folyamodtak Kárpáti Ukrajna kormányához. Kárpátalján egyikük sem maradt tétlen.

Meg kell említenünk egy fiatal szobafestőt, Mykhailo Mihalevych-et, aki a Kárpáti Szics plakátjait, hirdetményeit festette. Egyik jelképes plakátján

¹⁹ Закарпатська область. Т. 2. = *Книга пам'яті України. Ужгород, Карпати*, 1995. 426.

²⁰ Провід Українських Націоналістів (ПУН).

hucul fiatalember karddal a kezében magasodik egy kettévágott kígyó felett. A kígyó a lengyel–magyar határt jelképezte. A kígyót két farkas siratta, az egyik a lengyel sas, a másikon a magyar katonák jelvénye volt látható.

Széleskörű felvilágosító munkát fejtett ki a Kárpáti Szics Mykola Chyrsky vezette kultúrsoportja, a Letiucha estrada. Összejöveleteket, koncerteket szerveztek a különböző településeken, részt vettek a szojm választások előkészítésében.

Néhány hónap alatt a Szics már több mint tízezer tagot számlált. A csehszlovák és volt nyugat-ukrán hadseregek 22 egykori tisztje foglalkozott a szervezéssel. A Nyugat-Ukrajnából és Bukovinából érkezett fiatalemberek külön alakulatokba tömörültek Huszton, Ilosván, Beregkislaludon, Dolhán, Fenyvesvölgyön és néhány más településen. A kaszárnnyákban minden nap tartottak katonai gyakorlatokat, bár egyelőre fegyver nélkül.

Kárpáti Ukrajna prágai képviselője, Vincent Shandor megegyezésre jutott a cseh-szlovák Honvédelmi Minisztériummal, hogy a csehszlovák hadsereg, többek között kárpátaljai származású tisztek bevonásával, kiképez és felfegyverez 4 ezer Szics-tagot.²¹ A Szics parancsnoksága azonban nem volt hajlandó erre az együttműködésre, ezáltal megfosztotta magát a komoly kiképzés esélyétől.

A Szics igen szerény fegyverzettel bírt: néhány puska, néhány tucat revolver, három gépfegyver stb. A Kárpáti Szics egyesületi alapon működött, Kárpáti Ukrajna nem hozott törvényt a fegyveres erőkről (eltérően Szlovákiától a Hlinka Gárdát illetően).

A Szics-tagok lopás útján is szereztek be fegyvereket, mivel a kormány ebben nem segített nekik. 1939. január 13-án a Kárpáti Szics parancsnoksága Roman és Rohach aláírásával azzal a kéréssel fordult Kárpáti Ukrajna kormányához, hogy tegye lehetővé a felfegyverkezést. Kérésüket azzal indokolták, hogy csak így tudják hatékonyan felvenni a harcot a külső és belső ellenséggel. A legnagyobb szükség a fegyverekre a határoknál van.²²

Edmund Bachynsky kárpátaljai belügyminiszter erősen ellenezte a Szics felfegyverzését. Voloshyn erre leváltotta Bachynskyt „kötelességmulasztás” címén. A poszt betöltésére hat új nevet is megjelöltek, a döntésre jogosult prágai kormány azonban nem sietett a válasszal. A jelöltek mind megjelentek Prágában, hogy lobbizzanak jelöltségük mellett. A Kárpáti Szics saját jelöltjét, Stepan Rosokhát küldte, hiába. A központi kormány Lev Prchala cseh tábornokot nevezte ki, anélkül, hogy kikérte volna a kárpátaljai kormány beleegyezését. Nyilvánvaló volt: az új miniszter arra fog törekedni, hogy felszámolja a Szicset. A Kárpáti Szics beindította

²¹ Shandor, Vincent: Karpats'ka Ukraïna... i. m. 312.

²² KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 15. akta, 4. f.

propagandagépezetét. Röpiratot bocsátott ki, mely többek között kimondta:

„Ukránok! Kárpátukrán államunk polgárai! 1939. január 16-án dr. Hácha, a föderatív állam elnöke Kárpáti Ukrajna miniszterévé nevezte ki a cseh Prchala tábornokot. Ez a kinevezés megsérti az ukrán nép jogát és akarátát, hogy önállóan döntsön sorsa felől.

*Az Ukrán Központi Tanács, a Kárpáti Szics, a Prosvita és minden nemzeti egyesület mélységesen fel van háborodva és felszólítja a tömegeket, hogy legyennek készek bármire.*²³

A röpirat hatására már 1939. január 17-én tömegdemonstrációra került sor Huszton, melyen Prchala tábornok miniszterré történő kinevezése ellen tiltakoztak, fegyvereket követeltek. Már szürkült, amikor a kormányépület elé értek, ahol megjelent Avhustyn Voloshyn, Fedir Revay és Mykhailo Brashchayko. A miniszterelnök beszédéből: „Sok minden bosszantó dolgot megéltem már, de ilyen arcátlanságot, mint a cseh miniszter kinevezése, még soha.”²⁴

A tüntetés nyomán az Ukrán Központi Tanács határozatot hozott, hogy önként nem mond le jogairól, s követeli az összes csehszlovák hivatalnok eltávolítását Kárpáti Ukrajnából. Ezzel kapcsolatban tiltakozó jegyzéket küldött fel Prágába, illetve Revay személyesen utazott Pozsonyba a szlovák kormány ülésére.

Ebben a légkörben írta ki Kárpáti Ukrajna kormánya 1939. február 12-re a választásokat a szojmba. A kárpátaljai Belügyminisztérium a cseh miniszter érkezése előtt bejegyezte az új pártot, az Ukrán Nemzeti Egyesületet. A tüntetések tovább folytatódtak más településeken – Nagybecskón, Taracközön, Kövesligeten, Rahón, Kőrösmezőn, Tiszaborkúton, Tiszabogdányban. A hangadók mindenütt a Szics-tagok voltak.

1939. január 19-én páncélos járművek kíséretében Prchala megérkezett Husztra. Másnap megjelent a kormányépület előtt, melyet a Szics-tagok védtek. Köztük volt Vasyl Grendzha-Donsky, akit Prchala korábban ismert. Voloshyn és Revay nem mint minisztert, hanem mint a föderációs hadsereg tábornokát fogadták, s átadtak neki egy Rudolf Beran miniszterelnöknek címzett levelet. Voloshyn kinyilvánította, hogy kormánya nem tud vele együtt dolgozni. Prchala válaszában kifejtette, hogy nem számított ilyesfajta nehézségekre, s ezért visszatér Prágába azzal a kéréssel, hogy vonják vissza kinevezését. A tábornok még éjszaka elutazott.

1939. január 22-én Huszton nagy ünnepséget rendeztek az ukrán földek egyesülésének 20. évfordulója tiszteletére. Voloshyn nem a fővárosban, hanem Bilkén ünnepelt.

²³ Гренджа-Донський В.: Щастя і горе... і. м. 127.

²⁴ Uo. 128.

A Kárpáti Szics járási gyűléseket tartott, melyeken fegyvert követeltek, valamint a szervezet a saját kezébe akarta venni az állambiztonságot, a csendőrséget és a határvédelmet. Ezzel is a fegyverhez jutást akarták biztosítani. A kárpátaljai kormány azonban ebben a törekvésében nem támogatta a Szicset.

A Szics részt vett a választások előkészítésében. Gyűléseket tartottak, védelmükbe vették a választóhelységeket. Megjelentek a kormány ellen agitáló, a választások elszabotálására felhívó rölapok is. Ezek egy részét Munkácson nyomtatták és illegálisan csempészték át a határon. Magyarország tisztában volt vele, hogy a választások népszavazás értékűek, ezért igyekezett azt elkerülni.

A választási eredmények láttán Voloshyn miniszterelnök köszönetet mondott a lakosságnak. Többek között kifejtette: *„Megnyugodva és kimondhatatlan örömmel látom, hogy öntudatra ébredt kedves népem immár nem megalázott szolga, nem szerencsétlen rutén, ahogyan egykori urai lenézően nevezték [...] A választások a nép politikai érettségét bizonyítják, azt, hogy képes a szolidaritásra és elvitathatatlan nemzeti öntudata.”*²⁵

1939. február 19-én Huszton került sor a Kárpáti Szics második kongresszusára. A követelések nem változtak: fegyvert, valamint saját kézbe az állambiztonságot, a csendőrséget és a határvédelmet. Prága erre sajátosan reagált: Yulian Revay minisztert leváltotta, Prchalának pedig odaadta a belügyi, a pénzügyi és a kommunikációs tárcát, azaz a kulcspozíciókat.

Eközben a Kárpáti Szics parancsnokságán belül Klympush összetűzésbe került Rohach-csal, Romannal és Rosokhával. Az utóbbiak a vezérkar tisztjeinek befolyása alá kerültek, akiknek többsége Galíciából származott és a lengyel illegalitásban szerzett katonai tapasztalatokat. A nézeteltérés a galíciaiak és a kárpátaljaiak között abból eredt, hogy az előbbieket radikálisan akartak fellépni Lengyelországgal szemben, a Szics helyi származású vezetői azonban ezzel nem értettek egyet. A galíciaiak arra számítottak, hogy amennyiben sikerül konfliktust kirobbantani Lengyelországgal, Németország közbeavatkozik és Galíciát felszabadítja a lengyel uralom alól. A Szicsen belüli konfliktusról Mykola Bandusiak – Klympush unokája – tájékoztatta az Ukrán Központi Tanácsot. Rohach, Rosokha és a többiek magatartását méltatlannak nevezte és 26 pontban sorolta fel vétkeiket.²⁶

A lengyel kormány 1938 decemberétől kezdődően folyamatosan követelte Cseh-Szlovákia Külügyminisztériumától, hogy Kárpáti Ukrajna területén fékezze meg a galíciaiak lengyelelles tevékenységét. E követelésekben személy szerint megnevezték a szóban forgó menekülteket. Ám azok álné-

²⁵ Uo. 129. p.

²⁶ *Нова свобода*, 1939. február 14.

ven tevékenykedtek Kárpátalján, így a válasz mindig az volt, hogy a hivatkozott személyek ismeretlenek.

1939. február 24-én Karmazin német kisebbségi vezető, Szlovákiában a nemzeti kisebbségi ügyek államtitkára Pozsonyba hívatta a kárpátaljai szervezetek képviselőit: Mykhailo Tulyk pártvezetőt, Ivan Roman parancsnokhelyettest a Szics részéről és Yuriy Biley rendőrfőnököt. Az államtitkár egyenesen a tudomásukra hozta, hogy Szlovákia hamarosan kikiáltja függetlenségét, s Kárpátalja Magyarország számára a nyílt támadás terepévé válik.

A Kárpáti Szicsben nagy felbolydulás keletkezett. Abban reménykedtek, hogy erre mindaddig nem kerül sor, amíg a határokat a cseh katonaság védi. Oleh Svátek tábornok biztosította Kárpátalja kormányát, hogy nem vonulnak vissza a határokról.

Prága közben ismét átalakította a kárpátaljai kormányt. Leváltották a csehellenességükről ismert Revay fivérek, miniszteri tárcát kapott a mérsékelt Stepan Klochurak, ugyanannak az Agrárpártnak a tagja, mint Beran kormányfő, valamint tárca nélküli miniszter lett Yuliy Brashchayko, államtitkár, később pedig belügyminiszter Yuriy Perevuznyk, tanácsos Mykola Dolinay.

Szlovákiában élesedett a helyzet. Pozsonyban utcai harc tört ki a Hlinka Gárda és a katonaság között. Jozef Tiso és Vojtech Tuka Bécsbe menekült. Prágában új kormányt neveztek ki, ám azt helyben már nem ismerték el, a szlovák parlament kész volt kikiáltani a függetlenséget.

Ezekben a napokban nyugtalanság volt érezhető Kárpáti Ukrajna fővárosában is. Klochurak és Perevuznyk igyekezett békességre inteni, Prchala viszont katonai diktatúrát, a Szics semlegesítését akarta.

Március 14-én Szlovákia függetlenné vált. Ugyanaznap este Avhustyn Voloshyn kikiáltotta Kárpáti Ukrajna függetlenségét is, amit a másnapra összehívott szojmna kellett megerősíteni. Az előre törő magyar hadseregnek a cseh katonaság nem állt ellen, aminek legfőbb oka az volt, hogy a hadsereget fenntartó állam megszűnt létezni, Szlovákia, Csehország és Morvaország is német befolyás alá került.

A Kárpáti Szics a fegyveres ellenállás mellett döntött. Fegyvert szereztek, ahogy tudtak, többek között elvették a visszavonuló cseh katonaságtól, kifosztották a csendőrállomásokat, a katonai raktárakat.

1939. március 15-én Huszton összeült Kárpáti Ukrajna szojmja, ahol államfővé választották Avhustyn Voloshynt, megalakították az új kormányt, melyben Klochurak lett a katonai ügyek minisztere. A Kárpáti Szics Kárpáti Ukrajna reguláris hadseregévé nyilvánították. A Szics megfelelő felfegyverzése és tényleges hadsereggé alakítása azonban időben már nem történhetett meg.

A Szics elkeseredetten ellenállt a felvonuló magyar hadseregnek, amit a kutatók különféleképpen értékelnek. Némelyek azt mondják, hogy meg

kellett volna adni magukat, visszavonulni a cseh katonasággal. Hamilkar Hofmann huszti német konzul megjelent a szojm ülésén és arról tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy a német kormány azt tanácsolja, ne álljanak el a magyaroknak. A Szics részéről Maykhailo Huzar-Kolodzinsky, aki később elesett a csatában, erre így válaszolt: „*Az ukrán nacionalista szótárában nincs olyan szó, hogy »kapituláció«.* Az ellenség legyőzhet bennünket, mi azonban soha nem adjuk meg magunkat!”²⁷

Voloshyn tett lépéseket a konfliktus békés rendezése érdekében, Magyarország részéről azonban nem talált meghallgatásra.

Véleményem szerint Kárpáti Ukrajna mint önálló állam fegyveres ellenállása akár a második világháború kezdetének is tekinthető.

Harcban a magyar katonasággal

Térjünk vissza 1939. március elejére. A vég első jele volt, amikor március 8-án a huszti német konzul utasítást kapott Berlinből, hogy szakítson meg minden kapcsolatot Voloshyn kormányával. Ugyanezzel az utasítással érkezett meg másnap az új konzul, Hamilkar Hofmann. Március elején járt Németországban Ivan Roman, a Kárpáti Szics parancsnokhelyettese, hogy fegyvert szerezzen, ám üres kézzel tért vissza.

Március 12-én a Hlinka Gárda megpróbálta elfoglalni az Uzsok–Nagyberezna–Perecseny–Ungvár vasútvonalat, ám a Szics sikeresen közbelépett.

Március 11-én Németország jegyzékben tudatta a magyar kormányval, hogy amennyiben Kárpáti Ukrajna területére lépne, továbbra is biztosítania kell Németország számára a szállítási útvonalakat, tiszteletben kell tartania a birodalmi intézmények és magáncégek szerződéseit, melyeket Kárpáti Ukrajna kormányával kötöttek, nem alkalmazhat megtorlást a kormánytagokkal, politikai vezetőkkel szemben. Március 13-án Hitler különmegbízott útján adta meg az engedélyt Horthy kormányzónak, hogy március 16-án megkezdjék a beavatkozást. Horthy úgy döntött, hogy előtte határincidenst provokálnak. Március 14-én azonban Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, 15-én reggel pedig a német hadsereg Cseh- és Morvaország területére lépett. Hitler megsürgette Horthyt.²⁸

Március 14-én a magyar hadsereg Munkácsnál átlépte a határt, s elfoglalt több környéki települést, miközben csak szórványos ellenállást kellett leküzdeni. Tovább folytatódtak az irreguláris csapatmozgások a fontos objektumok, kommunikációs vonalak elfoglalására, hogy ezzel készítsék elő a terepet a hadsereg felvonulására. Magyarországot nem hatalmazhatta fel erre a magyar

²⁷ KTÁL, 1148. fond, 1. leltár, 2. akta, 1–4. f.

²⁸ Закарпатська область... і. м. 56.

lakosság esetleges védelmére való hivatkozás sem, hiszen a magyarlakta területeket már az elő bécsi döntéssel visszakapta.

Március 13-ról 14-re virradó éjjel a Szics-tagok behatoltak a huszti katonai raktárba, s magukkal vitték az ott talált fegyverek nagyobb részét. Prchala parancsba adta az ellopott fegyverek beszolgáltatását, ami csak részben teljesült, ezért március 14-én reggel a tábornok parancsba adta a katonaságnak, hogy erővel vegyék vissza a fegyvereket. A cseh katonaság és a Szics-tagok között tűzharc alakult ki, mely során igen sokan meghaltak, illetve megsebesültek. A begyűjtött fegyverekkel Prchala végleg kivonult Kárpátaljáról.

Ugyancsak március 14-én Voloshyn miniszterelnök kérte Svátek tábornokot, a Kárpátalján állomásozó cseh haderő parancsnokát, hogy vegye irányítása alá az autonóm terület összes fegyveres erőit. Svátek hajlott a felkérésre, ám még aznap megérkezett Prágából a parancs, hogy a teljes katonai állomány térjen vissza Cseh- és Morvaországba.

Kárpátalja hadsereg, fegyver és katonai vezetés nélkül maradt. Az egyetlen reményt a Szics jelentette, mely ekkor becslések szerint mintegy 10–12,5 ezres létszámú volt, de mindössze néhány kézfegyverrel rendelkezett. Ez volt az az erő, amely szembefordult a jól kiképzett, nehézfegyverekkel támogatott magyar hadsereggel.

A nyílt katonai beavatkozás március 15-én indult meg. Ugyanezen a napon Románia is bejelentette igényét azokra a kárpátaljai területekre, ahol románok éltek. Románia és Magyarország azonban nem került konfliktusba egymással, mert Németország leállította a román törekvéseket.

A kisebb-nagyobb ellenállásba ütköző Honvédség a legsúlyosabb harcot a Huszt melletti Vörös Mezőn vívta. Az ellenállók Szics-tagok, önkéntesek, ám nagyjából Husztról, Nagyszőlősről, Felsőveresmartról, Bilkéről és néhány más településről származó iskolások, diákok voltak. Közülük mintegy 230-an meghaltak, s közel 500-an fogságba estek. A legfiatalabb halott egy mindössze 13 éves nagyszőlősi gyerek volt.²⁹

Voloshyn próbálta menteni a menthetőt. Március 15-én egész nap próbált telefonos kapcsolatba lépni Berlinnel, de sikertelenül, nem kapott választ a német konzulon keresztül küldött táviratokra sem. Csak estére hozta meg az üzenetet a konzul, hogy a magyar hadsereg teljes frontszélességben nyomul előre és a német kormánynak nincs módjában bármit is tenni a megállításukra. Berlin azt tanácsolta, ne álljanak ellent.

Voloshyn és kormányának tagjai március 16-án, amikor Huszton már utcai harcok folytak, elhagyták a fővárost és Nagybecskón keresztül másnap Románia területére léptek.³⁰

²⁹ Stercho, Peter: *Karpato-Ukráins'ka derzhava...* i. m. 209.

³⁰ Parker, Robert: *Headquarters Budapest*. New York – Toronto, Farrar and Rinehart, 1944. 29–40., 43.

A Szics azonban továbbra is ellenállt. Szórványos harcok március 23-ig voltak. Miközben Csehországba és Morvaországba a német katonaság díszlépésben vonult be, Kárpátalján a rosszul felszerelt, fegyverrel alig rendelkező ukrán hazafiak vérüket áldozták eszméikért. Magyarország ezután – Hitler szándékai szerint – kilépett a Népszövetségből és hivatalosan is csatlakozott a Berlin–Róma–Tokio tengelyhez. Az a Lengyelország pedig, amely támogatta ezeket a terveket, néhány hónap elteltével Németország áldozatává vált. Kirobbant a második világháború.

A Tisza vize vörös volt a vértől...

Kárpáti Ukrajna eleste után több száz Szics-tag Szlovákián és Ausztrián keresztül Németországba menekült az üldöztetések elől. A magyar hatóságok kihallgatás után szabadon engedték azokat, akik német iratokkal rendelkeztek. A többiekkel keményen leszámoltak. Técsőn, Nagybocskón, a Huszt melletti Tiszakirván gyűjtőtáborokba zárták őket, ahonnan az életben maradottak a Nyíregyháza melletti Varjúlaposra kerültek. A foglyokat kegyetlenül megkínózták. Ebből nemcsak a katonák és a csendőrök vették ki részüket, hanem a helyi ún. „magyarónok” is. Sokan a kínzásokba haltak bele, másokat felakasztottak vagy a Tiszába lőttek. Különösen súlyos embertelenségek történtek Tiszakirván.

A megszállók előszámlálhatatlan szenvedéseket okoztak, fasiszta módszerekkel. Az üldöztetés csak 1940-ben maradt abba, amikor a magyar kormány amnesztiát hirdetett a Kárpáti Szics egykori tagjainak és politikai emigránsoknak.³¹

³¹ Маркусь В. – Худаніч В.: *За українське Закарпаття*. Ужгород, 1994. 179.

A galíciai ukránok és Kárpátalja 1938–1939-ben

VEGESH, MYKOLA – HRECHENIUК, NADIYA

Kelet-Galíciában örömmel fogadták a hírt, hogy Kárpátalja autonómiát kapott. Az itteni ukrán politikai szervezetek 1938. szeptember közepétől folyamatosan pozitívan reagáltak a kárpátaljaiak autonómia-törekvéseire.

1938. szeptember 16-án az Ukrán Nacionalisták Vezetősége [ukr. ПУН], mely kiterjedt illegális hálózattal rendelkezett Galíciában, a következő felhívást tette közzé: *„Az ukrán Kárpátalja ezekben az időkben a független Kárpátaljai Ukrán Állam eszméjét védi, mely miután minden ukrán földön kirobban a felkelés az összes megszállóval szemben, minden ukrán egységes államába tömörül.”*¹ A. Melnyk, a szervezet akkori vezetője így emlékezett vissza: *„Akkoriban minden energiánkat, minden lehetséges eszközünket Kárpáti Ukrajna megsegítésével kapcsolatos intézkedésekre fordítottuk.”*²

A kárpátaljai eseményekről nyilatkozott a D. Levytsky által vezetett Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület [ukr. УНДО] is. 1938. szeptember 20-án Lembergben [L'viv – Lwów] az egyesület Központi Bizottságának ülésén megfogalmazták: *„Ebben a történelmi pillanatban, amikor a Csehszlovákiában élő népek politikai önkifejezésük útjára léptek, az ukránok hasonló jogait akaratauk ellenében semmi nem csorbíthatja. Ezért az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület Központi Bizottsága üdvözli a kárpátaljai ukránok törekvését jogaik kinyilvánítására teljes etnográfiai területükön, ami az egész ukrán nép érdekében áll.”*³

1938. szeptember 25-én a lembergi ukrán Sokil Társaság helységében D. Paliyiv, a Nemzeti Egységfront [ukr. ФНЄ] vezetőjének kezdeményezésére gyűlést tartottak a kárpátaljai események megvitatására, melyen a lengyel rendőrség adatai szerint mintegy 200-an, a Svoboda c. hetilap, az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület hetilapja szerint pedig

¹ Діло, 1938. szeptember 24.; 1938. október 2.

² ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів із боротьби 1929–1955. Мюнхен, 1955. 33.

³ Ukrajna Történelmi Levéltára, Lemberg – Центральний державний історичний архів У країни у Львові [a továbbiakban UTLL] 205. fond, 1. leltár, 493. akta, 198. f.

ezren vettek részt.⁴ A gyűlést követően utcai demonstrációra került sor, ahol az „*Éljen Ukrajna*”, „*Szégyen a csehekre, lengyelekre és magyarokra*”, „*Éljen Kárpáti Ukrajna*” jelszavakat skandálták. A demonstrálók verekedésbe keveredtek lengyel diákokkal, majd a rendőrség feloszlatta a tömeget.⁵ Egy nappal korábban ugyancsak Lembergben az ukrán diákok tartottak szimpátiatüntetést Kárpátalja támogatására.⁶

1938. október 30-án Busk városában a helyi ukrán nacionalisták tüntettek D. Kupyak és H. Prislyak szervezésében. Egy szemtanú így emlékezett vissza: „*A beszédek és a nemzeti himnusz után mintegy ezer ember indult meg a piac irányába, majd elhagyva a templomot a rendőrség elé ért, miközben azt kiabálta: »Le a magyarokkal! Le a lengyelekkel! Kárpátalját nem adjuk!« A lengyelek korábban a környéket békésnek gondolták, ahol még nem fordultak elő komolyabb megmozdulások, most azonban a nagy számú ukrán tüntető megjelenése nyugtalanságot keltett. [...] A tüntetők forradalmi dalokat énekeltek, majd két csoportra szakadva járták tovább a város utcáit. [...] Habel parancsnok felszólította őket, hogy hagyják abba az éneklést és oszoljanak szét. A tüntetők közáporral feleltek, és a nagyobb hatás kedvéért eldördült néhány lövés is. A rendőrök erre ütegekkel verték szét a tüntetőket.*”⁷

Tehát már a kezdetekkor kétféle tendencia figyelhető meg abban, ahogy a galíciaiak viszonyultak a kárpátaljai eseményekhez. Egyrészt megfontolt, legális ukrán politikai szervezetek, elsősorban az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület által felvállalt szolidaritás az autonómiára törekvőkkel a föderatív Csehszlovákia keretei között. Másrészt egy radikálisabb vonal, amely az Ukrán Nacionalisták Egyesülete [ukr. ОУН] képviselt, s amely Kárpátalja teljes függetlenségét hirdette, s ebben a leendő egységes ukrán állam csíráját látta.

A müncheni konferencia után közvetlenül érezhetően közeledett Lengyelország és Magyarország álláspontja Kárpátalját illetően. Csáky István magyar külügyminiszter tárgyalásokat folytatott lengyel kollégájával, József Beckkel a lengyel–magyar együttműködésről. A lengyel rádió és sajtó nyílt ukránellenes propagandába kezdett, a lengyel kormány pedig elhatározta, hogy titokban támogatni fogja a Kárpátalja elleni, annak területén zajló terrorháborút.⁸ Az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület Központi Bizottsága 1938. október 8-án levélben fordult Felicjan Sławoj-Skłodkowski lengyel miniszterelnökhöz és József Beck külügyminiszterhez. A lengyel kormány kétlaki álláspontra helyezkedett: egyrészt hangoztatta a kárpátaljaiak jogát arra, hogy maguk döntsenek a sorsukról, másrészt a propaganda eszkö-

⁴ Уо.

⁵ Діло, 1938. szeptember 27.

⁶ Уо. 1938. október 15.

⁷ Куп'як Д.: *Спогади нерозстріляного*. Торонто, Нью-Йорк, 1991. 70–71.

⁸ Діло, 1938. október 16.

zeivel, amit erősen támogatott a lengyel távirati iroda és a rádió, a területnek Magyarországhoz való csatolása mellett állt.

A hírek arról, hogy Podkarpatská Rus autonómiát kapott, gyorsan elértek Galíciába. Az országrészben gyűléseket, demonstrációkat tartottak. Többségében az Ukrán Nacionalisták Egyesülete volt a szervező. Különösen aktívan tevékenykedett R. Suhevych, aki októberben Lembergbe érkezett.⁹ Október 11-én megszervezte, hogy „a székesegyházból kijövő tömeg a magyar konzulátus elé vonuljon. A rendőrség igyekezett útját állni a menetnek, akiknek sikerült túljutniuk a kordonokon, azokat a konzulátus épülete előtt zavarták szét, több tucat embert letartóztattak. A mintegy 20 ezres tömeg az »Éljen Ukrajna«, »Le a magyarokkal« jelszavakat skandálta. A lengyel sajtó szerint az akció láthatóan jól szervezett volt.”¹⁰ Ez a demonstráció egyrészt a kárpátaljaiakkal való szolidaritásról tanúskodott, másrészt bonyolította a helyzetet, mivel Lengyelország az üggyel kapcsolatban jegyzékekkel ostromolta a csehszlovák kormányt.

1938. október 11-én a jarosławi görög katolikus székesegyházban ünnepi misét tartottak.¹¹ Október 14-én Przemyśl bazilita templomában került sor ünnepi összejövetelre az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület szervezésében, utána pedig a résztvevők ukránpárti, lengyel- és magyarellenes jelszavakkal tüntettek. A demonstrálókat a rendőrség feltartóztatta. Üdvözlétét és jókívánságait tolmácsolta gróf Andrey Sheptytsky galíciai metropolita és lembergi érsek.¹² Még október 11-én a lembergi *Dilo* c. lap arról tájékoztatót, hogy „az ukrán Kárpátalja vezetőinek vállára a történelem óriási feladatot helyezett és szívből kívánjuk, hogy azt becsülettel és sikerrel végrehajtsák – megőrizték az ukrán Kárpátalját az őslakosok számára.”¹³ Október 13-án a *Nova svoboda* szerkesztőségébe az alábbi távirat érkezett: „Az Ukrán Nemzeti Tanácsnak és Podkarpatská Rus első kormányának sikereket kívánunk a magyar fenyegetéssel szembeni harcban.”¹⁴ A táviratot aláírta Paliyiv, Rudnytska, Starosolsky, Stahiv, valamennyien legális galíciai politikai szervezetek vezető személyiségei.

Rövid fennállása alatt Kárpáti Ukrainát erkölcsi támogatásban részesítették a különböző galíciai szervezetek, sőt, egyes galíciai polgárok is. A lembergi Politikai Kollégium 1938. november 19-i, Danzigban [l. Gdańsk] megtartott ülésén megvitatta, miként nyújthatnának segítséget Kárpáti Ukrainának. Úgy gondolták, „Galícia küldhetne szövetkezeti dolgozókat, tanítókat, mérnököket és sofőröket”.¹⁵ O. Dumin levelet írt Voloshynnak:

⁹ Uo.

¹⁰ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 494. akta, 52. f.

¹¹ Uo. 51. f.

¹² *Dilo*, 1938. október 11.

¹³ Uo.

¹⁴ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 5. akta, 3. f.

¹⁵ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 173. akta, 15–16. f.

„1. milyen szakemberekre lenne szüksége Kárpáti Ukrajnának? 2. a felsoroltak közül hány szakemberre lenne szükségük? 3. hogyan juthatnának el Kárpát-aljára? A hegyeken keresztül, vagy Németországon, Szlovákián, Csehországon keresztül?”¹⁶ Nem tudni, válaszolt-e Voloshyn erre a levélre. Dumin egyébként „szoros kapcsolatban állt a német felderítéssel, illetve a kelet-porosz-országi Königsbergben [Królewiec] tagja volt a Német Keleti Intézetnek”.¹⁷ V. Kosyk történész szerint Domin „állandóan intrikákat szőtt” Evhen Konovalts¹⁸ ellen, amiért 1925-ben kizárták az Ukrán Katonai Szervezetből [ukr. YBO].¹⁹ 1938-ban, a Voloshynhoz írt levél tanúsága szerint, tagja volt az Ukrán Nacionalisták Szervezetének.

1939. februárjában az Ukrán Központi Nemzeti Tanács a *Nova svoboda* hasábjain felhívást tett közé *A szülőföldjükön élő és a világban szétszóródott ukránokhoz*: „1. Kérünk minden ukránt, bárhol is éljen, tegyen Kárpáti Ukrajna ügyéért. 2. Nagy és fontos szükségleteinkre való tekintettel kérjük, hogy ez a hozzájárulás legyen éves keresetük 0,5 százaléka, amit e felhívás közzététele után azonnal fizessenek be. 3. Megkérjük minden ország jelentős ukrán egyesületeit, azok tekintélyes vezetőit, hogy vegyék kezükbe az össznépi adakozás szervezését a helyi viszonyoknak és lehetőségeknek megfelelően”.²⁰ A felhíváshoz csatlakozott az Ukrán Központi Nemzeti Tanács és Kárpáti Ukrajna kormánya.

Számos galíciai írt levelet Voloshynnak, melyben felajánlották részvételüket az autonóm országrész építésében. Orest Zozulya azt kérte, hogy tagja lehessen a huszti pénzügyi igazgatóságnak.²¹ Hasonlóképpen felajánlotta szolgálatait Ivan Holyk, Anton Mysyshyn, Teodor Fedus, Toma Datskiv, Ivan Mikhai-lyuk. Az Eperjesen élő Omelyan Lysnyak, a Galíciai Ukrán Hadsereg [ukr. YTA] volt tagja a következőket írta: „Én, alulírott [...] veszem a bátorságot, hogy felajánljam szolgálataimat és ezzel szolgáljam népemet.”²² A Galíciai Ukrán Hadsereg számos katonája a felszabadító mozgalom elbukása után külföldre emigrált, a 30-as évek végén Csehszlovákiában, Németországban, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban találjuk őket. Ivan Vovk Franciaországból írta, hogy mérnökként hasznára lehet Kárpáti Ukrajnának. Munkatapasztalattal rendelkezett „a vasútnál, a villamosságban, ezekhez közeli iparágakban”.²³ Ivan Tsymbal Podhajcéból úgy ajánlkozott, mint a „tarnopoli katonai rendőrség” volt tagja, aki „igen pontos lövész hűrében áll”.²⁴

¹⁶ Uo. 17. f.

¹⁷ Косик В.: *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. 46.

¹⁸ Az Ukrán Katonai Szervezet és az Ukrán Nacionalisták Egyesülete alapítója.

¹⁹ Косик В.: *Україна і Німеччина...* i. m. 46.

²⁰ *Нова свобода*, 1939. február 15.

²¹ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 173. akta, 19. f.

²² KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 9. akta, 1. f.

²³ KTÁL, 1148. fond, 1. leltár, 293. akta, 1. f.

²⁴ KTÁL, 17. fond, 2. leltár, 5. akta, 6. f.

Több galíciai az első bécsi döntés után a Magyarországhoz került területeken rekedt. Segítséget kértek abban, hogy eljuthassanak Husztra. Sokaknak a galíciai író V. Birchak volt a segítségére. Az ő közreműködésével jutott át az ukrán Kárpátaljára többek között Ivan Ferents, a Galíciai Ukrán Hadsereg egykori lövész, aki annak idején rész vett a Kijevért folytatott harcokban.²⁵ A 20–30-as években több száz galíciai jelent meg Kárpátalján. Többségük aktív munkavállaló lett. Némelyek bekerültek a járási előljáróságokba. A Volóci Ukrán Nemzeti Tanács elnöke a galíciai Y. Dudykevych volt, a helyi Szics csapatot pedig földije, S. Figura vezette. A Rahón élő Kosty Vagylevych galíciai íróról V. Latsanyh azt írta: „ismeri a helyi körülményeket és a helybeliek elfogadják”.²⁶

1939 márciusában, Kárpáti Ukrajna szojmja összeüléseinek küszöbén a kolomyjai Olena Kysilevska a következőket írta Voloshynnak: „*Engedje meg, hogy az első kárpátukrán szojm alkalmából szívélyesen üdvözljem Önt, a nép atyját, és a világ összes ukránja számára oly fontos alkalomból kívánjak további sikereket, még nagyobb győzelmeket.*”²⁷ Az Ifjú Ukrajna Szervezetbe tartozó galíciaiak 1939. március 5-én a következő levelet írták Párizsból: „*Isten tartson meg benneteket, Kárpátalja Kőművesei! A sevcsenkói évforduló évében nagy munkába kezdtek. Áldásunk Rátok, akik »a szabad, új családot« építitek, minden ukrán szív megosztja veletek az 1939. március 9-i nap [1814-ben ezen a napon született az ukrán költő] boldogságát és örömét. Éljen Ukrajna!*”²⁸

Már 1938 végén megindult a tömeges átkelés a lengyel–cseh–szlovák határon. „*Galíciából spontán áramlanak a fiatal emberek, főként a falusi fiúk*” – írta a naplójában Vasyl Grendzha-Donsky.²⁹ A határt őrző Szics-tagok folyamatosan tájékoztatták a kormányt: „*Kisszebenben Lengyelországból érkező ukrán szökevényeket fogtunk. Ungvárra szeretnének menni.*”³⁰ Ez a folyamat felgyorsult a Kárpáti Szics megalakításáról szóló rendelet kihirdetése után. A *Na perelomi* c. periodika azt írta, hogy „*a Szicsben sok az ukrán emigráns, akik Kárpáti Ukrajnán kívülről érkeztek.*”³¹

Arra a kérdésre, hogy mikor kezdődtek ezek az illegális határátlépések, nem lehet egyértelmű választ adni. A kárpátaljai és a galíciai sajtó, levéltárak anyagainak tanulmányozása arra enged következtetni, hogy ez semmiképp nem hozható összefüggésbe Voloshyn miniszterelnöki kinevezésével. A kezdet ennél jóval korábbra tehető. I. Stebelsky visszaemlékezésében a követke-

²⁵ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 343. akta, 1. f.

²⁶ KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 92. akta, 42. f.

²⁷ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 5. akta, 2. f.

²⁸ Діло, 1938. november 30.

²⁹ Гренджа-Донський В.: *Щастя і горе Карпатської України*. Щоденник. Мої спогади. Ужгород, ВАТ Видавництво »Закарпаття«, 2002. 318.

³⁰ KTÁL, 3. fond, 2. leltár, 5. akta, 3. f.

³¹ *На переломі*, 1939, №6.

zöket olvassuk ezzel kapcsolatban: „Eseménytelenül hagytuk el Stuposianyt, ezt a szép kis falut a Sian patak partján, majd rögtön elkezdtünk kaptatni a magaslatra. Sokáig kellett menni. Jóval éjfél után bekopogtunk egy hegyi kunyhóba, ahol átéjszakáztunk [...] Figyelmeztettek bennünket, hogy Wolosate faluban határőrség állomásozik. A határőrök fülest kaptak, ezért nagyon óvatosan kellett haladnunk, hogy átérjünk a Beszkidek túloldalára [...] Fényes nappal a mély hóban araszoltunk, nem tudtuk az utat, csak halvány sejtésünk volt, merre van a határ. Nem veszítettük el a lélekjelenlétünket. Egyenesen haladtunk, tudtunk, hogy felfedezhetnek bennünket, hiszen a sima hóban ott voltak a nyomaink; mentünk az áhított szabadság földje felé; mentünk, inkább hagyatkozva a szerencsére, mint a józan észre. És szerencsénk volt: október 11-én minden gond nélkül átléptük a határt. Boldogan, örülve, bár nagyon fáradtan, leereszkedtünk a Kárpátoknak ezen az oldalán a legközelebbi faluhoz. [...] Mi voltunk az első galíciaiak, akik eljöttünk a Kárpátok túloldalán élő testvéreink megsegítésére. Százak és ezrek követtek bennünket. Lélekben ekkor erősödtem meg igazán.”³²

1938. október 23-án a lengbergi Nedilya c. lap a következőket írta: „Néhány napja az emberek elkezdtek próbálkozni, hogy átjussanak a határon Podkarpatská Rus-ba. Lavoczne körzetében elfogták V. Marchukot, L. Petrovot, V. Lesivet, D. Tepát.”³³ Október 31-én a lengbergi Fellebbviteli Bíróság ügyésze, Y. Hirovsky levelet intézett a körzeti ügyészekhez, amely ezekkel a szavakkal kezdődött: „Az utóbbi időben gyakran fognak el lengyelországi ukránokat, amikor illegálisan megpróbálnak Lengyelországból Cseh-Szlovákiába, pontosabban Kárpátontúli Rusz területére jutni.”³⁴ A levél a továbbiakban arra vonatkozóan adott utasításokat, mit kell tenni ilyen esetekben. November 1-jén a Fellebbviteli Bíróság ügyésze tájékoztatta a varsói Igazságügyi Minisztérium ügyészi felügyeletét ezeknek az utasításoknak a szétküldéséről.³⁵ Ugyanezen a napon a körzeti ügyészeknek Lembergől kiküldték a kiegészítést az október 31-i levélhez.³⁶ A körzeti bíróságokról egymás után érkeztek Lembergbe a jelentések az illegális határátlépésekről. Az egyikben (a brzeżanyi körzeti bíróság ügyészenek 1938. november 30-i levelében) találjuk az első konkrét dátumot: „október 20-án (egy három főből álló ukrán csoport) Stryj körzetében, Rozanka mellett átlépte a határt”.³⁷

Mi volt az oka az illegális határátlépéseknek? Ellentétben a lengyelországi helyzettel, a kárpátaljai autonómiában a galíciai ukránok a kezdetektől az ukrán államiságról szőtt álmok kezdeményét látták, úgy vélték, ebben tettekkel is részt kell venniük. Ebben játszott szerepet az Ukrán Központi Nemze-

³² Стебельський І.: *Шляхами молодості й боротьби*. Спогади. Статті. Листування. Київ, Смолоскип, 1999. 19–20., 27.

³³ *Nedilya*, 1938. oktyber 23.

³⁴ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1075. akta, 8. f.

³⁵ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 879. akta, 97. f.

³⁶ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1075. akta, 11. f.

³⁷ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1095. akta, 6. f.

ti Tanács felhívása minden ukránhoz az együttműködés érdekében, amit a Nova svoboda 1938. október 21-i számában tett köze.³⁸ Hozzá kell tennünk azonban, hogy a Tanács egyes szakemberekre gondolt, s nem tömeges migrációra.

Az illegális határátlépések kérdésével kapcsolatban vizsgálnunk kell a spontaneitás és a szervezettség arányát. A legális politikai szervezetek nem vehettek részt egy ilyen akcióban, egyedül az Ukrán Nacionalisták Egyesülete jöhetett szóba. A lengyel politikai és bírósági-rendőrségi szervek egy véleményen voltak: „*A rendőrség és a határőrség adatai szerint a leírt esetek az ukrán szervezetek Lengyelországgal szemben ellenséges akcióival hozhatók kapcsolatba, mely szervezetek az utóbbi időben a nemzetközi események hatására bátrabban és intenzívebben lépnek fel Lengyelország érdekei ellen, s az ukrán fiatalok illegális távozását Kárpátontúli Rusz területére az Ukrán Nacionalisták Szervezete irányítja*” (a lembergi Fellebbviteli Bíróság ügyészének 1938. október 31-i leveléből).³⁹ Ez az állítás azonban nyilvánvaló túlzás. D. Kupyak visszaemlékezésében azt írja, hogy 1938 novemberében „*az Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai nem rendelkeztek hivatalos engedéllyel a szervezet vezetése részéről arra vonatkozóan, hogy átszivárogiának Kárpáti Ukrajnába*”.⁴⁰ Véleményünk szerint az illegális határátlépések azzal magyarázhatók, hogy a galíciai ukránok részt akartak venni a független Kárpáti Ukrajna építésében. Ez volt a legfőbb cél. A spontaneitás tehát jóval felülmúlta a szervezettséget és a fegyelmezettséget az illegális határátlépésben.

„*A Kárpáti Ukrajnában zajló események – emlékezett Kupyak – lelkesedéssel töltötték fel az egész ukrán népet, bárhol is éltek. A nép hitte, hogy történelme új szakaszba lép. Az ukrán tömegek figyelték a híreket, amelyek az éteren keresztül érkeztek Ungvárról. Az egész napos nehéz munkában kifáradt falusi ember este sietett az olvasóba, hogy hírt halljon Kárpátalja felől. A nagyobb és kisebb városokban látni lehetett, amint a polgár, a munkás, az értelmiségi vagy a kiskereskedő találkozott egymással, s megosztották egymással híreiket Kárpátaljáról. Minden anyagi nehézség, minden napi gond, amiből soha sem volt kevés, háttérbe került. A volhyniai és a galíciai hazafias ifjúság kész volt Kárpátaljára menni, hogy fegyverrel a kezükben védelmezzék az ukrán Föld eme szegletének határait.*”⁴¹

A cseh-szlovák kormány nem örült az illegális határátlépéseknek. Szemtanúk állítása szerint az elfogott határsértőket rövid időn belül, vagy rögtön visszairányították. Tudnunk kell azonban azt is, hogy a zöldhatárt számos lengyel kém és terrorista is igénybe vette, akik jól tudtak ukránul. V. Onufryk beszámolt arról, miként szervezett meg egy hét fős csoportot, hogy

³⁸ *Нова свобода*, 1938. oktyber 21.

³⁹ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1075. akta, 8. f.

⁴⁰ Куп'як Д.: *Спогади...* i. m. 74.

⁴¹ *Уо.* 68.

együtt keljenek át a Kárpátokon, s amikor végre Kárpátaljára értek, „lengyel terroristáknak” nézték őket.⁴²

A határon átkelő lengyel terroristák gyakran adták ki magukat ukránoknak. M. Bazhansky visszaemlékezéseiben beszámol egy ilyen terrorista csoport feltartóztatásáról: „bejött hozzám Stepan Wajda, a kormány titkos megbízottja [...] Közelebb húzta a széket és mesélni kezdett. Felel egy csoportért, akiket szabotázzsal vádoltak meg. Azon a vidéken, ahol egyenként elfogták őket, megsemmisült egy malom, egy patak hídja és leégett a falusi előljáró háza. A nyomozás kiderítette, hogy nem rendelkeznek semmiféle iratokkal, helyi lakosoknak adják ki magukat [...] Valamennyien galíciaiak, Drohobycz környékéről, ukránul beszélnek, de nem abban a nyelvjárásban, mint azon a vidéken, ahol tevékenykedtek, romboltak. Fel-forogató, destruktív tevékenységre verbuválták őket. Sok Galíciában élő lengyel tudott ukránul. Olyanok is voltak, akik ukrán iskolában tanultak.”⁴³ Egy idő múlva a terroristák beismerték, hogy „a Kárpátokban átlépték a határt és megsemmisítettek mindent, ami alkalmas volt a kommunikációra. Ezután Munkácsra kellett menniük, ahol a terrormunkájuk központja volt a bécsi döntőbíráskodás után”.⁴⁴

A cseh-szlovák hatóságok valóban gyanakodva fogadták a határsértőket, de nem annyira a galíciai fiataloktól tartottak, mint inkább az álcázott lengyel terroristáktól. A már említett Stebelsky írta, hogy az állomáson az iratok ellenőrzése után „a csehek meglehetősen barátságosan fogadtak bennünket. Megnyugtatta őket a kijelentésünk, hogy velük együtt akarunk harcolni a magyarok ellen. A csehek betelefonáltak Ungvárra. Körülbelül négy óra elteltével katonai teherautón megjelent két civil ruhás cseh. Még egyszer megnézték az iratainkat; ők is nyugtázták, hogy készek vagyunk szembeszállni az ellenséggel [...] A csetnik állomás parancsnoka tudatta velünk, hogy október 12-én lengyel terroristák megtámadták Tapolybeszterce és Határhegy községeket: felrobbantották a hidat és felgyújtották az iskolát.”⁴⁵ A lengyel terroristák akcióiról számos bejegyzést találunk Grendzha-Donsky naplójában.⁴⁶

Bár a cseh-szlovák hatóságok nem mindig fogadták tárt karokkal azokat, akik Galíciából illegális úton akartak Kárpáti Ukrajnába jutni, a hivatalos személyek között voltak olyanok, akik szemet hunytak e tömegjelenség fölött. Így tett például Y. Rushchak, aki ma Karlovy Vary-ban él. Számos galíciai sorsa függött tőle. „Akkoriban, Kárpáti Ukrajna megszállása előtt – emlékezett vissza – Szolyván voltam bűnügyi referens. Hozzám tartozott a csendőrség, melynek tagjai naponta kísérték be hozzám galíciai fiatalembereket, akik a Szicsbe akartak belépni. Husztra küldtem őket. Elém vezettek magyar terroristákat is, akik

⁴² Вегеш М. (ред.): *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців*. Ужгород, Карпати, 2002. 55.

⁴³ Бірчак В.: *Карпатська Україна*. Спомини і переживання. Прага, 1940. 114–115.

⁴⁴ Уо. 116.

⁴⁵ Стебельський І.: *Шляхами молодості й боротьби...* і. м. 22.

⁴⁶ Лд.: Гренджа-Донський В.: *Щастя і горе Карпатської України*. Щоденник... і. м.

illegálisan lépték át a határt és küldték a híreket a magyaroknak. Őket letartóztattam.”⁴⁷ Rushchak tehát a galíciai szökevényeket őrizet nélkül küldte Husztra, ahol jelentkeztek a Szics parancsnokságánál. A Kárpáti Szics állományának több mint fele emigránsokból állt.

Számos szökevényt sikerült feltartóztatniuk a lengyel határőröknek, akiket azonnal bíróság elé állítottak. 1939. április 25-én Samborban a lengyel bíróság egy évre ítélte Ivanna Hrytsylyak birczai lakost. A lány ellen egyetlen bizonyíték szólt, az a levél, amit a vőlegényének írt: „*Tudtam, hogy a gondolataid Ukrajna felé szállnak [...] Ivane! Kedvesem! Menj oda, ahová a barátaid is mentek. Ha férfi lennék, én is veled tartanék [...] Tudom, hogy ott szükség van rád. Szabadság, Ivane, ismered és érted ezt a szót. Neked ott közel van [...]*”⁴⁸

A galíciai ifjúság gyakran indult csoportosan a határnak, de nem mindig jártak sikerrel. Brzezanyban három hétig tartott 28 ukrán pere, akik közül 16-ot kettőtől nyolc évig terjedő börtönbüntetéssel sújtottak.⁴⁹ Különösen nagy veszély leselkedett azokra, akik tagjai voltak az Ukrán Nacionalisták Egyesületének. Ha ez kiderült, súlyosbító körülménynek számított. Ennek az volt az oka, hogy az Egyesület csoportokat hozott létre, melyeknek az volt a feladata, hogy önkénteseket toborozzanak és segítsenek a szökésben. Emiatt ítélte el a stanisławówi bíróság V. Melnychukot és P. Ksendzyukot.⁵⁰ Ugyanezzel vádolták Y. Solovchukot, Y. Odoniyt, D. Myketchukot, a Veredyuk-testvéreket.⁵¹ A stryji körzeti bíróság tárgyalta a Dolina környékéről származó M. Kravchuk, L. Sorochan, P. Hlushko, V. Pariy, I. Dizenko, Y. Maksimets ügyét.⁵² Valamennyien egy év börtönbüntetést kaptak. Hasonló esetekkel később is foglalkozott a *Dilo* c. lap.⁵³ A *Svoboda* arról tájékoztatta, hogy „*Samborban három lány áll a bíróság előtt: Maria Mentsinska, Maria Nyzhnyk és Teofília Yavorska. A vád, hogy közülük van az Ukrán Nacionalisták Egyesületéhez.*”⁵⁴ „*A stanisławówi bíróság – olvasható egy másik tudósításban – Kárpáti Ukrajnába való illegális határátlépésért hat hónapra ítélte P. Soviy 14 éves gimnáziumi tanulót, a 18 éves [...] D. Demchyshynt, tíz hónapra V. Kordub diákokat és P. Kulykot, hat hónapra a kolomyjai M. Kalytykot.*”⁵⁵ Beszá-
molt a lap Volodymyr Bilanyuk, Mykhailo Klebus, Yurka Venger, Stepan

⁴⁷ Вегеш М. (ред.): *Вони боронили Карпатську Україну...* i. m. 320.

⁴⁸ *Діло*, 1939. május 4.

⁴⁹ *Uo.* 1939. június 11.

⁵⁰ *Uo.* 1939. június 27.

⁵¹ *Uo.* 1939. február 15.

⁵² *Uo.*

⁵³ *Uo.* 1938. december 16.

⁵⁴ *Свобода*, 1939. március 7.

⁵⁵ *Uo.* 1939. február 25.

Zelsky, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete tagjai peréről is.⁵⁶ A *Nova svoboda* pedig 35 tag bírósági tárgyalását tárta az olvasók elé.⁵⁷

A börtönbüntetés mellett nem egy esetben az állampolgári jogoktól is megfosztották az elítélteket. A stryji bíróság többek között vizsgálta R. Kundrat, S. Zavadka, V. Poryk, D. Holovchan, F. Kipash, M. Spalin, Y. Meleny, D. Kovalev és I. Kishchuk ügyét. Mindannyiukat börtönbüntetésre ítélték fél évtől két évig terjedően, illetve megfosztották őket állampolgári jogaik gyakorlásától három-öt évre.⁵⁸ 1939. április 4-én fél év – egy évre ítélték I. Kabarovskyt, Y. Lytynskyt, L. Klynt, mert 1938. október 25-én ukránokat rejtettek, illetve segítettek, hogy illegálisan átjussanak a határon.⁵⁹

A bírósági tárgyalások elkerülése érdekében Voloshyn kormánya 1938 novemberében kiáltványt tett közzé a „meggondolatlan emigráció ellen”, amit közöltek az ukrán újságok. Ez azonban nem jelentett visszatartó erőt. Egymás után jelentek meg a figyelmeztetések. A berlini Ukrán Sajtószolgálat *Óvunk a könnyelmű emigrációtól* címmel adott ki közleményt: „Az utóbbi időben ismétlődő eset, hogy a mieink megfelelő úti okmányok nélkül lépik át a határt. Előbb-utóbb idegen rendőrség kezére kerülnek és viselik felelőtlen lépésük minden következményét.”⁶⁰ Hasonlóan írt Grendzha-Donsky is: „A veszélybe rohannak ezek a szökevények, mert a cseh csendőrség elfogja és tudtunkon kívül visszairányítja őket. Az is megtörtént, hogy átadták őket a lengyel hatóságoknak, ahol súlyos büntetés várt rájuk.”⁶¹ A lembergi Fellebbviteli Bíróság ügyészhöz beküldött lengyel beszámoló egyikében olvassuk: három galíciai illegálisan átkelt a lengyel–cseh-szlovák határon, majd „Pereszlóbe ment, ahol feladták magukat a cseh határőröknek, akik a toronyai, onnan a valóci csendőrségre irányították őket, végül Husztra, a katonai elhárítókhöz. Ott kifaggatták őket, mit tudnak a lengyel hadsereg szervezéséről, arról, van-e katonaság a határon, van-e mozgósítás, lengyeleknek vagy ukránoknak tartják-e magukat. Ezután börtönbe zárták őket, más lengyel-országi ukránok közé. Összesen 15-en voltak. November 12-én katonai kísérettel Volócra, majd autóval a határra vitték őket és átadták a lengyel határőröknek Myszkwben. Onnan a stryji ügyészségre kerültek.”⁶² A hasonló esetek gyakoriak voltak.

Miként viszonyult az illegális határátlépés kérdéséhez az Ukrán Nacionalisták Egyesülete? Kezdetben, maga is felhívta erre az embereket, ám egy idő múlva, különösen az ukrán sajtóban megjelent figyelmeztetések után, megváltoztatta az álláspontját. „Kárpáti Ukrajnában szükség volt

⁵⁶ Uo. 1939. szeptember 14.

⁵⁷ *Нова свобода*, 1938. október 11.

⁵⁸ *Жіноча воля*, 1939, №2.

⁵⁹ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1089. akta, 17–19. f.

⁶⁰ *Неділя*, 1938. december 11.

⁶¹ Гренджа-Донський В.: *Шастя і горе Карпатської України...* i. m. 80.

⁶² UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1095. akta, 6. f.

emberekre, hogy dolgozzanak – fejtette ki Z. Knysh –, *ám e célra elegendőek voltak azok a kiemelkedő és tehetséges egyesek, akiket az Ukrán Nacionalisták Egyesülete küldött helyi vagy emigrált kádereiből, többnyire a nyugat-ukrán területekről. Az egyszerű tagok tömeges megindulása csak gondot okozott Kárpáti Ukrajna kormányának belpolitikai téren, a külpolitikában pedig diplomáciai konfliktusokkal is fenyegetett. Kárpáti Ukrajna bukása után világos és kétségtelen volt, hogy két- vagy háromszáz galíciai harccsal több vagy kevesebb itt nem változtatható a helyzeten.*⁶³ Az Ukrán Nacionalisták Egyesülete egyes tagjaival, azok radikális beállítottságával elégedetlen volt Kárpáti Ukrajna kormánya. Voloshyn azt kérte, *„ne neheztsek meg az amúgy is feszült viszonyt Prágával, a kultúra és a szakma embereit küldjék, ne forrófejű forradalmárokat, akik kezdenek a helyi ukrán vezetők idegeire menni*”.⁶⁴ Voloshyn azzal is tisztában volt, hogy az Egyesület tagjainak egy része aktívan részt vett egy államfordulat előkészítésében, melynek célja a kárpátukrán kormány tagjainak a hatalomból való eltávolítása volt. Ebben a helyzetben az Egyesület azt a döntést hozta, hogy Kárpáti Ukrajnába csak harci tapasztalatokkal rendelkező katonai szakértőket és politikai vezetőket fognak küldeni. Ekkorra azonban az illegális határátlépések kikerültek az Egyesület irányítása alól.

Azok között, akik sikertelenül próbálták átlépni a határt és a lengyel ügyészség kezébe kerültek, két csoportot különböztethetünk meg: azokat, akiket a lengyel határőrök fogtak el, és azokat, akiket a cseh-szlovák csendőrök adtak ki a lengyeleknek. Az ügyészek utasítást kaptak az ilyenkor szokásos teendőkre: *„A lehető leggyorsabban le kell zárni ezeket az ügyeket. Az alábbi kérdések tisztázandók: 1. mi célból történt a határsértés; 2. mi módon valósult meg, rendelkezett-e fegyverrel az elkövető; 3. kapott-e segítséget útközben valakitől; 4. hol kellett átlépnie a határt és hol kellett jelentkeznie a túlsó oldalon; 5. valaki biztatta-e az illegális emigrációra. Külön meg kell vizsgálni, hogy a letartóztatott személy tagja volt-e az Ukrán Nacionalisták Egyesületének. Ezekről az ügyekről be kell számolni a Fellebbviteli Bíróság ügyészének.*⁶⁵ A Fellebbviteli Bíróság ügyészének a körzeti ügyészekhez címzett 1938. november 1-jei levelében arról olvashatunk, hogy követelmény az alapos nyomozás, a letartóztatott személynél levő valamennyi irat megvizsgálása, a személyenkénti eljárás, és az ügy sablonmentes beterjesztése.⁶⁶ Megkülönböztetett figyelmet kellett fordítani az agitátorokra: *„Mindazon személyeket, akik az illegális határátlépés mellett agitálnak, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete ál-*

⁶³ Книш З.: *Розбрат. Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*. Торонто, Срібна сурма, 1960. 298.

⁶⁴ Шандор В.: *Спомини*. Т. 1. Карпатська Україна 1938–1939. Ужгород, МПП Гражда, Карпатський Союз, 1996. 49.

⁶⁵ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1095. akta, 6. f.

⁶⁶ Uo. 11. f.

*tal szervezett akcióban való részvétel vádjával tartóztattnak le és ellenük büntetőjogi eljárást kell kezdeményezni”.*⁶⁷

A Kárpáti Szicsbe igen sok galíciai szökevény lépett be. A lengyel hatóságok gyorsan reagáltak. A Fellebbviteli Bíróság ügyészének utasításában ez állt: „A körzeti ügyészekről származó beszámolók alapján elmondható, hogy azok között, akiket elfogtunk, mert illegálisan akartak Zakarpatszka Ruszba jutni, egyre többeknek az a célja, hogy belépjenek az ottani »ukrán légióba« [...] Az »ukrán légió« katonai szervezet [...] Ezért az elfogott személyeket az általános hadkötelezettségről szóló törvény alapján kell felelősségre vonni, mint olyan személyeket, akik a lengyel hatóságok engedélye nélkül idegen katonai szervezetbe szándékoztak belépni.”⁶⁸

A lengyel hatóságok többször intéztek tiltakozó jegyzéket a cseh-szlovák kormányhoz, amelyben követelték, hogy hasson oda, Kárpáti Ukrajna szüntesse be a lengyelelles propagandát. A huszti kormány ezt rendszerint tagadta. A tények azonban tagadhatatlanok voltak, ami tovább bonyolította az autonóm terület amúgy sem könnyű helyzetét. A lengyel követ által átnyújtott tiltakozó jegyzékekben a határsértőket „ukrán terroristáknak” titulálták. Az 1938. november 29-i jegyzékben a lengyelek követelték Prágától Kostyantyn Mel’nyk, Andriy Mel’nyk, Mykhailo Bazhazaslavsky, Evhen Kulchytsky, Volodymyr Zabavsky és Stepan Rosokha azonnali visszatoloncolását. A nevezett személyek többsége Kárpáti Ukrajnában nyert menedéket, s a lengyel kormány azért kereste őket, mert a gyanú szerint részt vettek a lengyel belügyminiszter elleni terrortámadásban.⁶⁹ A lengyel követ felpanaszolta, hogy „Lengyelország és Cseh-Szlovákia között nem állhat fenn jóviszony, ha a kárpátaljai kormány a nevezetteknek megengedi, hogy letelepedjenek”. 1938. november 24-én Y. Revay kárpátaljai belügyminiszter és Y. Bilej rendőrfőnök parancsba adta a járási hivataloknak, hogy „a nevezett személyek álljanak rendőri megfigyelés alatt”, és hogy „a nevezett személyeket internálnak kell tekinteni”.⁷⁰

1938. december 14-én Voloshyn táviratban közölte Prágával, hogy „a lengyel követ tiltakozása helytelen információkon alapszik. Királyházánél hosszú évek óta dr. Hric Mel’nyk, polgári iskolai tanító, csehszlovák állampolgár, aki vizsgálatunk szerint semmiféle lengyelelles propagandával nem foglalkozik”.⁷¹ Voloshyn arról győzködte Prágát, hogy „Podkarpatská Rusban nem folyik lengyelelles propaganda, a lengyelelles hangulatokat pedig egyedül az táplálja, hogy Lengyelország felől lengyel katonai fegyverekkel felfegyverzett terroristák lépik át a határt. Érthető, ha a lakosságtól vagyoni és

⁶⁷ Uo. 8. f.

⁶⁸ Uo. 13. f.

⁶⁹ KTÁL, 4c/18. fond, 1. leltár, 51. akta, 1. f.

⁷⁰ Uo. 52. f.

⁷¹ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 9. akta, 2. f.

életellenes veszélyeztetettségük miatt nem lehet elvárni, hogy hálával és barátság viszonyuljanak a szomszédos Lengyelországhoz”.⁷²

Voloshynnak ez a válasza nem tetszett a lengyel követnek, aki 1938. december 28-án újabb tiltakozó jegyzéket adott át.⁷³ Ebben a lengyel kormány S. Yuskiv, T. Kapustyansky, A. Mel'nyk és H. Stefaniv kiadását követelte. Voloshyn válasza: „*Dr. Semen Yuskiv nincs nálunk, az azonos nevű ügyvéd Rahón dolgozik, az ottani Szics tagja, de nem visel benne semmiféle tisztséget. Teofil Kapustyansky és Andriy Mel'nyk nevű személyeket egyáltalán nem ismerünk. Hnat Stefaniv nincs nálunk. Rahón kérte a felvételét a Szicsbe, ám ezt megtagadták tőle, mert nem a mi polgárunk.*”⁷⁴ A valóságban Semen Yuskiv rahói ügyvéd azonos volt a keresett személlyel, aki radikális nézeteiről volt közismert. Következetes nacionalistának tartotta magát.

1938. december 31-én Voloshyn parancsba adta Y. Bilej rendőrfőnöknek, hogy „*24 órán belül írásban számoljon be arról, hogy Podkarpatská Rusban tartózkodik-e Mykhailo Bazansky, Aleksandr Hmeljovsky, Dmytro Demchuk, Bogdan Fodchuk, Dmytro Ravich, Evhen Vretsiona. Amennyiben igen, azonnal tegyék át őket a határon.*”⁷⁵ Bilej 1939. január 2-án arról tájékoztatta Voloshynt, hogy „*M. Bazansky, A. Hmeljovsky, D. Demchuk, B. Fodchuk, D. Ravich és E. Vretsiona tartózkodási helyét nem sikerült kideríteni, tevékenységükről sem tudni.*”⁷⁶ A rendőrfőnöknek tisztában kellett lennie azzal, hogy Vretsiona, ismertebb nevén Voljansky mérnök a Kárpáti Szics vezérkarának volt a tagja. Aláírása ott volt a megfelelő katonai kiképzés után kiadott szicsi tagsági könyvek többségén. Hasonló volt a helyzet Bazansky és Hmeljovsky esetében is.

A Kárpáti Ukrajnában zajló politikai folyamatok közvetlenül befolyásolták a galíciai eseményeket. 1938 novemberében Lengyelországban időközi parlamenti választásokat tartottak, miután szeptemberben az államelnök, Ignacy Mościcki feloszlatta a legfelsőbb törvényhozó testületet. Az ukrán pártok képviselete a sejmben és a szenátusban számbelileg nem változott (19 képviselő és 6 szenátor). Ám az ukrán küldöttek hangulata megváltozott, kiábrándultak az ukrán–lengyel viszony „normalizálását” illetően. Az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület egyik képviselőjének *A sejm* soron levő feladatai c. programadó cikke így szólt: „*Az utóbbi idők európai külpolitikájában tapasztalható események, nevezetesen a csehszlovák állam feldarabolása Németország, Lengyelország és Magyarország között, valamint a lengyel külpolitikai kíváncsisággal ellentétben az autonóm ukrán állam létrehozása a Kárpátok túloldalán Kárpáti Ukrajna néven, kiélezte a lengyel–ukrán kapcsolatokat, és*

⁷² Uo.

⁷³ KTÁL., 3. fond, 1. leltár, 12. akta, 11. f.

⁷⁴ KTÁL., 3. fond, 1. leltár, 66. akta, 3. f.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ KTÁL., 3. fond, 1. leltár, 9. akta, 2. f.

*a lengyel társadalom velünk szemben megnyilvánuló ellenséges magatartása az új Ukrán Parlamenti Képviselőtestület [ukr. УПР] kötelességévé teszi jogaink határozott védelmét és alapvető törekvéseink előterjesztését. Ilyen alapvető törekvésünk az ukrán területek autonómiája Lengyelországban.*⁷⁷

A példa Kárpáti Ukrajna államformáló tevékenysége volt. „Az ukrán nép váratlan nekibuzdulása, hogy szabadon éljen Kárpátalján, valamint a Nyugat-Ukrajna minden szegletében zajló tömegdemonstrációk kibillentették az egyensúlyi helyzetből a varsói klikket. Attól való félelmükben, hogy a szabadság hívása, ami az éteren keresztül érkezett a világba Ungvárról, összukrán mozgalomba toroklik, kegyetlen terrornak vetették alá az ukrán lakosságot, ami hasonlós volt az 1930-as pacifikáláshoz. Annak érdekében, hogy a nyugat-ukrán térséget befolyásuk alatt tartsák, a lengyelek a történelmi lengyel területekről rendőri erőket csoportosítottak ide, tömeges letartóztatásokat hajtottak végre. Csak 1938 második felében több ezer ukrán került börtönbe. A letartóztatottak közül sokan azonnal a nemkívánatos elemek számára fenntartott bereza kartuskai elkülönítő táborba kerültek meghatározatlan idejű kényszermunkára. A lengyel társadalom ukránellenes hangulata lépten-nyomon tetten érhető volt. Sok esetben a városi utcai ukrán beszéd elegendő ok volt a támadásra, a szitkozódásra, vagy a fizikai bántalmazásra a túlhevült lengyel városlakók részéről.”⁷⁸

1938. december 9-én a V. Mudry vezette Ukrán Parlamenti Képviselőtestület a lengyel szejm elé terjesztette Galícia–Vолhynia alkotmánytörvényének tervezetét, amely területiális autonómiát követelt a Stanisławówi, Tarnopoli, Wołyńi tartományokra, a Lwówi és a Polesiei tartományok nagyobb részére, a Lublini, a Białystoki és a Krakówi tartományok [województwo] bizonyos részeire kiterjedően, autonóm kormánnyal és szejmmel, területiális fegyveres erőkkal, a lengyel és az ukrán nyelv állami szintű egyenjogúságával. A szejm elnöke azonban át sem vette a tervezetet.

A lengyel hatóságok effajta hozzáállása csak tovább bátorította az autonóm Kárpáti Ukrajna megsegítését célzó akciókat. A lembergi kormányzó napi beszámolóinak szinte mindegyikében olvashatunk határsértésekről Kárpáti Ukrajnába.⁷⁹ A dokumentumokból kiderül, hogy ez a leggyakrabban 1939 januárjában, illetve február elején fordult elő. Bár nem minden próbálkozás volt sikeres, mert a lengyel határőrizeti szolgálat felkészült volt, mégis sokan eljutottak Kárpátaljára. A lengyel rendőrség igyekezett megtudni azoknak az ukránoknak a nevét, akik sikerrel jártak. A lembergi kormányzó iratai között található egy ügynöki jelentés, melyből kiderül, hogy „L. Koznarsky, V. Stachiv, E. Stachiv, az Ukrán Nacionalisták Egyesülete tagjai Podkarpatská

⁷⁷ Свобода, 1938. november 27.

⁷⁸ Косик В.: *Україна і Німеччина...* i. m. 69.

⁷⁹ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 498. akta, 8. f.

Rusban vannak és beléptek a Szicsbe”.⁸⁰ E. Stachiv a királyházi Szics parancsnoka volt.

Megelőző céllal Galíciában gyakoriak voltak a házkutatások azoknál a személyeknél, akiket agitációval, a szökevények segítségével gyanúsítottak. Többnyire ezek a házkutatások nem jártak eredménnyel, a gyanúsítottak mégis gyakran kerültek előzetesbe. Vannak ilyen adataink Sanok környékéről is.⁸¹ Ezek az akciók 1939. március közepéig folytatódtak. Letartóztatásokról, fegyverelkobzásokról adnak hírt a levéltári iratok.⁸²

A cseh csendőrök továbbra is kiadták a szökevényeket a lengyeleknek. Az egyik dokumentumból kiderül: „*December 29-én Sanokban értesültek arról, hogy az ukrán szökevényeket a határról a csehek Mezőlaborcra irányítják, ahol bűrságot fizetnek velük, 1–2 napra áristomba zárják, majd visszairányítják őket a lengyelekhez*”.⁸³ A csehek–szlovákok között azonban voltak olyanok is, aki együttérzést tanúsítottak az ukránok iránt. A fenti dokumentumból az is kiderül, hogy az egyik csendőr azt tanácsolta, hogy máskor forduljanak két megnevezett kalenói lakoshoz, akik majd „*eligazítják őket Podkarpatská Rus-ban*”.⁸⁴

Lengyelországban szigorú cenzúrát vezettek be a Kárpátaljára irányuló levelezést illetően. A levelek alapján több ízben derítették ki szökevények hollétét, tevékenységük mibenlétét. Átolvastak minden olyan levelet, amit Kárpátaljára címeztek és kihúztak belőlük minden olyan részt, ami a legcsekélyebb mértékben kapcsolatba volt hozható a politikával. 1939. január 5-én az egyik Drohobycz melletti faluból a helyi Prosvita Egyesület üdvözlő táviratot intézett Voloshynhoz, melyben „*kellemes ünnepeket és sikereket*” kívánt „*az ukrán állam építéséhez*”. A drohobycz-i alkormányzó a táviratból kihúzta az „*és sikereket*” részt.⁸⁵ Némely küldeményeket egészében visszatartottak. Ez történt az-
zal a levéllel is, amit S. Onydzak írt Rudkiból a *Nova svoboda* szerkesztőségébe 1939. január 12-én. A levélben ez állt: „*Kérem, hogy küldjék meg címemre a Nova svoboda c. lapot, szeretnék rá előfizetni, de nem tudom, mi ennek a módja*”.⁸⁶ Kárpátukrán sajtótermékeket tilos volt Galíciában terjeszteni.

Ennek ellenére a galíciai ukránok figyelemmel kísérték a kárpátaljai eseményeket. Elsősorban megtehették ezt a galíciai sajtó révén, időnként pedig röplapokból és levelekből tájékozódhattak, melyek odaátról érkeztek. Megtörtént, hogy a szökevények időnként néhány napra hazalátogattak. A lemergi kormányzó 1939. január 11-i tájékoztatójában a következőket olvasuk: „*1938. december 31-én S. Pinchak, aki átszökött Kárpátaljára, 2 napra meglátogatta dolzycai rokonait, majd visszament. Ugyanígy D. Karlytsky és*

⁸⁰ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 9. akta, 57. f.

⁸¹ Uo. 160. f.

⁸² KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 449. akta, 35. f.

⁸³ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 498. akta, 8. f.

⁸⁴ Uo. 5. f.

⁸⁵ Uo. 20. f.

⁸⁶ Uo. 72. f.

*S. Karlytsky néhány napot Prilukiban töltött.*⁸⁷ A galíciái ukránok számára sok információt adtak azok a brosrák is, amelyek Kárpátalja történelmét, kultúráját mutatták be. Ezek 1938 végén – 1939 elején Lembergben jelentek meg különösen nagy számban.

A hatóságokat azonban leginkább a tényleges határsértések nyugtalanították. Ma már nehéz megállapítani a pontos számokat. A Fellebbviteli Bíróság dokumentumainak tanúsága szerint csak a lembergi kormányzóságban 1938. decemberében a rendőrség 35 sikeres szökést derített fel, januárban pedig több mint 80-at.⁸⁸ Ezenkívül igen sok akcióról nem szereztek tudomást. A lembergi kormányzó irataiban 1939. március 10-én van szó utoljára határsértésről.⁸⁹

Kárpáti Ukrajna elbukása után sem álltak le a szökevények ügyeit vizsgáló bírósági tárgyalások. A kárpátaljai események hatására Galíciában újabb letartóztatási hullám és bírósági eljárások sorozata vette kezdetét. 1939. március végén olyanokat is letartóztattak, akik visszaszöktek lengyel területre. Így például március 25-én Sokolikiban letartóztattak három ukránt, akik korábban Kárpátaljára szöktek.⁹⁰ A bírósági tárgyalást hosszadalmas nyomozás előzte meg. Az ítélet csak április 28-án született meg.⁹¹ A lembergi levéltárban megtalálhatók a brzezanyi körzeti ügyész levelei, melyekben beszámolt a lembergi Fellebbviteli Bíróság ügyészének a nyomozásról, a kihallgatásokról és az ítéletről.⁹² A büntetési tétel háromféle lehetett: börtön fél évtől nyolc évig terjedően, állampolgári jogoktól való megfosztás vagy rendőrségi felügyelet.⁹³ A vádak: tiltott határátlépésre való felbujtás, tiltott határátlépésben való segítségnyújtás, tiltott határátlépés kísérlete, Kárpáti Ukrajna területén való illegális tartózkodás.⁹⁴ A lembergi Fellebbviteli Bíróság 1939. április 1. és június 30. között keletkezett ügyészégi irataiban 24 olyan személyről van szó, akik az Ukrán Nacionalisták Egyesületének voltak a tagjai és illegális határátlépésért szabtak ki rájuk büntetést.⁹⁵ A Kárpáti Szics jelentőségével kapcsolatban P. Stercho kiemelte, hogy abban „*nagy szerepük volt a galíciái, bukowinai, volhyniai, halmivideki és lemájkföldi testvéreinknek, többek között az Ukrán Nacionalisták Egyesülete tagjainak*”.⁹⁶

⁸⁷ Uo. 38. f.

⁸⁸ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 498. akta, 12–110. f.

⁸⁹ KTÁL, 3. fond, 1. leltár, 499. akta, 50. f.

⁹⁰ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 499. akta, 128. f.

⁹¹ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 1095. akta, 2., 6. f.

⁹² Uo. 2., 6., 10. f.

⁹³ UTLL, 205. fond, 1. leltár, 499. akta, 8. f.

⁹⁴ Uo. 2. f.

⁹⁵ Uo. 2–21. f.

⁹⁶ Стерчо П.: *Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Торонто, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1965. 98.

A kelet-galíciai ukránok tehát lelkesen fogadták a hírt, hogy Kárpátalja autonómiát kapott, majd pedig azt, hogy kikiáltották a független kárpátukrán államot. Támogatásuk demonstrációkban, Lengyelország és Magyarország expanziós céljai elleni tiltakozásokban nyilvánult meg, mert tisztában voltak azzal, hogy a közös határ megvalósítása Kárpáti Ukrajna felszámolásával lenne egyenlő. A lengyel szejmben az ukrán képviselők több ízben követelték hasonló autonómia megadását Galícianak. A Lembergben, Buskban és más városokban rendezett tüntetések az Ukrán Nacionalisták Egyesülete, valamint Galícia legális pártjai, többek között az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesület kezdeményezte. Támogatta Kárpáti Ukrajnát a galíciai görög katolikus egyház is Andrey Sheptytsky metropolita személyében. A galíciaiak hozzájárultak pénzügyi és erkölcsi támogatások megszervezéséhez, szakemberek toborzásához. 1938. októberétől tömegesen szöktek át a határon Kárpátaljára. Ezek többnyire spontán akciók voltak. Az Ukrán Nacionalisták Egyesülete nem foglalt el egyértelmű álláspontot a kérdéssel kapcsolatban. Valószínűleg ez azzal magyarázható, hogy a vezetők nem hittek abban, hogy az önálló Ukrajna eszméje győzhet a Kárpátokon túl. Az Egyesületben éppen a 30-as évek végén következett be szakadás, Kárpátalján elsősorban a Mel'nyk-pártiak jelentek meg. Az illegális határátlépés nagy veszélyekkel járt. Akár a lengyelek, akár a csehek/szlovákok tartóztatták fel az elkövetőket, mindkét esetben lengyel bíróság elé kerültek. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint a lengyel hatóságok állandó figyelemmel kísérték az eseményeket, több ízben tiltakoztak a cseh-szlovák kormánynál. A tiltakozások tartalmát Kárpátalján szinte mindig elhárították, alaptalannak nyilvánították. A cseh-szlovák hatóságok viszonyulása sem volt egyértelmű a szökevényekhez. Volt, amikor kiadták őket a lengyeleknek, volt, amikor szemet hunytak. A Kárpátaljára érkező galíciaiak többsége belépett a Szicsbe. Az illegális határátlépések 1939. március elejéig folytatódtak, Lengyelországban pedig a bírósági tárgyalások ez ügyben június végéig elhúzódtak. Az illegális határátlépések fő célja a kárpátukrán nemzeti-felszabadító mozgalom támogatása volt. Abban hittek, hogy Kárpátalján kezdődik meg Nagy Ukrajna felépítése, amelyhez hamarosan csatlakozhat Galícia is.

Kárpáti Ukrajna magyar megszállása

(1938. november – 1939. március)

HAPONENKO-TÓTH, IRYNA

1938 végén – 1939 elején Magyarország újabb lépéseket tett annak érdekében, hogy egész Kárpátalját visszaszerezze. Először tisztázni kellett, vajon miért vallottak kudarcot 1938. november 18–20-án? Miért nem adta beleegyezését az akcióba Hitler, amikor már minden elő volt készítve? Hogyan tovább a cél elérése érdekében?

Az egyik válasz az volt, hogy a magyar politika nem kellően igazodik a német elvárásokhoz. Kánya Kálmán külügyminisztert ezért lemondatták, s helyébe Csáky Istvánt nevezték ki, akihez e téren nagyobb reményeket fűztek.¹ Másodszor Magyarország lépéseket tett az antikomintern paktumhoz való csatlakozás, illetve a Népszövetség elhagyása érdekében.² Ez felkészülés volt a háborúra.

Csáky külügyministersége idején Magyarország közeledett a Berlin–Róma tengelyhez. A decemberben Budapestre látogató G. Cianoval tárgyalt Kárpátalja ügyéről is, kifejtve azt a véleményét, hogy a kérdés csak fegyveresen oldható meg. Ciano utasításba adta az olasz követnek, hogy szerezze be a vonatkozó dokumentumokat. A magyar ügynökök által előkészített iratok megtették hatásukat.³ Ciano úgy vélte, hogy Kárpátalját Magyarországhoz kell csatolni, azonban a végső szót Németországnak kell kimondania.⁴

A fejlemények hatására a magyar Külügyminisztérium levélben utasította a követségeket, hogy tisztázzák, miként reagálnának fogadó országaik egy ilyen lépésre. Különösen Párizs, London és New York véleménye volt fontos.⁵ Csáky felhívta a figyelmet, hogy Magyarország nem kerülhet kényelmetlen helyzetbe.

A válaszok nem késtek. 1939. január 3-án érkezett meg Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar nagykövet levele, aki támogatta a beavatkozást és úgy vélte, Franciaországnak nem lesznek komoly ellenvetései Magyarország új

¹ Karsai Elek: „Országgyarapítás” – országvesztés. *A nürnbergi per és Magyarország*. [Budapest] Kossuth K., 1961. 131.; 151.; Венгрия и вторая мировая война. = *Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны*. Москва, 1962. 151.

² Венгрия и вторая мировая война... i. m. 124.

³ Magyar Országos Levéltár (MOL) K 64 KÜM, 1938, 72. cs., 9. t., 26. f.

⁴ Karsai i. m. 132.

⁵ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 147.

külpolitikai lépéseivel szemben. A követ egyre figyelmeztetett: Magyarország nem kötelezheti el magát Németország mellett egy esetleges francia–német konfliktus esetére.⁶ Németország rossz szemmel nézte Franciaország próbálkozásait befolyásának erősítésére Közép-Európában, különösen Csehszlovákiában, melyhez Kárpátalja is tartozott.

Ugyanezen a napon érkezett válasz Londonból. Marosy Ferenc, a magyar külügyi képviselő vezetője arról tájékoztatót, hogy véleménye szerint a brit szigeteken nem tapasztalni ellenséges viszonyulást a magyar külpolitika iránt. Az egyedül nyugtalanító a baloldali sajtó, amely München óta támadja a totalitárius rendszereket. Nagy-Britanniát jobban érdekli Magyarország európai politikája, mint csatlakozása az antikomintern paktumhoz. A magyar diplomata szerint Magyarország új lépései nem befolyásolják majd a hagyományosan jó viszonyt a két ország között.⁷

Egészen más tartalmú levél érkezett Moszkvából. 1939. január 9-én a külképviseletről magához hivatott egy diplomatát M. Litvinov külügyi népbiztos és tiltakozását fejezte ki amiatt, hogy Magyarország az antikomintern paktumhoz kíván csatlakozni. A szovjet miniszter azt bizonygatta, hogy az antikomintern paktumnak semmi köze a Kominternhez és az ideológiák harcához, egy „tisztán politikai szerződés”, amely agresszív célokat követ egyes békeszerető államokkal, közte a Szovjetunióval szemben.⁸ A szovjet kormány az antikomintern paktum semmilyen más értékelésével nem ért egyet. Sőt, a szovjet kormány értetlenül áll azzal szemben, hogy Magyarország egy olyan paktumhoz kíván csatlakozni, amely nyíltan szovjetellenes. Magyarország csatlakozása az antikomintern paktumhoz hatással lesz a szovjet–magyar kapcsolatokra. A Szovjetunió kategorikusan tiltakozik az ellen is, hogy Magyarország kilépjen a Népszövetségből.⁹

Magyarország elvetette a szovjet kormány tiltakozását. Budapesten úgy értékelték a szovjet kormányt ezt a lépését, mint fenyegetést Magyarországgal szemben, beavatkozást Magyarország belügyeibe. A Szovjetunió nem befolyásolhatja a magyar külpolitika irányának kijelölését.¹⁰

Az európai országokból különböző tartalmú jelentések érkeztek. Lengyelország egyetértőleg viszonyult a magyar kormány lépéseivel. Ekkoriban még nem volt tudomásuk Hitler Lengyelországgal kapcsolatos távlati terveiről. Bukarest és Belgrád nem jó szemmel nézte a magyar kormány terveit, mivel az erősítette a számukra ellenséges Magyarország pozícióit.¹¹

⁶ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 148.

⁷ Uo. 149.

⁸ *Документы внешней политики. 1939. Т. XXI. Москва, 1992. 389.*

⁹ Uo.

¹⁰ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. III. k. Sorozatszerkesztő: Zsigmond László. Összeáll., s. a. r.: Ádám Magda. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 286.*

¹¹ MOL, K 64 KÜM, 1939, 10. cs., 1. t., 7–10. f.

A Kárpátalja elleni akcióban fontos lépés volt Csáky berlini látogatása 1939. január közepén, amikor Magyarország külpolitikai törekvéseiről, a ruszin terület kérdéséről tárgyalt.¹² A január 16-i megbeszélésen jelen volt Hitler és Ribbentrop. Csáky tolmácsolta Horthy szívélyes üdvözlését és kijelentette, hogy Németország mindig számíthat magyar szövetségére. Hitler megköszönte az együttműködési készséget, de hangsúlyozta, hogy a német–magyar kapcsolatokat beárnyékolják Magyarország helytelen lépései.¹³ Szóba került Magyarország 1938. november 18–20-i akciója Kárpátalja ellen. Hitler rámutatott, hogy Németország segítségére volt Magyarországnak az első határrevízióban. A Kárpátaljára vonatkozó kérés a hálátlanság kifejeződése Magyarország részéről. Hitler felháborodásának adott hangot, amiért Magyarország ellenségesen reagált az 1938. november 18–20-i eseményekre. A magyar vezetők némelyike, például Bethlen István, azt is megengedte magának, hogy támadja Németországot. A németellenes felhangok okozta károkat nehéz elsimítani.¹⁴

Hitler ismételten felvette a magyar politika egyik fájó pontját – Magyarország nem egyértelmű lépéseit territoriális ambícióinak megvalósításában. Németország tekintetében az etnográfiai elvet tartotta mérvadónak, a maga számára azonban territoriális elven állt elő követelésekkel. Hitler panaszkodott, hogy N. Chamberlainnel hosszas megbeszéléseket folytatott a magyar követelésekről Csehszlovákiát, azaz Kárpátalját illetően is. Csak a német támogatásnak köszönhető, hogy a magyar követeléseknek 95–98%-ban eleget tettek.¹⁵ A tanácskozáson hangsúlyozták, Magyarország megfelelkezik arról, hogy fel kell hagynia a németellenességgel, máskülönben Németország kénytelen lesz „*helyre tenni a magyarokat*”.¹⁶ Ez már fenyegetés volt.

Az eszmecsere során többször visszatértek az 1938. november 18–20-i eseményekre, amikor Magyarország meg akarta támadni Kárpátalját. A németek azt állították, hogy Magyarország részéről ez nem volt megfontolt lépés. A Kárpátalja elleni katonai akció nemcsak Csehszlovákia és Magyarország között, hanem egész Közép-Európában kiélezte volna a helyzetet. Csehszlovákia hadereje felette állt a magyarországinak, s visszaverve egy magyar támadást, gyorsan Budapest alatt teremhetett volna.¹⁷ Németország akkor nem volt kész arra, hogy tényleges támogatásban részesítse Magyarországot.

¹² Пушкаш А. И.: Венгрия во второй мировой войне. = *Внешняя политика Венгрии (1938–1944)*. Москва, 1963. 67.

¹³ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 150–151.

¹⁴ Uo. 151.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 152.

¹⁷ Uo.

Hitler támogatta Magyarországot „jószándékát”, hogy csatlakozzon az antikomintern paktumhoz és kilépjen a Népszövetségből. Támogatásáról biztosította a magyar törekvéseket, de csak akkor, ha Németországgal közösen cselekednek. Úgy vélték, hogy egyetlen szomszédos ország – Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – sem mer Magyarországra támadni, ha az szoros szövetségben lesz Németországgal.¹⁸

Csáky külügyminiszter többet hallgatott és kérdezett, mint beszélt. A Hitlernek adott rövid válaszaiban mégis igyekezett igazolni Magyarország lépéseit, bár nem mondott ellent a kancellárnak. Csáky arról győzködte Hitlert és az egész német delegációt, hogy Magyarország hű szövetségese Németországnak. A magyarok száz százalékban teljesítik Németország minden alapvető követelését – ez volt Csáky mondandójának lényege.¹⁹

A januári megbeszélésen Hitler tehát gyakorlatilag megígérte a magyaroknak követeléseik támogatását Csehszlovákiát illetően és Kárpátalja katonai visszacsatolására vonatkozóan. Csáky erről nyíltan beszámolt a kormányülésen, amikor tájékoztattott a berlini tárgyalásokról. Kijelentette, hogy Hitler, Ribbentrop és Göring nem tartják lezártnak Kárpátalja kérdését.

Az 1939. januári megbeszélés nyilvánvalóvá tette Hitler politikájának kétarcúságát. Egyrészt elküldte Husztra megbízottját, Voloshynnak támogatást ígért, másrészt támogatásáról biztosította a magyarokat Kárpátaljára vonatkozó terveik megvalósításában.²⁰

Egy jó hónap elteltével, 1939. február 24-én Magyarország aláírta a csatlakozási okmányt az antikomintern paktumhoz, majd kilépett a Népszövetségből.²¹ Ez felháborított több európai országot, ám a legélesebben a Szovjetunió tiltakozott. 1939. február 2-i jegyzékében a Szovjetunió kinyilvánította, hogy amennyiben Magyarország csatlakozik az antikomintern paktumhoz, a Szovjetunió megszakítja vele diplomáciai kapcsolatait, megszünteti budapesti képviseletét, s reméli, hogy ugyanezt fogja tenni Magyarország is.²²

A szovjet jegyzék azonban egyoldalúan értékelte a helyzetet, ugyanis azt olvassuk benne, hogy Magyarország nyomásnak, követelésnek engedve csatlakozott az antikomintern paktumhoz. Magyarország valójában saját akaratából is döntött, mivel ily módon akarta biztosítani Németország támogatását, többek között kárpátaljai terveit illetően. A szovjet kormány abban hitt, hogy a magyarok csakis a külső nyomásnak engedtek.²³

E meghatározó lépés után a magyar kormánykörök várták Berlin elismerését. 1939 februárjában-márciusában a magyar diplomaták aktív tárgyalá-

¹⁸ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 152–153.

¹⁹ Uo. 152.

²⁰ *Нариси історії Закарпаття*. Т. II. (1918–1945) Ред. кол.: Гранчак І., Балагурі Е., Грицак І., Ілько В., Поп І. Ужгород, »Закарпаття«, 1995. 325.

²¹ *История Венгрии*. Т. 3. Москва, 1972. 899.

²² *Документы...* i. m. 117.

²³ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 155.

sokat folytattak Németországgal a külpolitika minden kérdéséről, közte Kárpátaljáról is. Budapest engedélyt kért a ruszin terület megszállására. A hivatkozási alap a régió úgymond kivételesen nehéz helyzete volt. Éhség, gazdasági válság, az elégedetlenség növekedése, de legfőbbképpen – a magyarok és a németek kegyetlen elnyomása. Minden magyar pártot betiltottak, a magyar falragaszokat mindenütt letépi, letartóztatják azokat, akik aláírják azt a felhívást, amelyben Magyarország segítségét kéri. A helyzet olyannyira bonyolult, hogy ellenőrzése gyakorlatilag lehetetlen. Bármelyik pillanatban felkelés robbanhat ki.²⁴ Amennyiben Németország támogatná Magyarország terveit, a felkelés veszélye elhárulna, véreink sorsa jobbra fordulna.

Mi több, Csáky külügyminiszter tanácsokat adott Sztójay Döme berlini magyar követnek, győzze meg Hitlert, hogy a ruszin terület visszacsatolása nemcsak a magyarok és a németek felszabadítása, a rendteremtés, a lengyel–magyar határ megteremtése miatt fontos, hanem azért is, hogy megmentse a Kárpátokbeli erdőket, amelyeket kipusztít az ún. ukrán kormány.²⁵ A magyarok a Kárpátok megszerzésével biztosítják az erdők fejlődését. A Kárpátokbeli erdők kipusztítása fenyegeti a Nagy Alföldet. A magyarok segítséget kérnek az erdő megmentéséhez, ellenkező esetben nem marad más hátra, mint az önvédelem,²⁶ azaz Kárpátalja megszállása és Magyarországhoz csatolása. A magyarok ígéretet tettek, hogy amennyiben Németország beleegyezését adja Kárpátalja megszállásához, biztosítják számára a kommunikáció minden lehetőségét Kelet-Európa irányába, beleértve a leendő magyar vasutakat, amit a királyság felépít.²⁷

A magyarok nemcsak Németország hozzájárulását kérték Kárpátalja megszállásához, hanem készek voltak megvenni azt Csehszlovákiától. Vörner János, a külügyminiszter állandó helyettese 1939. március 6-i, Csákyhoz intézett levelében beszámolt arról a beszélgetésről, amit a prágai külügyminiszterrel folytatott. F. Chvalkovský kijelentette, hogy eddig Magyarország törekvéseit Kárpátalja megszerzésére pusztán politikai indíttatásúaknak gondolta, most viszont hajlik a gazdasági értelmezésre.²⁸ A magyar külügyminiszter-helyettes felvetette, hogy kormánya jelentős pénzüsszeget tudna áldozni a ruszin területért. Chvalkovský megígérte, hogy a kérdést megvitatja az államelnökkel. A magyar diplomata erről a beszélgetésről tájékoztatta a berlini magyar követet is.²⁹

²⁴ *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 325.

²⁵ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 156.

²⁶ Uo. 157.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

Magyarország tehát bármi áron meg akarta szerezni Kárpátalját. Mivel sem Berlinben, sem Prágában nem kapott kielégítő választ, az önkényes katonai beavatkozást fontolgatta az 1939. február 12-i szojm választásokhoz időzítve. A választásokat meg kellett hiúsítani, mert az megerősítheti Voloshyn hatalmát.

Voloshyn kormánya tudott Magyarország szándékáról, mely a választások megghiúsítására irányult, és mindent megtett annak érdekében, hogy az éppen ezért a lehető legszervezettebb módon történjen meg.³⁰ Nagy szerepe volt ebben a kormány felhívásának „*Kárpáti Ukrajna minden polgárához*”, melyben megindokolta a választások jelentőségét az országrész helyzetének megszilárdításában. A felhívásban Voloshyn és Revay miniszter rámutatott, hogy „*a magyar kisebbség vezetői*”, a régi rendszer hívei a választások ellen agitálnak. Ez arról tanúskodik, hogy „*az államunkkal szemben ellenséges külföldi erők*” ellenük, népünk ellen dolgoznak.³¹ A felhívás szólt a magyar felderítés, a speciális katonai szerveződések ellenséges tevékenységéről, melyek rendre megghiúsultak.

A magyar vezetés tehát több irányban próbálkozott: a diplomaták a nemzetközi szintén megpróbálták elhinteni azt a nézetet, hogy Kárpátaljára a magyarok hívják be a katonaságot, a magyar ügynökök terrorcselekményeket szerveztek, ellenséges propagandát folytattak, a magyar katonaság fegyveres határmenti incidenseket provokált. A legkomolyabb fegyveres összetűzésekre Ungvár, Csap és Munkács környékén került sor.³² Elő volt készítve a február 12-i megszállás, Berlin azonban nem adta hozzájárulását.

Kárpátalján a választások szervezeten zajlottak le. Megválasztottak 32 parlamenti (I. szojm) képviselőt. Voloshyn hívei győztek.³³ Számukra Magyarország nem jelentett alternatívát, a magyar megszállást teljes egészében elvetették.

Az események arról tanúskodtak, hogy Magyarország újabb akciója Kárpátalja megszerzését illetően, ismét kudarcot vallott. Voloshyn kormánya intézkedéseket tett a magyar fenyegetés elhárítására, többek között azzal, hogy támogatta a Kárpáti Szicset.³⁴ A magyar ügynökök huszti jelentéseiben az olvasható, hogy a Szics-tagok felfegyverkeznek, a Szicsbe nemcsak férfiak, hanem nők is beléphetnek, rendszeres kiképzésben részesülnek. Budapestet különösen az nyugtalanította, hogy a galíciaiak tömegesen áramlanak Kárpátaljára, s belépnek a Szicsbe. A Szics vezetőinek többsége is galíciai, ami javítja a szervezet harckészségét.³⁵

³⁰ Вегеш М., Задорожний В.: *Велич і трагедія Карпатської України*. Ужгород, 1993. 24.

³¹ Волошин А.: *Твори*. Ужгород, 1995. 380.

³² *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 326.

³³ Вегеш М., Задорожний В.: *Велич і трагедія Карпатської України...* i. m. 24.

³⁴ Uo. 42.

³⁵ Vö.: MOL, K 64, 1939, 83. cs.

Voloshyn igyekezett felvenni a kapcsolatot Németországgal, Romániával, Lengyelországgal, noha a külkapcsolatok Prága kompetenciájába tartoztak. Voloshyn békés szomszédságra törekedett Magyarországgal, Romániával, Lengyelországgal és igyekezett biztosítékot szerezni a nagyhatalmaktól. Voloshyn levélben fordult a budapesti és a bukaresti kormányokhoz, melyekben tárgyalásokat javasolt a jószomszédi viszony, a gazdasági kapcsolatok fejlesztése stb. érdekében, ám nem kapott pozitív választ. Delegációt készült küldeni Lengyelországba is, ám Varsó elhárította annak fogadását.³⁶

Voloshyn különösen nagy reményeket fűzött Németországhoz. A többi ukrán irányultságú politikushoz hasonlóan hitt abban, hogy Németország kész segítséget nyújtani a szabad Ukrajna megteremtéséhez.³⁷ 1939 januárjában Henke prágai német követen keresztül audienciát kért Hitleről, hogy személyesen mondjon köszönetet Kárpáti Ukrajna támogatásáért és megvitassák a jövőre vonatkozó elképzeléseket.³⁸ Hitler azonban nem fogadta a kárpátaljai miniszterelnököt.

Voloshyn ezt nem érezte figyelmeztetésnek, egyetlen pillanatig sem kételkedett Németország támogatásában. A birodalommal való kapcsolat szorosabbra fűzése érdekében szorgalmazta a huszti német konzulátus megnyitását, ahol megvitatásra került minden kül- és belpolitikai kérdés Kárpáti Ukrajnát illetően. H. Hofmann konzul mindenben együttműködött E. Oldofredivel, a helyi német közösség vezetőjével, akit a kárpátaljai Heinleinnek tartottak.³⁹

Hangsúlyozni kell, hogy Hofmannak volt befolyása Berlin álláspontjára Kárpátalját illetően. A Ribbentrophoz és más német hivatalos személyekhez intézett leveleiben meglehetősen objektíven értékelte a kárpátaljai helyzetet, és szertefoszlatta a magyar legendákat arról, hogy a lakosok kéri a megszállást, hivatkozva a felfordulásra, a nehéz életre, a magyarok üldözésére. Az egyik táviratban azt olvassuk, hogy „*Kárpáti Ukrajnában teljes a nyugalom*”, kivéve a lengyel és a magyar terroristák akcióit. A Kárpáti Szics senkit sem fenyeget „*mivel még eléggé szervezetlen*”, nem rendelkezik tűzfegyverekkel, a magyar szimpátia egyre halványul, és a magyarok által követelt népszavazás kevés „*sikerrel*” kecsegtet.⁴⁰

A jelentés szerint Kárpátalján nincs éhség. A polgári lakosság és a katonaság el van látva a legszükségesebb élelemmel. Az emberek békésen dolgoznak. Az egyetlen nehézség a vasúti közlekedésben mutatkozik. A szállításokat katonai teherautók bonyolítják, a lakosokat pedig autóbuszok szállítják. Kevés az út, de gyorsan épül az ungvári és a munkácsi kerülőút, hogy

³⁶ *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 326.

³⁷ Лемак В.: Закарпаття і Німеччина в 1938–1939 рр. = *Новини Закарпаття*, 1994. július 24. Уо.

³⁹ *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 326.

⁴⁰ Вö.: Стерчо П.: *Карпато-українська держава*. Львів, 1994. 182.

javuljon a kapcsolat Eperjes irányában.⁴¹ Tehát azt mondhatjuk, hogy Hofmann révén Németországnak pontos képe volt a kárpátaljai helyzetről.

1939 márciusában Budapest egyre élénkebben érdeklődött Németország, Lengyelország, Románia, illetve a nyugati országok álláspontja iránt, miként fogadnák a kárpátaljai beavatkozást.⁴² Németországnak nem volt ínyére a közös magyar–lengyel határ. Úgy látta, a lengyelek többet foglalkoznak a ruszin problémával, mint a németek igényével Kelet-Poroszországot illetően. A németeket nyugtalanította, hogy J. Beck lengyel külügyminiszter gyakran megfordul Bukarestben, Párizsban, Londonban, Belgrádban, ám Berlinnek nem válaszol. Ribbentrop úgy gondolta, hogy a lengyelek németellenes blokkba akarják tömöríteni a közép- és kelet-európai államokat, s ehhez a Nyugat jóváhagyását kérik. Berlinben azt tanácsolták a magyar diplomatáknak, hogy ritkábban járjanak Varsóba, s konzultáljanak a ruszin problémáról.⁴³

1939. március 13–14-én a különböző európai fővárosokból az az információ érkezett, hogy mindenütt tisztában vannak a magyarok Kárpátalja elleni készülődésével. Egyesek támogattak egy ilyen akciót, mások elítélték. A többség véleménye szerint Csehszlovákia nem képes kemény ellenállásra és a magyar hadsereg gyorsan végigmaszírozik a ruszin területen. Viszont óvtak a Romániával való konfliktustól. Bárdossy László bukaresti magyar követ arról tájékoztatott, hogy a románok igényt tartanak a románok lakta határmenti területre és a Máramarossziget–Kolomyja vasútvonalra.⁴⁴ Bárdossy arra is utalt, hogy a lengyelek ajánlották a románoknak e területek elfoglalását. Nyilvánvalóan Lengyelország kereste a szövetség lehetőségét Romániával. Az utóbbi nem Magyarország miatt tartózkodott ettől a lépéstől, hanem azért, mert félt, hogy Németország beavatkozik és a konfliktust a saját külpolitikai céljaira használja fel.⁴⁵

A magyar politikusok más utat találtak a román követelések kielégítésére. Azt javasolták Bukarestnek, hogy a magyar hadsereg beavatkozása esetén ne lépjenek fel katonai erővel, így Kárpátalja elfoglalása után Magyarország megértéssel viszonyul majd a román igényekhez.⁴⁶ Ez azonban nem volt igaz. A magyar politikusok soha nem akarták feldarabolni Kárpátalját. Azzal próbáltak a románokra nyomást gyakorolni, hogy a keleti határ mentén nagy csapatösszevonásokat eszközöltek.

Magyarország nemcsak Kárpátalja megszerzésére, de Csehszlovákia átlamiságának megszüntetésére is törekedett. Németországgal a közös fellé-

⁴¹ Uo. 183.

⁴² MOL, K 64 KÜM, 1939, 83. cs., 33. t., 2–6. f.

⁴³ *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 327.

⁴⁴ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 158–159.

⁴⁵ Uo. 159.

⁴⁶ *Нариси історії Закарпаття...* i. m. 327.

pésről, a lengyelekkel pedig Szlovákia és Kárpátalja felosztásáról tárgyalt.⁴⁷ Az sem nyugtatta meg őket, hogy a csehszlovák hadsereg 1939. márciusának elején csapatösszevonást eszközölt Csehország területén, számítva a Németországgal való konfliktusra. Közben Voloshyn is kereste a kapcsolatot Budapesttel. Horthynak címzett levelében kerekasztalt javasolt a problémák megvitatására. A kormányzó azonban nemet mondott, és követelte a hatalom átadását a magyaroknak a ruszin területen.

Március 13-án különgéppel Berlinből Budapestre repült Sztójay Hitler üzenetével, hogy belegyezik Kárpátalja katonai megszállásába. A forgatókönyv szerint a németek bevonulnak Csehországba, Szlovákia kikiáltja a függetlenségét, a magyar hadsereg pedig visszafoglalja Kárpátalját.⁴⁸ Hitler így akart leszámolni Csehszlovákiával. A francia és az angol diplomácia, melyek kormányai garantálták a Csehszlovák határok sérthetlenségét, ezúttal azt javasolták, hogy ne álljanak ellent a németeknek, s lépjenek közvetlen kapcsolatba Berlinnel. Horthy levélben köszönte meg a gesztust, hogy megkapta Kárpátalját. *„Nem tudom elmondani, hogy milyen boldog vagyok, mivel ez a forrásvidék Magyarország számára – nem szívesen használok nagy szavakat, de ténylegesen – életkérdés. Az intézkedéseket már megtettük.”*⁴⁹ A magyarok által provokált *„határincidens”* lesz, amelyet majd követ a *„nagy támadás.”*⁵⁰

1939. március közepére Kárpátalján kritikussá vált a helyzet. A náci Németország, amelyben a kárpátaljai kormány patrónusát látta, elárulta az érdekeit, miközben a huszti német követ folyamatosan biztosította Voloshynt, hogy Berlin támogatja a politikáját. Voloshyn nem kételkedett abban, hogy Hitler segítségére lesz Horthy ellen. Egyetlen duna-táji ország sem volt, amelyik Kárpátalja védelmére kelhetett volna.

Ezzel egy időben kiéleződött az ellentét a csehszlovák adminisztráció, többek között L. Prchala tábornok és Kárpáti Ukrajna hatóságai között. Prchala kárpátaljai miniszterré történő kinevezését Voloshyn és kormánya a belügyekbe való beavatkozásként értékelte. 1939. január 20-i levelében Voloshyn közölte Prchalával, hogy nem tudnak vele együttműködni.⁵¹ Több településen tüntettek Prchala ellen, így Vucskómezőn⁵² és tiltakoztak a toronyiak is.⁵³ A cseh miniszter visszahívását követelték a hegyvidéki települések.⁵⁴ Egyes kortársak szerint Prchala német kém volt, ezért fáradozott a Kárpáti

⁴⁷ *Diplomáciai iratok...* i. m. 320–321.

⁴⁸ *Documents on German foreign policy 1918–1945: from the Archives of the German Foreign Ministry.* Washington, United States Government Printing Office. Vol. 3. 420–421.

⁴⁹ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 158.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár – Державний архів Закарпатської області [a továbbiakban KTÁL] 3. fond, 3. leltár, 64. akta, 42., 43. f.

⁵² KTÁL, 3. fond, 3. leltár, 178. akta, 42. f.

⁵³ Uo. 50. f.

⁵⁴ Uo. 44., 106., 115. f.

Szics lefegyverzésén, és a Kárpátalján állomásozó cseh katonaság meggyengítésén.⁵⁵ A cseh hivatalnokok és a felső katonai vezetés nem annyira az országrész megvédésével, mint saját javainak kimenekítésével törődött. Az egyik magyar ügynök 1939. március 13-án azt a jelentést küldte Budapestre, hogy a cseh ellenállástól nincs mit tartani. A hadsereg széthullik, menekül. Az egyes településeken rabolnak. A cseh hadsereg harcképtelen.⁵⁶ A cseh haderő egyébként sem volt jelentős: két gyalogos ezred állomásozott Huszton, illetve Perecsenyben, illetve két határőr zászlóalj Nagybereznán és Nagybecskón.

A kárpátaljai adminisztráció is kezdett másként viszonyulni a cseh katonasághoz. Egyesek azt követelték, hogy Prága helyett Voloshyinnak engedelmeskedjen.⁵⁷ Mykola Vegesh történész szerint a konfrontációban mindkét félnek szerepe volt.⁵⁸ Voloshyn kormánya ezzel nagy hibát követett el, de felelősség terheli a cseh-szlovák kormányt is. Tény, hogy a belpolitikai helyzet gyengítette a védekezőképességet.

Végül a Kárpáti Szics sem tudott komoly ellenállást tanúsítani a magyar hadsereggel szemben. A Szics a fegyveres erővé szerveződés kezdeti stádiumában volt. Gyengítette a Szicset az is, hogy javarészt galíciai emigránsokból tevődött össze, akik nem voltak tisztában a helyi viszonyokkal.⁵⁹ A helyi lakosok közül elsősorban a fiatalok léptek be a Szicsbe, akik számára ismeretlen volt a katonai regula. Egy magyar ügynök azt jelentette Budapestnek, hogy a Szics-tagokat reggeltől estig dresszírozzák, főleg a védekezésre és a kézítésre készítik fel őket. Ám így is igen távol vannak egy harcoló, fegyelmezett hadseregtől.⁶⁰

A Kárpáti Szicsnek nem voltak fegyverei. Minden eszközzel igyekeztek javítani a helyzetet, cseh katonai raktárakat is fosztogattak, ami azonban helyi összetűzésekhez vezetett. A legsúlyosabb ezek közül március 13–14-én zajlott. Kísérletek történtek fegyverek beszerzésére Németországból, Lengyelországból, Romániából és Jugoszláviából, főként az Ukrán Nacionalisták Egyesülete közvetítésével. Fegyverbeszerzésre próbálták fordítani az ukrán diaszpóra pénzadományait is.⁶¹ Ez sem volt elég. Egy magyar ügynök állítása szerint 5–6 Szics-tagra jutott egy puska, és nem minden tisztnek volt pisztolya.⁶² A Szicset az is gyengítette, hogy a Vezérkar, amelynek tagjai na-

⁵⁵ Химинець Ю.: *Закарпаття – земля української держави*. Ужгород, 1991. 84.

⁵⁶ Hadtörténeti Levéltár, Budapest (HL), Elnöki, 1939, 1. oszt., 3621. t.

⁵⁷ MOL, K 64 KÜM, 1939, 72. cs., 7. t., 17. f.

⁵⁸ Берег М. М.: *Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти*. Автореферат дис. к. і. н. Ужгород, 1994. 16.

⁵⁹ Берег М.: Організація українських націоналістів і Карпатська Україна (1938–1939 рр.) = *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету УжДУ*. Ужгород, 1994. 20–26.

⁶⁰ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3624. t.

⁶¹ Берег М.: Організація українських націоналістів... і. м. 16–18.

⁶² HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3622. t.

gyobbreszt az Ukrán Nacionalisták Egyesületéből kerültek ki, a döntő pillanatban váratlanul elhagyta Kárpátalját. A Szicsnek egyetlen vezetője maradt: M. Kolodzinsky (Huzar) ezredes és segédje Z. Kossak (Tarnavsky).⁶³

A Kárpáti Szics tehát 1939 március közepére olyan hadsereg volt, amelyet az ukrán államiságért való küzdelem eszméje tartott egybe, de ezenkívül nem igen rendelkezett más erénnyel. Gyengítették erejét a cseh katonasággal való összetűzések is. A taglétszám is kérdéses. Vegesh szerint mintegy 2–4 ezren,⁶⁴ egy másik, mértékadó becslés szerint 12,5 ezren lehetnek.⁶⁵ Az igazság valahol a kettő között lehet. V. Kosyk azt mondja, hogy 1938. december végén mintegy 2 ezer, 1939 márciusában 10–12 ezer ember volt tagja a Szicsnek.⁶⁶

Ezzel teljesen ellentétes képe volt a magyar hadseregnek. A felkészülés már 1938 közepén megkezdődött. Fokozatosan megerősítették a határvédelmet Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia felé.⁶⁷ Speciális északi, „önkéntes” hadseregcsoportot hoztak létre. Az állományt a „történelmi magyar területek felszabadítására” készítették fel.⁶⁸ A nacionalista propaganda 1939 tavaszán különösen aktív volt. Még az ellenzéki, szociáldemokrata *Népszava* is arról írt, hogy sem München, sem Bécs nem oldotta meg a magyar kérdést, ezért a fegyverekhez kell folyamodni. A lakosság panaszkodik Voloshyn kormányára, kéri, hogy mentse meg az életét.⁶⁹ A magyar lakosság valóban telve volt várakozással, a többség azonban tartott a magyar uralomtól.

A katonai vezetés meggyőzte a magyar kormányt, hogy az északi hadseregcsoport mind technikailag, mind erkölcsileg kész a támadásra és bármilyen feladat végrehajtására.⁷⁰ Az akció politikai szervezésével Kozma Miklóst bízták meg.⁷¹

A Kárpátalja elleni támadást három irányban szervezték meg: a Királyháza–Huszt–Rahó–Kőrösmező vonalon letörni a Szics ellenállását, megakadályozni a román katonaság közbeavatkozását bármi áron.⁷² A második irány Beregszászból és Munkácsról kiindulva Ilosva–Bilke–Dolha–Alsóverecke–Szolyva, s onnan a lengyel határ.⁷³ A harmadik: Ungvárról Percseny–Nagyberezna–Uzsok–Turjaremete.⁷⁴ Lengyelországgal fel kell venni

⁶³ Вегеш М.: *Карпатська Україна в 1938–1939 рр.* ... і. м. 18.

⁶⁴ Вегеш М.: Августин Волошин і Карпатська Україна. = *Сторінки історії України ХХ століття*. Київ, 1992. 317–318.

⁶⁵ Керечанин В.: Це потрібно не загубили. = *Новини Закарпаття*, 1996. december 3.

⁶⁶ Косик В.: *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. 61.

⁶⁷ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3624., 3625. t.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *Népszava*, 1939. március 14.

⁷⁰ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3215. t.

⁷¹ MOL, K 429 Kozma-iratok, 34. cs., 4. f.

⁷² HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3481. t.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. 3557., 3558. t.

a kapcsolatot, hogy szükség esetén segítséget nyújthassanak a magyar hadseregnek.⁷⁵

Amikor kiderült, hogy március 14-én a szlovákok kikiáltották függetlenségüket és a cseh-szlovák föderáció felbomlott, a határoknál összevont magyar csapatok megkezdték a támadást Kárpáti Ukrajna ellen. Március 14-én szórványos összecsapásokra, határmenti incidensekre került sor. A Vezérkar jelentése szerint március 14-én este a magyar hadsereg megpróbálta elfoglalni Ungdarócot, Baranyát, Császlócot és Kereknyét Ungvár körzetében, azonban Szlovákia irányába visszavonuló cseh katonaság és a Szics ellenállást tanúsított. A védekezésben a civil lakosság is részt vett, akik a lövészárkokat ásták.⁷⁶ A cseh katonák és a Szics megpróbált áttörni Ungvárhoz.⁷⁷

A második összetűzésre Nagydobrony és Csongor tájékán került sor. Egyes helyeken a magyar hadseregnek sikerült 5–8 kilométerre benyomulni, elérték Sztrabicsót és Gorondot. A magyar hadsereg nem kapott parancsot a támadásra, ezért visszahúzódott Nagydobrony alá.⁷⁸

Március 14-én késő éjjel Munkács körül dúlt a legnagyobb harc. A magyar hadsereg Oroszvégből Klacsanó, Jánosi, Újdávidháza, Nagylucska, illetve Kölcsény, Szentmiklós, Lóka, Pisztraháza, Romocsafalva irányába indult meg. Csak az utóbbi három településnél ütköztek ellenállásba, itt azonban mindkét oldalon voltak halottak, sebesültek. A magyar katonaság még az éjszaka folyamán visszavonult Munkácshoz.⁷⁹

Március 14-én a magyar katonaság „*harci felderítést*” végzett. Fel kellett mérni, felkészült-e a védekezésre a cseh katonaság és a Szics, és miként állnak helyt a magyar katonák. Kiderült: a cseh katonaság nem harcolni akar, hanem a visszavonulással foglalkozik, a Kárpáti Szics pedig nincs ellátva fegyverekkel.⁸⁰

Kárpátalján nagy mennyiségű propaganda anyagot szórtak szét. Ezekben Kárpátalja lakossága kérte a magyar kormányt, hogy mihamarabb szabadítsa fel a voloshynok által elnyomott ruszinokat és magyarokat, röpiratok hirdették a ruszinok földjének Magyarországhoz tartozását, a közös lengyel–magyar határ fontosságát, ami nemcsak a két ország érdekeit, hanem az összeurópai békét is szolgálja.⁸¹

A csehszlovák föderáció széthullása és a magyar katonai akció megindulása cselekvésre készítette Voloshyn kormányát. A legfontosabb az volt, hogy március 14-én délben kikiáltották Kárpáti Ukrajna függetlenségét. Ekkorra nyilván-

⁷⁵ Uo. 3560. t.

⁷⁶ Uo. 3212. t.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo. 3132. t.

⁷⁹ Uo. 3841. t.

⁸⁰ Uo. 3415., 3482. t.

⁸¹ Uo. 3481. t.

valóvá vált, hogy egyetlen szomszédos ország segítségére sem számíthatnak.⁸² A következő fontos lépés volt, hogy Hofmann huszti német konzulon keresztül erről táviratban értesítették Berlint.⁸³ Voloshyn parancsba adta a csendőrségnek, hogy adják át a fegyvereket a Szicsnek.

Távirat ment Prágába is azzal a kérelemmel, hogy adjanak segítséget a magyar agresszióval szemben. A Kárpátalján tartózkodó Prchala megígérte a támogatást, valójában azonban semmit nem tett.⁸⁴ Március 14-én este Prágából értesítést kapott, hogy ne álljon ellent a magyar hadseregnek és vonuljon vissza Csehországba.

Március 14-én Berlin hallgatott,⁸⁵ Budapestről viszont Csáky gróf ultimátumot adott Voloshynnak: 24 órán belül önként adja át a hatalmat a magyar katonaságnak.⁸⁶ Vincent Shandor, Kárpáti Ukrajna kormányának prágai képviselője hiába próbált diplomáciai támogatást kérni, egyetlen országtól sem kapott pozitív visszajelzést. Berlinből ismét üzentek Hofmannak: ne álljanak ellent a magyar hadseregnek, Németország nem tudja védelmébe venni Kárpáti Ukrainát.⁸⁷

Március 15-én reggel, amikor a szojm képviselői összeültek Huszton, a magyar hadsereg megkezdte az általános támadást. Királyházánál, Felsőveresmartnál, Verécénél, Rakasznál ütköztek a legnagyobb ellenállásba.⁸⁸ A legvéresebb csatára a Vörös Mezőn került sor, a Tisza jobb partján elterülő síkon Huszt lábainál. A magyar hadsereggel szemben mintegy 2 ezer Szics-tag és ugyanennyi cseh katona sorakozott fel.

A védelem megszervezésére Klochurak kárpátaljai védelmi miniszter március 15-én nevezte ki a hivatalos Vezérkart 11 tagból – közte Mykhailo Huzar-Kolodzinsky, Vasyl Fylonovych, Stepan Vayda, Ivan Roman és mások – Serhiy Yefremov ezredes irányításával.⁸⁹ Előkészítették a rendeletet a volt katonák mozgósítására. Ám ezeknek a döntéseknek már nem volt gyakorlati jelentősége. A vörös mezei csatában Huzar-Kolodzinsky parancsnokolt.

A védelem nehézsége nemcsak abban állt, hogy a magyar hadsereg lényegesen nagyobb erőt képviselt, hanem abban is, hogy a királyházi magaslatok irányából közeledtek a magukat a síkságon védelmi állásokba helyező ukrán és cseh katonák felé. Az egyetlen védelmi vonalat a vasúti töltés jelentette. Az egész napos harcnak köszönhetően Huszton megtarthatta ülését a szojm március 15-én.⁹⁰

⁸² Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 213.

⁸³ Уо.

⁸⁴ Уо. 214.

⁸⁵ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 214.

⁸⁶ MOL, K 64 KÜM, 1939, 72. cs., 7. t., 24. f.

⁸⁷ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 217.

⁸⁸ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3241. t.

⁸⁹ Стерчо П.: *Карпато-українська держава...* i. m. 217.

⁹⁰ Росоха С.: *Соїм Карпатської України*. Львів, 1991. 57.

Huzar megpróbálta összehangolni a Szics és a katonaság fellépését. A Vezérkar hamar szétfutott, Romániába vagy Szlovákiába menekültek, Huzar viszont kitarított. A fő erőt azonban a gimnazisták képviselték, akiket Jakiv Holota tanító vitt ki a harcmezőre.⁹¹ A harc kegyetlen és véres volt. Magyar források szerint 230 Szics-tag és cseh katona esett el, számosan megsebesültek (a pontos számadat nem ismert), és 450-en kerültek fogságba.⁹² Súlyosan megsebesült Huzar ezredes. Kossakkal együtt az utolsó pillanatig a harcmezőn maradtak. A magyarok elfogták és néhány nap múlva Aknaszlatinánál agyonlőtték őket.⁹³ A foglyul ejtettek többségét, a kortárs Y. Hymynets szerint, helyben kivégezték.⁹⁴ A Vörös Mezőn haltak meg I. Bilovar, V. Vayda gimnáziumi tanulók, I. Popovych, Y. Pekar, J. Skiryak, I. Andreychuk, E. Yuda, M. Kozychar tanítói szemináriumi hallgatók, I. Kost', I. Rak, I. Halas, O. Blystov, V. Nebola közkatonák és sokan mások.⁹⁵

A magyar hadsereg is nagy veszteségeket szenvedett. A felderítésük adatai szerint legalább 160 katona és tiszt esett el, mintegy 400-an megsebesültek.⁹⁶

A magyar hadsereg március 15-én este érte el Husztot. A külvárosban, az utcákon folyt a harc. Az elfoglalt városrészekben letartóztatásokra került sort és mindenkit táborokba küldtek.⁹⁷ Husztot a nap végére elfoglalták. A magyar hadsereg Visk, Bustyaháza, Aknaszlalina irányába haladt tovább. Március 16-án ismét súlyos harcok bontakoztak ki. Akaszlatinán a cseh katonai kaszárnnyát ostrommal kellett bevenni. Két nap múlva érték el Rahót és Kőrösmezőt. A Szics és a lakosság szervezetlen ellenállást tanúsított. Az előrenyomuló hadsereg dorgált segítették a magyar terrorcsoportok, amelyek előkészítették a terepet a katonaság számára. A Honvéd Vezérkar március 18-án azt jelentette Budapestnek, hogy sok faluban a katonákat örömmel fogadják, nagygyűléseken életetik Magyarország politikáját.⁹⁸ A román katonaság készültségben volt.⁹⁹

A magyar hódítók és kárpátaljai bérenceik véres leszámolást tartottak a Szics-tagok és a békés lakosság körében – fogalmazott a kortárs Y. Hymynets. Románia kiadta az elfogott Szics-tagokat, akiket a magyarok azonnal agyonlőttek és hullájukat a Tiszába dobálták. Csak március 18-án 280 szökevényt adtak ki a románok.¹⁰⁰

Bukarest követelte, hogy a magyarok ne foglalják el a román falvakat és a Máramarossziget–Kolomyja vasútvonalat. Ám a román hadsereg nem avatkozott közbe, várta, hogy Lengyelországban kiadják a parancsot a táma-

⁹¹ Вегеш М.: Карпатська Україна (19389–1939). = Календар „Прогресу” на 1994 рік. Ужгород, 1994. 56.

⁹² HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3261. t.

⁹³ Вегеш М.: Організація українських націоналістів... i. m. 25–26.

⁹⁴ Химинець Ю.: *Закарпаття – земля української держави*... i. m. 104.

⁹⁵ Пап С.: Красне поле. = *Срібна земля*, 1994. március 19.

⁹⁶ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3262. t.

⁹⁷ Вегеш М.: Організація українських націоналістів... i. m. 25–26.

⁹⁸ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3273. t.

⁹⁹ Uo. 3274. t.

¹⁰⁰ Химинець Ю.: *Закарпаття – земля української держави*... i. m. 104.

dásra.¹⁰¹ Ez nem következett be, a románok pedig önállóan nem merészkedtek fegyveres konfliktusba keveredni a magyarokkal. Megelégedtek a magyar ígéretekkel a vitás kérdések tárgyalásos rendezéséről.

A bukaresti magyar követ március 16-án már azt jelentette, hogy Voloshyn Máramaroszigeten van. Bárdossy úgy tudta, a miniszterelnök Husztról való távozása előtt kihirdette a ruszinok földjének Romániához csatolását.¹⁰² A román minisztertanács vizsgálta a kérdést, ám nem foglalt állást. Egyelőre nem tudni, volt-e alapja Bárdossy értesülésének.

Időközben a Beregszászban állomásozó magyar hadtest megindult Nagyszöllős–Ilosva és Dolha–Bilke irányába. Nagyszöllőseért komoly harcok folytak, ahol a védekező cseh katonákat és a Szicset segítették komjáti, fancsikai, fakóbükki lakosok is.¹⁰³

Március 16-án és 17-én Bilkéért és Dolháért folyt a harc. A Nagyszöllőstől, Komjátiból, Ilosváról visszavonuló Szics-tagok helyezkedtek védekező állásokba. Közel 200 Szics-tag halt meg, kétszer ennyien sebesültek meg és mintegy 300-an kerültek fogságba. A magyarok vesztesége 37 halott és 134 sebesült.¹⁰⁴ Beregszászból érkező segéderőkkel vonultak tovább Kovácsrét felé.

Szolyva és Verecke irányába is sikeresen tört előre a magyar hadsereg. Március 15-én az első ütközetre Csongoron került sor. A következő két napban Verecke környékén dúltak harcok. A magyar katonaság azt jelentette Budapestnek, hogy nem a helyi lakosság, hanem galíciai emigránsok állnak ellent, akik haragszanak a ruszinokra, mert nem szívesen fognak fegyvert.¹⁰⁵

Március 18-án a magyar hadsereg Vereckénél elérte a lengyel határt, elfoglalta a Munkács–Stryj vasútvonalat. Megkezdődött a barátkozás a lengyel katonákkal. Minden jel szerint a lengyelek szükség esetén készek voltak segítséget nyújtani.¹⁰⁶ A barátkozást a lengyelek kezdeményezték. A közös lengyel–magyar határban biztosítékot láttak galíciai pozícióik megerősítésére. A találkozás örömeire szervezett ünnepségre meghívták a polgári lakosságot is, ám a helyiek nem jelentek meg ezeken a rendezvényeken.¹⁰⁷

A harmadik hadtest Ungváron állomásozott, Csapról és Kisvárdáról kapta az erősítést, és a Perecseny–Nagyberezna–Uzsok vonalon mozgott. Szórványos ellenállásba ütközött a Szics és a visszavonuló cseh katonaság részéről. Több órás tusára Ókemencén került sor. A falu elfoglalása után a magyarok agyonlőtték néhány Szics-tag diákot. Perecsenyt március 16-án érték el.

Március 17-én a hadtest egy része Turjaremete, Turjavágás, Poroskő, Szarvaskút, Polena útvonalon érte le a szolyvai hadseregcsoportot. Pere-

¹⁰¹ Венгрия и вторая мировая война... i. m. 159.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3275. t.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 8786. t.

¹⁰⁶ Uo. 8787. t.

¹⁰⁷ Uo. 3276. t.

cseny–Poroskő környékén mintegy 5 ezer Szics-tag fejtett ki ellenállást.¹⁰⁸ A magyar katonai vezetés felajánlotta a kapituláció lehetőségét. A Szics-tagok azonban kitartottak az utolsó lőszerig, majd visszavonultak a lengyel határ irányába. 50-en közülük fogságba estek.¹⁰⁹

A hadtest másik része Perecsenyből Nagyberezna–Uzsok felé haladt. Nagyberezna körzetében cseh katonák, Szics-tagok és környező falvakból származó önkéntesek fogtak fegyvert.¹¹⁰ A magyar hadsereg visszavonult Kisberezna és Mércse irányába. Csak miután megérkezett az erősítés sikerült áttörni a védelmet és március 18-án este elérték az Uzsoki hágót.¹¹¹ Itt is sor került baráti találkozóra a lengyel határőrökkel.

Március 18-án estére a magyar hadsereg elfoglalta egész Kárpátalját. 23 órakor a Vezérkar táviratozott Budapestre, hogy Kárpátalja területét a magyar hadsereg tartja ellenőrzés alatt. A Csap–Munkács–Lavoczne, Csap–Beregyszász–Királyháza–Aknaszlatina, Csap–Ungvár–Uzsok vasútvonalak járhatók. A lakosság éli mindennapi életét. A cseh katonaság visszavonult Szlovákiába, sok fegyvert átadtak a magyaroknak. A helyzet normalizálódik.¹¹² Ezzel véget ért Kárpáti Ukrajna története.

A magyar kormánykörök tehát nem elégedtek meg sem a müncheni konferencia, sem a bécsi döntőbíróóság ítéletével. Kárpátalja egész területét vissza akarták szerezni és minél hamarabb el akarták érni a közös lengyel–magyar határt. Ezt a lépést jelentős diplomáciai előkészítő munka előzte meg, mely során elnyerték Németország és Olaszország támogatását, megegyezésre jutottak Jugoszláviával és Romániával, bízhattak Lengyelország támogatásában, figyelték Nagy-Britannia és Franciaország véleményére is. Széles körű aknamunkát folytattak, ügynökeik Magyarország javára, Voloshyn ellen agitáltak, megszervezték, hogy a lakosság maga kérje a beavatkozást életének védelmében. A határon provokációkat szerveztek, a sajtó arról cikkezett, hogy Kárpátalján felfordulás, éhínség van, üldözik a magyarokat és a németeket. Ideológiailag is meg akarták alapozni a magyar hadsereg felvonulását.

Folytak a katonai előkészületek is: a hadsereg átszervezése, a részleges mozgósítás. 1938. november 18-án és 1939. február 12-én a két beavatkozási kísérlet kudarcba fulladt. Horthy Hitler kancellár jóváhagyására várt. Cseh-Szlovákia felbomlasztása komplex módon valósult meg. A német hadsereg puskalövés nélkül bevonult Csehországba. Szlovákia kinyilvánította függetlenségét, kilépett a föderációból. Kárpáti Ukrajnát pedig megtámadta a magyar hadsereg. A terület visszafoglalása véres harcok árán sikerült. Kárpátalja történetének igen nehéz napjai következtek.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ HL, Elnöki, 1939, 5. oszt., 8494. t.

¹¹⁰ HL, Elnöki, 1939, 1. oszt., 3264. t.

¹¹¹ MOL, K 429 Kozma-iratok, 34. cs., 11. f.

¹¹² HL, Elnöki, 1939, 5. oszt., 8496. t.

A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941

BRENZOVICS LÁSZLÓ

1939 tavaszán Magyarország számára Kárpátalja felértékelődött, elsősorban külpolitikai okokból: a magyar–lengyel határ megteremtése létfontosságúnak tűnt a német nyomás ellensúlyozására. Teleki Pál úgy vélte, hogy éppen a magyarsággal szemben a legkevésbé ellenségesnek tartott, legkisebb létszámú, legkevésbé fejlett nemzetiség, a „*gens fidelissima*” helyzetének rendezésével lehet pozitív példát mutatni, vonzóvá tenni Magyarországot a többi visszacsatolni szándékozott terület nem magyar lakossága előtt.

A kormányzat nem rendelkezett konkrét, határozott elképzelésekkel a terület katonai visszacsatolását, későbbi közigazgatási rendezését illetően, nem volt kiforrott álláspontja, cselekvési terve a helyi szláv közösséget megosztó nyelvi-kulturális vitában sem. Az elképzelések, tervek menet közben alakultak ki. A katonai akció kezdetével kivárták a legkedvezőbb időpontot, amikor megkapták Németország jóváhagyását a terület visszacsatolására, s Csehszlovákia mint állam megszűnt létezni.

A katonai közigazgatás időszaka

A birtokba vett területen azonnal megindul a tisztogatás, a Szics-gárdistákat, az ukrán irányultságú értelmiség jelentős részét internálták. A huszti német konzulátus közreműködésével mintegy 7.500 ukrán nacionalista települt át Kelet-Szlovákiába.

Elsősorban az ukrán irányzatú személyek elleni tisztogatás azonban több esetben átcsapott a szövetségesnek számító nagyorosz és rutén irányzatok képviselőivel szembeni atrocitásokba. A helyszínre küldött Pataky Tibor államtitkár már március 23-án éjjel telefonon figyelmeztette Telekit, hogy napirenden vannak az atrocitások, sürgette az ún. „*Térképhelyesbítők*” visszarendelését.¹ A Térképhelyesbítő Csoportról (ez az elnevezés rejtette a kémelhárító szolgálatot) alkotott véleményét így összegezte Szentpály

¹ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, 1967. 65.

Imre százados: „*tevékenységét a lakosság nem jó szemmel nézi. Nem tudják megérteni, hogy a katonaság, csendőrség és rendőrség mellett hogy működhetik még egy civil ruhás intézmény, amelyik nyomoz, letartóztat, sőt véresre ver tisztára besúgás alapján embereket. A besúgás, mint mondják, nagyon elburjánzott, akinek ellensége van, azt feltétlenül beárulják a térképeseknek. A besúgás elég néhány napi letartóztatáshoz és legalábbis megveréshez.*”²

Kárpátalja birtokbavétele után létrejövő katonai közigazgatást a Vezérkari Főnökség irányította. Érzékelve az atrocitások veszélyét, annak polgári ellenőrzését illetően Teleki Pál sürgősen intézkedett. 1939. április 4-én fogadták el azt a kormányhatározatot, mely szerint „*a most visszafoglalt Kárpátalja területén a [...] honvédezerkar általános természetű intézkedéseinél mindig kérje ki a miniszterelnök, illetve a miniszterelnökség állásfoglalását.*”³ A fontosabb vitás kérdésekben a minisztertanács volt hivatott dönteni.

A határozat megfelelő végrehajtása érdekében a kormány a katonai közigazgatás vezetője mellé kormánybiztost nevezett ki a kárpátaljai rutén Marina Gyula görög katolikus kanonok személyében. A kormánybiztosnak szűk volt a hatásköre: személyi kérdésekben a katonai parancsnokoknak meg kellett hallgatniuk, utasításokat azonban nem adhatott.

Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője Novákovics Béla altábornagy lett. A kijelölt járásparancsnokok előtt Ungváron tartott bemutatkozó beszédében kifejtette, hogy nem pacifikálni jöttek ide, s nem a vádaskodásokra, besúgásra építve akar igazgatni Kárpátalján. Kilátásba helyezte, hogy személyesen fogja felülvizsgálni az őrizetbe vettek ügyeit, s minél hamarabb fel kívánja számolni az internáló táborokat.⁴

A bemutatkozó beszédben megfogalmazottakkal ellentétben a járási parancsnokok fő feladatuknak a pacifikálást látták. Támogatta ezt a törekvést Werth Henrik vezérkari főnök is, akinek véleménye szerint egy hadművelleti területen, ahol a Honvédség ellenállásba ütközött, ami katonák életébe került, nem lehet kesztyűs kézzel bánni a lakossággal, hanem előbb meg kell tisztítani a terepet.

A fegyveresen ellenállókat (a Romániába szökött ukrán fegyvereseket kiadták a magyaroknak) Tiszakirvára, Nagybecskóra és Munkácsra internálták, később a Nyíregyháza melletti Varjúlaposra szállították őket. Onufrik Vaszil galíciai ukrán nacionalista, a Szics-gárda tagja emlékirataiban részletesen leírta a táborokban tapasztalt bánásmódot: Nagybecskón kihallgatták és verték őket, Tiszakirván mezítláb köveken és üvegdarabokon kellett sétálniuk. Varjúlaposon a helyzet normalizálódott, a szerző szerint elsősorban

² Vargyai Gyula: *Sisak és cölinder*. Budapest, Kozmosz Könyvkiadó, 1984. 65.

³ Tilkovszky i. m. 155.

⁴ Marina Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Toronto, Patria Publishing Co. Ltd, 1977. 122–123.

azért, mert az őreik itt már nem azok közül kerültek ki, akikkel véres harcokat vívtak.⁵

A lengyel katonai attasé szinte azonnal kérte a vezérkari főnököt, hogy a varjúlaposi táborból adják ki az ott fogva tartott 173 lengyel állampolgárt. Ugyanezt kérték a németek is. Április 12-én egy miniszterelnöki rendelet alapján negyven főt kiadtak a lengyeleknek, azzal az indokkal, hogy a foglyok idegen állampolgárságú ukránok.⁶ A kiadott személyek sorsáról nem tudunk semmit.

Werth Henrik azt javasolta a miniszterelnöknek, hogy a lengyel állampolgárságú ukrán foglyokat adják át a németeknek, függetlenül állampolgárságuktól, illetve attól, hogy elkövettek-e valamit, vagy sem.⁷ Az ukránokat a németek elszállították, s táborokban helyezték el Hannover és Bécs mellett. Egy részük katonai kiképzésben részesült és bevetették őket a lengyelek ellen a második világháború kezdetén.⁸

A fegyveres ellenállók számára létesített táborok mellett voltak ún. „*dróttalanok*” is, amelyekbe az ukrán irányultságú civil intelligenciát, többségükben oktatási dolgozókat, internálták. Marina Gyula emlékirataiban a következőket írta az egyik ilyen táborban tett látogatásáról: „*Az őrmester élém tette a névjegyzéket [...] A jegyzék száznál több nevet tartalmazott, elég terjedelmes széljegyzetekkel, melyekben az őrizetbe vettek »érdemei« voltak felsorolva. Majd kihívott, hogy végignézhessem a tömeget. Ahogy ellépkedtem előtűnik, meglepett, mennyi sok ismerős arcot fedeztem fel közöttük, kevés kivétellel mind tanügyi alkalmazottak voltak.*”⁹ Marina a parancsnokkal átvizsgálta a névsort. 16 embert visszatartottak, a többi hazaengedett. Tiszakirván 107 férfit, közöttük 3 papot tartottak fogva. Marina intézkedésére valamennyit szabadon bocsátottak.¹⁰ Ugyanez történt azon kisebb táborok lakóival, amelyek Tiszaújhelyen és Ardóban voltak.

A kormány megpróbálta ellensúlyozni a katonai közigazgatás révén kialakult kedvezőtlen benyomásokat a magyar hatalomról. A Magyar a Magyarért Mozgalom keretében segélyakciót szerveztek, a görög katolikus hűsvétra időzítve: 20 vagon 1. osztályú, 7 vagon 2. osztályú, 1 vagon 4. osztályú lisztet, 100 vagon kukoricát, 7.325 mázsa burgonyát, 10 mázsa babot, 32 mázsa szalonnát, 695 mázsa savanyú káposztát, 300 mázsa heringet osztottak

⁵ Онуфрик, Василь: *Спомини з Карпатської України 1938–1939*. Торонто - Ужгород, 1995. 36–45.

⁶ Uo.

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), KÜM, 82. cs., Respol. 495/1939.

⁸ Онуфрик, Василь: *Спомини...* i. m. 54.

⁹ Marina i. m. 128.

¹⁰ Uo. 131.

szét a kárpátaljai lakosság között.¹¹ A munkanélküliek 106.000, fogyasztási cikkekből összeállított csomagot vehettek át 666.921 pengő összértékben.¹²

A katonai közigazgatás idején lépéseket tettek a tömeges munkanélküliség enyhítésére. 7.500 kárpátaljai szezonmunkás vehetett részt az alföldi aratási munkákban, mely során 240 vagon búzát kerestek meg. Ezt a magyar vasút ingyen szállított el Kárpátalja nagyobb vasúti csomópontjaira. Ezenkívül 222.548 pengőt fordítottak közmunkák finanszírozására. A Técsői és a Huszti járásokban megkezdett útépitéseken 2.632 napszámos és 179 fuvaros kapott munkalehetőséget. Az Országos Gyermekvédő Liga 300 rutén gyereket nyaraltatott a Balaton mellett.¹³

A káosz és a katonák túlkapásai arra ösztönözték Marina Gyula kormánybiztost és Sotonyi Gábort, aki a kárpátaljai katonai közigazgatásügyi főtanácsadója volt, hogy kérjék a kormányfőt, személyesen utazzon Kárpátaljára.¹⁴

A katonai közigazgatás időtartamát eleve a lehető legszűkebb időre korlátozni akaró Telekit még jobban megerősítették elhatározásában Kárpátalján szerzett személyes tapasztalatai. Azonban megszüntetni a katonai közigazgatást csupán július 7-én sikerült. A kérdés elodázásában közrejátszott a Vezérkar ellenállása; a nemzetközi helyzet; a május 28-ra kiírt választások; valamint az, hogy Kárpátaljának autonómiát ígértek, melynek előkészítése a terület birtokbavétele után azonnal elkezdődött.

Az autonómiát a magyar politikai erők többsége támogatta. Természetesen voltak ellenzői is, elsősorban a katonai vezetésben és a kárpátaljai magyarság köreiből. A katonák biztonságpolitikai szempontokat hangsúlyoztak, a helyi magyarság egyes vezetői pedig revansot kívántak venni a korábbi megaláztatásokért, illetve saját pozícióikat féltették.

A területet fegyverrel visszafoglaló magyar kormány véleménye szerint Magyarország saját jószántából adományoz területi önkormányzatot a ruténeknek. Elvetették azokat az elveket, amelyek a Magyarország által támogatott rutén párt, az Autonóm Földműves Szövetség által a csehszlovák kormányhoz benyújtott autonómia-tervezet megfogalmazott, noha annak előkészítésében a magyar kormányzat illetékesei is részt vettek. Teleki véleménye szerint a rutén autonómiának a magyar, s nem a csehszlovák alkotmányhoz kell igazodnia.

¹¹ Офіцинський, Роман: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1938–1944)*. Київ, 1997. 28.

¹² Уо. 27.

¹³ Уо. 28.

¹⁴ Marina i. m. 134.

Áttérés a polgári közigazgatásra

Teleki Pál kárpátaljai politikájában elsősorban Bródy Andrásra számított. Bródy sürgősnek tartotta a katonai közigazgatás polgárral történő felváltását. Véleménye szerint a katonai közigazgatás alatt rengeteg embert börtönöztek be, kínoztak meg, szabadon engedték és támogatták az autonómia-ellenes erőket, a lakosságot félelemben tartották. Mindennek ódiumát Bródy nem kívánta felvállalni. Felvetődött, hogy a magyar parlamentbe kárpátaljai képviselőket hívnak be, személyi ajánlatokat is kértek Bródytól. Az Autonóm Földműves Szövetség vezetője azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a képviselők személyéről a megválasztandó szojm döntsön.¹⁵

A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szóló 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet¹⁶ a minisztertanács 1939. május 23-i ülésén fogadták el. Ez az ideiglenesnek szánt rendelet képezte a visszacsatolt Kárpátalja közigazgatásának jogi alapját. Érvényessége Kárpátalja öngazgatásának törvény által történő rendezéséig terjedt.¹⁷

A rendelet értelmében a terület közigazgatásának élén a kormányzói biztos áll, akit a miniszterelnök javaslatára az államfő nevez ki, illetve menthet fel. Hasonlóképpen nevezik ki és mentik fel a kormányzói biztos munkáját segítő főtanácsadót is. A kormányzói biztos gyakorolja a kárpátaljai területen a vármegyei törvényhatóságokat megillető szabályrendelet-alkotási jogkört, megilletik mindazok a jogok, amelyet a vármegyék főispánját, valamint a tanügyi közigazgatás és az iskolai ügyekben mindazon tennivalók ellátása, amelyekben a jogszabályok szerint a tankerületi főigazgató jogosult eljárni.¹⁸

A főtanácsadó csupán tanácskozási jogokkal rendelkezik: „A kormányzói biztost a kárpátaljai területet érintő kérdésekben a főtanácsadó tájékoztatja.” A kérdések tárgyalása céljából véleményező és indítványozó bizottságot hoznak létre, melynek nyolc tagját a miniszterelnök nevezi ki. A bizottság ülésein a kormányzói biztos bármikor részt vehet, annak összehívását, a kormányzói biztossal való egyetértésben, a főtanácsadó, aki egyben a bizottság elnöke, kezdeményezi.¹⁹

A Kormányzói Bizottságon működő tisztségviselők a Belügy- és a Pénzügyminisztérium, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium létszá-

¹⁵ MOL, KÜM Békeelőkészítő oszt., XXVI–2. Feljegyzés Pataky és Bródy tanácskozásáról. Budapest, 1939. május 8.

¹⁶ Magyarországi Rendeletek Tára. Kiadja a M. kir. Belügyminisztérium. 73. évf. Budapest, 1939. 194.

¹⁷ Uo. 855.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 856.

mába tartoznak. A tisztviselők létszámát a pénzügyminiszterrel egyetértésben az érdekelt miniszterek állapítják meg.

Bár maga Ungvár városa nem tartozott a kárpátaljai területhez, a kormányzói biztos és a főtanácsadó székhelye Ungvár lett.

A rendelet alapján Kárpátalja területén három közigazgatási kirendeltséget hoznak létre, melynek vezetőit a belügyminiszter nevezi ki, akik a kormányzói biztosnak vannak alárendelve. A közigazgatási kirendeltségek vezetői a hatósági jogokat gyakorolják azokban az ügyekben, amelyeket a jogszabályok az alispán, a törvényhatósági kisgyűlés, az adóügyi hatóság kivételével a közigazgatási bizottság alakulatainak, illetve a tanfelügyelőnek a hatáskörébe utal. Ők határoznak azon vagyontárgyak használatáról, amelyek felett a rendelkezési jogot a volt csehszlovák járás önkormányzata gyakorolta.²⁰

A főügyész hatáskörébe tartozó tennivalókat a közigazgatás vezetője mellett működő jogi előadó látja el, akit a belügyminiszter nevez ki, s akinek állása a törvényhatósági tisztí főügyész állásával esik egy elbírálás alá.

Nagy- és kisközségekben a községi (kör-) jegyzőt a kormányzói biztos, a többi községi tisztségviselőt és egyéb községi alkalmazottat, úgyszintén a községi eljáróság nem tisztviselő tagjait a főszolgabíró nevezi ki.²¹

Széles jogokat biztosít a rendelet a helyi nyelvnek, amelyet „magyar-orosz” nyelvnek nevez. A 11. § első bekezdése kimondja, hogy a közigazgatás nyelve a területen a magyar és a magyar-orosz. A törvényeket magyar-orosz nyelven is ki kell adni, e célból egy hivatalos lapot alapítanak, amely két nyelven, hasábosan közli a törvényeket és a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, közleményeket.

A terület lakosai a kárpátaljai területen működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, valamint a miniszterekhez magyar-orosz nyelven is fordulhatnak, és ebben az esetben a választ magyar-orosz nyelven is meg kell adni.²²

A község- és egyéb helynevek magállapításánál a rendelet mellőzi a magyarosító 1898:IV. törvénycikk szabályait. Azonban ha a belügyminiszter a község hivatalos nevét magyar és magyar-orosz nyelven állapította meg, a kétnyelvű elnevezést együttesen kell használni.²³

A rendelet értelmében a jelentős magyar lakossággal rendelkező Verbőc, Fancsika, Tiszasásvár, Hömlőc, valamint Csongor községeket a Bereg-Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék területéhez csatolják, míg Unghosszúmezőt Ung vármegyéhez.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 859.

²² Uo. 858.

²³ Uo. 857.

Ugyanezen ülésen fogadták el az 1939. évi 6.210. számú a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen az állambiztonsági, különösen az idegenrendészeti tennivalók ellátásáról szóló miniszterelnöki rendeletet.²⁴ A határvidéki rendőrkapitányság hatáskörébe tartoztak, a határszéli rendőrkirendeltségekre ruházott feladatokon kívül, az alábbi ügyek: az állambiztonsági szempontból aggályos személyek kitiltása; a kivándorlási szabályok megtartásának ellenőrzése; az állam biztonsága és a társadalmi rend ellen irányuló bűncselekmények felderítése és elhárítása.²⁵

Pataky Tibor államtitkár felkérte Marina Gyulát, állítsa össze a polgári közigazgatás főbb tisztségviselői állásainak betöltésénél szóba jöhető személyek névsorát, két fő szempont figyelembe vételével: minden hivatalfőnök ruszin származású és születésű legyen, és tudjon magyarul.²⁶

A polgári közigazgatásra való áttérés híre felerősítette Kárpátalja autonómiaja körüli vitát. 1939. május 13-án Bródy a Fencsik Istvántól hozzá átpártolni igyekvő „oros” ifjúság küldöttsége előtt kijelentette, hogy nem enged az autonómia kérdésében. Találkozott Alekszej Gerovszkijjal is, aki biztosította az amerikai emigráció támogatásáról. A szlovák kormány Karaman, az eperjesi Orosz Nemzeti Tanács titkára közvetítésével azt üzenté: támogatná pártját, amennyiben az autonómia követelésének jegyében nyíltan ellenzékbe vonulna. Bródy azonban elhárította a javaslatot, úgy vélte, pártjának és népének is megfelelőbb, ha az autonómiát a lojalitás alapján szorgalmazza.²⁷

A Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai területnek az országgal való egyesítéséről szóló törvény parlamenti tárgyalására 1939. június 21-én kerül sor. Teleki Pál miniszterelnök beszédében kifejtette, hogy az ország új feladat előtt áll, mivel olyan területtel gyarapodott, amelynek lakossága zömében nem magyar nemzetiségű. „Amikor ez elé az új feladat elé állítottunk, tudjuk, hogy ezt a régi alkotmányosság, a régi szentistváni patriarchális tradíciónak, de azok mindenkori modern alkalmazásának szellemében kell teljesítenünk, s kell, hogy őket visszafogadjuk. Ezért harcoltunk már az idegen uralom alatt töltött húsz esztendejük korszakában is ennek a területnek annaki-dején nemzetközi szerződésben is lefektetett önkormányzatáért és ezért mondtuk, hogy ennek megadását mi is kötelességünknek tartjuk, természetesen azokban a formákban, amelyek a mi alkotmányunknak felelnek meg és nem azokban, amelyek a cseh-szlovák alkotmánynak feleltek volna meg, mert a rész mindig az egésznek része, a résztörvény mindig az egésznek a derivánsa.”²⁸

²⁴ Uo. 865.

²⁵ Uo. 865–866.

²⁶ Marina i. m. 135.

²⁷ Tilkovszky i. m. 179.

²⁸ Uo. 52.

A területen tartandó választások kérdését „*igyekezni fognak a lehető leghamarabb rendezni.*”²⁹

A törvény a birtokba vett területeket visszacsatolja a magyar állam területéhez. A 2. § szerint mindaddig, amíg a Kárpátalján az országgyűlési képviselőválasztások megtartása lehetséges lesz, az 1939. június 10. napjára összehívott országgyűlésnek tagjai lesznek mindazok, akiket a kárpátaljai területek lakossága által szenátorokká, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselőkké megválasztottak vagy a magyar pártok lajstromain pótképviselővé választott jelöltek, avagy a Kárpátalja őslakossága által választott nemzeti tanács tagok közül a miniszterelnök indítványára az országgyűlés mindkét házának határozatával az országgyűlés képviselőházába meghívják. A meghívottak száma legfeljebb tíz lehet. A törvény, hogy megfelelő számú felsőházi tagságot is kaphasson a terület, a felsőházba kinevezhető tagok számát 46-ra emeli. A kormánynak az országgyűlési választások megtartásáról a vidéken legkésőbb 1940. júniusáig gondoskodnia kell.

A képviselőházba behívott kárpátaljai képviselők – Bródy András, Benke György, Demkó Mihály, Földesi Gyula, Hápká Péter, Homicskó Vladimir, Csuha Sándor, Hajovics Péter, Zsegora György és Spák Iván – 1939. június 30-án foglalták el helyüket a magyar parlamentben, a kormánypárti frakcióban. Fenczik Istvánt már korábban behívták.

Bródy üdvözlő beszédében magát „*az egész magyar-orosz nemzet törvényes népképviselője által egyhangúlag megválasztott*” fejének és vezérének nevezte. Megköszönte a kormánynak és a magyar Honvédségnek, hogy a húsz éve a magyar-orosz nép akarata és megkérdése nélkül elszakított Kárpátalját visszavezette Magyarország kebelébe, és kijelentette, hogy a nemzet saját elhatározásából tért vissza a Szent-István-i birodalomba. Beszéde végén kifejezte azon reményét, hogy „*annyi hányattatás és viszontagság után jobb napok virradnak a mi sokat szenvedett népünkre és hogy amit egy idegen hatalom az egész világ színe előtt vállalt nemzetközi szerződés ellenére megtagadott tőle, azt meg fogja kapni az ősi hazában: nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében.*”³⁰

A parlament felsőházába 4 kárpátaljai került behívásra: Sztojka Sándor munkácsi püspök, Ilniczky Sándor nagyprépost és Kaminszky József, az Orosz Nemzeti Tanács elnöke, valamint a Szobránc-vidékről Hanyó István földbirtokos.

A törvény szerint a kárpátaljai lakosok közül azok, akik az 1921 júliusában az akkor érvényes magyar jogszabályok értelmében kétségtelenül magyar állampolgárok voltak és a trianoni szerződés értelmében csehszlovák állampolgárokká váltak, hatósági intézkedés nélkül visszakapják magyar ál-

²⁹ Uo.

³⁰ Képviselőházi Napló (a továbbiakban KN) 1939/II. 290.

lampolgárságukat, ha 1929. március 15. óta folyamatosan Kárpátalján vagy a Felvidéken laktak. A visszaszerzett magyar állampolgárság kiterjed a magyar állampolgárrá lett férfi feleségére és mindazokra a gyermekeikre, akik 21. életévüket nem töltötték be.

A 6. § utasította a miniszterelnököt, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé, határidőt azonban nem szabott.

A 7. § széleskörű felhatalmazást adott a minisztertanácsnak Kárpátalját illetően, hogy a törvényhozás további rendelkezéséig megtehesse azokat az intézkedéseket, amelyek a kárpátaljai területek közigazgatásának, törvénykezésének, közgazdaságának és jogrendszerének Magyarország jogrendszerébe való beillesztése érdekében szükségesek. A minisztérium az intézkedéseket abban az esetben is megteheti, ha azok az országgyűlés hatáskörébe tartoznának.

Perényi Zsigmond kormányzói biztossága

A Kárpátaljához számos szállal kötődő, 73 éves báró Perényi Zsigmond kormányzói biztossá történő kinevezése sokak számára meglepetés volt. Marina Gyula memoárjában megemlíti, hogy korábban a Miniszterelnökségtől utasítást kapott, mely szerint lemondását kormánybiztosi posztjáról Kállay Miklós javára tegye meg, tehát elsőként valószínűleg a későbbi miniszterelnök jött számításba.³¹

A Perényi Zsigmond alatt kialakult közigazgatási struktúra és a vezető állásokat betöltő személyek nem változtak a későbbiekben sem. A Kormányzói Biztosság oktatási osztályát Marina Gyula, a közgazdaságit Mágocsy-Dietz Sándor nyugalmazott egyetemi tanár, a közigazgatási osztályt pedig Halász Géza irányította.

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség élére Gyurics Gyula került. Az ungi kirendeltséghez 4 járás tartozott: az Ungvári (szolgabíró Beszkid Elek), a Perecsenyi (Margittai András), a Nagybereznai (Nagy Kálmán), illetve a Szobránci (Zsoffcsák István).

A Beregi Közigazgatási Kirendeltség vezetője Beszkid Kornél, központja Munkács, a hozzá tartozó járasok: Munkácsi (szolgabíró Hribovszky Simon), Szolyvai (Medvigy István), Ilosvai (Dobos Jenő) és Alsóvereckei (Roskovics Emánuel).

A Huszt központú, Riskó Béla vezette Máramarosi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó járasok: az Ökörmezői (szolgabíró Dudics Endre), a Rahói (Gorzó Ernő), a Tarac-völgyi Técső központtal (Szabó István) tartozott. A Huszti járást előbb maga a kirendeltség vezetője irányította, később And-

³¹ Marina i. m. 136.

rejovics László került kinevezésre. Külön kirendeltség működött Dombón, melyet Szopkó Brunó vezetett.³² A közigazgatást a helyi lakosság, a cseh adminisztrációhoz képest, antidemokratikusnak, avítnak és durvának tartotta.

Perényi Zsigmond kormányzói biztos bemutatkozó beszédét július 26-án Huszton tartotta meg. Hangsúlyozta, hogy megelégedést, megnyugvást, kenyeret és foglalkozást kell először adni, aztán kerülhet sor az önrendelkezésre. Az autonómia előkészítésére több idő szükséges, mert össze kell egyeztetni a különböző tervezeteket. Aláhúzta, hogy a rutén autonómia a miniszterelnök szívügye, és meg kívánja azt valósítani. Ehhez azonban nem újabb tervezeteket vár, hanem minden érdekelt párt, társadalmi szervezet tevékenységének összehangolását, ami a tervezetek megvalósításához vezethet.

Bródy András, aki távol maradt a gyűléstől, párhuzamosan Huszton pártértekezletet tartott, melyen harcot hirdetett a renegátok (Illiczky, Marina, Kaminszky) ellen, akik szerinte elárulták az autonómia ügyét. A magyar kormányt azzal vádolta, hogy majdnem minden járásba magyar szolgabíró-t nevezett ki. Perényi bemutatkozó beszéde után ünnepélyes formában akarta közölni Bródyval, hogy a minisztertanács döntése értelmében a főtanácsadói tisztségre ő lett kiválasztva. Amikor azonban nem látta a megjelentek között, nem említette az ügyet.³³

Teleki Pál miniszterelnök látogatást tett Kárpátalján, s minisztertanácsi ülésen számolt be tapasztalatairól. A kárpátaljai politikai viszonyokat ziláltan látta, amiről úgy vélekedett, hogy a csehszlovák éra öröksége. Bírálta a közbiztonsági szolgálatok embereit, akiknek erélyeseknek kell lenniük, de ennek nem szabad durvasággal és erőszakossággal párosulnia. Teleki szerint a legszigorúbban kellene lesújtani mindazokra, akik úgy viselkednek, mintha egy meghódított tartományba küldött expedíciós kormányzati szerv vagy hadsereg tagjai lennének. A miniszterelnök úgy vélte, hogy az ország ellenségei árgus szemmel figyelik, mi történik Kárpátalján, s a magyar államnak meg kell mutatnia, hogy: „*a maga fölényes erejével és magasabb kultúrájával, könnyen képes a csonkaországához örökre visszakapcsolni a most visszakerült területeket*”.³⁴ Teleki tartott tőle, hogy mind bel-, mind külpolitikailag kihasználják azt a körülményt, hogy a kormány képtelen úrrá lenni a kárpátaljai helyzeten. Határoztak arról, hogy a kormányzói biztos adjon szóbeli utasításokat a Kárpátalján dolgozó magyar hivatalnokoknak, s a fegyveres testületek képviselőinek, hogy az „*autonómia kérdésébe a közszolgálati alkalmazottaknak és a fegyveres erő tagjainak beleszólása nincs. Természetes, hogy hivatalos életükben nem kerülhet sor ilyen vagy más politikai kérdés vitatására. De kerüljék ezt magánéletükben*

³² Офіційський, Роман: *Політичний розвиток...* i. m. 136.

³³ Marina i. m. 138.

³⁴ Tilkovszky i. m. 186.

is, hangoztatván, hogy a kormány meg fogja bölcsen találni a minden szempontból józanul kielégítő megoldást ebben a kérdésben is.”³⁵

Fenczik István levélben jelezte rosszállását mellőzöttsége miatt, és felmelegítette lengyel kapcsolatait. Július 30-án nagygyűlést rendezett Munkácson, mely jelentős tömegeket mozgatót meg. Beszédében pártját Kárpátalja többségi pártjának állította be, ezért követelte a Bródy és társai által bitorolt képviselői helyeket, annál is inkább, mert magát nevezte annak a személynak, aki következetesen harcol a teljes autonómiáért.³⁶ Fenczik kalauzolásával Kárpátalján megjelentek a nyilasok. Első alapszervezetük Ungváron alakult meg, de a ruténlakta falvakban is több alapszervezetük volt. A német lakosságú községekben szerveződni kezdett a Volksbund.

A Belügyminisztériumnak időközben jelentették: Bródy köréhez tartozó személyek arról beszélnek, hogy miképp a szlovákok, Kárpátalja is kérje a német kormány védelmét. Bródy augusztusban Kolozsvárra utazott, ahol az erdélyi magyarság vezetőivel folytatott tárgyalásokat. Az erdélyi magyar vezetők támogatását kérte a rutén autonómia ügyében, melynek, véleménye szerint, jelentősége lehet az Erdélyre vonatkozó magyar revíziós igények szempontjából is.³⁷ Bródy sok gondot okozott a kormányzatnak, azonban Teleki továbbra is kitartott mellette az autonómiára vonatkozó terveivel kapcsolatban. A kormány támogatásával indíthatott napilapot *Ruszkaja pravda* címmel. Az első szám vezércikkében Bródy bejelentette, hogy létrehozza az egész „magyarorosz” népet pártokon felül képviselő „Magyarorosz Nemzeti Szövetséget”.³⁸

A kárpátaljai autonómia körüli csatározásokat azonban háttérbe szorította Németország Lengyelország elleni támadása.

A magyar kormány és a magyar közvélemény bizonytalan volt arra nézve, hogy hol húzódik majd a demarkációs vonal. Attól tartottak, a németek megegyeztek az oroszokkal abban, hogy nem állnak meg a hágóknál, hanem elfoglalják Kárpátalját.

A szovjet támadás után Kárpátalját mintegy 140.000 lengyel menekült özönlötte el, többségük felfegyverzett katona volt. A menekültek ellátásáról való gondoskodás jó időre teljesen lekötötte a magyar közigazgatást.

A Szovjetunió közelsége lázítóan hatott a magyar hatalommal elégedetlen, a szovjet viszonyokat nem ismerő lakosság jelentős részére. Vörös zászlókat tűztek ki, röplapokat terjesztettek, mindenütt arról beszéltek, hogy a szovjet csapatok hamarosan bevonulnak Kárpátaljára.

A közhangulat megváltozása tovább aktivizálta a kárpátaljai rutén politikusokat, akik a nép hangulatáért a magyar kormányt tették felelőssé, és köve-

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 187.

³⁸ *Русская правда*, 1939. szeptember 2.

telték a problémák azonnali orvoslását. A magyar kormány képviselői azonban nem engedték a problémákat ebben a helyzetben a parlament nyilvánossága elé vinni. Kárpátalja lakosságának sérelmeit, a kárpátaljai képviselők klubja nevében, Hajovics Péter csupán a Nemzetiségi Osztály munkatársainak adhatta elő. A képviselő szorgalmazta a problémák generális rendezését, az általuk követelt autonómia azonnali megadását, kérte, tekintettel arra, hogy Magyarország felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, a moszkvai nagykövetségre nevezzenek ki néhány kárpátaljai politikust. Hajovics igyekezett eloszlatni a magyar kormány aggodalmait arra nézve, hogy az autonómia birtokában a terület könnyen a Szovjetunióhoz csatlakozhat. Véleménye szerint egy ilyen lépés nem érdeke a kárpátaljai ruténeknek, mert ebben az esetben földjük egy nagy birodalom kicsiny csücske lenne csupán, amelyre kevés figyelmet fordítanak, s a kárpátaljai értelmiség amúgy is szovjetellenes.³⁹

A kialakult helyzetet az általuk tervezett széleskörű autonómia azonnali bevezetésének érdekében kihasználni akaró kárpátaljai politikusok érvelése azonban nem győzte meg a magyar kormányköröket. Szeptember végén erélyes intézkedéseket léptettek életbe Kárpátalján. A csendőrség beszolgáltatta az átvonuló lengyel katonaságtól a lakossághoz került fegyvereket. Október 9-én Ungváron Perényi értekezletet tartott, melyen határozatot hoztak arról, hogy pártpolitika és nem kívánatos politikai mozgalmak helyett 10–15 fős bizalmi hálózatot kell kiépíteni, amely független lenne a csendőrség és a rendőrség bizalmi hálózatától. A személyeket a kormányzói biztos nevezné ki a rutén lakosság szellemi vezetői közül.⁴⁰ Az kommunista agitátorok leleplezése érdekében intenzívebbé tette a megfigyelést, kibővítette informátor-hálózatát a csendőrség és a rendőrség is. A társadalmi hisztéria csökkentése érdekében megszólaltatták a rádióban a lojális kárpátaljai politikusokat.

A foganatosított intézkedések ellenére a helyzet nem javult. A jobb élet, munka reményében számos egyszerű napszámos, paraszt szökött át a Szovjetunióba. Tömegesen szöktek a kommunisták, az értelmiségiek, a diákok. Kozma Miklós feljegyzései szerint 1940 elejétől összesen 2.172-en lépték át illegálisan a határt, ebből 1.892 fő a Szovjetunióba távozott.⁴¹

Sombor-Schweinitzer rendőrfőtanácsos a következőképpen jellemezte a helyzetet: *„A magyar orosz parasztság alig csinál titkot abból a reménységből, hogy rövidesen bejönnek a vörösök és egyesülhetnek a szovjet-oroszokkal. Ha csendőr, vagy más magyar hatósági személy nincs jelen, a legnyíltabban be-*

³⁹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi o., 61. cs. Egy magyar orosz országgyűlési képviselő panasza. Flachbart Ernő feljegyzése.

⁴⁰ Marina i. m. 142.

⁴¹ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. 1–2. k. Budapest, PolgART, 2000. 732.

szélnek erről [...] tudnak arról, hogy a lengyel ukrán nagybirtokokat felosztották az ottani parasztság körében [...]”.⁴²

A Szovjetunió azonban ekkor még nem törekedett Kárpátalja megszerzésére, s jó kapcsolatokat kívánt kiépíteni Magyarországgal. A határon átszökötteket vagy egyből visszaadták a magyar szerveknek, vagy pedig, mint potenciális kémeket, filtrációs táborokba zárták, borzalmas körülmények közé. A Kárpátaljáról átszököttek többsége végül a Gulág valamelyik táborába került, hogy ott közelebbről is megismerkedhessen a szovjet paradi-csommal. A magyar propaganda mindezt igyekezett kihasználni. A visszatoloncoltak, illetve a visszaszököttek enyhe büntetésekben részesültek.

Bródy András – aki úgy vélte, a szovjet szomszédság és a kárpátaljai zavaros politikai helyzet lehetőséget nyújt arra, hogy rövid időn belül a kormány által tervezettnél szélesebb autonómiát kényszerítsen ki – egyre inkább szembekerült Magyarország vezetésével. Teleki Pál miniszterelnöknek bejelentette, hogy bizalmatlan Perényivel szemben, s többé nem hajlandó kormánytámogató politikát folytatni, hanem kénytelen ellenzékbe vonulni.⁴³ Bródy a szovjet veszély felfokozásával igyekezett nyomást gyakorolni a kormányra. Kijelentette: „a Kárpátalján történő eseményekért magától elhárítja a felelősséget, mert tudja, hogy a nép elégedetlen. Zavargások fognak kitörni, legkésőbb tavasszal, még többen fognak átszökni Szovjetországra, ahol ezekből az emberekből légiót fognak alakítani. A Szovjet pedig könnyen fog alkalmat találni arra, hogy a rendet itt helyreállítsa”.⁴⁴

A kormány megelégedte Bródy zsarolását. Ejtésében közrejátszott az a körülmény is, hogy a főtanácsadó és a véleményező bizottság kinevezése nagyon elhúzódott, és már kezdett kínossá válni az ügy. 1939. november 20-án a főtanácsadói posztot Illiczky Sándor nagypréposttal, a magyar felsőház tagjával töltötték be. December 3-án kinevezték a véleményező bizottság tagjait: Balogh László gazdálkodó Nagylucskáról, Rabár Iván görög katolikus esperes Nagykömjátról, Retyeznik Iván községi bírós és Stéfán Antal ügyvéd Rahóról, Boksay János görög katolikus kanonok Husztról, Csuha Sándor földbirtokos Szobráncról, Földesi Gyula nyomdatulajdonos Ungvárról és Hápka Péter ügyvéd Técsőről. A közigazgatási kirendeltségek mellett hasonló, tanácskozási joggal rendelkező bizottságok jöttek létre.

Bródy András a magyar parlamentben 1939 decemberében elmondott beszédében részletesen elemezte a Kárpátalján kialakult helyzetet. Rámutatott, hogy ellentétben a Szovjetunióval, amely a terület elfoglalása után 3 héttel rendezte Galícia közjogi helyzetét, Kárpátalja, vagy ahogy ő nevezte, Uhorszkaja Rusz esetében ez máig nem történt meg, ami alapot szolgáltat

⁴² Tilkovszky i. m. 199.

⁴³ Marina i. m. 142.

⁴⁴ MOL, K 429 Kozma-iratok, 10. cs. Adatgyűjtemény, 1939. Szilágyi Pál jelentése. Ungvár, 1939. október 22.

az ellenséges propagandának.⁴⁵ Bródy úgy vélte, hogy a magyarok és a rutének között bizalmi válság van. Visszautasította azokat a vádakot, melyek szerint a bizalmi válság kialakulásának az az oka, hogy a rutének olyan követelésekkel állnak elő, amelyekre a magyar közvélemény nincs kellőképpen felkészítve, és amelyekről nincs kellőképp tájékozódva. Kijelentette, hogy semmi olyat nem kívánnak, amit a magyar kormány meg ne ígért volna, és amit a magyar állam kerete el ne bírna. Véleménye szerint pánszláv veszély nincs, ami fenyeget – az a bolsevizmus veszélye. Ha a Szovjetunió el akarja majd foglalni Kárpátalját, akkor azt stratégiai érdekekből fogja megtenni.⁴⁶ A főtanácsadó kinevezésével kapcsolatban kijelentette, hogy Illiczky nagypost megbecsülésnek örvend Kárpátalján, ha politikailag nem is volt exponált személyiség. Rámutatott ugyanakkor arra, hogy a miniszterelnöki rendelet nem határozta meg a főtanácsadó hatáskörét a tanácsadáson kívül. Bródy szerint annál nagyobb megütközéssel fogadta a magyar-orsz társadalom a véleményező bizottság tagjainak kinevezését elsősorban amiatt, mert a bizottság tagjai valamennyien az idősebb nemzedék tagjai, négyen pedig – Boksay, Rabár, Csuha és Háпка – „*kimondottan magyar nemzetiségűnek*” vallják magukat, illetve két tag egyszerű földműves, akik közügyekkel korábban nem foglalkoztak.⁴⁷

Bródy kegyvesztettsége megcsappantotta híveinek számát, pártja bomlásának tünetei elmélyültek. Felmerült Fenczik István előtérbe helyezése, pártjának finanszírozását megújították. A politikus kísérletet tett egy pártokon felüli egységszervezet létrehozására (Magyarország Társadalmi Tanács).⁴⁸

A magyar kormány rendezni kívánta a kárpátaljai pártviszonyokat még az autonómia bevezetése előtt. Teleki Pál miniszterelnök egyetértett a Nemzetiségi Osztály azon javaslatával, mely szerint „*gyakorlatilag az egypártrendszerre kell törekedni, de a ruténséget lehető egységbe foglaló politikai párt sorai-ba más pártok volt tagjait is be kellene venni, amennyiben ezek hajlandóak konstruktív politikát folytatni.*”⁴⁹

Az egyházakon, társadalmi szervezeteken, a sajtón, a rádión keresztül fokozták a kommunista-ellenes propagandát. A választásokra való felkészülés jegyében megkezdődik a kormánypárt szervezése is Kárpátalján. Újra megpróbáltak hatni Bródyra. Vay László államtitkár felajánlotta neki, hogy amennyiben országosan a MÉP-hez csatlakozna, lokális önállóságát megőrizhetné. Bródy, akit rendkívül hátrányosan érintett lapja szubvenciójának csökkentése és a cenzúra, elvben elfogadta az ajánlatot. Az 1940 márciusában a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályán lezajlott beszélgetésről

⁴⁵ KN, 1939/III. 772.

⁴⁶ Uo. 773.

⁴⁷ Uo. 774–775.

⁴⁸ Tilkovszky i. m. 202.

⁴⁹ MOL, KUM Békeelőkészítő oszt. XXXVI–2. Feljegyzés. 1939. november 25.

készült feljegyzés tanúsága szerint azonban rendkívül pesszimistán ítélte meg a helyzetet. Arra célozgatott, hogy szívesen elhagyná Kárpátalját, ha a magyar kormány őt kiküldené Amerikába, ahol ő, a magyar kormány érdekeinek megfelelően, a kárpátaljai ruténok szervezetének esedékes közgyűlésén a kárpátaljai „magyaroroszokat” képviselné.⁵⁰

Kárpátalja lakossága életszínvonalának emelkedését várta Magyarországhoz történő visszacsatolásától, s ebben a hitében támogatta őt a magyar propaganda is, amely hangsúlyozta a vidék és a magyar Alföld természetes egymásrautaltságát, a magyar gazdaság vérkeringésébe való visszatérés gazdasági előnyeit. A magyar kormánynak komoly elképzelései voltak Kárpátalja gazdasági fejlesztését illetően, melynek fő irányai a vízerőművek építése, a faipar, a turizmus fejlesztése lettek volna. A lakosság életszínvonalát az alföldi betakarításokon munkaalkalmak teremtetésével, a lakosság okszerű mezőgazdasági termelésre való ránevelésével, a háziipar fejlesztésével kívánták növelni.

A két világháború közötti Csehszlovákia Magyarországnál fejlettebb, gazdagabb állam volt. A lakosságot sokkszerűen érte a cseh korona a pengőhöz történő 1:7 arányú átváltása, s a hirtelen áremelkedés, amely különösen a könnyűipari termékek esetében volt igen jelentős. Míg a csehszlovák éraban 1 mázsa búza árért 4–5 pár cipőt vásárolhattak, a pénzváltás után egy párra is alig tellett.⁵¹ Kárpátalja lakosságát azonban a legérzékenyebben a kukoricaiszt, s különösen a só árának emelkedése érintette. A kormány, politikai szempontokat figyelembe véve, mérsékelte a só árát Kárpátalján. Az éti sóét 25 fillérben, a marhasóét 15 fillérben állapították meg. Magyarország többi részén, ideértve a bécsi döntéssel visszacsatolt területeket is, a só ára mindvégig magasabb volt.

A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara adatai szerint a 2.095.917 katasztrális hold földterületből 362.594 hold (17,3%) volt a szántó, 21.608 a kert és a gyümölcsös, 298.469 (14%) a rét, 293.854 (14,1%) a legelő, 1.099 hold (0,1%) a szőlő.⁵² A csehszlovák földreform revíziója ugyan tervbe volt véve, végrehajtására azonban nem került sor. Nem telepítették vissza eredeti lakóhelyükre a színmagyar vidék etnikai megbontása céljából Kárpátalja déli részén létrehozott számos telepese falu lakóit, ugyanakkor nem osztották fel a helyi lakosság között a Latorca Rt. – a volt Schönborn uradalom – földjeit sem.

A döntőrészt hegyvidéki Kárpátalja lakóinak többsége az erdőgazdálkodásból élt, hiszen területének 51,1%-a erdőbirtok, ami nagyjából az er-

⁵⁰ Uo. Feljegyzés. 1940. március 20.

⁵¹ Fencsik István levele Teleki Pál miniszterelnökhöz, 1939. július. = *Шляхом Жовтня. Збірник документів*. Т. V. 1938 p. – 1944 p. Ужгород, Книжкове видавництво „Карпати”, 1967. 115.

⁵² *A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara jelentése*. Ungvár, 1941. 5.

dőkincstár, illetve a szintén állami tulajdonban lévő Latorca Rt. tulajdonában volt. A fának Magyarországon biztos piaca volt, ami jelentősen fellendítette a kitermelést, biztos munkaalkalmat teremtve a hegyi falvak lakosságának, s jelentős jövedelemhez juttatta az államot és a Latorca Rt.-t. A szigorú magyar erdőtörvények tiltották az erdőkben történő legeltetést és a gallygyűjtést. Mindez igencsak megnehezítette a hegyvidéki falvak szegény lakóinak életét. A kormányzói biztosok igyekeztek enyhíteni a szigoron. Perényi 1939 októberében rendeletet adott ki, amelyben arra kérte az erdőigazgató-ságokat, engedélyezzék, hogy a rászoruló lakosság gallyat szedhessen.⁵³

A kárpátaljai önálló szövetkezeteket az anyaországiak már a visszacsatolás utáni első hónapokban magukba olvasztották, ehhez nem egy alkalommal a helyi hatóságok segítségét is igénybe vették.⁵⁴ A túlméretezett adminisztrációval, nagy rezsiköltséggel működő Hangya Szövetkezet ellen igen sok volt a panasz. A monopolhelyzetben lévő szövetkezet felvásárlási árai alacsonyak, fogyasztói árai magasak voltak, igen gyakran előfordultak különböző, elsősorban nyereségvágyból elkövetett visszaélések is.

Kárpátalja visszacsatolása után a tanítóság ukrán érzelmű tagjainak jelentős részét internálták. A magyarellenességre nevelt fiatal tanítók többsége egyáltalán nem beszélt magyarul, s meggyőződéses hívei voltak az ukrán, illetve a nagyorosz nyelvi irányzatnak, és/vagy a kommunizmus eszméinek. A katonai közigazgatás vezetői a pedagógusokat felforgató elemeknek, potenciális gonosztevőnek tartották, és úgy is kezelték őket. Számos oktató állandó megfigyelés alatt volt, gyakorta zaklatták őket a rendvédelmi szervek is. A csendőrök rendkívül brutálisan léptek fel a kárpátaljai tanítókkal szemben: fegyveresen jelentek meg az osztályokban és figyelték, mit tanít a tanító, mivel ruténül nem tudtak, magyarul tettek megjegyzéseket az oktatás menetére, irodai munkára kényszerítették őket a csendőrőrsön, voltak esetek, amikor tetteleg inzultálták a rutén pedagógusokat.⁵⁵ Ellenségesen viselkedtek a tanítókkal a jegyzők és a levanteoktatók is. A tanítóknak nem volt nyári szabadságuk, a tanév befejeztével kötelező volt magyar nyelvtanfolyamra utazni az ország belsejébe, a férfiakat utána még katonai kiképzésre is behívták.⁵⁶ Az igazolási eljárások is elsősorban tanügyi dolgozókat sújtották. A katonai parancsnokok, a helyi túlbuzgók támogatásával, a tiszta rutén falvakban is magyar osztályokat, illetve iskolákat nyitottak, amelyek megteltek a helyi zsidóság magyarul nem tudó gyermekeivel. Az iskolák könyvtáraiban található ukrán nyelvű, illetve baloldali irodalmat elégették. A tanítói egyesületek működését nem engedélyezték, a tanítók

⁵³ Kárpátaljai terület kormányzói biztosának 8.402/1939. számú rendelete. = *Kárpátaljai Közlöny*, 13. sz. 37.

⁵⁴ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 28. cs. 77. Minisztertanácsi előterjesztés. Tervezet.

⁵⁵ MOL, KÜM Békeelőkészítő oszt., XXVI/2. 153.

⁵⁶ Uo. 159.

által kezdeményezett gyűléseket a hatóság feloszlatta. Gyakoriak voltak az áthelyezések, s megfelelő lakás hiányában a pedagógusok kénytelenek voltak elszakadni családjuktól. Egyes vezetők radikálisan akarták megoldani a kérdést: Siménfalvy Árpád főispán javasolta a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy a rutén tanerőt helyezték az ország belsejébe, Kárpátaljára pedig magyar tanerőt küldjenek.⁵⁷ A minisztérium a kérést ad acta tette. 1939 nyarán Perecsenyben, Huszton és Szolyván tanítói kongresszusokat szerveztek, ahol ismertették a tanítósággal az új viszonyokat, s felhívták őket a tanítói munka megkezdésére. Az oktatás azonban csak úgy-ahogy indult be.

A kárpátaljai rutének élénk kulturális életet éltek a csehszlovák uralom alatt, közművelődési egyesületeik a nyelvi irányzatok mentén oszlottak meg. Az „ukrán” nyelvi irányzatot a Prosvita, az „orosz” irányzatot a Duchnovics Társaság képviselte. A katonai közigazgatás idején az egyesületi élet szünetelt. A kárpátaljai közéleti szereplők megpróbálták a szervezeteket reanimálni. A magyar kormányzat azonban nem engedélyezte az ukrán nyelvi irányzathoz tartozó kulturális egyesületek működését. Problémát jelentett a Duchnovics Társaság kérdése, hiszen a nagyorosz irányultságú helyi politikusok többsége a visszacsatoláskor a magyarok oldalán állt, a társaság vezetője, Fenczik István parlamenti képviselő volt. Az egyesület alapszabályának jóváhagyása azonban elhúzódott, a magyar szervek fenntartásai miatt.

1939. augusztusában a Magyarorosz Nemzeti Színház Szövetkezet néven újjáalakult a színtársulat Lugos Mihály vezetésével. A színház vezetője, mivel a társulat anyagi helyzete teljesen ellehetetlenült, működési engedélyért és támogatásért fordult a kultuszminisztériumhoz. A minisztérium 20.000 pengőt helyezett kilátásba, de a színház működését át kívánta alakítani. A színtársulat hivatását a rutén nyelv ápolásában látta, megkövetelte az idegen (orosz) nyelvi hatások mellőzését, repertoár-politikában pedig azt kívánta, hogy elsősorban helyi szerzők rutén nyelven írt műveit, illetve magyar darabokat játszanak. A társulat élére megbízható embert, a társulatba olyan fiatal színészeket akartak, akik a magyar nyelvű színjátszáshoz megfelelő szinten ismerik a nyelvet.⁵⁸

1941-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyezte egy rutén nyelvű színtársulat működését Kárpátalján, Szuchy Emil színiakadémiát végzett filmrendező vezetésével. A 21 tagú társulat rutén és magyar nyelvű előadásokat tarthatott Kárpátalján, valamint Ungváron, Munkácson és Aknaszlatinán.⁵⁹

⁵⁷ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 52. cs., P-15234/1940.

⁵⁸ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 51. cs., 115. t., P-15221/1940. 40.

⁵⁹ A m. kir. VKM 29.364/1941. számú rendelete az 1941/1942 színiévről ruténnyelvű színtársulat vezetésére kiadott színiigazgatói engedélyről. = *Kárpátaljai Közlöny*, 1942. január 11. 17.

Az impériumváltás idején a rutén lakosság szinte kizárólag a görög katolikus vallást követte, a csehszlovák érában viszont tömegesen lépett át a pravoszláv egyházba, amiben nem csekély szerepet játszott a magyarbarátsága miatt a görög katolikus klérussal szemben bizalmatlan csehszlovák hatóságok támogatása. A görög katolikus papság egy része úgy vélte, hogy a magyarok visszatérte jó alkalom lesz arra, hogy a pravoszláviát kiszorítsák Kárpátaljáról. A katonai közigazgatás idején a pravoszláv egyházat számos atrocitás érte. Raics (máshol: Rajics) Vladimir püspök panaszlevelet intézett a kultuszminiszterhez, melyben felhívta az illetékesek figyelmét, hogy „*fanatikus érzelmű és rosszakaratú személyek, de főleg görög katolikus vallású egyes lelkészei a magyar kir. Honvédség Felvidékre történő bevonulását arra használják ki, hogy belelovalják a csendőrséget és a katonaságot a görög keleti vallású lelkészek és hívők ellen való legbrutálisabb és emberhez nem méltó eljárásokra. Ugyanis az egyes csendőrök és katonák igyekeznek úgy az egyes lelkészeket, valamint hívőket kényszeríteni arra, hogy azok térjenek át a Rómával únióban lévő görög keleti vallásra.*”⁶⁰ A görög keleti egyház helyzetét bonyolította a Munkács-Eperjesi Görög Keleti Egyházmegye jogi helyzete. Az egyházmegye ugyanis a Szerb Autokefál Pravoszláv Egyház része volt, s Vladimir püspököt, aki szerb állampolgár maradt és a magyar állampolgárságot a későbbiekben sem vette fel, a Szerb Szinódus nevezte ki 1938-ban. Nem tudták megbocsátani a püspöknek azt sem, hogy a bécsi döntés után elhagyta székhelyét, és Munkácsra csupán az egész Kárpátalja visszacsatolás után tért vissza, panaszos leveleket küldözgetett a magyar illetékeseknek és a jugoszláv Külügyminisztériumnak, s a csehszlovák érában élvezett szubszidióval azonos támogatást követelt.⁶¹ A magyar kormányservek Raics menesztésén, s a görög keleti egyházmegye átszervezésén dolgoztak.

A polgári közigazgatás bevezetése, és a szovjet szomszédság létrejötte után megváltozott a kormányservek viszonya a görög keleti egyházhoz. Rájöttek arra, hogy túlértékelték a pravoszláviától kiinduló pánszláv veszélyt, hiszen a bolsevista hatalom ellensége volt az egyházaknak, és ekkor még nem folyt semmilyen együttműködés a Szovjetunió és a pravoszláv egyházak között. Fenntartásokkal kezdték fogadni a görög katolikus klérus vádaskodásait is, hiszen számottevő részük az ukrán irányzat támogatásával kompromittálta magát, s a híveik többsége széleskörű autonómia létrehozását tartotta volna kívánatosnak. A görög keletiekhez való viszony megváltozásában közrejátszott a pravoszláv klérus sikeres politizálása. „*Meg kell állapítani, hogy a görög keleti schizmatikus mozgalom politikailag éppen olyan ügyesen viselkedett a cseh kormányzat felé, mint amilyen ügyeskedést megkísérel a magyar uralom felé is az*

⁶⁰ MOL, KÜM Békeelőkészítő oszt. XXVI-2. Raics Vlagyimir levele Hóman Bálinthoz. Munkács, 1939. április 27.

⁶¹ Данко, Осип: Православна църква на Закарпатті. = *Закарпаття під Угорщиною. 1938–1944.* Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород, Гражда – Карпати, 1999. 169.

*uralom átvétele óta. [...] meglepetéssel tapasztaltam, milyen ügyesen és elevenen dolgozik a schizmatikus mozgalom a magyar hatóságoknál, hivataloknál és Pesten a ministeriumoknál is. Fenntartás nélkül deklarálták mindenütt hazafias magatartásukat és lojalitásukat.*⁶²

A görög katolikus papság képviselői jelentős szerepet játszottak a visszacsatolásban, fontos pozíciókat töltöttek be a visszatért Kárpátalja közigazgatásában. Az egyház azonban nem volt egységes sem a nyelvi kérdést, sem pedig a politikai orientációt illetően. A papság és a hívek körében egyaránt megtalálhatóak voltak az ukrán, a rutén és a nagyorosz orientáció hívei. Róma elképzelései a kárpátaljai görög katolikusságot illetően korántsem egyeztek a magyar kormányéval. Ahogy Kozma Miklós írta az *Ukrán kérdés Kárpátalján* című tanulmányában: „A Vatikán, illetve a keleti rítusok kongregációja a közép-európai és kelet-európai nehéz helyzet nem ismertetében, kiindulva abból a gondolatból, hogy az ukrán nép hatalmas görög keleti tömegei katolizálhatók, vallási vonalon ukrán politikát folytat. Azt hiszi, hogy Kárpátalja Piemont lehet, ahonnan görög katolikus jellegűvé változtatható az ukrán állam, ha majd megszületik.”⁶³ A magyar kormányzat azonban az ukrán irányzat kiiktatására törekedett, így nem tűrte azt a görög katolikus egyházon belül sem, amiből számos konfliktus adódott. A visszacsatolás után a magyar hatóságok felszámolták a nagybocskói görög katolikus kolostort, mivel azt Kárpáti Ukrajna idején hozták létre. 17 szlovák és 2 lengyel állampolgárságú bazilita szerzetest a magyar hatóságok áttettek a határon.

Sztojka Sándor püspök nem volt az ukrán irányzat híve, ennek ellenére a magyar hatóságok bizalmatlanul szemlélték tevékenységét. Sztojka mindvégig lojális volt a csehszlovákok iránt, üdvözölte Volosin Ágoston miniszterelnökké történt kinevezését, ugyanakkor nem tiltakozott Bródy András leartóztatása ellen, az Ungvárra bevonuló magyar csapatokat nem üdvözölte személyesen.⁶⁴ A bécsi döntés után a magyar politika Sztojka elmozdítására törekedett, s magyarsága miatt a püspökség éléről elüldözött Papp Antalt akarták visszahozni. Az egész Kárpátalja visszacsatolása után Róma visszahívta a Volosin-kormány alatt kinevezett Nyárády Dionisziót. Sztojka Sándort Rómába rendelték a helyzet tisztázása érdekében. Mivel a magyar hatalom semmiképpen nem kívánt beleegyezni Sztojka megerősítésébe, Róma viszont nem akarta akceptálni a magyar véleményt, a püspök mint „*apostoli adminisztrátor*” foglalta el újra állomáshelyét, amihez nem volt szükség a magyar állam hozzájárulására. Róma ugyanakkor újra az esztergomi érsek alá rendelte a püspökséget, Sztojka letette a hűségesküt, a püspökség jelentős anyagi támogatásban részesült.

⁶² MOL, K 429 Kozma-iratok, 31. cs. 582. Kozma Miklós: *Ukrán kérdés Kárpátalján*.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Пекер, Атанасій: Греко-католицька церква під час окупації Закарпаття (1939–1944). = *Закарпаття під Угорщиною*... i. m. 151–152.

Kozma Miklós kormányzói biztossága

A katonai vezetők befolyása jelentősen megnőtt az Erdély visszaszerzésére irányuló előkészületek idején. Werth Henrik vezérkari főnök követelte, hogy újra vezessék be a katonai közigazgatást, sőt Kárpátalja hadiövezetté való nyilvánítását is elképzelhetőnek tartotta, mivel a vidék felvonulási területnek számított. A rendkívül nagy nyomás alatt álló Teleki belátta, hogy az autonómia megvalósítására a közeljövőben aligha kerülhet sor, ugyanakkor szilárdan ragaszkodott az átmeneti polgári közigazgatás fenntartásához a régióban. Csak arra volt hajlandó, hogy a gyengekezűnek tartott Perényi Zsigmondot, aki maga is jelezte visszavonulási szándékát, a kormányzói biztosi poszton Kozma Miklós váltsa fel. Augusztus 23-án Teleki és Keresztes-Fischer közölték vele a kinevezésére vonatkozó szándékot, külön kihangsúlyozva az ezzel kapcsolatos katonai érdekeket. Kozma, aki inkább Teleki, mint a katonák emberének számított, kijelentette, abban az esetben vállalja a feladatot, ha nem ő a minisztériumok helyi exponense, hanem „*az ügy érdekében azok dolgoznak olyan értelemben, ahogy én azt kívánom.*”⁶⁵

Az új kormányzói biztosságnak határozott elképzelései voltak arról, mi a teendő Kárpátalján. Meggyőződése volt, hogy Kárpátalja szláv lakossága egy különálló népet alkot, s a magyar politika lényege Kárpátalján ezt az önállóságot kifejleszteni, magasabb szintre emelni. Kozma természetesen tisztában volt azzal, hogy a rutének származásukat tekintve ukránok (kisoroszok), de úgy vélte, hogy a magyar állam kötelékében eltöltött több száz év olyan változásokat hozott kultúrájukban, mentalitásukban, hogy azok megfelelő kiindulópontot jelentenek a saját népiségük kifejlesztéséhez. A rutének érdekének tartotta, hogy Magyarország kötelékében maradjanak, hiszen a nálánál jóval nagyobb lélekszámú, hozzá nyelvileg közel álló keleti szláv népek igen hamar magukba olvasztanák őket.⁶⁶

Kozma bemutatkozó beszédében határozottan kifejtette, hogy: „*Az ország határain túlnyúló politikát kizárólag és egyedül a magyar kormány csinálhat. Aki ilyet mégis megkísérel, az idegen célok politikai ügynöke és lakat alá való [...]*”.⁶⁷

Kozma Miklós tiltakozása ellenére a kormány Técsőt, Visket, Falu- és Aknaszlatinát az Erdély visszacsatolás után kialakított Máramaros vármegyéhez, Nagyszőlöst pedig Ugocsához csatolta.

Bródy András és hívei kitartottak a széleskörű autonómiára vonatkozó eredeti elképzeléseik mellett, s arra kérték Telekit, vonja vissza törvényjavaslatát, amely őket nem elégítette ki. Bródy kivárá álláspont elfoglalására buzdította híveit. Az *orosz embereknek orosz pártokban a helyük* című cikkében

⁶⁵ MOL, K 429 Kozma-iratok, 29. cs. Kozma Miklós naplója. 1940. augusztus 29.

⁶⁶ MOL, K 429 Kozma-iratok, 31. cs. 582. Kozma Miklós: Ukrán kérdés Kárpátalján.

⁶⁷ *Vitéz Kozma Miklós Kárpátalja Kormányzó Biztossának hivatala átvétele alkalmából elmondott beszéde.* Ungvár, 1940. szeptember 15. 3.

a kárpátaljai nyilas szervezkedések ürügyén kifejtette, hogy egyedül egy orosz politikai párt hivatott arra, hogy a „*Kárpátok alatt élő orosz lakosság érdekei fölött őrt álljon*”. Ilyen párt hiányában ellenezte, hogy „orosz” emberek más pártokban szervezkedjenek, inkább a csendes szemlélő álláspontjának elfoglalását javasolta.⁶⁸

A politikai konjunktúrákra rendkívül érzékeny Fenczik István november 28-án a parlamentben tartott beszédében⁶⁹ kiállt a Teleki-féle autonómia-tervezet mellett, s bírálta azokat, akik a tervezet visszavonására próbálták rávenni a kormányfőt.

Kárpátalján közben Kozma erőteljes tevékenységét folytatott az orosz irányzat visszaszorítása, s a rutén irányzat helyzetbe hozása érdekében. Bródy, a megváltozott kül- és belpolitikai helyzetre hivatkozva, összefogásra szólította fel Sztojka Sándor püspököt és Illiczky Sándor főtanácsadót. Illiczkyvel közölte, hogy ezt annál inkább megteheti, mert Budapesten ejtették. Kozma könnyen leszerelte az akciót. A főtanácsadónak elmondta, hogy ejtése csak két esetben történhetne meg: ha nem tartaná be antialkoholista fogadalmát, és ebből botrány lenne, vagy ha özvegységében, papi személy létre megnősülne.⁷⁰

Telekihez intézett levelében Kozma megemlítette a rutén irányvonala való átállás nehézségeit: „*a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír; a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven és attól nehezen akar megválni*”.⁷¹

Kozma 1941 februárjában kormányrendeletet eszközölt ki: az ungvári ügyészségnek ettől kezdve jogában állt az előzetes sajtóellenőrzés a nem magyar nyelvű kárpátaljai sajtótermékek esetében. Az indoklás leszögezte: „*Kárpátalja területén a Magyarországtól való elszakadást célzó törekvések nyelvi harc formájában jelentkeznek, az egységes rutén nyelv érvényesülése pedig csak a sajtóellenőrzésnek egy kézben való egyesítése útján biztosítható*.”⁷²

A nagyorosz irányzat kiszorítására irányuló törekvések rendkívül kellemtelenül érintették a magyar kormányhoz való lojalitását hangsúlyozó Fencziket, aki az orosz nyelv irányában erősen elkötelezte magát. Kozmát ez nem érdekelte különösebben. Javasolta Bárdossynak, hogy küldjék ki Amerikába az ottani rutének közti propaganda-tevékenység céljából, amit a kormányfő nem támogatott.

Az új kormányzói biztosnak teljesen más elképzelései voltak Kárpátalja politikai életének megszervezését illetően: egységes kárpátaljai rutén-magyar pártot akart, amelynek szervezésében és irányításában a végrehajtó hatalom

⁶⁸ Русское слово, 1940. november 3.

⁶⁹ KN, 1940/VIII. 1023–1029.

⁷⁰ MOL, K 28 Nemzetiségi oszt., 90. cs. Kozma Miklós levele Teleki Pálhoz. Ungvár, 1941. január 11.

⁷¹ Uo.

⁷² MOL, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1941. február 28.

játszaná a döntő szerepet. A párttól húzódozó autonomista politikusokra nem tartottak igényt. A leendő párt elnöki posztjára Riskó Bélát, a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség vezetőjét kérték fel.

1941. március 20-án Munkácson megalakult a Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetsége. Ebbe a szervezetbe kívánták tömöríteni a rutén és a magyar szabadcsapatosokat, nem utolsósorban azért, hogy az előbbieket kivonják az autonomista vezetők, elsősorban Fenczik befolyása alól. A szövetség, melynek vezetője Roskovics Emánuel munkácsi városi tanácsnok lett, tagjainak gazdasági és kulturális támogatását, és szociális problémáinak megoldását is ígérte.⁷³

Kozma programját jelentős gazdaságpolitikai intézkedésekkel kívánta alátámasztani. Bizonyítani akarta a helyi lakosságnak, hogy jobban járnak, ha minél szorosabban kapcsolódnak az anyaországhoz. A mezőgazdasági termelés fejlődését lett volna hivatott elősegíteni a Földművelésügyi Minisztérium Ungváron felállított kirendeltsége, és a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara, melyet Plotényi Vilmos vezetett. Évi 75.500 pengős költségvetését szinte teljes egészében a Földművelésügyi Minisztérium fedezte.⁷⁴ Kárpátalja mezőgazdaságának, a kamara szerint, az állattenyésztésre, elsősorban a szarvasmarha és a juhtenyésztésre kellene épülnie. Az intézmény működését élesen bírálták a kárpátaljai rutén politikusok. Demkó Mihály parlamenti képviselő szerint: *„Az ungvári kamara most 70.000 pengőt költ semmittevésre. Semmi egyebet nem tesz, mint tanácsokat ad, memorandumokat küld a földművelésügyi minisztériumba és a minisztériumok utasításait leadja vidékre. Ha ezt a 70.000 pengőt arra használnák fel, hogy agronómus mérnököket képezzünk, vagy gazdasági szakiskolákban tanítsuk az embereket, sokkal előbbre lenénk.”*⁷⁵

Kozma Miklós kormányzói biztossága idején szarvasmarha akciót hirdettek, a fajállomány feljavításának céljából tenyészbikákat hoztak be, központi támogatásból tejszövetkezeteket szerveztek. Állatértékesítő Szövetkezetet hozott létre a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, a Hangya és a helyi érdekeltek. A tervek szerint az új szövetkezet munkája során nem csak az üzleti szempontokat veszi majd figyelembe. 100.000 pengőt fordítanak a legelők feljavítására. A rutén gazdálkodók hitelbe juthattak tehenekhez, melyek árát a tej egy részének a tejszövetkezetekbe történő leadásával lehetett törleszteni. Annak ellenére, hogy 72 ezer pengő értékben osztottak ki teheneket, az akció a nép körében. Nem talált támogatásra, mert az a hír terjedt el, hogy a szövetkeze-

⁷³ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 51. cs. 113–121. A Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetségének Alapszabálya.

⁷⁴ *Kárpáti Híradó*, 1941. december 3.

⁷⁵ KN, 1941/XI. 314.

tek meg fognak bukni, és nem kapják meg a leadott tejért pénzüket. A gazdák vonakodtak átvenni a jó minőségű teheneket. Ez Kozmát elkésérítette.⁷⁶

A kárpátaljai kisgazdáknak rendszeresen vetőmagkölcsönt juttattak, az árakat Kárpátalján a tőzsdei árnál jóval alacsonyabban állapították meg, a műtrágyával való ellátást azonban nem tudták megoldani. Parlamenti felszólalásában azonban Demkó Mihály 1941-ben a kárpátaljai vetőmagakciót teljes csődként jellemezte. Tíz község, annak ellenére, hogy kifizette az árát, nem jutott hozzá a vetőmaghoz, több helyen a vetőmag rossz minősége miatt ki sem kelt.⁷⁷

Nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket az alföldi aratási munkákon való részvétel sem. A munkások többsége elégedetlen volt keresményével. A visszacsatolt Kárpátalján ugyanakkor szinte megszűnt a munkanélküliség, sőt, az erdőgazdaságban munkaerőhiány volt tapasztalható.⁷⁸

A kárpátaljai erdei munkások szintén elégedetlenek voltak jövedelmükkel, melynek vásárlóereje az inflációval egyre csökkent. Erősen sérelmezték a Latorca Rt. által fakitermelésre igénybe vett kötelező munkaszolgálatot, melyre igen kevés (3–4 pengő) napszámot fizettek.⁷⁹ A fűésztelepek száma csökkent, azok alapanyaggal való ellátása akadozott, mivel az erdőgazdaságok saját telepeiken kívánták a fát feldolgozni. Viszont hatalmas fellendülés volt tapasztalható a kárpátaljai vegyipari üzemekben (Perecseny, Szolyva, Nagybecskő), melyek a háború idején teljes kapacitással működtek.

Az iparigazolványok és kereskedői jogosítványok felülvizsgálatára Kárpátalján is elsősorban a zsidók gazdasági szerepének visszaszorítása céljából került sor. Az ipart, kereskedelmet űzőknek 1940. június 30-ig kérelmet kellett benyújtaniuk a kormányzói biztoshoz, aki a jogorvoslat kizárásával volt jogosult dönteni a kérdésben. A kérvényben, többek között, az alábbi kérdésekre kellett választ adni: milyen társadalmi szervezetnek, pártnak volt tagja az idegen uralom idején; önként lépett-e be, vagy ha nem, kinek a felhívására vagy utasítására; vallása; az alkalmazottak neve, kora, vallása; a világháborúban hol szolgált; 1918-ban, vagy az utána következő években milyen nemzeti mozgalmakban vagy alakulatokban vett részt.⁸⁰

A kormány 1.824.000 pengő önállósítási segélyt folyósított a „keresztény” iparosoknak és kereskedőknek, amelyből 155.000 pengőt kaptak kárpátaljai származásúak, akik között alig volt rutén, amit Zsegora Ödön képviselő par-

⁷⁶ MOL, K 429 Kozma-iratok, 31. cs. 582. Kozma Miklós: Ukrán kérdés Kárpátalján.

⁷⁷ KN, 1941/XI. 315.

⁷⁸ MOL, K 429 Kozma-iratok, 37. cs., 1040. sz. Simonkay Gyula levele Szarvas Zoltánnak. 1941. március 31.

⁷⁹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 97. t. 72. Ismeretlen szerző (parlamenti képviselő) emlékirata.

⁸⁰ A M. kir. Minisztérium 3.380/1940. ME rendelete a Magyar Szent Koronához visszacsatolt Kárpátaljai Területen ipart (kereskedést) űzők jogosítványainak felülvizsgálata tárgyában. = *Kárpátaljai Közlöny*, 22. sz. 5.

lamenti felszólalásában sérelmezett.⁸¹ Az akció keretében az anyaországból több mint 300 vállalkozó érkezett Kárpátaljára, többségük, 203 fő, Budapestről.⁸²

1940-ben látott hozzá a magyar közigazgatás a kárpátaljai közoktatás át-szervezéséhez. Felülről tanítói egyesületeket hoztak létre, amelyek a megfelelő magyar szervezetek részei lettek. Kozma kormányzói biztossága idején több akció indult a rutén tanítók megnyerése érdekében. Sürgősen befejezték az igazolási eljárásokat, megtörténtek a végleges kinevezések, ingyenes budapesti kirándulásokat szerveztek számukra.

Benisch Artúr alapos felmérést készített Kárpátalja közoktatásügyéről, javaslatokat adott, melyek irányadóak lettek a továbbiakban a magyar közigazgatás vezetői számára. Kárpátalján 743 elemi iskola működött, az iskolahálózat teljesnek volt mondható. A csehszlovák érában az oktatás szinte teljesen állami kézbe került.⁸³ A tanítók létszáma, az első világháború előtti helyzethez viszonyítva, háromszorosára emelkedett és meghaladta a 2000-et. A kötelező elemi iskola 8 osztályos volt, a tanulók létszáma 1940-ben 126.000-et tett ki.⁸⁴ A hegyi falvakban igen kevés helyen épült új iskola, azok többségében bérleményekben voltak elhelyezve. Az épületek többsége borzasztó állapotban volt, a tanítóknak nem volt hol lakniuk.⁸⁵ Kárpátalján 1.661 tanterem felépítésére lett volna szükség, nem beszélve a tanári lakásokról. 1941-ben 250.000 pengőt utaltak ki falusi iskolák építésére, 7 iskolához kezdtek hozzá. A fedezet hiánya, a költségek növekedése és a bürokratikus huzavona következtében csupán a kölcsényi iskola épült fel.⁸⁶

1941-től magyar iskola indítását 10 magyar anyanyelvű gyermek beiskolázása esetén engedélyezték. A magyar oktatási nyelvű osztályba rutén gyermek csak abban az esetben volt felvehető, ha tudott magyarul és szülei ezt írásban kérték. A zsidók létszámát 6%-ban maximálták, amennyiben számuk ezt meghaladta, akkor felekezeti iskolát kellett nyitni.⁸⁷

Az elemi iskolákban súlyos gond volt a tankönyvhiány. Az iskolák számára 24 ezer példányban kinyomtattak egy ábécéskönyvet a Marina-féle grammatika alapján, amely az orosz irodalmi nyelvhez állt közel. A többi tantárgyat a tanítók emlékezetből, a régi, forgalomból kivont tankönyvek alapján tanították. Az iskolákban nyelvi téren tovább folytatódott a káosz, minden tanító saját meggyőződése-

⁸¹ KN, 1943/ XVIII. 483.

⁸² *A kárpátaljai területen a kereskedelem és ipar nemzeti alapra való helyezése.* Ungvár, 1941. 95.

⁸³ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 51. cs., 112. t. 3. Kárpátalja közoktatásügye. Tanulmány és javaslat.

⁸⁴ Uo. 4.

⁸⁵ Uo. 7.

⁸⁶ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 50. cs., P-15106/1942.

⁸⁷ Kozma Miklós: *Beszédek, cikkek, nyilatkozatok (1940–1941).* S. a. r. Tarr László. Budapest, 1942. 317.

se szerinti nyelven oktatott, ki oroszul, ki ukránul, ki pedig a helyi dialektusban. A magyar kormányzat által forszírozott helyi dialektuson alapuló ún. „*rutén nyelvet*” becsülték egyébként a legkevesebbre, mivel a „*népi nyelv nem eléggé fejlett, nincs irodalma, és nincs aki fejlessze.*”⁸⁸ Több tanár panaszkodott, hogy a kiadott ábécéskönyv nyelvét a tanulók nem értik, és a szavak értelmét külön kell magyaráztatni.⁸⁹ A Kormányzói Biztosság 1941 szeptemberében elrendelte a Harajda Iván által szerkesztett rutén nyelvtan használatát, amely később a hivatalos nyelvtan szerepét töltötte be. Harajda nyelvtana a síkvidéki rutén dialektusra épült, s igyekezett távolságot tartani mind az ukrán, mind az orosz irodalmi nyelvtől. A kiadásra kerülő tankönyvek a hivatalos nyelvtannak megfelelően jelenhettek meg. A már kiadott tankönyveket átdolgozták. Azonban a korábban az iskolákba eljuttatott tankönyvek visszavonására nem került sor, ami fokozta a káoszt.

A tanfelügyelőségek nagy súly helyeztek a magyar nyelv oktatására, az elemi iskolákban a III. osztálytól kezdve oktatni kellett a magyar nyelvet.⁹⁰ Jelentős nehézségek adódtak, hiszen a tanítók döntő többsége egyáltalán nem beszélt magyarul, nem voltak megfelelő tantervek és tankönyvek, hiányzott az oktatás módszertana. A nyári időszakban tanfolyamokat rendeztek az ország belsejében, melyeknek a magyar nyelv elsajátítása mellett bizonyos nevelő célzata is volt.

A magyar kormányzat erősen korlátozni kívánta a polgári iskolák, valamint a gimnáziumok számát. Úgy vélték, Kárpátalján túltermelés van értelmiségiekből, s a ruténeket inkább a gyakorlati pályák felé kellene terelni. Kárpátalján 1941-ben 12 polgári iskola működött, 11 állami és egy zsidó társulati, emellett volt rutén tannyelvű polgári Ungváron és Munkácson is. A tanulók létszáma közel felére esett, amiben közre játszott a cseh tagozatok megszüntetése. A tanítók jelentős részét, elsősorban a nem megfelelő képesítéssel rendelkezőket, elbocsátották. Áttértek a négyéves képzésre, s az iskolák többségében magyar tagozat is nyílt, ahol a tanulók létszáma gyorsan nőtt. A polgári iskolák is tankönyvhiánnyal küszködtek, hiszen a régiókat kivonták a forgalomból és elégették. Megkezdődött az új tankönyvek fordítása és kiadása. Összesen 16 tankönyvet sikerül kinyomtatni, az új Harajda-féle nyelvtan szerint. Megfelelő szintű pedagógus utánpótlásról, ösztöndíjprogrammal, a szegedi polgári iskolai tanárképzőben gondoskodtak.⁹¹

Az ungvári, munkácsi és a huszti rutén tannyelvű gimnáziumok folytatták működésüket, Bilkén és Rahón pedig állami algimnáziumok működtek. A tandíjrendszer, amelyet némi könnyítéssel vezettek be Kárpátalján, a diákok számának csökkenését eredményezte. A gimnáziumokban jelentős volt

⁸⁸ MOL, KÜM Békeelőkészítő oszt. 166.

⁸⁹ Uo. 196.

⁹⁰ Kozma Miklós: *Beszédek...* i. m. 317.

⁹¹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 51. cs., 112. t. 18. Kárpátalja közoktatásügye. Tanulmány és javaslat.

a tanárhiány, melynek enyhítésére az ország belsejéből helyeztek át, elsősorban nyelvtanárokat, akik nem beszéltek ruténül, s emiatt gondok voltak az oktatásban. Hiányoztak a megfelelő tankönyvek, jegyzetekből oktattak, a diákok az előadások alapján készültek fel az órákra.

Kárpátalja visszacsatolása idején Ungváron és Munkácsen működött tanítóképző intézet. Ungváron az oktatás nyelve a rutén és a magyar volt, a munkácsi tanítóképzőben csak a rutén. Az ungvári tanítóképzőt a görög katolikus egyház tartotta fenn, ehhez jelentős államsegélyben részesült.

A munkácsi felsőkereskedelmi iskolában, ahol a csehszlovák érában rutén és magyar tagozat működött, az oktatás nyelve kizárólag a magyar lett. A javaslattevő véleménye szerint: „*Minthogy a magyaroroszok a kereskedelmi pálya iránt hajlammal nem bírnak, és addig is ezen iskolát végzettek jórészt tanítónak mentek, véleményem szerint magyarorosz tannyelvű felsőkereskedelmi iskolára szükség nincs. Különben is, aki csakugyan kereskedelmi pályára kíván lépni [...] feltétlenül rá lesz utalva a magyar nyelv teljes ismeretére, amit csak magyar tanítási nyelvű iskolában sajátíthat el.*”⁹² Az Ungváron és Munkácsen működő magyar oktatási nyelvű felsőkereskedelmi iskolákban a második évfolyamtól oktatták a rutén nyelvet. A magyar kormányzat több alap- és középfokú szakiskola létesítését tervezte Kárpátalján, amit azonban megakadályozott a megfelelő tanerő és az anyagiak hiánya. Az alsóvereckei hegyvidéki tejjgazdasági iskola a Földművelésügyi Minisztérium kezelésébe került, s Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Iskola néven indult újra.

A rutén irányzat felkarolása és tudományos megalapozása céljából hozta létre Kozma Miklós a Kárpátaljai Tudományos Társaságot (KTT), ami nem ment harc nélkül. A Debreceni Egyetem ugyanis veszélyeztetve látta a terv által saját elképzeléseit egy rutén kutatóközpontot illetően. Kozma azonban leszögezte, nem engedhető meg, hogy ilyen tudományos társaság Debrecenben legyen.⁹³ A KTT egyfajta helyi tudományos akadémia szerepét volt hivatott betölteni. A KTT elnökévé az 1941. január 26-án tartott alakuló ülésen Hodinka Antal neves történészt, alelnökévé Kontratovics Irén őrdarmai paróchust, helytörténészt, közíróvá választották meg. A KTT ügyvezető igazgatója Harajda Iván, Lengyelországból visszatért, kárpátaljai származású történész lett. A KTT 27 taggal indult, a neves kárpátaljai vagy kárpátaljai származású tudósok és művészek a tudományos, művészeti és néprajzi, valamint a ruszin nyelvi és irodalmi szakosztályokba tömörültek. A KTT jelentős kiadói tevékenységet folytatott. Rutén és magyar nyelven jelentették meg a *Zorja-Hajnal* c. tudományos folyóiratot, a *Literaturna negyilja* c. kéthetente megjelenő folyóiratot, *Ruszka mologyojs* címmel pedig az ifjúságnak szóló lapot. A *Narodna Biblioteka* (Népi Könyvtár) sorozat kereté-

⁹² Uo. 20.

⁹³ Ormos i. m. 741.

ben könyveket jelentettek meg, évente kiadták a *Mezőgazdasági Kalendáriumot*.⁹⁴ A KTT gondozásában láttak napvilágot az iskolai tankönyvek is. A társaság előadásokat, irodalmi esteket is szervezett. A KTT működésének anyagi alapját a Prosvita és a Skolnaja Pomoscs vagyonának átadásával teremtték meg. Az induláshoz a miniszterelnök 5.000, a VKM 2.000, a kormányzói biztos 1.000, a Magyar Rádió 2.000, a Hangya 5.000, a Latorca Rt. pedig 1.000 pengővel járult hozzá. Az összeg csak tudományos célra volt felhasználható, az adminisztratív költségeket a Kormányzói Biztosság vállalta magára.

A KTT folyóiratában megjelent cikkében Bonkáló Sándor neves kárpátaljai származású szlavista kifejtette, hogy a társaság előtt álló egyik legsürgetőbb és legnehezebb feladat a ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása. A szerző elemzi az európai irodalmi nyelvek kialakulásának történetét, különös tekintettel az oroszra és az ukránra, s arra a következtetésre jut, hogy lehetséges és szükséges egy önálló, ruszin irodalmi nyelv kifejlesztése, s ennek érdekében vissza kell nyúlni a XVI-XVIII. század ruszin nyelvű irodalmához.⁹⁵ Marina Gyula 1940-ben megjelent „magyarorosz” nyelvtanával elégedetlenek voltak, hiszen az Volosin Ágoston 1907-es és 1919-es grammatikáján alapult, s tulajdonképpen orosz nyelvtan volt, hagyományos orfográfiával, helyi dialektizmusokkal és kiejtéssel.⁹⁶ 1941 májusában Harajda Iván szerkesztésében új grammatika jelent meg, amelynek középpontjában az ún. síkvidéki (dolinsnyák) dialektus állt. A nyelvtant a nagyorosz és az ukrán irányultságú értelmiség élesen bírálta. Elégedetlen volt a teljesítménnyel Kozma is, aki Bonkálót sürgette, hogy készítsen mielőbb egy alapos rutén nyelvtant. A neves tudós azonban a kérdés bonyolultságára hivatkozott, s úgy vélte, hogy emiatt a munka el fog húzódní.⁹⁷ A tudományos igényű rutén nyelvtan végül is nem készült el, mindvégig az ideiglenesnek szánt Harajda-féle grammatikát használták.

A másik fontos területen Kontratovics Irén *A kárpátaljai történetírás útjai* című írásában⁹⁸ leszámolt a két világháború között a kárpátaljai rutén történetírás által terjesztett összes legendával, melyeknek ő maga is lelkes terjesztője volt. Megállapította, hogy „mi kárpátaljai rutének, fájdalom nem dicselkedhetünk valami dicső, sajátlagos nemzeti történelemmel. A mi sorsunk egybe volt kötve azoknak a népeknek a sorsával, amelyek mellett, vagy amelyekkel szorosabban élünk együtt. És a népek (a magyarok és a galíciai rutének) tör-

⁹⁴ Uo. 8.

⁹⁵ Bonkáló Sándor: A ruszin irodalmi nyelv. = *Zorja-Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság*. Szerk.: Csatáry György. Beregszász – Budapest, Mandátum Könyvkiadó – Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 28–34.

⁹⁶ *Грамматика угорорусского языка для средних учебных заведений*. Издание Регентского Коммиссарского управления в Унгваре, 1940.

⁹⁷ MOL, K 429 Kozma-iratok, 37. cs. 175. Kozma Miklós levele Bonkáló Sándornak.

⁹⁸ *Zorja-Hajnal*... i. m. 24–27.

*ténelmében mi csak mellékszerepet játszottunk, amolyan az élet hullámaiban ide-oda dobált ballaszt voltunk.*⁹⁹

Kozma Miklós fontosnak tartotta a magyar kultúra megismertetését a helyi lakossággal. 1941 májusában–júniusában Ungváron megrendezték a magyar művészeti heteket, amelyen rangos művészek léptek fel. Bemutatták *Az ember tragédiáját*, hangversenyeket, a Szépművészeti Múzeum saját anyagából kiállítást rendeztek, bemutatták az utóbbi húsz év könyvtermését. A művészeti heteken jelen volt Hóman Bálint miniszter, Herczeg Ferenc, Cs. Szabó László és még sokan mások. A kárpátaljai ruténeket a görög katolikus énekkar képviselte.¹⁰⁰

A csehszlovák időszak alatt működött ifjúsági szervezeteket betiltották. Jelentős sikereket ért el Kárpátalján a Magyar Cserkészszövetség, melynek rutén csapatait Teleki külön kerületbe szervezte, amelyben a rutén nyelvet és különleges jelvényeket használtak. A rutén cserkészek zászlaját maga a miniszterelnök avatta fel, a zászlóanyaságot felesége vállalta.¹⁰¹ Működőképesnek bizonyult az Illiczky Sándor által létrehozott Görög Katolikus Ifjúsági Szervezet. A kötelezővé tett Levente Mozgalom számos konfliktus forrásává vált, a helyi rutén ifjúság többsége gyűlölettel tekintett rá.

A községekben a kulturális-felvilágosító, népnevelő munkát a helyi tanítókra kívánták bízni. A megfelelő ismeretek elsajátítása érdekében vezetőképző tanfolyamokat rendeztek a számukra az ország belsejében.¹⁰² Minden közigazgatási kirendeltségben iskolán kívüli népművelési bizottság alakult, melynek élén az alispán állt.¹⁰³ A bizottságok tanfolyamokat szerveztek az írástudatlanság felszámolása érdekében, előadásokat tartottak gazdasági, nemzetvédelmi, nőnevelési, általános ismeretterjesztő témákra, magyar nyelvi kurzusok is indultak. Külön tanfolyamok szerveződtek a rutén tisztviselők részére.¹⁰⁴

A magyar rádió rendszeresen sugározott ruszinnyelvű műsort. Minden nap 5 órakor híreket, minden kedd és csütörtök délután külön rutén műsor, minden hónap utolsó péntekjén félórás adás volt hallható, amely a rutén asszonyhallgatók számára készült.¹⁰⁵

Kozma Miklós meg akart szabadulni a szerb Raics püspöktől, és a pravoszláv egyház jogi alárendeltségének megváltoztatására törekedett. A magyar kormány tapogatózásai Smiljanijæ jugoszláv külügyminiszter-helyettesnél az önálló magyar ortodox egyház szerb segítséggel történő létrehozása ügyében nem vezettek eredményre. Kozma Miklós naplójából ismeretes,

⁹⁹ Uo. 24.

¹⁰⁰ Ormos i. m. 775.

¹⁰¹ Fodor Ferenc: *Teleki Pál*. Budapest, Mike és Társa Antikvárium, 2001. 209.

¹⁰² Tilkovszky i. m. 250.

¹⁰³ *Kárpáti Híradó*, 1940. május 31.

¹⁰⁴ *Kárpáti Híradó*, 1941. január 23.

¹⁰⁵ *Kárpát Híradó*, 1940. január 12.

hogy Smiljanica a kérdés megoldását a kárpátaljai ortodoxoknak a délvidéki magyarokkal történő kicserélésében látta.¹⁰⁶

Jugoszlávia felbomlása, Szerbia megszállása más irányba terelte az eseményeket. 1941 tavaszán a német hatóságok Belgrádba internálták Raics püspököt, mivel ellenállt annak a német tervnek, amely valamennyi középkelet-európai pravoszláv egyházat a Külföldi Orosz Pravoszláv Egyház Színódusának rendelt volna alá.¹⁰⁷ 1941. április 27-én Horthy rendeletet adott ki, melyben, a kánonjog szabályait felrúgva, létrehozott egy püspöki helytartói és egy adminisztrátor pozíciót a kárpátaljai és magyarországi görög keletiek számára. 1941. júniusában Horthy egy másik rendelettel Popoff Mihályt nevezte ki Sawwatij prágai érsek püspöki helynökévé. A korábbi megbeszélések értelmében hamarosan meg kellett volna történnie püspökké szentelésének is, azonban ez a magyar uralom végéig sem történt meg. Okait pontosan nem ismerjük, azonban valószínűsíthetjük, hogy az ellenérdekelt német hatóságok akadályozták meg a prágai ortodox érseket abban, hogy Magyarországra utazzon. Popoff Mihály doni kozák papi családból származott. Teológiai tanulmányait Oroszországban folytatta, s a bolsevizmus győzelme után Magyarországra menekült. Elsajátította a magyar nyelvet, s a Debreceni Egyetemen doktorátust is szerzett.¹⁰⁸

A görög keleti lelkészek megfelelő képzése érdekében Hittudományi Akadémia nyílt a Debreceni Egyetemen, melynek vezetője az új püspök lett. A kormány jelentős összegeket áldozott a görög keleti papság megnyerésére. A katonai közigazgatás idején bizonyos üldöztetéseket szenvedett közösség 1941-re a magyar állam által támogatott egyházzá lett.

Kozma Miklós és Sztojka Sándor görög katolikus püspök viszonya mindvégig feszült maradt. A magyar politika elsősorban Illiczky Sándorra és Marina Gyulára támaszkodott. A bazilita szerzetesrend ügye jelentette a leg súlyosabb problémát görög katolikus vonalon, hiszen e rend volt tulajdonképpen a tiltott ukrán irányultságú agitáció központja. A visszacsatolás után igyekeztek eltávolítani a nem megbízható szerzeteseket a kolostorokból. Róma ellenkezése ellenére Kozma 1941 tavaszán Sztankaninac pátert, az ukrán baziliták vezetőjét és még 8 ukrán irányultságú szerzetest letartóztatott. Négy szerzetest Máriapócsra, a többieket egy görög katolikus erdélyi kolostorban helyezték el, s öt évre megtiltották nekik, hogy visszatérjenek Kárpátaljára.

Kárpátalja helyzetében igen fontos változást jelentett Németországnak a Szovjetunió elleni támadása. A háborúnak a kárpátaljai helyzetre gyakorolt hatását a következőképpen jellemezte a kormányzói biztos: „*Kárpátalján volt orosz irányzat, ukrán irányzat, és volt rutén irányzat. Az orosz irányzatot*

¹⁰⁶ Ormos i. m. 667.

¹⁰⁷ Данко, Осип: Православна црква... i. m. 175.

¹⁰⁸ Uo. 174.

tartottam kevésbé veszélyesnek, most pedig nem tartom veszélyesnek. Oroszország messze kerül határainktól [...] határainkon vagy Ukrajna lesz, vagy német Galícia, vagy valami olyasmi, mint Bukovina [...] Jobban szeretném határainkon egy 30 milliós Ukrajnát, mint a bolsevik Oroszországot, de érzem, hogy Ukrajna nem lesz. A naivak azt hiszik, hogy a németeknek most egyéb dolgunk sincs, mint Kárpátalját a létrehozandó Ukrajnához csatolni [...] Bármi történhet, Kárpátalja nem fog szerepet játszani az ukrán ügyben.”¹⁰⁹ A véleményező bizottság következő ülésén Kozma már biztosra vette, hogy ukrán állam nem fog létrejönni a németek által megszállt területeken: „*A jelenlegi orosz területeken az ukránok között akkora pusztítás történt, hogy ők nem alkalmasak az önálló állami életre, még az alsóbb közigazgatási posztok betöltésére sincsenek megfelelő emberek [...] A német birodalom nem állíthat fel olyan nemzeti államokat, melyeket az első szél elfúj [...] Ezek az események megerősítik azt a politikát, melyet elsősorban Kurtyák Iván és hívei folytattak, a magyar kormány és az én politikámat, melynek jelszava, hogy ez a nép nem ukrán, hanem rutén.*”¹¹⁰ Az orosz és az ukrán irányzatú politikusok talajt vesztek és az események hatására passzivitásba vonultak. Az autonómia kérdése lekerült a napirendről.

A német támadást a kormányzói biztos ki akarta használni a nemkívánatos elemek Kárpátaljáról való elűzésére. Bárdossynak címzett július 10-i levelében az alábbiakat írta: „*A jövő héten a nem magyar állampolgár idemenekült galiciánereket, az exponált ukrán agitátorokat és a cigányokat át fogom tétetni a határon. A részleteket Barthával, Szombathelyivel és a debreceni hadtestparancsnokkal megbeszéltem.*”¹¹¹ Az ország vezetése jóváhagyta a kormányzói biztos terveit.

A tervek, általunk ismeretlen okokból, a későbbiekben módosultak, s az ukrán agitátorok és a cigányok végül nem kerültek fel a kitelepítendőek listájára. A kitelepítettek pontos számát nem ismerjük. Braham a kitoloncoltak számát 18.000-re, Ormos Mária 17.400-ra teszi, a zömük kárpátaljai volt.¹¹² A galíciai területeket, ahova a nem magyar állampolgárságú zsidókat kitelepítették, júliusban a magyar hadsereg tartotta megszállás alatt. A zsidók elhelyezésére semmilyen intézkedés nem történt, egyszerűen kitették és sorsukra hagyták őket. Augusztus elején, amikor a Honvédség átadta a területet a Wehrmachtnak, a németek azonnal követelni kezdték a kitelepítések leállítását. Augusztus 9-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ezt megtette. Az SS-egységek és az

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár [DA30], 539. fond, 1. leltár, 18. akta, 8. f.

¹¹¹ Ormos i. m. 758.

¹¹² Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*. Budapest, Gondolat, 1990. 172.; Ormos i. m. 762.

ukrán segéderők a kitelepítettek többségét augusztus 27–28-án Kamenyec-Podolszkijban gyilkolta le.¹¹³

Azt feltételezem, Kozma nem tudott arról, hogy milyen sors vár a kitelepített zsidókra Galíciában. Viszont 1941 szeptemberében interveniált a kormánynál, hogy akadályozzák meg a kitelepített zsidók németek általi visszatelepítését.¹¹⁴

Kozma Miklós egészségügyi problémákkal küzdött, és egyre több kudarc érte kárpátaljai tevékenysége során. A helyi értelmiség nem bizonyult fogékonyak az általa szorgalmazott rutén irányvonal iránt. 1941 októberében a Bródy Andrással folytatott hosszú beszélgetésről a következőket írta Bárdossynak: „*A Bródyval folyó beszélgetést azzal fejeztem be, hogy szomorúan állapítom meg, hogy Kárpátalján én érzem magamat az egyetlen ruszinnak, ha majdnem minden intelligens ember idegen célokat követ.*”¹¹⁵

Kozma Miklós november 2-án szívrohamot kapott. Budapestre szállították, ahol december 7-én meghalt. Utódja Tomcsányi Vilmos Pál lett, aki kihegyezett agilitással, egyre nehezedő körülmények között, fő vonalakban elődje politikáját folytatta.

¹¹³ Braham i. m. 173.

¹¹⁴ Ormos i. m. 765.

¹¹⁵ Uo. 777.

Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében, 1939–1941

NECZE GÁBOR

Az a kérdés, hogy mi számít állambiztonsági jelentésnek, értelmezhető tágabb és szűkebb formában. Alapértelmezés szerint az állambiztonság az állam politikai és területi szuverenitását biztosító katonai és belügyi védelemre épülő biztonsági politikája.¹ Ennek értelmében e dolgozathoz felhasználtam a katonai és belügyi szervek jelentéseit, de felhasználtam egyes köztisztviselők hivatalból tett jelentéseit is, valamint bizonyos magánszemélyek által készített beszámolókat. E magánszemélyek egyrészt állampolgári kötelességüknek érezték a Kárpátaljáról szóló információk továbbadását az érintett minisztérium felé, másrészt azért tették ezt, mert erről megállapodásuk volt a hatóságokkal.

Az állambiztonsági tevékenységet folytató szervek fokozatos átalakuláson mentek át a két világháború között, aminek eredményeként egyre centralizáltabb jellegűvé váltak. Ez ugyanúgy igaz volt mind a rendőri, mind a csendőri, valamint a katonai hatóságok megfelelő osztályaira. Közös jellemzőjük, hogy mindegyiküknek volt olyan ügyosztályuk, amely a belföldi politikai mozgalmakat, szervezeteket figyelte.

A rendőrség politikai osztálya a 20-as évek elején még a bűnügyi osztály keretén belül dolgozott, ahonnan később kivált és önálló főcsoportként működött tovább,² 1931-től pedig oly módon növelték meg a hatáskörét, hogy a vidéken működő rendőrkapitányságok politikai osztályait teljes mértékben alárendelték az országos osztálynak. Az országos politikai rendészeti osztály vezetője közvetlen felettese volt a vidéki rendőrkapitányságokon működő politikai szakcsoportok vezetőinek.³ A politikai rendőrség feladata, Gyarmati Györgyöt idézve, a következő volt: „*olyan – külső, avagy belső – politikai természetű tevékenység felderítése, amely a fennálló rendszer működését veszélyeztetheti*”.⁴ A fentiekben leírtak szerint a politikai rendőrség figyelemmel kísérte a baloldali, illegálisnak minősülő szervezeteket, a politikai saj-

¹ Révai Új Lexikona. I. k. Szekszárd, Babits Kiadó, 1996. 273.

² Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF 2.* Budapest, Kossuth, 1971. 34.

³ Hollós i. m. 39.

⁴ Gyarmati György: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban.* Habilitációs Füzetek I. PTE. Pécs, 2002. 9.

tót, valamint a szélsőjobboldali mozgalmakat. A politikai osztály működését támogatta a Külügyminisztérium is. A rendőrség határmenti területekről kiindulva végzett külföld felé is megfigyeléseket. Ezt támasztja alá a munkácsi rendőrkapitányság 1939. március 7-én kelt jelentése *Kárpátukrajna első tartományi választásánál szereplő képviselőjelöltjeinek névsora, akik az ukrán nemzeti egység jelöltjei* címmel.⁵ De ebbe a kategóriába sorolhatók a magyar–szovjet határvonalon átnyúló politikai jellegű megfigyelések is.

A csendőrség feladatköre sem merült ki a köztörvényes bűnügyek felderítésében, illetve azok kinyomozásában. Politikai tárgyú ügyekkel is foglalkoznia kellett. E feladat ellátását a csendőrség központi nyomozóparancsnokságán belül az államrendészeti csoport (A) végezte.⁶ Külön alcsoportok foglalkoztak a szélsőjobboldali és a baloldali szervezetekkel. A csendőrnnyomozók gyakran beépültek a szakszervezetekbe, valamint az illegálisan működő kommunista pártba. Később, a zsidó törvények meghozatala kapcsán létrehozták a zsidó alcsoportot is. Az A/IV. alcsoportozhoz a nemzetiségekkel kapcsolatos nyomozati ügyek tartoztak, mely kört szintén ki kellett bővíteni a terület visszacsatolások után. Az A/IV. alcsoporton belül a C részleg a ruszin ügyeknek volt szentelve (A/IV/C). Az A/V. alcsoport foglalkozott a kémelhárítási, kémkedési ügyekkel. A tárgyalt korszakban a Honvédelmi Minisztériumnak megnőtt a befolyása a Belügyminisztériummal szemben a csendőrség irányításában,⁷ amit az is bizonyít, hogy a szervezet élére egy honvéd altábornagy került, noha jogilag a BM alá volt rendelve. A HM jogilag csak a csendőrség személyi és a kiképzési ügyeit tartotta kézben.⁸ A csendőrökre a katonákra vonatkozó jogszabályok voltak érvényesek, szemben a rendőrökkel, akikre a közalkalmazotti jogviszony volt az irányadó.

A Vezérkari Főnökség (VKF) 1932-től vált önállóvá. Előtte a trianoni békeszerződés tilalma miatt nyíltan nem működhetett. A VKF megalakulása után létrejöttek a neki alárendelt ügyosztályok is. A 2. ügyosztály foglalkozott a hírszerzéssel, a kémelhárítással. A 2/D. (defenzív) alosztály a belföldi politikai mozgalmakat, a Magyarországon tartózkodó, nemzetvédelmi szempontból fontos külföldieket figyelte meg. Kárpátalján a vizsgált időszakban fokozottan jelen volt. Ugyanígy jelen volt a VKF 5. ügyosztály is, amely a Rongyos Gárda kiképzésében vett részt. Ez megfelelt a VKF-en belüli munkabeosztásnak, mert a VKF 5. a kiképzési, míg a VKF 2. a hadművelési

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL), K 149, 23. dob., 2. t., 703. f.

⁶ Kaisér Ferenc: *A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között*. Pécs, Pro Pannonia, 2002. 58.

⁷ Uo. 54.

⁸ Parádi József (főszerk.): *A magyar rendvédelem története*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola, 1996. 104.

csoportfőnökséghez tartozott.⁹ Ennek ellenére a VKF 5. is végzett felderítő tevékenységet mind a frissen visszaszerzett, mind a határon kívül eső területeken a Rongyos Gárda „utódszervezetei” révén.

Kárpátalja a visszacsatolás után kitüntetett figyelemben részesült a fentiekben említett hatóságok politikai megfigyelői részéről. Ez elsősorban a hatóságok felől megnyilvánuló bizalmatlanság kifejeződése volt a helyi lakosság iránt, melynek okai a régmúltban gyökereztek, amikor a magyar kormányok türelmetlen politikát folytattak velük szemben. Egy másik ok pedig az volt, hogy a terület olyan államtól került Magyarország kötelékébe, amellyel azelőtt 20 évig barátságtalan viszonyban állt. Közre játszott a kommunizmustól való félelem is, ami a Szovjetunió Magyarország határánál való megjelenésével is igazolódni látszott.

A magyar politikával nem szimpatizált a telepes falvak lakóinak meghatározó hányada. Őket a csehszlovák rendszerben a hegyvidéken meglévő túlnépesedés csökkentése végett telepítették a síkvidékre, nem utolsósorban azért, hogy a magyar népesség által lakott viszonylag zárt etnikai tömböt megbontsák. Előtte azonban „kiművelték” őket, nem titkolva előttük áttelepítésük kettős célját. Nem véletlen, hogy sok olyan feljelentés, amely a meglévő politikai rendszert bírálók ellen irányult, a telepes falvakból került ki. Példa erre a következő eset: „Újdávidházán 1939. június 28-án azt a valótlan hírt terjesztette [XY], miszerint ki fognak menni a magyarok is, mert rövid időn belül, 10 nap múlva Moszkva fogja felszabadítani ezt a területet.”¹⁰ A vádat a hatóságok elejtették, de mégis az esetet a köznyugalom megzavarására alkalmasnak tartották. Más, nem telepes falvak, városok esetében is találhatunk példákat az akkori hivatalos terminológiával élve „a magyar nemzet és kormányzó megbecsülése elleni vétkek”-re nézve. Emberek százait fogták perbe azért, mert becsmérően nyilatkoztak a fentiekre nézve olyan közterületen, ahol mások is hallhatták.

További okként megemlíthető, hogy a terület katonai akció során került vissza. Ennek ellenére a hivatalos álláspont szerint az elfoglalt területet nem pacifikálni kellett volna, hanem rávezetni a népet a közös magyar haza hűségére. Valószínűleg a magyar lakosság többségével nem volt ilyen jellegű probléma. Bár a csehszlovák uralom alatt anyagi szempontból jobban éltek, mint a magyar uralom alatt, de lelkileg mégis jobban kötődtek Magyarországhoz. A ruszinság esete már nem ilyen egyszerű. A tanultabb réteg politikailag megosztott volt. A harmincas évek végén már nem volt olyan egyértelmű, hogy a ruszinság nagy többsége kívánta volna a Magyarországhoz való csatlakozást, mint ahogy azt 1919 körül szerette volna. Ennek ellenére 1938-ban, amikor Bródy András az autonóm Kárpátalja kormányfője népszava-

⁹ Dombrády Lóránd: Mi volt a VKF-2? = *História*, 1939, 3. sz. 21.

¹⁰ Державний архів Закарпатської області – Кárpátontúli Területi Állami Levéltár (KTÁL), 1506. fond, 1. leltár, 1. akta, 15. f.

zást szeretett volna kezdeményezni a terület hovatartozása érdekében, úgy tűnt, hogy ekkor még nagy esélye lett volna a Magyarországhoz való csatlakozásnak. Bródy menesztése után az ukrán politikai irányvonalat képviselő Volosin Ágoston kormányának sikerült néhány hónap alatt (novembertől március közepéig) a lakosság egy részét, illetve az értelmiség nagyobb részét a maga pártjára állítani. A tanultabb réteg többsége híve lett az új rendszernek. A csekély létszámú magyarságnak a politika menetébe nem volt beleszólása. A meggyőződéses ukrán érzelmeik közül sokan beálltak a Szics-gárdába, amely a magyar hadsereggel szemben fegyveresen lépett fel. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar hatóságok szemében az ukrán érzelmi aktivisták megfigyelése mindvégig fontos szerepet töltött be. Ne gondoljuk azonban, hogy Kárpátalján csak az ukrán érzelmi fontosabb személyeket, mozgalmakat figyelték meg. Bródy Andrást például már közvetlenül a kárpátaljai bevonulás után elkezdték figyelni. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a magyar kormány politikai törekvései szempontjából benne látta a kárpátaljai politikájának támaszát. Ezért bizonyosságot akart szerezni Bródy megbízhatóságát illetően e kritikus időkben.

A belügyi hatóságok tevékenysége

A megfigyelésekről szóló jelentések több csatornán keresztül érkeztek. A feladatot a rendőrség és csendőrség, vagy a Vezérkari Főnökség kémelhárító részlegei látták el. Kárpátalja a visszafoglalást követően az 1938-ban felállított kassai VIII. csendőrkerülethez került. A csendőrség a katonai közigazgatás során szorosan együttműködött a katonai hatóságokkal. A háború éveiben a csendőrség fokozatosan alárendelődött a hadseregnek. A hadsereg befolyása 1941-re a csendőrségre nézve odáig ment, hogy a magyar–szovjet határon folyó szovjet felderítő tevékenységet a csendőrség nagyobb áldozatvállalásával szerette volna felszámolni, illetve mérsékelni. A Vezérkari Főnökség a Belügyminisztériumtól erélyesen kérte, hogy növelje a csendőrség létszámát a határvidéken. Ez azt eredményezte, hogy a csendőrségnek a hiány pótlására a Honvédelmi Minisztériumtól kellett volna segítséget kérnie.¹¹ Az iratanyag között nem volt nyoma, hogy a csendőrség elutasította volna a kérelmet, viszont a rendőr főkapitánysághoz intézett hasonló jellegű kérést a rendőrség elutasította.

A rendőrség megmaradt a belügyi tárca befolyása alatt, kivéve a revíziós területek katonai közigazgatását. E területeken a rendőri szervek a katonai parancsnokságoknak voltak alárendelve.¹² Rendőrsége csak a városoknak volt, esetünkben Ungvárnak, Beregszásznak és Munkácsnak. Ungvár meg-

¹¹ MOL, K 149, 226. cs., 1. t., 1941/8942.

¹² Hollós i. m. 313.

kapta a törvényhatósági jogú városi rangot, míg a másik kettő megyei jogú várossá lett. Bár a városok kívül estek Kárpátalja területén, Ungvár mégis a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságnak, Munkács pedig a kárpátaljai Beregi Közigazgatási Kirendeltségnek volt a székhelye. E városok a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterének hatáskörébe tartoztak. Ennek ellenére a Kárpátaljával kapcsolatos rendőri jelentések rendre a rendőrség ungvári határvidéki kapitányságára futottak be.

A rendőrség kárpátaljai felépítése a következőképpen nézett ki. A vidéki rendőrség élén a Budapesten székelő vidéki rendőr főkapitányság állt. Ennek volt alárendelve az ungvári határvidéki rendőrkapitányság. Egy fokkal lejjebb az ungvári, beregszászi és munkácsi rendőrkapitányságok következtek. Legalsó szinten pedig a rendőrkirendeltségek voltak, szám szerint hét: az aknaszlatinai, a huszti, a kőrösmezei, az ökörmezei, a szolyvai, a volóci és az uzsoki.

Kezdetben – a jelek szerint – hatásköri viták merültek fel a rendőrség ungvári, munkácsi és beregszászi kapitányságai felett a Belügyminisztérium és a kormányzói biztos között. A hatásköri vitákból végül kompromisszumos megoldás született. A Belügyminisztérium 1939. december 10-én elrendelte, hogy a fenti rendőrkapitányságok és az azok fennhatósága alatt működő rendőrkirendeltségek felett a szolgálati irányítást és felügyeletet a belügyminiszter *közvetlenül* gyakorolja,¹³ ami a terület kitüntetett figyelemben való részesítését támasztja alá (a fenti BM rendeletet személyesen Perényi Zsigmondnak és Siménfalvy Árpád ungi és bereg-ugocsai főispánnak címezték).

Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság és a hadsereg között 1941 nyaratól szorosabbra fűződött a kapcsolat. Magyarország és a Szovjetunió között beállt hadiállapotra hivatkozva a korábbihoz képest nagyobb hangsúlyt kapott a kémelhárítás, valamint a termelés zavartalanságának biztosítása. A Belügyminisztérium 1941. június 30-tól elrendelte, hogy a rendőrhatalóságok vezetői legalább hetente egyszer kapcsolatba lépjenek a Honvédség kémelhárító szerveivel, valamint szorosabb együttműködésre kötelezte a csendőrséget és a rendőrséget.¹⁴ Ennek a feladatnak már korábban megteremtették a technikai hátterét. A rendőrkapitányság kirendeltségeiben kiépítették a telefon-lehallgató hálózatot, valamint mozgó, rádióbemérő állomásokat szereltek fel 1941 áprilisáig.¹⁵

A BM hatásköre alá tartozó KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatal) is végzett megfigyeléseket, főleg a Magyarországon élő külföldi állampolgárok kapcsán. Ez a hivatal volt hivatva ellátni a rendőrség idegenrendészeti feladatkörét, amit a helyszíni kirendeltségei útján gyakorolt. E ki-

¹³ MOL, K 149, 26. dob., 2. t., 1939/15121.

¹⁴ MOL, X 4232, 8919. dob. Mikrofilm. BM res. iratok, 1941/11500.

¹⁵ MOL, K 149, 226. cs., 1. t., 1941/8942.

rendeltségek létrehozására a 180210/1937. BM rendelet kötelezte a KEOKH-ot. Kárpátaljához legközelebb a sátoraljaújhelyi és a nyíregyházai kirendeltség volt. A kárpátaljai ügyekkel főként az utóbbi foglalkozott. Feladatköréhez tartozott az idegen állampolgárok lakhatási engedélyének, ideiglenes tartózkodási engedélyének a kiállítása. A kiutasítási ügyeket is ez a hivatal intézte, mert a Magyarországon élő külföldiek nyilvántartása is itt történt. E nyilvántartás alapján gyűjtötték össze 1941 nyarán mindazon – főleg kárpátaljai illetőségű, magyar állampolgársággal nem rendelkező, galíciai eredetű – zsidókat, akiket Kamenyec Podolszkba deportáltak és akiknek sorsa tragikus véget ért.

Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülése után az idegenrendészet a levéltári adatok szerint – minden más közigazgatási ügygel egyetemben – a katonai hatóságok feladatköréhez került. A KEOKH nyíregyházai kirendeltségének képviselője a helyszínen már csak a katonai hatóságok által végrehajtott kész tényállást jelenthette a feletteseinek. E 1939. április 21-re keltezett jelentésből megtudhatjuk, hogy a katonai hatóságok 5000–5500 külföldi állampolgárt már eltávolítottak erről a területről, 3000 külföldi elutazása pedig már elő volt készítve. Legnagyobb részük cseh- és morva állampolgár,¹⁶ foglalkozásukat tekintve kishivatalnokok, mérnökök, munkások, iparosok, kereskedők voltak. A magasabb rangú hivatalnokok már korábban elhagyták az országot.¹⁷ A jelentés készítője – mint ahogy az a legtöbb esetben tapasztalható – szükségesnek érezte leírni véleményét arról, hogyan lehetne segíteni és mit kellene tennie a magyar kormányzatnak a terület életszínvonalának emelése terén. Kitér arra, hogy az élelmiszerekkel való megfelelő ellátás segítene megoldani a politikai jellegű problémákat is. Az élelmiszerekkel való ellátás szűkössége feltűnően sok jelentésből kitűnik. Ugyanígy visszatérő probléma az ukrán, illetőleg kommunista érzelmű lakossághoz való viszonyulás, az azokkal való bánásmód. A katonai közigazgatás fő feladatai között szerepelt, hogy a fentiek vezetőit (aki nem menekült el) elfogja, illetve felderítse hollétüket. A következő problémakört a zsidóság nagy számában látták. Ez azonban selektív antiszemitizmusként kezelendő. A politikai rendszer számára a gondot inkább az utóbbi két évtizedben, főleg lengyel területről bevándorolt, állampolgárságot nem nyert zsidók okozták.

A KEOKH politikai szempontokat is mérlegelt, amikor meghozta döntéseit. Példaként felhozható erre Viktor Mogiljevics ügye, aki az Autonóm Földműves Szövetség (Bródy-párt) alkalmazottja volt a tárgyalat időszakban. Az ügy előzménye az volt, hogy Bródy András 1940-re lazított a kormányhoz való hűségén, ellenzéki magatartást tanúsított az elmaradt önrendelkezés bevezetésének hiánya miatt. Cserébe a kormány is háttérbe szorította Bródyt. Ennek a folyamatnak volt

¹⁶ Visszatérésük Csehországba azért is volt kíváncsú, mert időközben a Német Birodalom alattvalói lettek.

¹⁷ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/8305.

a tükörképe Mogiljevics ügye. Mogiljevics a *Ruszkaja pravda* volt szerkesztője, akit 1940. május 11-én kiutasítottak Magyarország területéről. Ennek háttérében az állt – hivatalos indok szerint –, hogy állampolgárságát nem tudta igazolni, valamint nagyorosz származású lévén a nagyorosz nyelv szabályai szerint korrigálta a lap cikkeit, tehát – a korabeli nézetek szerint – útjában állt a hazai rutén nyelv fejlődésének. Ezen okok miatt az ungvári rendőrkapitányság határozatban kötelezte őt, hogy 30 napon belül hagyja el az ország területét. Ha Bródynak ekkoriban jó kapcsolatai lettek volna a kormánnyal, előzetesen elintézhette volna az ügyet, amivel még a Miniszterelnökség is foglalkozott, a Belügyminisztérium pedig kikérte a kormányzói biztos véleményét. Végül a KEOKH nem utasította ki Mogiljevicsét. A kiutasítási határozat elleni fellebbezés során kiderült, hogy az illető államtitkokhoz is hozzájuthatott Bródy munkatársaként,¹⁸ hiszen Bródy titkára volt kárpátaljai miniszterelnöksége idején. Egyébként azon indok Mogiljevics ellen, miszerint a nagyorosz nyelv szabályai szerint korrigálta a *Ruszkaja pravda* cikkeit, komolytalannak tűnnek annak fényében, hogy a magyar hatóságok az ukrán irányzattal szemben az orosz törekvésekben támogatást leltek. Ilyen szellemben engedélyezték 1940 őszén a Kárpátorosz Egyetemi Hallgatók Szövetségének alakuló gyűlését, melynek nyelvi irányzata szintén nagyorosz volt.¹⁹

Az Ungvári Kémelhárító Osztály

A Belügyminisztérium és a kormányzói biztos közötti hatásköri vita lezárása feltehetően összefügg Perényi kormányzói biztos azon javaslatával is, miszerint Ungváron hozzanak létre egy kémelhárító kirendeltséget, ami a kormányzói biztos hatáskörébe tartozna. Ezáltal a fenti három város rendőrségének politikai rendészeti osztálya maradna a BM hatáskörében, ugyanakkor a hasonló feladatokat ellátó ungvári kémelhárító központ a kormányzói biztos hatáskörébe kerülne.

A Perényi kormányzói biztos indítványára létesített kémelhárító kirendeltség (hivatalos megnevezése: Ungvári Kémelhárító Osztály) célja az volt, hogy a ruszin szellemi vezetők beszervezésével szemmel tarthassák, leleplezhessék a „megfigyelést igénylő mozgalmakat”.²⁰ A beszervezéshez havi 500 pengőt utaltak ki. A rendszer független volt a csendőrség és rendőrség hasonló természetű szolgálataitól. A feladatkört kizárólag a Kormányzói Biztosság hatáskörébe utalták. Ezt úgy indokolták meg, hogy ez a tevékenység magába foglal olyan dolgokat is, amelyek érintik mind a belügyi, mind a külügyi tárcákat. A beérkező adatokat a Kormányzói Biztosság értékelné ki. Az így szerzett rendészeti vonatkozású információkat a határvidéki rendőrkapitányság kapná meg. A Belügyminisztérium 1939. október 20-án arra uta-

¹⁸ MOL, K 28, 121. cs., 226. t., ME 1940–L–16993.

¹⁹ MOL, K 149, 223. cs., 8. t., 1940/14702.

²⁰ MOL, K 149, 26. dob., 2. t., 1939/15121.

sította a kárpátaljai rendőri és csendőri szerveket, hogy soron kívül tegyenek eleget a Kormányzói Biztosság megkeresésének az ungvári kémelhárító kirendeltség ügyében.²¹ Ugyanakkor kéri a Honvédelmi Minisztériumot is, hogy a Honvédség határmenti kémelhárító szervei szintén segítsék az új kirendeltséget (ténylegesen a hadsereg kémelhárító szervei nem a Honvédelmi Minisztériumnak, hanem a VKF 2.-nek voltak alárendelve). 1941. áprilisára a jelek szerint zökkenőmentessé vált a csendőrség és a kémelhárító osztály együttműködése, amit elősegített a csendőrség létszámának a megemlése, és technikai eszközökkel való ellátása. Mindez – többek között – olyan célzattal történt, hogy szorosabbra fűzzék az Ungvári Kémelhárító Osztállyal való kapcsolatot. A VKF és a kémelhárító osztály együttműködése is sikeresen megvalósult. Egy 1941. augusztus 8-i keltezésű BM leirat szerint – amit a kárpátaljai rendőrhatalóságoknak és a VKF-nek címeztek – azokat a személyeket, akik tiltott határátlépést követtek el, az ungvári kémelhárító központnak kell átadni (korábban ezekkel az ügyekkel a VKF 2. foglalkozott), a VKF pedig jutalmat ajánlott fel azoknak, akik tiltott rádióadók nyomára vezetik a hatóságokat.²²

Egy okirat 1939. október 21.-ről a kárpátaljai nemkívánatos mozgalmak szellemi központjaként Ungvárt, Munkácsot, Husztot és Beregszászt jelöli meg. Ezért, állapítja meg a jelentés szerzője, az államrendészeti (esetünkben politikai jellegű) megfigyeléseket ezekre a helyekre kell koncentrálni.²³ A dokumentum következtetni enged az újonnan létrehozandó kémelhárító központ szervezeti felépítésére is. Minden valószínűség szerint a kémelhárítást a rendőrség szervezetén belül oldották meg. Erre abból következtethetünk, hogy az uzsoki rendőrségi kirendeltségnek ekkoriban (1939. októberre) még nem volt telefonja, és ez a tény az ügy kapcsán akadálya volt annak, hogy a rendőrkirendeltség vezetője tanúk nélkül, diszkrét módon megtehesse jelentését a feljebbvalóinak.²⁴ Ebből valószínűsíthető, hogy a rendőrkirendeltség vezetője és a kémelhárító kirendeltség vezetője egyazon személy volt (ugyanúgy, mint a másik hat rendőrkirendeltség esetében is). Ha ez így volt, akkor a rendőrkirendeltségek fölött álló három rendőrkapitányság (az ungvári, a beregszászi és a munkácsi) keretén belül is megalakult a közép-szintű kémelhárító részleg. Ezek felett pedig az ungvári székhelyű határvidéki rendőrkapitányság állt, magába foglalva a frissen megalakult – korabeli terminológiával élve – K (kémelhárító) központot. Élére a VKF 2. osztályának egyik emberét, Osváth István ezredest nevezték ki.²⁵

²¹ MOL, K 149, 26. dob., 2. t., 1939/15126.

²² MOL, K 149, 226. cs., 1. t., 1941/9249.

²³ MOL, K 149, 26. dob., 2. t., 1939/15141.

²⁴ Uo.

²⁵ Hollós i. m. 313.

A hadsereg által végzett megfigyelések

Kárpátalján a tárgyalt korszakban mindvégig kiemelt szerep jutott a hadseregnek. Már maga a terület is katonai akcióval és nem békés megszállással került Magyarországhoz. Ezért a közigazgatásra berendezkedett katonai hatóságok szigorúbban léptek fel a magyar állam érdekeivel szembenállónak titulált társadalmi, politikai szervezetekkel, valamint személyekkel szemben. Az információszerzésre külön szerv alakult Térképhelyesbítő Igazgatóság néven. E szerv megnevezése levéltári forrásonként változik (térképhelyesbítő szolgálat, osztály, bizottság, csoport, csoportparancsnokság). Hivatalos jelentéseit azonban Térképhelyesbítő Igazgatóság néven küldte. Az elnevezés álcázott jellegűnek tűnik, hiszen ez egy civil szervezetre utal, valójában a személyi állománya a VKF 5. osztálya által szervezett civil ruhás fegyveres testület kötelékébe tartozott. Megalakulása visszavezethető az első bécsi döntést közvetlenül megelőző időszakra és összefügg a Rongyos Gárda toborzásával.

1938. október 5-én alakult meg az úgynevezett „S” (Szigetvári) csoportparancsnokság (a térképhelyesbítők elődje) Vásárosnaményban. Ekkoriban a feladatuk propaganda-tevékenységként volt megadva. Ez a propaganda cél azonban tág mederben mozgott, mert a valós tények alapján megállapítható, hogy a tárgyalt csoportparancsnokság távbeszélő vonalakat rombolt, próbálta megakasztani a cseh vasúti szállításokat, hidakat robbantott, cseh katonai járóroket számolt fel és ezek mellett még röpcédulákat is terjesztett (leginkább talán ez utóbbi felelt meg a propaganda célnak), de a helyi lakosság egyes csoportjait is ellátta fegyverrel.²⁶ Október 13-án Vásárosnaményból Tarpára települt át az „S” csoport maradványa és Héjjas Iván vezetésével újjászervezték a csapatot. Az első bécsi döntés (november 2.) után a zászlóalj, amely már az „*Előd*” nevet viselte, felvonult az újonnan létesült határvonalig Ungvár és a Tisza vonala közé, ahol a – forrás szerint – szintén propaganda központokat létesített (amelyek inkább támaszpontokhoz hasonlítottak). E támaszpontokról élelmiszert, fegyvereket, lőszert csempészttek át a határon, valamint röpcédulákat terjesztettek. A szervezet erre az időre egyenruhát kapott, mert a fedőtevékenysége „*honvéd időjelző szolgálat*”²⁷ megnevezést kapta. További feladatai között szerepelt, hogy felderítse az új határvonal miatt bekövetkezett viszonyokat. A „*propaganda célok*” elérése végett kisebb-nagyobb határincidensekre, helyi jellegű lövöldözésekre is sor került.

A kiépült támaszpontrendszer úgy nézett ki, hogy a három időjárásjelző csoportparancsnokság (Tiszakeresztúr, később Tiszaújlak, Munkácsváralja,

²⁶ Hadtörténeti Intézet Levéltára (HL), VKF, 227. dob., 5. oszt., eln., 80710.

²⁷ Uo.

Radvánc, később Ungvár) alá rendelték 2–2 „időjárásjelző állomást” (Tisza-újhely, Salánk, illetve Dercen, Munkács, illetve Korláthelmec, Radvánc).²⁸

A szervezet újabb „profilváltására” november 19-e után került sor. A kormány részéről ekkor került napirendre Kárpátalja fegyveres elfoglalása. Az „Előd” zászlóalj azt a parancsot kapta, hogy a határ mentén húzódó időjárásjelző állomásokat rendelje alá a támadó Honvédségnek. A támadás elmaradása után az időjárásjelző szolgálat átalakult „térképhelyesbítő szolgálattá”, feltehetően azért, hogy azt a benyomást keltse, mintha a határvonal apróbb kiigazításával foglalkoznának. Az átszervezést december 10-ig végrehajtották.²⁹ Az „Előd” zászlóaljat leszerelték, így a térképhelyesbítő szolgálatnál 158 fő maradt. A szolgálat vezetője Csics György lett. Az újonnan megszervezett szolgálattól kiderült a vezérkari főnök 1939. február 18-i szemléje során – melyről a jelentést elküldték a Külügyminisztériumba is, valószínűleg azzal a céllal, hogy legyen tudomása arról a szervezetről, amely határon túlra is fejt ki tevékenységet –, hogy „az osztagok tevékenységet fejtenek ki propagandisztikus célból. Kivétel nélkül a demarkációs vonalon túl lakó bizalmi emberekkel dolgoznak: csak a parancsnoknál van egy pisztoly. Alakulatai: [...] Tiszaújlak, Feketeardó, Tiszaújhely, Salánk, Munkács, Dercen, Szerednye, Ungvár, Nagygejóc, Nagykapos”.³⁰ Mint láthatjuk e forrásból a szervezet módszerei a korábbiakhoz képest finomultak. A korábbi szabotázs akciókhoz képest már „csak” beépített emberekkel dolgoztak. A határon előforduló fegyveres incidensek feltehetően azért következtek be, mert a hírszerzés következtében tiltott határátlépésekre is sor került. Ezt tetézte még a csehszlovák–magyar viszony feszült volta és a friss határvonalból eredően kisebb területek hovatartozásának bizonytalansága.

1939. január 6-án, a Munkácsra való cseh benyomulás alkalmával a figyelem középpontjába kerültek a térképezők.³¹ A cseh csapatok elleni harcban főleg a helyi rendőrség, csendőrség, valamint a térképezők vettek részt számottevő erővel. A jelentés készítője szerint a térképezők tisztjei szenvedték a legsúlyosabb veszteségeket.³² Kora délután 30 emberük volt Munkácsen és 5-en közülük életüket veszítették.

²⁸ Feltehetően innen ered a térképhelyesbítő csoportparancsnokság elnevezés

²⁹ Ságvári Ágnes állítása, miszerint „a polgári közigazgatás nagy sietséggel létrehozta a központosítás újabb szerveit: a »Térképhelyesbítő Bizottságot«, amely 176 helység »magyarország« elnevezését rögzítette [...]” (Ságvári Ágnes: Holocaust Kárpátalján 1941-ben. = *Múltunk*, 1999, 2. sz. 128.) úgy tűnik, nem állja meg a helyét. Ami a kérdéses községek megnevezését illeti, megállapításukat a miniszterelnökség Marina Gyula akkori kormánybiztos feladatává tette még 1939. áprilisában. (MOL, K 28, 2. cs., 3. t., 1939/16517.)

³⁰ MOL, K 64 KÜM, 83. cs., 33-a. t., 1939/168.

³¹ A közvetlen kiváltó ok feltehetően egy határincidens, vagy a Rongyos Gárda tevékenysége. Ez utóbbit állítja: М. М. Вегеш - В. І. Гиря - І. Ф. Король: *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.)*. Ужгород, УЖДУ, 1998. 101. A határincidensek egyébként is napirenden voltak, és értük mindkét fél felelőssé tehető.

³² HL, VKF, B/226, 1194. Mikrofilm. 215., 224. f.

A térképezőkkel szemben több ízben merültek fel panaszok. Az egyik ilyen panaszról egy 8 nappal a történetek utáni dokumentum ad számot, amely közvetve rávilágít a január 6-i események okaira. Ebben az iratban a VI. hadtestparancsnokság (amely Kárpátaljával szemben állomásozott) a vezérkari főnöknek panaszolja, hogy hiába próbálja visszaszorítani a határincidenseket, a térképezők tevékenysége miatt ez nem sikerül. A VI. hadtestparancsnokság utasításait a térképezők nem hajtják végre, ezáltal a határsértések beszüntetésére kiadott parancsok betarthatatlannak válnak. Ezért a Vezérkari Főnökségnek javasolja, hogy rendeljék vissza a térképhelyesbítőket.³³ Ellenkező esetben olyan helyzet állna elő, hogy a határsértésre adott cseh válasza a Honvédség nem tudna megfelelően reagálni katonai létszámhiány miatt. Ennek oka abban kereshető, hogy a hadtestekhez beosztott hírszerző, kémelhárító csoportok gyakorlatilag nem voltak alárendelve a hadtestparancsnokságnak, annak utasításait sokszor figyelmen kívül hagyták. Az első bécsi döntés utáni katonai közigazgatás során többször is előfordultak hasonló „engedetlenségek” a nemzetvédelmi tevékenységgel foglalkozó tisztek részéről.³⁴ Már ekkor felmerült, hogy szabályozzák tevékenységüket. A fentiekből leszűrhető, hogy a katonai hadtestparancsnokság hiába próbált kényszeríteni a határsértések visszaszorítására, a térképhelyesbítők miatt ez nem mindig sikerült. A határsértések pedig kiprovokálhatták az újabb cseh támadást, amire nem volt felkészülve a Honvédség, mint ahogy nem volt felkészülve január 6-án sem.

Továbbá a térképhelyesbítők munkakörének részét képezte a terület politikai megfigyelése is, ami kiterjedt a határon túli területre. Ezt beépített emberekkel keresztül végezték. Tudtak arról is, hogy Kárpátalja vissza nem csatolt részén csehellenes ruszin szabadcsapat szerveződik, valamint ismerték a vezető nevét és csapatának létszámát is.³⁵ Kárpátalja visszacsatolt részén végzett megfigyelések elsősorban a terület politikai közhangulatára, ruszin nemzetiségű politikusaikra vonatkozott. Így került a figyelem homlokterébe 1939. március 6-án Demkó Mihály, későbbi kárpátaljai országgyűlési képviselő, akinek lengyel kapcsolatai érdekelték a térképezőket. Demkó ugyanis lengyel segítséggel (az ungvári lengyel konzulátus közreműködésével) próbált légiót szervezni Kárpátalja „felszabadítása” érdekében, azon oknál fogva, hogy Magyarország nem tesz semmit az ügy érdekében.³⁶ Mindez ellentétnek minősült a magyar érdekekkel, ezért a lengyel alkonzul által beállított szervezők közül néhányat a térképesek ügynökei készek voltak megvesztegetni a szervezőtevékenység megghiúsítása érdekében. Előfordult

³³ HL, VKF, B/226, 1205. Mikrofilm. 142. f.

³⁴ Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 123.

³⁵ HL, VKF, B/226, 1204. Mikrofilm. 131. f.

³⁶ MOL, K 28, 45. cs., 98. t., ME 1939/401.

olyan eset is, amikor az egyik helyi (gödényházi), a Szics-gárda szervezésével megbízott illetékessel tartották fenn a kapcsolatot a térképezők.³⁷

Kárpátalja visszafoglalása után a térképhelyesbítők tovább folytatták tevékenységüket, holott megszűnt az az ok, ami miatt „propaganda” tevékenységet kellett végezniük. Jelentéseik továbbra is befutottak, amelyeket a Vezérkari Főnökség továbbított (mivel a Térképhelyesbítő Igazgatóság a VKF 5. osztálya alá tartozott) többek között a Miniszterelnökségre, a Külügyminisztériumba. A Miniszterelnökség II. ügyosztálya külön megkérte a Vezérkart, hogy tájékoztassa az osztályt a frissen visszaszerzett terület lakosságának a hangulatáról: milyenek a gazdasági, kereseti, élelmezési viszonyok, hogyan működnek a nagyobb üzemek stb.³⁸ Feladatukról a jelek szerint nem redukálódott csak a politikai hírszerzésre. A visszafoglalást követő napokban született, március 22-i keltezésű jelentés szerint: „A Térképhelyesbítő csoport működését a lakosság nem jó szemmel nézi. Nem tudják megérteni, hogy a katonaság, csendőrség, rendőrség mellett hogy működhetik még egy civilruhás intézmény, amelyik nyomoz, letartóztat, véresre ver besúgás alapján embereket. A besúgás [...] nagyon elburjánzott, akinek ellensége van, azt feltétlen beárulják a térképezőknek. A besúgás elég néhány napi letartóztatáshoz [...] Célszerű volna tevékenységét beszüntetni, annál is inkább, mert vezetőik tisztí rendfokozati címeikkel szólítatják magukat”³⁹ – a civil ruha ellenére. Mindezekből leszűrhető, hogy a térképezők kvázi a politikai rendőrség szerepét öltötték magukra, azok után kutatva, akik kompromittálták magukat az ukrán rezsim alatt. A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentéseivel nem találkozunk a kárpátaljai katonai közigazgatás megszűnte után. Valószínű, hogy beolvadt más vezérkari alakulatokba, de az is lehetséges, hogy felszámolták. E kérdést további kutatásoknak kell tisztáznia.

A Vezérkari Főnökség szerepe Kárpátalján nem merült ki a térképhelyesbítők megszervezésével. A VKF lényeges biztonsági kérdésnek tartotta, hogy Kárpátalját megfelelő módon és ütemben töltsék fel magyar katonasággal. Ez a MÁV-ot olyan feladat elé állította, amivel nehezen tudott megbirkózni. A hadsereg számításai szerint, országos szinten mintegy 8.000 fős létszámhiánya volt a MÁV-nak.⁴⁰ Kárpátalja szempontjából ez azért volt fontos, hogy a probléma orvoslása után az 1940. évi „K”, azaz kémelhárító előmunkálatokat el tudják végezni, ami arra szolgált, hogy megóvja a honvédségi beruházásokat, valamint az ország biztonságát növelni szándékozó intézkedéseket a különféle hírszerzőktől. A VKF 1940. szeptember 12-én kérte a Belügyminisztériumot, hogy utasítsa a csendőri és rendőri szerveit a munkálatok támogatására oly módon, hogy a kérdéses ún. erődítési területeken és az erődítési kirendeltségek központjaiban (Csap, Perecseny, Szolyva,

³⁷ Uo.

³⁸ HL, VKF, B/231, 1520. Mikrofilm. 668. f.

³⁹ HL, VKF, B/227, 1250. Mikrofilm. 125. f.

⁴⁰ HL, VKF, B/226, 1191. Mikrofilm. „MÁV személyzeti létszám emelése”.

Ökörmező, Alsósztávér, Huszt) fokozottan figyeljenek oda a kémgyanús esetekre.⁴¹ Ez természetesen együtt járt az idegenrendészet fokozottabb ellenőrzésével, az idegenek letelepedésének korlátozásával, fényképezési tilalom bevezetésével, iparendélyek kiadásának szigorításával, az utak, vasutak szigorúbb ellenőrzésével stb. a kérdéses területeken. Akit pedig elfogtak, azt egyből a hadsereg kémelhárító szervei elé állították (VKF 2.). A vasúti és a postai alkalmazottak megbízhatóságára, a rendszerhez fűződő lojalitásokra különösen nagy hangsúlyt fektettek. Ezért próbálta a Honvédelmi Minisztérium áthelyeztetni 1940. júniusában az ukrán érzelműeknek titulált vasutasokat és postai alkalmazottakat az ország belsőbb területeire. Ebben közrejátszott az a tény is, hogy a különféle jelentések szerint erősödőben volt a Kárpátalja felé irányuló ukrán propaganda intenzitása. Az utasítások esetleges elszabotálásának a lehetőségét szerette volna elkerülni a minisztérium. A HM indítványt követően meg is kezdték a fenti alkalmazottak áthelyezését.⁴²

Internálták azokat a személyeket, akik a terület visszafoglalása előtti időszakban kommunista vagy kommunistagyanús tevékenységet folytattak. A rendőrség és csendőrség által követett gyakorlat alapján leszűrhető, hogy általában azok jutottak erre a sorsra, akik aktív résztvevői voltak a cseh korszak alatti kommunista mozgalomnak. Azokat, akik passzív tagok voltak, vagy már évek óta nem politizáltak, a rendőrség vagy a csendőrség figyelte meg. 1941-re azonban itt is szigorítást fedezhetünk fel, egyértelműen a hadsereg, de azon belül is a VKF 2/D. (defenzív) alosztálya részéről. Jól mutatja ezt egy 1941. május 21-én keletkezett okirat. Az érintett rendőrhatalóság nem hajtotta végre az internálást, hanem csak rendőrfelügyelet alá helyezte a gyanús tevékenységgel megvádolt személyeket. E személyek fellebbeztek az internálás ellen, amely időtartam alatt szabad lábon mozoghattak. A VKF 2/D. szerint a rendőrfelügyelet ellenére a fenti személyek akár államellenesnek minősülő tevékenységet is kifejtettek.⁴³ Ezek a személyek feltehetően kommunistagyanúsak lehettek, hiszen még a német–szovjet háború előtt vagyunk, amikor aktívabb volt a kommunista propaganda. A szovjet hírszerzés embereivel szemben a kémelhárító hatóságok minden eszközzel megpróbálták fellépni. Ha kellett, a VKF 2. nyomást gyakorolt a Belügyminisztérium illetékes osztályaira, amikor olyan tisztviselők kerültek hivatalok élére, akiknek – korabeli megfogalmazással élve – államhűség szempontjából kétes volt az előéletük. Így történt ez a VKF 2/D. leiratában, amit a BM VII. res. osztályához intézett, s amelyben a tiszaujlaki főjegyző és főszolgabí-

⁴¹ MOL, K 149, 214. cs., 1. t., 1940/13869.

⁴² MOL, X 4526, 10504. dob. Mikrofilm. ME 1941–I–15061.

⁴³ MOL, X 4232, 8919. dob. Mikrofilm. BM res. iratok, 1941/10005.

ró leváltását követelte 1940 novemberében.⁴⁴ Ez az eset tanúsítja, hogyan próbált befolyást gyakorolni a hadsereg a civil adminisztrációra.

A lengyel menekültekkel kapcsolatos megfigyelések

A német–lengyel, majd a szovjet–lengyel háború szintén okot szolgáltatott a hadseregnek bizonyos szigorítások bevezetésére. Nemzetbiztonsági szempontból egyelőre a több ezres lengyel menekültáradat okozott gondot a katonai kémelhárító szervezetnek. Mindez abból eredt, hogy – legalábbis az első napokban – a magyar hatóságok nem tudták kezelni a határt nagyszámban átlépő katonai csoportokat és civil menekülteket. A honvéd Vezérkar egy szeptember 7-én (tehát majd egy héttel a szeptember 1-jei német támadás után) kelt rendelete szerint számolt ugyan a határt átlépő menekültekkel, valamint azok elhelyezésével,⁴⁵ de mint látni fogjuk, gyakorlati lépések ez ügyben nem történtek. Az eseményekről szóló helyszíni jelentéseket a rendőrszervek napi rendszerességgel felküldték a Belügyminisztériumba. Ezzel az események pontos megvilágításba kerülnek.

Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság jelentése szerint a katonai állományú menekültek ügyeit a területileg illetékes katonai hatóságok végezték, a civilekkel azonban a kezdet kezdetén nem volt kinek foglalkoznia.⁴⁶ Velük elvben a határszélen fekvő polgári hatóságoknak kellett volna törődniük. Csak szeptember 22-re sikerült a beözönlő lengyelek elé egy kordont létrehozni a kassai csendőrkerületnek a Szamos–Tisza–Csap–Nagykapos vonal mentén.⁴⁷ A rendőrség hatékonyabbá tétele végett a BM szeptember 21-én elrendelte, hogy az ungvári, beregszászi és munkácsi rendőrkapitányságok egy-egy politikai előadót jelöljenek ki, akik a szorosabb összeköttetést és az információ gyorsabb áramlását voltak hivatva biztosítani a központ (az ungvári határvidéki rendőrkapitányság) felé.⁴⁸

Az első menekültek már a szovjet támadás másnapján, szeptember 18-án átjöttek Magyarország területére. Egyidejűleg érkeztek a terület mindhárom közlekedési szempontból fontos hágóján keresztül – az Uzsoki hágón keresztül Uzsokra, a Vereckei-hágón keresztül Volóóra és a Tatár-hágón keresztül Kőrösmezőre –, mely települések csak az első állomást jelentették. Számuk már az első napon több ezerre volt tehető. Egyedül Kőrösmező állomására 850–900 polgári személy és mintegy 3000 katona jött át három szerelvényvel és négy mozdonnyal. A polgári menekültek mintegy 300 személygépkocsival

⁴⁴ MOL, K 149, 214. cs., 1. t., 1940/15917.

⁴⁵ MOL, K 149, 204. cs., 2. t., 1939/14034.

⁴⁶ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/13966.

⁴⁷ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/14107.

⁴⁸ MOL, K 149, 204. cs., 2. t., 1939/15122.

lépték át a határt.⁴⁹ A Volócra került menekültek száma kisebb volt, mint a Kőrösmezőre érkezetteké. A katonák számát a jelentés készítője nem tudta megállapítani, de őket a szolvyai katonai parancsnokság fegyverezte le. (A katonák legtöbb esetben felfegyverezve léptek magyar területre.) Az ide érkező polgári személyek többsége a lawocnei, illetve a stryji lengyel határátkelők vasúti, postai, közigazgatási alkalmazottai közül kerültek ki.

Uzsokra az első napon egy egész dandár futott be, de rövidesen számítottak egy másikra is. Várható volt ugyanerre az állomásra sebesültek érkezése is. A következő napon, szeptember 19-én folytatódott a lengyel menekültáradat. Kőrösmezőn például egy egész tüzérezred lépte át a határt teljes fegyverzetben, tankokkal. Ezek lefegyverzését Rahón hajtották végre. Ugyanide érkezett még mintegy 200 felfegyverezett lengyel rendőr is, akiket a kőrösmezei rendőrkirendeltség fegyverzett le. Rahón egyébként a vasúti szerelvények nagy száma a vasúti közlekedés megbénulásával fenyegetett. A rahói pályaudvar vágányai annyira megteltek szerelvényekkel, hogy már a második napon három lengyel szerelvénynek kellett a nyílt pályán vesztelnie Rahó és Tiszaborkút között.⁵⁰

A menekülőknak nem sok idejük volt, hogy biztonságosan átérjenek a határon. 21-én a német csapatok Beszkid községnél elérték a magyar határt. Küldöttségük kézfogással üdvözölte a magyar határőröket. Kőrösmezővel átellenben pedig az oroszok jelentek meg Vorohta községnél, 6 km-re a határtól.⁵¹ Ők tartózkodóban viselkedtek a németeknél. A német–magyar–szovjet hármashatár az Uzsoki hágónál húzódott. A szovjet határszakasz mintegy 200 km-en érintette Magyarország határát, a német 35–40 km-en. Addig, amíg a támadók meg nem szállták teljes hosszában a határt, addig adódtak olyan határincidensek, amelyekbe a magyar határőrök is belekeveredtek. Ennek oka az volt, hogy a lengyel határőrizeti szervek elhagyták állomásaikat. Nagyobb részük Magyarországra távozott. A Volóc–lawocnei alagút túlsó végét is őrizetlenül hagyták. Ennek felügyeletét a magyar határőrizeti szervek vették át,⁵² amíg azt az új államhatalom át nem vette tőlük. A 25 főt számláló őrséget azonban lefegyverezte egy ukrán fegyveresekből álló szabadcsapat, ami a lengyel központi hatalom összeomlása után szerveződött meg. Néhány magyar határőrvadászt magukkal is hurcoltak. Szabadon engedésük érdekében az orosz katonai parancsnokság járt közbe.

Szeptember 11-én az uzsoki rendőrkirendeltséget a határ túloldaláról kereste fel a lengyel határőrség parancsnoka, kérve a kirendeltséget, hogy amíg az új őrség meg nem érkezik, a magyarok vegyék át tőlük a határ túlsó oldalának az őrizetét is, mert ők a határt elhagyják. Ez meg is történt. Megemlíten-

⁴⁹ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/13966.

⁵⁰ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/13967.

⁵¹ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/10826.

⁵² MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/14273.

dó a lengyel Sianki pályaudvaron lévő magyar szerelvény esete is, amelyet lefoglalt egy lengyel határőrparancsnok és igénybe vette azt a százada részére, megígérve, hogy a szerelvényt visszaszolgáltatja.⁵³ A szerelvény még aznap délután visszakerült Magyarországra.

Az oroszok a határsértők elfogására mindig kínosan figyeltek, még akkor is, amikor a határátlépés bizonyos esetekben bevett szokássá vált, főleg a vasúton dolgozók egyes csoportjai számára. A volóci vasúti vonal egy meghatározott vágányáról csak úgy lehetett átjutni a másikra, ha a szerelvény néhány méterrel ugyan, de áttolattott a volt lengyel területre. Ennek az volt az oka, hogy a vasúti váltó közel feküdt a határhoz. A határ ilyen módon való átlépése megszokott jelenség volt akkoriban. Azonban az új körülmények folytán a szovjetek nem voltak tekintettel erre. Az első áthajtó mozdonyt elfogták a rajta lévőekkel együtt. A tárgyalás végett utánuk induló volóci állomásfőnököt szintűgy elfogták. Egy teljes napig tartott, amíg rendeződött az ügy.

A környéken a menekültek felvásároltak minden élelmiszert, úgyhogy a később jövőknek már nem maradt élelem. Második nap a helyzet még súlyosabbá vált. A hatóságok a határ mentén gyűjtőtáborokat állítottak fel, ami valószínűleg enyhítette az élelmiszerhiányt. Az ország különböző területeire eljutókat pedig megpróbálták összegyűjteni, hogy a szerke az országban elhelyezkedő internálótáborokba zárják őket.⁵⁴

A fegyveres lengyel katonák megjelenése Kárpátalján magával vonta, hogy a helyi lakosság élelem vagy pénz ellenében a lengyelektől fegyvereket szerzett be. Miután a hatóságok ezt felfedezték, az első lengyel menekültek megérkezése után nem egész két héttel már házkutatásokat tartottak a helyi lakosság körében. Az elkobzott fegyverek mennyisége számottevő volt. Az ellenőrök 151 lőfegyvert találtak 9879 lőszerrel, valamint 183 szálfegyvert (hidegfegyvert) találtak. Ezek mellett 4 gépkocsi és 9 motorkerékpár is előkerült.⁵⁵ Ismerve a terület motorizáltságát, e járművek igencsak emelték a hegyvidék ilyen jellegű statisztikai mutatóit. Tehát nem volt alaptalan a VKF-nek azon intézkedése, hogy a határ mentén gyűjtőtáborokat állított fel. Viszont sok lengyel kikerülte ezeket a pontokat és érvényes okmányok nélkül bolyongtak az ország területén. Emiatt a VKF szeptember 27-én kérte a Belügyminisztériumot, hogy a felkutatott lengyeleket internálás végett adja át a katonai hatóságok kémelhárító osztályainak.⁵⁶

A lengyel menekültprobléma a VKF számára 1940 során sem szűnt meg. Az állambiztonsági és nemzetbiztonsági szempontokból aggályosnak tartott lengyel menekülttáborok őrzésének a szigorítását várta el a Belügyminiszté-

⁵³ MOL, K 149, 22. dob., 2. t., 1939/5542.

⁵⁴ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/14421.

⁵⁵ MOL, K 149, 27. dob., 2. t., 1939/14585.

⁵⁶ Uo.

riumtól 1940. júniusától, valamint azon táborok áthelyezését, amelyek közel estek a főbb közlekedési csomópontokhoz vagy ipartelekhez.⁵⁷

A megfigyelték

A korszakban mindvégig megfigyelhető, hogy a rendszert nem támogató, vagy ellenzéki csoportokat – legyen az politikai vagy civil jellegű – a hatalom általában megfigyelés alatt tartotta. Ez vonatkozott az anyaország területére, de nagyobb mértékben a frissen visszaszerzett országrészekre. Nemkívánatos személyeknek minősültek a „kommunista agitátorok, volt hírszerzők, szicsgárdisták, besúgók”.⁵⁸ A Bereg és Ugocsa főispánjától származó, a Belügyminisztériumhoz címzett, 1939. januárjában keltezett jelentésből kiderül, hogy a fentiek közül azokat, akik az ország területén élnek, megfigyelés alatt tartják. A Németországban 1939 nyarától dolgozó, Királymezőről származó 141 vendégmunkás nem számított „nemkívánatos személynek”, de levelezésük megfigyelés alatt állt a csendőrség részéről.⁵⁹ A jelentés külön kiemeli, hogy a kint lévő vendégmunkások leveleiket „Königsfeld”-re küldik, településük német megnevezése alapján.

Az iratok között találunk köztisztviselőktől származó jelentéseket is. Ilyen, pl. a katonai közigazgatás ilosvai járási miniszteri megbízottjának, az akkori ungvári főispánnak (Korláth Endre) tett jelentései,⁶⁰ vagy Siménfalvy Árpád Ung, valamint Bereg és Ugocsa egyesített vármegyék főispánjának havi összesítő nemzetiségi-politikai jelentései a rá bízott területek közhangulatáról. Ezt az alapján tette Siménfalvy, hogy a központi kormányzat a helyi végrehajtó hatalmat az úgynevezett kihelyezett szakigazgatási szervein keresztül gyakorolta.⁶¹ Ezek közé tartoztak a helyi önkormányzatok is. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a helyi közigazgatási vezetők is kivették részüket a jelentések írásából a kormány felé. Siménfalvy főispán a havi összesítő jelentéseket a Miniszterelnökségre küldte. E jelentések tájékoztatást nyújtanak arra nézve, hogy melyek voltak azok a társadalmi folyamatok, amelyek foglalkoztatták az akkori kormányzatot a nemzetiségekkel kapcsolatosan. A főispán a visszafoglalás után havi rendszerességgel elküldte a beszámolóit. Ugyanez volt igaz az Ung vármegyei beszámolókra is, hiszen mindkét vármegyének egyazon személy volt a főispánja. Feltehetően a kárpátaljai közigazgatási kirendeltségek is így jártak el a kormányzói biztos felé. Valószínűleg az erre vonatkozó iratokat a kárpátaljai levéltár őrzi. Összehasonlítva az ungi, illetve a Bereg és Ugocsa vármegyéből származó

⁵⁷ MOL, K 149, 214. cs., 1. t., 1940/10493.

⁵⁸ MOL, K 149, 2. t., I. rész, 157. f.

⁵⁹ MOL, K 149, 2. t., I. rész, 136. f.

⁶⁰ KTÁL, 47. fond, 1. leltár, 49. akta, 1. f.

⁶¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999. 230.

jelentéseket, kiderül, hogy az utóbbiakban sokkal több jelentenivaló esemény történt. E két vármegye nem tartozott a kormányzói biztossághoz, mégis itt találhatók azok a városok, amelyek a Kárpátalján élő nemzetiségek kulturális központjai voltak.

Ung vármegyében és Ungvár városában – Siménfalvy jelentései szerint, amelyeket 1939 végétől 1940 végéig havi rendszerességgel felküldött – nemzeti-politikai szempontból említésre méltó dolog nem történt. Ezért a főispán kérelemmel fordult a Miniszterelnökséghez 1940. októberében arra vonatkozóan, hogy beszüntesse a jelentések küldését.⁶²

Azok a jelentések viszont, amelyeket már Bereg és Ugocsa főispánjaként küldött, tartalmukat tekintve sokkal mozgalmasabbak voltak. Olyan eseményeket tartalmaznak, amelyek más hírszerző csoportok (rendőrség, csendőrség megfelelő osztályai) jelentéseiben is visszaköszönnek. A konkrét esetek természetesen legtöbbször különböznek, de azokat bele lehet illeszteni egy-egy nagyobb folyamatba. Siménfalvy 1939. októberére szóló jelentésében szó esik pl. egy fűrésztelep munkásai között terjedő kommunista propagandáról.⁶³ Ez nem számított egyedi esetnek. A visszafoglalás után napirenden voltak a különféle politikai jelentések oldalain a kommunista érzelmű, szovjetbarát személyekről szóló hírek. További hírei között szerepel, hogy bizonyos területeken lázító rölapokat szórtak szét, beszámolt arról, mekkora mértéket öltött a Szovjetunióba való szökések száma. A szökések és a rölapok terjesztése állandó problémát jelentettek az akkori nyomozóhatóságoknak. Az ilyen jellegű hírek a magyar–szovjet határ létrejötte után mindennaposnak számítottak. Ehhez párosult még a Munkács-vidéki németajkú lakosságról szóló hangulat-, illetőleg politikai jellegű jelentés, szintén Siménfalvy tolmácsolásában 1940. áprilisára vonatkozóan.⁶⁴ A német nemzetiségű lakosságot meglehetősen nagy érdeklődéssel figyelték a hatóságok annak ellenére, hogy számarányuk meglehetősen csekély volt.⁶⁵ Siménfalvy 1939. szeptemberében megnyugvással továbbította azt a hírt, miszerint sok Munkács-környéki német kőműves talált munkát a környező laktanyaépítéseknel. Politikai szempontból leginkább a Volksbund térnyerése, valamint 1941–42 során az SS toborzása érdekelte a Miniszterelnökséget. Ugyanakkor Marina Gyulát, a kormányzói biztosság közoktatásügyi osztályának vezetőjét is megkérte a Miniszterelnökség, hogy naprakész információkkal szolgáljon a német oktatási nyelvű iskolák tanítói létszámáról,

⁶² MOL, K 28, 45. cs., 97. t., ME 1940–H–15533.

⁶³ MOL, X 4232, 8919. dob., Mikrofilm. ME 1939–G–19707.

⁶⁴ MOL, X 4232, 8919. dob., Mikrofilm. ME 1940–H–15208.

⁶⁵ Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Podkarpatszka Rusz tartományra vonatkozóan 1,9%-ot – 13.804 főt – tett ki. (*Néhány statisztikai adat Kárpátalja viszonyairól.* Kassa, Kassai Kereskedelmi és Iparkamara, 1939. 3.)

a használatban lévő tankönyvekről. Marina 1939. szeptembere során személyesen látogatta végig a német tanítási nyelvű iskolákat.⁶⁶

A katonai közigazgatás időszakában, valamint az azt közvetlenül követő periódusban a politikai témájú jelentések mozgalmasságot tükröznek. A különféle politikai csoportosulások reményteljesen igyekeztek megalkotni a követeléseiket. A rendőrség jóvoltából mindhárom nyelvi irányzat fellépéséről tudomásunk van. A helyi ruszin irányvonalat képviselő szervezetek mozgolódására jó példa Firczák László Bródy-párti politikus felhívása. 1939. június 22-én, tehát még a katonai közigazgatás alatt, felszólított minden „*bizalmi egyént*”, hogy a településeiken alakítsanak 8 tagú vezetőségi tanácsot, amely a községek vezetését bármikor átveheti. A másik cél pedig az lett volna, hogy minden község élén autonomista párti (tehát Bródy-párti) bíró álljon. A katonai közigazgatás megszűntével az Orosz Nemzeti Tanácsoknak azonnal át kellett volna venniük a hatalmat a településeken.⁶⁷ A hatalomátvétel természetesen elmaradt. Ez a kizárólagosságra való törekvés a Bródy-féle párt részéről előrevetíti Bródy András azon későbbi nyilatkozatát, amely szerint a helyi ruszinok képviselőjére csak az ő pártja hivatott.⁶⁸

Tudunk olyan esetről is, amikor a visszafoglalt Kárpátaljáról érkeztek fiatalok Bródy Andrásához Ungvárra. Helyben nem politizálhattak, ezért a kárpátaljai, magukat (nagy)oroszoknak valló ifjúsági szervezetek küldöttséget menesztettek Bródyhoz, hogy átadják követeléseiket memorandum formájában a terület autonómiájával kapcsolatban. Követelik többek között, hogy vezessék be a nagyorosz nyelvet a közhivatalokba, tudjanak érintkezésbe lépni a többi orosz emigránssal, újítsák fel az orosz szervezeteket, a pravoszláv papoknak is legyen annyi joguk, mint a római vagy görög katolikus papoknak. A végén még azt is hozzáteszik, hogy az autonómia-követelésből nem szabad engedni, inkább akkor az ellenzékbe való vonulást tanácsos.⁶⁹ Az ifjúsági szervezetet az hozta lázba, hogy ekkor már javában folyt Kárpátalja jövőbeni státuszáról, autonómiájáról szóló nyilvános és zártkörű vitasorozat mind a kormány, mind a sajtó berkein belül. Annak vagyunk tanúi, hogy a frissen visszaszerzett terület politikai feszültségét Kárpátalja azon része vezeti le, amely még az első bécsi döntéssel került vissza Magyarországhoz. A dolog érdekessége, hogy nem a nyíltan nagyorosz irányvonalat képviselő Fenczik István országgyűlési képviselő vezette Nemzeti Autonomista Pártot, hanem a helyi irányzatot képviselő (bár több esetben ez nem mindig egyértelmű) Bródyt tisztelték meg ezzel a látogatással.

A minél nagyobb támogatottság elérésére törekvő Bródy nem hagyhatta figyelmen kívül az ukrán irányvonalat képviselők érzéseit sem, bár körükben

⁶⁶ MOL, K 28, 45. cs., 98. t., ME, 1939/18837.

⁶⁷ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939/7834.

⁶⁸ Bródy András a magyaroroszok vezére nyilatkozott Az Estnek. = *Az Est*, 1939. július 12.

⁶⁹ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939/7834.

Bródy nem volt népszerű, de „*jobb híján*” támogatták autonómia-törekvéseit. Az 1939. novemberi memorandumuk szerint, amit a rendőrség közölt a Belügyminisztériummal, fátyol borítandó a múlt bűneire, mindenki tegyen hűség-eskü. Aki ezután vét a magyar haza ellen, azt lehessen csak kérdőre vonni. Sértette őket az is, hogy sok agilis ember szívesen vállalna munkát, de állandóan felemlegetik nekik a múltjukat.⁷⁰

A katonai közigazgatás alatt semmiféle szervezet nem fejthetett ki politikai tevékenységet Kárpátalja frissen visszakerült részén. Jelentéktelen földalatti szervezkedések azonban folytak, amelyekről a magyar hatóságok általában tudomást szereztek. Említésre méltó a huszti német konzul által megindított szervezkedés, amely az elbocsátott ukránérzelmű tanítókat, tisztviselőket próbálta megnyerni. A szervezkedést nyílttá tették volna a katonai közigazgatás megszűntével. A mozgalom valószínűleg nem tudott kibontakozni, mert utána nem hallunk felőle semmit. Az illegális kommunista mozgalomról is volt tudomása a hatóságoknak. Vezetője egy bizonyos Petrusz nevezetű író volt. A szervezetnek mintegy 200 tagja lehetett – ami főleg ekkor túlzott számnak tűnhet – Munkács és Szolyva központtal. Esetünkben nem is az a lényeg, hogy hány aktivistát számlált a megfigyelt szervezet, hanem az, hogy a hatóságok tudtak a létezéséről. Azok részére, akik Szlovákiába menekültek, átmeneti otthonokat rendezett be és segítette őket abban, hogy kijussanak Németországba. Egy másik részük a Cseh Protektorátusban nyert elhelyezést. A Bécsbe kerültek számára még egyesületet is létrehoztak.⁷¹ Bécs a Kárpátaljáról elmenekültek egyik központjává vált, ahonnan még ukrán nyelvű rádióadásokat is közvetítettek. Ugyanez volt a helyzet a szlovákiai Eperjessel is. E rádióadások nemkívánatosak voltak a hatóságok szemében. A magyar–szovjet határ létrejöttével a kommunista propaganda is megindult Kárpátalja irányába, amely ugyan nem volt jelentős, de mégis létezett. Rádióadásokban és röpcédulák terjesztésében nyilvánult meg. Az ukrán nyelvű rádióadást Kijevből sugározták, a propagandát pedig Lembergől (Lviv) szervezték.⁷² A beszédek egy Beregszászból származó egyén, a helyi volt kommunista pártszervezet néhai vezetője tartotta. Egyes röpcédulákat biztosan a határon túlról hozták be, mert a szövegük helyesírása az új, szovjet szabályokon alapult.⁷³ Az ellenpropaganda beindításáról 1940. július 10-én Perényi kormányzói biztos tett javaslatot. A javaslat lényege az volt, hogy a ruszin népet hitelesen kell tájékoztatni arról, hogy mit tesz érte a magyar kormányzat. Ezt nehéz volt elérni, mert a hegyvidéki lakosság java része nem hallgatott rádiót, de még újságot sem olvasott. Az eredményesebb tájékoztatás érdekében – aminek ellensúlyoznia kellett a nyugatról érkező uk-

⁷⁰ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 108. f.

⁷¹ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939/7834.

⁷² MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 111. f.

⁷³ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 112. f.

rán és a keletről érkező szovjet propagandát – a kormányzói biztos magára vállalta a tájékoztatás feladatát. A magyar rádió közvetített ugyan ruszin nyelvű propaganda műsort, de az nem fejtette ki a kellő hatást, mert a ruszin nép tömegeinek nem volt rádiója, a tanultabb és ezáltal gazdagabb rádióval rendelkező réteg pedig ukrán érzelmű volt. A tájékoztatás fejében a kormányzói biztosnak havi 3500 pengőt utalt a kormányzat 1940. július 1-jétől.⁷⁴ Azt, hogy milyen eredményt értek el az összeg felhasználásával, nem lehet megtudni, mert erről nem kellett elszámolnia Perényinek. Kozma Miklós később kierőszakolta a kormánytól, hogy ezt az összeget emeljék fel 20.000 pengőre, amit halála után is, 1944. januárjáig utaltak, bár más jogcímen.

A Szovjetunió mindvégig, amiig határos volt Magyarországgal, gondot okozott a hatóságoknak. Egyrészt a kommunizmus eszméjének kárpátaljai felerősödése, másrészt a magyarányú szökések miatt. Ezen időszak alatt (1939. októberétől 1941. júniusáig) napirenden voltak az illegális határátlépések a Szovjetunió felé. Az átszököttek sorsáról ellentmondó hírek érkeztek. Sokukat visszatoloncolták, voltak olyanok, akiket gyűjtőtáborba zártak, majd leromlott állapotban a szovjetek áttették őket a határon. Egyeseket azonban ideológiai szempontból kiképezték, és mint agitátorokat vagy hírszerzőket küldték vissza őket. A magyar hatóságok szemében ők jelentették a legfőbb veszélyt. Ez a fajta problémakör 1941. júniusától veszít jelentőségéből. A nagyorosz propaganda is megszűnőben volt.

A németek részéről felmerült az a gondolat, hogy megszervezzék az elfoglalt Ukrajna közigazgatását. Ennek érdekében toborzótevékenységet végeztek a közigazgatási apparátus felállításához. A németek Kárpátaljára is kiterjesztették a toborzást. Megbízottjuk Tulek Mihály volt, aki még a benyomuló Honvédség előtt menekült Szlovákiába. Személyét és tevékenységét az ungvári kémelhárító osztály, és ezáltal a határvidéki rendőrkapitányság jól ismerte.⁷⁵ A magyar hatóságok nem akadályozták Tulek tevékenységét, mert azt nem ítélték államellenesnek. Esetünkben egyfajta fordulat következhetett be a hatóságok részéről az ukrán irányzattal szemben. Feltételezhetően a német érdekek miatt lettek elnézőbbek az „ukránizmussal” szemben. Ezügyben a kormányzat informálódni próbált a berlini követén keresztül, aki beszélgetést folytatott Metzner dnyepropetrovski német főkormányzó-helyettessel. A követ megnyugvással konstatálhatta Metzner állításait, miszerint kulturális téren a Német Birodalomnak nem fűződik érdeke az ukrán intelligencia fennmaradásához. Valamennyi ukrán iskolát, egyetemet bezártak és számos német iskolát nyitottak.⁷⁶

Külön kategóriát jelent a konkrét személyek megfigyelése és a róluk szóló jelentés. Jellemüket tekintve elég csak megemlíteni azt a két orosz érzel-

⁷⁴ MOL, K 28, 45. cs., 98. t., ME 1943–P–17061.

⁷⁵ MOL, X 4232, 8919. dob. Mikrofilm. BM res. iratok. 1941/12826.

⁷⁶ MOL, X 4526, 10503. dob. Mikrofilm. ME 1942–P–16139.

mű tanítót 1939 novemberéből, akiknek a megfigyeléséhez elég volt annyi, hogy [a megfigyeltek] „*alkalmazkodnak a magyar törvényekhez, de titokban mindent megtesznek a nagyoroszítás és az orosz nyelv tanítása érdekében. A szülőket igyekeznek meggyőzni, hogy gyerekeiket az orosz iskolába járassák.*”⁷⁷ Tehát a kárpátaljai hivatalos magyar kultúrpolitika mellett nem fért meg más kulturális irányzat. A két tanító sorsa valószínűleg az áthelyezés lett más területre. Mint látható, az oktatás különösen érzékeny pontja volt a magyar hatóságoknak. Ezt látszik alátámasztani a Marina Gyuláról, a Kormányzói Biztosság tanügyi osztályának vezetőjéről szóló több jelentés is, akiről egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy nem volt lojális a mindenkori magyar kormányhoz. Pártján belül a pártelnök (Bródy András) úgy nézett rá (másokkal egyetemben), mint renegátra, aki eltávolodott az Autonóm Földműves Szövetség autonomista törekvéseitől, csak azért, hogy pozíciókat kaphasson a kormányzattól. Másik oldalról pedig azt látjuk, hogy jelentések készülnek róla a Miniszterelnökség megbízásából. A jelentés készítője tisztában van azzal, hogy Marina nemzetellenes tevékenységet nem végzett, de a jelentés mégis felrója neki, hogy az 1939. július 19-én Huszton tartott ¾ órás beszédét csak ruszin nyelven tartotta meg, magyarul alig szólt a közönséghez.⁷⁸ Egy másik jelentés augusztus 11-ről származik, amikor Perecseny környékén a magyar iskolát követelő lakosságnak azt válaszolta, hogy itt csak ruszin nyelvű iskolát engedélyezhet. Ezek után jogosan következtethetünk arra, hogy a kormány részéről meglévő jószándék a terület lakossága felé elakadt a közigazgatás alsó szintjén meglévő ellenséges magatartásban, a ruszin lakosság nemzeti jogainak bővítése terén. Hasonló volt a helyzet más, kormánypárti, kárpátaljai politikussal is (főleg azokkal, akik a Magyaroroszok Parlamenti Klubjának voltak a tagjai). A rendőrségnek tudomása volt arról, ha a fenti politikusok politikai jellegű akciókba kezdtek. S ha ezeket titokban szerették volna tartani, a rendőrségnek szinte mindig volt egy-két beépített embere, aki tájékoztatta a hatóságokat az adott ügyről. Fencziket pl. a kormányzó katonai irodájának akkori vezetője (Jány Gusztáv) megbízásából figyelték 1938. novemberében. Fenczik ekkor találkozott Budapesten Wrangellal, aki a párizsi cári-orosz emigránsok vezetője volt.⁷⁹ De ezt a jelentést csak egy évvel később küldték el a Miniszterelnökségre. A Miniszterelnökséget olyan szempontból foglalkoztatta az ügy, hogy a fent említett találkozón szó volt a kárpátaljai autonómia kivívásáról és ennek jellegéről, illetve egy cári orosz propagandaközpont létrehozásáról Kárpátalján. Mivel az autonómiáról már folyt a vita hivatalos körökben, nem véletlen, hogy az ügy felkeltette a Miniszterelnökség érdeklődését.

⁷⁷ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 118. f.

⁷⁸ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 559. f.

⁷⁹ MOL, X 4526, 10503. dob. Mikrofilm. ME 1939–L–19738.

A kárpátaljai országgyűlési képviselők egy részét a rendőrség megfigyelés alatt tartotta, Bródy Andrásnak, Spák Ivánnak, Zsegora Ödönnek, Hajo-vics Péternek, Bencze Györgynek szinte minden lépéséről tudtak a hatóságok.⁸⁰ Ez a megfigyelés rutin jellegű lehetett. A képviselők nem tettek semmi olyat, ami a hatóságok részéről intézkedést igényelt volna. Ugyanúgy nem igényelt intézkedést annak a megfigyelésnek a következménye sem, ami egy 1941. január 9-i, ungvári összezejövetelről adott információt. Az összezejövetelen részt vett Bródy, Sztojka Sándor görög katolikus püspök, Dudás Ernő volt ungvári polgármester, valamint egy körjegyző. A megbeszélés tárgya a Kozma Miklós kormányzói biztos által megalakítani tervezett kárpátaljai párt létrehozásával szembeni állásfoglalás kialakítása, valamint egy új párt megszervezése volt.⁸¹ Érthető, hogy Bródy nem támogatta Kozma törekvéseit az új párt létrehozása terén, hiszen Bródyt mellőzték, sőt az új párt nem is tartott rá igényt. A tanácskozásnak a megfigyelések szerint nem volt további folyománya. Bródy új pártját csak 1944 során tudta megalakítani.

Kárpátaljai politikusok jelentései egymásról

A politikai jelentések sora ezzel még nem merül ki. Itt megemlítenéd két kárpátaljai országgyűlési képviselő jelentése Kárpátalja viszonyairól. Az egyik R. Vozáry Aladáré 1939. október 8-i keltezéssel.⁸² Fontos róla tudni, hogy a csehszlovák korszakban az *Őslakó* c. lap szerkesztőjeként többször letartóztatták ellenzéki magatartása miatt.⁸³ Az első bécsi döntés után ő volt a munkácsi Magyar Nemzeti Tanács elnöke, majd felvidéki (munkácsi) országgyűlési képviselő a magyar országgyűlésben. Helyzetjelentéseit a Miniszterelnökséghez küldte. A másik dokumentum nem jelentés, hanem *A kárpátaljai ruszin nép hangulatára vonatkozó emlékirat*.⁸⁴ Keltezése 1943. július 24. A nagy időbeli különbség miatt a két dokumentum összehasonlítása torz következtetéseket eredményezne. Összehasonlításuk inkább a hangvétel szempontjából érdekes. Ez utóbbi iratot, egy magát megnevezni nem akaró országgyűlési képviselő készítette.

A Kárpátalján meglévő problémákat mindenki másképpen tolmácsolja. Vozáry szerint a ruszinok elégedetlenségének oka nem politikai, hanem gazdasági, anyagi természetű. Szerinte a bajok forrása a takarmány magas árakban rejlik. A lakosság rákényszerül, hogy kényszervásárlás során adják el

⁸⁰ MOL, K 28, 45. cs., 99. t., ME 1940/18601.

⁸¹ MOL, X 4243, 8919. dob. Mikrofilm. BM res. iratok. 1941/33. biz. sz.

⁸² MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 64. f.

⁸³ Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000. 205.

⁸⁴ MOL, K 28, 45. cs., 97. t., 1943–P–30729.

a marháikat. Az is gondot okozott, hogy a katonaság zabszükségletét innen fedezték, noha annak rosszabb volt a minősége.⁸⁵

A másik dokumentum nem ír konkrét problémákról, ezeket megpróbálja általánosságban összefoglalni. „*A ruszin nép, mint magyarsággal teljesen egyenrangú nép akart az anyaországhoz csatlakozni és idegennek találta azt a szellemet, amellyel mi hozzá közeledtünk. Nem az ő szempontjaikra helyezkedve ítéltük meg az ottani helyzetet, hanem a mi magyar szempontjaink szerint*”.⁸⁶ Ez a kettős nézőpont nagyon jellemző, és korszakunkban végig megfigyelhető. Az akkori politikai elemzők egy része inkább Vozáry felfogását tükrözik, miszerint a gazdasági kérdések megoldásával le lehet törni a ruszin politikai igényeket. Mások szerint ennél többre van szükség. A csehszlovák korszak politikai harcaiban megedződött ruszin intelligencia nem egyezett volna ki egy politikai jogokat nélkülöző gazdasági csomaggal.

Vozáry jelentéseivel többször lehet találkozni a miniszterelnökségi, illetve a belügyi iratok között. Vozáry neve mellett megemlítendő még Fenczik István (a Nemzeti Autonomista Párt vezetője és országgyűlési képviselő) is, akire szintén igaz a fenti megjegyzés. A felfogásuk alapvetően különbözik, de vannak megegyező lényeges vonásaik is. A különbözőség elsősorban abban rejlik, hogy Vozáry inkább a helybéli magyarság érdekeit tartotta előrébbvalónak. Bizalmatlanabb az átvett tanítósággal szemben. A gazdasági kérdésekről alkotott nézeteit fentebb már taglaltuk. Az autonómia kérdését szerinte meg lehetne oldani a lakosság életszínvonalának az emelésével. Fenczik ezzel szemben az autonómia eltökélt híve volt, felemelte szavát a csendőrség bánásmódja miatt, valamint annak érdekében, hogy a tisztviselői kar egy éven belül tanulja meg a ruszin nyelvet.⁸⁷ Sokkal kritikusabb a kormányzat felé, mint Vozáry. Ami viszont összeköti a két politikust, az a más politikai nézetet valló (vezető) politikusokról szóló elmarasztaló jelentések küldése. Mindketten megpróbálták lejártni a politikai ellenfeleiket a kormány előtt. Fenczik 1939. decemberében küldött jelentésében Demkó Mihályt, a kormányzói biztos pénzügyi tanácsosát, Marina Gyulát, az oktatási ügyekkel foglalkozó tanácsosát, valamint Vozáryt próbálja befeketíteni a Belügyminisztériumban, olyan ürüggyel, hogy azok nem rátermett emberek az adott feladat elvégzésére.⁸⁸ Valójában az lehetett az igazi ok, hogy a fentiek közül senki sem tartozott Fenczik politikai köréhez és mégis pozíciókat kaptak. Vozáry Aladár pedig Fencziket és Bródyt, valamint azok felelős pozíciókat betöltő embereit ostromozza, elsősorban a nagyorosz nyelvi irányultságuk miatt. Töb-

⁸⁵ MOL, X 4526, 10503. dob. Mikrofilm. ME 1942–P–16139.

⁸⁶ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939, 559. f.

⁸⁷ A levéltári dokumentumok szerint Fenczik megalkuvóbb volt a kormányzattal szemben, mint Bródy, aki viszont jelentések írásával, a jelek szerint, nem foglalkozott.

⁸⁸ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 153. f. Marinát diktatórikus jelleme miatt nem tartotta alkalmasnak a tanügyi osztály vezetésére, míg egy rendőrségi jelentés a gyengeségére, befolyásolhatóságára hivatkozott.

bek között az ő nyakukba varja azt a tényt, hogy a Szovjetunióba olyan sokan szöktek át.⁸⁹ Jelen esetben inkább a túlfűtött nemzeti érzés megnyilvánulása figyelhető meg, mintsem érdemi megfigyelés.

Kettőjük megfigyelései végigkísérik korszakunkat. Az igazolási eljárás során többször előfordult, hogy közismert kárpátaljai politikusokat kérdezett meg a Belügyminisztérium vagy a Miniszterelnökség egy-egy igazolandó személy korábbi magatartásáról (pl. Ilinczy Sándort, Hokky Károlyt, R. Vozáry Aladárt). Akadnak olyan jelentések is, melyek szerzője csak egy-egy alkalommal küldte el az anyagát. Itt kell megemlíteni Kontratovics Irén(eusz)⁹⁰ őrdarmai görög katolikus lelkészt, aki a jugoszláviai ruszin nyelvű sajtóról küldött beszámolót 1940. júniusában. Ebben tájékoztatást nyújt arról, hogy Jugoszláviában két ruszin nyelvű lap jelenik meg, melyek tartalmaznak magyarellenesnek minősülő cikkeket is. Mivel mindkét lap eljutott Kárpátaljára is, egyes cikkek fordítását beküldte a Miniszterelnökségre, ahol megállapították, hogy a cikkek tartalma nagyjából nem „veszélyes”. Kisebbségi részét viszont alkalmasnak tartották arra, hogy a lap kitiltását indítványozzák.⁹¹

*

Összességében elmondható, hogy a hatóságok beépített emberei szinte mindenütt ott voltak, ahol akár kisebbfajta politikai összejövetel is volt. Kezdvé a falusi kocsmáktól a városi kommunista, ukránérzelmű stb. kisebb csoportosulásokon át egészen a kárpátaljai vezető politikusok környezetéig. Ha kellett, a fenti politikusok minden lépéséről tudtak (hol lakik, hol szokott ebédelni, kivel találkozott stb.). Sok problémát okoztak a röplap-ügyek. Több esetben a terjesztőit sem sikerült felderíteni. A katonai hatóságok megfigyelői az első bécsi döntés és a kárpátaljai polgári közigazgatás (1938. novemberétől 1939. júliusáig) bevezetése közötti időszakban kaptak erőteljesebb hangsúlyt. Ez érthető, hiszen a terület visszacsatolásuk minden esetben a hadsereg bevonulásával kezdődtek. A katonai közigazgatás alatt rendészeti szempontból is a hadsereg befolyása volt jellemző, ugyanúgy, mint a Kárpátaljára vonatkozó belső és külső hírszerzés is a Vezérkari Főnökség irányításával folyt. Fontos szerepet kapott a VKF 5. által szervezett „*honvéd időjárásjelző*”, később „*térképhelyesbítő csoport*”, amelyek feladata a hivatalos megfogalmazás szerint propaganda tevékenység kifejtése volt. E feladatot nem sikerült mindig jól ellátni. Határsértéseik miatt nem egyszer cseh fegyveres válaszlépésekre került sor. A legnevezetesebb ezek közül az 1939. január 6-i munkácsi cseh betörés, melyet feltehetően a tér-

⁸⁹ MOL, K 149, 24. dob., 2. t., 1939/7834.

⁹⁰ Többek között *A Szentistváni gondolat és a gens fidelissima* (Budapest, Szent István Bajtársi Szövetség, 1940) c. broúra szerzője.

⁹¹ MOL, K 28, 45. cs., 99. t., ME 1940–P–15532.

képhelyesbítők egyik balul sikerült tiltott határátlépése idézett elő. Tevékenységük feleslegessé vált Kárpátalja visszafoglalásával, mégsem szüntették be a tevékenységüket. Viszont a polgári közigazgatás bevezetése után már nem hallunk felőlük.

A hadsereg befolyása a polgári közigazgatás bevezetése után sem szűnt meg. A tárgyalt korszakban egyre erőteljesebb nyomást gyakorolt a helyi közigazgatásra, értve ezalatt a nagy volumenű honvédségi beruházásokat,⁹² e beruházások környékének rendőri-csendőri biztosítását, a csapatmozgások miatti vonatkorlátozásokat, a nemzetbiztonsági tevékenység fokozását, a nemkívánatosnak minősülő politikai mozgalmakkal szembeni szigorúbb fellépést stb.

A terület kiemelkedő szerepét állambiztonsági szempontból mégiscsak az Ungvári Kémelhárító Osztály megalakítása mutatja – amit a BM és a Kormányzói Biztosság közötti kompromisszum alapján hoztak létre –, ahol összefutottak a csendőrségről, rendőrségről és a hadsereg helyi kémelhárító szerveitől bejövő információk, megkönnyítve a hatóságok részéről az ellenlépés megtételét. Ennek érdekében a kémelhárító osztály megpróbált besúgókra szert tenni a ruszin értelmiségi réteg körében. Azt, hogy ez milyen sikerrel járt, nehéz megállapítani. Más megítélés alá esnek azok a vármegyei vezető pozíciót betöltő köztisztviselők, akiknek kötelességük volt jelentéseket küldeni a Miniszterelnökség kérésére.

A megfigyeléseket végző hatóságoktól rengeteg megfigyelés futott be a megfelelő minisztériumokhoz. Csak elvétve lehet megállapítani, hogy az adott jelentés beépített embertől, vagy egy beszerezett egyéntől származik. Feltehetően voltak olyanok is, akik buzgóságból küldték el helyzetjelentéseiket. Ilyenkor egy-egy, több esetben névtelen beszámolóval nézünk szembe. A helyzet akkor válik gyanússá, ha az adott illető – látszólag bármiféle hatósági megkeresés nélkül – több alkalommal küldött jelentéseket – főleg a Belügyminisztériumba vagy a Miniszterelnökségre – a helyi politikai, gazdasági, személyi vonatkozású állapotokról. Ilyen jellegű beszámolókat elsősorban politikusok küldözgettek közvetlenül a Miniszterelnökségre, egyrészt a kárpátaljai állapotok bemutatása végett, másrészt egymás lejáratása céljából. Ezzel szemben volt olyan kárpátaljai vezető politikus is, aki nem foglalkozott beszámolókkal, politikai helyzetjelentések küldésével. A jelek szerint a minisztériumok döntéseit nem befolyásolták az egyes kárpátaljai politikusok személyes jellegű közlései. Ennek az az oka, hogy az illetékes minisztériumok minden esetben igyekeztek ellenőrizni a kapott jelentéseket, amit

⁹² E beruházások összértéke – amibe beletartozott vasutak, hidak, laktanyák építése, alagutak renoválása stb. – több mint 27.000.000 pengőt tett ki. (Aladár V. Simonffy: *Zweieinhalb Jahre Karpathenland. Ungarns Aufbauwerk in Karpathenlande*. Budapest-Leipzig, Vajna & Bokor, 1941. 10–12., 19–21.) A fenti infrastrukturális beruházások többsége katonai célokat szolgált.

könnyű szerrel meg is tehettek, hiszen a jelentések több csatornán keresztül áramlottak. Előfordult olyan eset is, hogy a Belügyminisztériumba Kárpátaljáról felküldött rendőri jelentésről kiderült, hogy a benne foglalt információk nem felelnek meg a valóságnak. Ezek után feltehető az a kérdés, hogy a magyar kormányzat rendelkezett-e a megfelelő, hiteles információval Kárpátaljára nézve döntései meghozatala során? Véleményem szerint igen. Ennek ellenére a döntéshozó minisztériumok nem mindig a legmegfelelőbb intézkedéseket hozták meg. Ebben közrejátszott az a tényező, hogy a döntéshozó minisztérium mindig igyekezett őrizni a saját tekintélyét. Vigyázott, hogy hatáskörében még Kárpátalján se csorbuljanak a jogai. Így volt ez pl. a Földművelésügyi Minisztérium és a Kormányzói Biztosság között az FM kárpátaljai kirendeltsége feletti ellenőrzés kérdésében,⁹³ valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és az önállóságra törekvő Kormányzói Biztosság tanügyi osztálya között felmerült hatásköri viták esetében, amelyek főleg a személyi kérdések terén csúcsosodtak ki.⁹⁴ Annak érdekében, hogy a minisztériumok el tudjanak igazodni a sajátos helyzetben lévő kárpátaljai közállapotok terén, elengedhetetlen volt, hogy rendelkezzenek naprakész információkkal és megteremtsék azt a hatásköri egyensúlyt a kárpátaljai hatóságokkal, amely csak évek alatt tudott volna kialakulni.

⁹³ MOL, K 150, 2839. cs., I. kútfő, 31-b. t., 289. f.

⁹⁴ MOL, K 644 VKM, 2. cs., 3. t., 205637.

A leghűségesebb nemzet és a völgyátak^{*}

Teleki Pál a ruszinokról és az Északkeleti Felföldről

ABLONCZY BALÁZS

Teleki Pál ruszinokkal és Kárpátaljával kapcsolatos nézeteit nehéz önálló rendszerbe állítani, talán nem is lehetséges. Mégis: a történelmi Magyarország északkeleti vidékének kulcsszerepe volt a politikus revízióval kapcsolatos gondolataiban. Nem azért, mintha Teleki sokat adott volna a „*gens fidelissima*” toposzára, vagy a régió közismert szegénysége ragadta volna meg. Szociálisan érzékeny politikus volt, a korban sokaknál fogékonyabb a magyar társadalom problémáira, de például az Egán-féle hegyvidéki akciót úgyszólván soha nem említette – talán azért volt ez így, mert nem az agrárius mozgalom felől érkezett a közéletbe; körükben volt renoméja a Darányi Ignác kezdeményezte nyomorenyhítő programnak. Ugyancsak nincs nyoma annak, hogy Bartha Miklós függetlenségi publicista *Kazárföldön* című kötetét olvasta volna. Ennek ellenére a „*keleti zsidó veszedelem*”, a Kárpátalján keresztül az országba szivárgó galíciai zsidóság rögeszméje erősen foglalkoztatta: 1919 utáni beszédeiben, írásaiban rendre előtűnik a kép – jöllehet ő is tudhatta, hogy 1867 után nem volt számottevő zsidó bevándorlás Magyarországra.¹ Kárpátalja elsősorban politikai földrajzi szempontból volt fontos Telekinek, a Bánság mellett ez volt a másik vidék, amellyel etnikai revízió túlmutató tételeit szemléltette hallgatóságának. Mielőtt rátérnénk revíziós nézeteinek – és ezen belül Kárpátaljával kapcsolatos álláspontjának – ismertetésére, végigtekintjük, miképpen jelent meg szemében a terület és népe 1939 előtt.

A terület haszna

Ha másutt nem, a Szatmár vármegyében birtokos Teleki a nagybányai piacon fiatalkorában minden bizonnyal találkozott ruszin földművesekkel. Róluk

^{*} Az írás előtanulmányként készült a szerző 2005 tavaszán az Osiris Kiadónál megjelenő Teleki-életrajzához.

¹ Teleki zsidósággépéről: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 310–313. Nézeteinek legplasztikusabb kifejtése: Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. (Szerk.: Ablonczy Balázs.) Budapest, Osiris, 2000. 188–205., 377–389.

ekkoriban kialakított véleménye azonban még nem ment túl a sablonos általánosítások szintjén: „*De nem is kell oly messze mennünk; az avasi oláh vagy a máramarosi ruthén éppoly kevésbé volna képes erre az elvont gondolatmenetre*” – írta 1903-ban, doktori értekezésében.² Később, az első világháború végén, amikor a magyar békedelegáció szakértői anyagainak összeállítását irányította, a kárpátaljai probléma már határozottabb körvonalakat kapott. A ruszin területekről szóló dokumentációban már felbukkannak azok az érvek, amelyeket Teleki később is hangoztatott: Kárpátalja (ekkor a magyar szóhasználatban még jobbra Ruszka-Krajna vagy Északkeleti-Felvidék) és az Alföld gazdasági egymásrautaltságát, vízrajzi összefüggésüket.³ Nemcsak azt hangsúlyozta, hogy az Alföld felszívja a koldusszegény ruszin vidékek munkaerő-feleslegét, de a memorandum a győztesek gazdasági érdekeit is hangsúlyozta: a területen kitermelt fából és sóból Franciaország és Itália is részesedhetne. Az irat ugyanakkor bőven élt a magyar kultúrfölény toposzaival is: a ruszinok nem alkalmasak ipari munkára, a felkínált csehszlovák ipartelepítési tervek semmiféle eredménnyel nem járnának, ezenfelül a városok lakosságának 90%-a magyar; hasonló érvek alapján Lengyelország többek között jogot kapott galíciai, ukrán többségű területek birtoklására.⁴ A történeti érvek között pedig felbukkant az is, hogy sem a ruszin, sem a román nem őslakos a területen.⁵ A Tisza vízrendszérének egy kézben tartása szintén megfontolásra ajánlott érvként került a párizsi békekonferencia elé.⁶ Párizsban nem fontolták meg a magyar delegáció harmincnégy oldalon át fejtegetett, ruszin kérdéssel foglalkozó érveit, és a terület továbbra is Csehszlovákiánál maradt.

Teleki első miniszterelnöksége alatt egyetlen nyomra bukkantunk, amely a terület iránti politikai érdeklődést dokumentálta (eltekintve természetesen a fantasztikus fegyveres revíziós tervektől): 1921 elején a miniszterelnök Rómába küldte Illés Józsefet, hogy a Szentszéknél érje el: a munkácsi és az eperjesi görög katolikus püspökség feletti ellenőrzés ne függjön Prágától. A csehszlovák kormány szerint ugyanis a skizmát készítette elő, és a magyarbarát papok és püspökök leváltására törekedett. Illés terjedelmes (többek között Hodinka Antal történész által készített) dokumentációval kelt útra, és Rómától segítséget várt abban is, hogy a két görög katolikus püspökség papképzését részben a budapesti Központi Szeminárium biztosítsa, ám tö-

² Teleki Pál gróf: *Az elsődleges államkezelkezés kérdéséhez. Államtudori értekezés*. Budapest, Kilián Frigyes utóda m. kir. Könyvkereskedése, 1904 [a belső címlapon 1903 szerepel – A. B.]. 61.

³ *Les négociations de la paix hongroise*. Tome 1. Budapest, Hornyánszky, 1920. 473., 475–476. A memorandumot Apponyi Albert jegyezte, de megírása nyilvánvalóan nem egy ember munkája.

⁴ Uo. 478–479.

⁵ Uo. 473.

⁶ Uo. Tome 2. 391–394., 408–411.

rekvései nem jártak sikerrel. A Szentszék elhárította, hogy beavatkozzon a két szomszéd állam vitájába.⁷

Bár Telekinek a ruszin nemzeti mozgalomról nem volt nagy véleménye (az szerint „nem létezett” a háború előtti Magyarországon⁸), elszórt utalásokból arra következtethetünk, hogy Kárpátalját demonstrációs terepnek tekintette. Nemcsak azért, mert Prága következetesen megtagadta lakóitól az autonómiát, hanem mert a terület és az Alföld vízellátásának összefüggése szerint bármely külföldi szemlélőnek fel kellett, hogy tűnjön.⁹ Prinz Gyulával közösen írt földrajzi munkájában pedig hosszasan kitért a kárpáti fairtás és a Tisza vízrendszerének összefüggéseire.¹⁰ Ez az érvelés volt kellőképpen „modern”, amely hasznos kiegészítője lehetett a magyar revízió történeti, stratégiai, jogi vagy kulturális érveinek.

Fa és folyó

Kárpátalja Teleki revíziós gondolkodásának egyik sarokköve volt, jóllehet lakossága – miután a túlnyomórészt magyarok lakta déli sávot az első bécsi döntés már visszacsatolta Magyarországhoz – elsöprő többségében nem volt magyar. Minden bizonnyal ő volt az, aki 1938. novembere után úgy vélte: a nagyhatalmakat nem magyar történeti érvek (ezeréves ruszin–magyar együttélés, a csehszlovák kormány által elmulasztott autonómia, a „leghűségesebb nemzet” toposza) fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppenséggel „modern” gazdasági és politika földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságait. A magyar diplomátáknak 1938–1939 fordulóján képzettségüktől rendkívül messzire eső témákkal – a kárpáti fairtás, a Tisza vízhozama, a szikesedés, a karsztosodás problémáival – kellett traktálniuk a brit, lengyel, német, cseh, amerikai és olasz tárgyalópartnereket.¹¹ A siker nem volt átütő. „Az angol ügyvivő [...] szemmeláthatólag nem értette az általam adott felvilágosításokat [...] nem tudtam vele zöldágra vergődni” – jegyezte fel Vörnle János, a külügyminiszter állandó helyettese, kissé kimerülve a brit tárgyalópartnerével folytatott meddő eszmecserétől. (Jellemző azon-

⁷ MOL, K 28, a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályának iratai, 156. cs. 1924-L-4731. sz. Illés József jelentése Teleki Pálnak római útjáról. Budapest, 1921. március 18.

⁸ Paul Teleki: *The Evolution of Hungary and Its Place in European History*. New York, Macmillan, 1923. 152.

⁹ Lásd: Cs. Szabó László: Kárpátalja a magyar hazában. = Uő.: *Haza és nagyvilág*. Budapest, Franklin, é. n. 101–102.

¹⁰ Prinz Gyula – Gróf Teleki Pál: *Magyar föld, magyar faj*. II. köt. A magyar munka földrajza. Szekszárd, Babits, 1990 (reprint). 100–110., 137–140.

¹¹ Erről ld. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (DIMK) III., 377. sz., 378. sz., 385. sz., 390. sz., 401. sz., 421. sz.; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin), R 29829 (microfiche 1525), magyar memorandum Kárpátaljáról, Berlin, 1939. március 10.

ban, hogy ugyanerről a tárgyalásról Londonba küldött jelentésében az angol diplomata megérteni látszott a problémát, s a túlzott fakitermelésről lakonikusan jegyezte meg: a németek úgysem engednék, hogy a szikesedés veszélybe sodorja a magyar gabonatermelést.¹²) A magyar fél aggódása a kárpáti fakitermelés miatt már csak azért sem volt őszinte, mert a pozsonyi konzulátusról befutó hírek ezt egyáltalán nem erősítették meg.¹³ Sőt, újsághírek arról szóltak, hogy az első bécsi döntés óta halódott a kárpátaljai faexport.¹⁴ Ez az epizód jól illusztrálja tudomány és politika összefonódását Teleki mentalitásában, s talán még jobban e gondolkodásmód határait. Annál is inkább, mert az intenzív fakitermelés éppenséggel a magyar impérium alatt indult meg, ahogy erre Horthy volt kénytelen felhívni Kozma Miklós kormányzói biztos figyelmét. Igaz, őt nem a karsztosodás izgatta, hanem az, hogy a letarolt erdők vadállománya a helyi lakosok szabad prédája lett, és ezzel csökkent a terület vonzereje, márpedig „*nem szoktam haza beszélni, de persze fontos idegen államférfiak meghívása medvére vagy egy jó bikára többet ér, mint a legjobb diplomata 20 évi ügyes munkája*”.¹⁵

A miniszterelnök vissza akarta szerezni Kárpátalját, ez nem is kétséges. Akarta mindezt annak ellenére, hogy a terület lakosságának mindössze 5–10%-a tartozott a magyar etnikumhoz, ám revíziós elképzelései (gazdaságföldrajz, területi egymásrataltság, vízrajz stb.) és térségpolitikai szándékai (magyar–lengyel határ) fontosabbak voltak számára, mint a lakosság nemzeti-ségi arányai. Másfél hónappal Kárpátalja visszaszerzése után mondott beszédében egyértelműen a természetföldrajzi szempontokat helyezte előtérbe. A régiót az Alföld öntözése szempontjából mondta nagyon fontosnak, másodsorban a bányászati lehetőségeket emelte ki. Megemlítette, hogy a Tiszát Huszig (!) hajózhatóvá kívánják tenni és célzott rá, hogy a kormányzat Kárpátalja völgyeiben völgyzárógáttakkal víztározókat készül építeni.¹⁶ A miniszterelnök gondolkodásában a völgygátak, víztározók építésének szükségessége minden bizonnyal utazásainak eredménye. 1912-es észak-amerikai útja nyomán lelkesen írt az öntözés jótéteményeiről és a mezőgazdaságban játszott hatalmas szerepéről.¹⁷ Az 1924-es finnországi útja során látott, Imatra vízesésre épített erőmű lenyűgözte. Egyúttal azonban figyelmeztette is a természet folyamataiba való beavatkozás veszélyeire: a mesterséges építmények „*szabályos techni-*

¹² DIMK III., 378. sz. és PRO FO 371, vol. 23113, 57–59. f., Gascoigne ügyvivő Kirkpatricknak, Budapest, 1939. március 1.

¹³ DIMK III., 386. sz. Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kuhl Lajosnak, Pozsony, 1939. március 3.

¹⁴ Lovik Károly: A Pesti Napló tudósítója a közös magyar–lengyel határon. = *Pesti Napló*, 1939. március 15. 5.

¹⁵ MOL, K 429 Kozma Miklós iratai, 15. dob., 4. dosszié. Horthy Miklós levele Kozma Miklósnak, Budapest, 1941. március 7.

¹⁶ Szegedi beszéd. = Teleki Pál: *Beszédek 1939*. Budapest, Stádium, é. n. 64–65.

¹⁷ Dr. Teleki Pál gróf: *Amerika gazdasági földrajza*. Budapest, Centrum, 1922. 38–40., 122–123.

kai vonalai megzavarják az erdős partoknak a sziklás medernek és a magasán csapkodva habzó hullámoknak fenségesen harmonikus képét”. Neki bizony hiányzott „az ős természetnek szűzi varázsa”.¹⁸

A terepen

A miniszterelnök tíz nappal a terület visszaszerzése után maga is útra kelt Kárpátaljára. Három nap alatt Nagybereznától Husztig keresztül-kasul bejárta a területet a Lél motorvonaton, munkatársai kíséretében. Többek között Szolyván fogadta Szlivka János görög katolikus lelkész ruszin nyelvű köszöntését, Polena községben (Szolyva mellett) hatvan cseh koronát adományozott Cimbalinec Mihály családjának, mert a ruszin család szépen beszélt magyarul, és különböző megbeszéléseket folytatott a terület ruszin és magyar politikai tényezőivel.¹⁹ A terület fontossága nemcsak abban mutatkozott meg. Teleki 1939-es határidőnaplójában a Kárpátaljával kapcsolatos találkozók igen gyakoriak: harmincnégy alkalommal találkozott a behívott kárpátaljai képviselőkkel, egy ízben (1939. szeptember 2-án) pártkörükbe is ellátogatott: ez összes, politikusokkal folytatott találkozájának csaknem egynolcadát tette ki.²⁰ Ha ehhez hozzáadjuk a Kárpátaljával kapcsolatos megbeszélések több mint félszáz alkalmát (ebből Perényi Zsigmond kormányzói biztos egymaga 24 alkalom, Kozma Miklós 10 alkalom, szerepel még Kaas Albert, Illiczky Sándor, Marina Gyula, Egyed István), akkor a miniszterelnök találkozóinak több mint 4%-ában az északkeleti országrészről volt szó. Ez csaknem a duplája annak, amit az egyébként családcentrikus Teleki idejéből a rokonaira áldozott.

A kárpátaljai biztosok személyének kiválasztásánál is érvényesült Teleki akarata: Perényivel már a húszas évektől együtt dolgozott, akkor a revíziós propaganda területén (Perényi a védőligák utódjaként létrehozott Magyar Nemzeti Szövetség feje volt), Kozma pedig így írt neki néhány nappal a visszacsatolás után: „*A magyar közéletben végigjárt utamra Te indítottál el*”.²¹ (1920-ban ugyanis Teleki nevezte ki az MTI élére.) Ennek ellenére Kozma eleinte kimaradt a ruszin autonómiával kapcsolatos értekezletek meghívottai közül, a kormányfő külön konzultált vele. A rádió elnöke duzzogva meg-

¹⁸ Teleki Pál gróf: Az Imatra. = Teleki – Karl – Kéz (szerk.): *Magyar földrajzi évkönyv az 1928. évre*. Budapest, Magyar Földrajzi Intézet, 1928. 193–196.

¹⁹ A miniszterelnök és a belügyminiszter látogatása a visszatért Kárpátalján. = *Függetlenség*, 1939. március 28.; Teleki Pál: Tudtuk, hogy a rossz álmoknak egyszer vége lesz. = *Új Nemzedék*, 1939. március 28., 9.; Gróf Teleki Pál miniszterelnök kétnapos körútja Kárpátalján. = *Pesti Napló*, 1939. március 28., 9. A Cimbalinec-esetről: MOL, K 28, 52. cs., 113. t. kiemelt dosszié, 1940/20071. sz. Cimbalinec Mihályné levele Telek Pálnak, Polena, 1940. szeptember 16.

²⁰ MOL, K 37 Teleki Pál iratai, 3. cs., p. dosszié, 1939-es határidőnapló alapján. Ablonczy Balázs: A kegyelmes úr napjai. = *Korall*, 17. sz. (2004. szeptember) 202.

²¹ MOL, K 429, 12. dob., 5. dosszié, Kozma Miklós levele Teleki Pálnak, h. n., 1939. március 31.

jegyezte: azt mondták, hogy „*véres a kezem*”, utalva ezzel az irreguláris magyar alakulatok felállítása körül szerzett érdemeire.²² Amikor 1940. augusztusának közepén felkérték a tisztségre, az nyilván Teleki beleegyezésével történt.²³ Az erőskezű, koncepciózus katonatiszt nem pártolta az autonómiát, és a kormányzói posztot már régóta ambicionálta. Kiválasztása megfelelt a miniszterelnök elvárásainak: Ungváron Kozma ruszin tudományos társaságot, folyóiratot alapított, igyekezett fellendíteni a vidék szellemi életét, elejét venni a magyarosító törekvéseknek, és a kormány instrukcióinak megfelelően (azaz szigorúan) kezelte a zsidókérdést. Gondjai inkább a görög katolikus egyházi hierarchiával voltak, Sztojka Sándor munkácsi püspök rendkívül sok fejtörést okozott a miniszterelnöknek és a kormányzói biztosnak: kapcsolatot tartott az ukrán mozgalommal, Volosin volt kárpátaljai kormányfővel, és állandóan kevesellte a neki juttatott állami apanázt, nyíltan hirdette, hogy a magyar kormány őt „*aszkétaéletmódra kárhoztatja*”, egyszóval „*tűrhetetlenül viselkedett*”. Teleki a panaszokat meglepően nagy türelemmel fogadta.²⁴ Nemcsak a püspökkel volt gondja, hanem a Munkács mellett fekvő klastromaljai bazilita kolostor szerzeteseivel is. A rendház az ukrán mozgalom egyik góciának számított, a honvédség és a közigazgatás ennek megfelelően kezelte. Kozma minden követ megmozgatott a miniszterelnöknél, hogy egyes atyákat áthelyeztessen, a noviciátust elköltöztesse. A két férfi, a kormányfő és a kárpátaljai biztos viszonyát jellemzi, hogy Kozma e kéréseivel is közvetlenül a Sándor-palotához fordulhatott.²⁵

Teleki közvetlenül a terület visszaszerzése után, abban a beszédében, amelyben bejelentette, hogy Kárpátalja visszatért az ezeréves Magyarországhoz, már célzott arra, hogy a területnek valamiféle autonómiát kíván adni.²⁶ Március 18-án értekezletet hívott össze a Miniszterelnökségre a probléma megvitatására.²⁷ Az értekezlet eredményéről Teleki úgy nyilatkozott, hogy a „*magyar kormány felveszi a háború előtt elejtett fonalat, s a kisorosz nép valódi szociális és kulturális igényeit az önkormányzat szellemében óhajtja és fogja kielégíteni*”, ám nem hagyott kétséget afelől sem, hogy a szociális igények kielégítése milyen utakon képzelhető el. „*Újból el kell érni a ruszinok felszabadítását a zsidó gazdasági kizsákmányolás alól*” – nyilatkozta a *Frankfur-*

²² Uo. 14. dob., 1940. doszsié, Kozma Miklós levele Sztójay Dömének, 1940. szeptember 8.

²³ Kozma biztosi időszakáról Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest, PolgART, 2000. 719–751.

²⁴ MOL, K 28 ME Kisebbségi és Nemzetiségi oszt., 51. cs., 107. t., 1941–D–16009. sz. Kozma Miklós levele Teleki Pálnak, Ungvár, 1941. január 11. Ill. MOL, K 429 Kozma-iratok, 15. dob., 5. dosszié, Kozma Miklós levele Teleki Pálnak, Budapest, 1940. december 24.

²⁵ MOL, K 28, 51. cs., 107. t., 1941-L-16442. sz. Kozma Miklós levele Teleki Pálnak, Ungvár, 1941. február 13. és uo., február 22., 27.

²⁶ *Teleki Pál országgyűlési beszédei*. II. köt. S. a. r.: Papp Antal. Budapest, Studium, é. n., [1944]. 118–119.

²⁷ MOL, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 200. dob., 1939. március 17., 27. n. p.

ter Zeitung tudósítójának.²⁸ Ez az összejevetel nyitotta meg azt a hosszas processzust, amely a kárpátaljai autonómia előkészítését volt hivatva szolgálni.²⁹ Értekezlet értekezletet követett, a résztvevők mindegyike elkészítette a maga autonómia-tervét, s eközben a sajtóban is élénk publicisztikai eszmecsere kezdődött az önkormányzat tartalmáról és kívánatos irányáról.³⁰ A miniszterelnök 1939 őszén személyesen szövegezte meg a törvényjavaslat bevezetését, és például ő volt az, aki súlyosan megfenyegette az autonómia-ellenes kárpátaljai magyar lobbi vezető figuráját, Korláth Endrét, azzal, hogy ha tiltakozásul lemond az ungi főispánságról, akkor „azonnal főbelöveti”.³¹ Teleki egyetemi tanárkollégájára, Egyed István jogászprofesszorra bízta az egyre szaporodó törvényjavaslat-változatok gondozását. 1940. májusának végén már a nyolcadik verziónál tartott a tervezet, és a változtatásoknak még távolról sem volt vége. A „Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai” címszó alatt 1940 derekán nem kevesebb, mint 135 jegyzőkönyvet, hozzászólást, tervet tartottak nyilván a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályán.³² A miniszterelnök azonban nem elégedett meg ennyivel: többször (1939. júliusában és 1940. májusában biztosan) járt a visszatért területen, mint magánember.³³ Cserkészszáslót avatott, tanácskozott, de arra is jutott ideje, hogy az apszai görög katolikus románok középkori templomainak állami megőrzéséhez és a falfestmények megmentéséhez („Egészen kiváló dolgok egy falusi templomhoz képest” – írta a volt pribékfalvi kegyúr) államsegélyt szerezzen, vagy 100 ezer pengőt ígérjen a ruszin iskolaügyre.³⁴ A felsőapszai templom valamiért különösen közel állt a szívéhez, többször is megfordult ott, halálakor a község külön táviratban fejezte ki gyászát és fájdalmát. Ilyen látogatásai alkalmával egy sor beadványt kapott, amelyek helyiektől jutottak a kezébe, Ungvár helyzetéről, a zsidókérdésről vagy az általános gaz-

²⁸ Teleki Pál gróf nyilatkozatai. = *Új Magyarország*, 1939. március 22., 3.

²⁹ Erről lásd Vasas Géza tanulmányát kötetünkben.

³⁰ A publicisztikából válogatás: Fedinec Csilla (szerk.): *Íratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Somorja-Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet - Lili-um Aurum, 2004. 139., 141–146., 148. sz.

³¹ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, Akadémiai, 1967. 167.

³² A publicisztikai vitákról lásd Vasas i. m., 70–75. III. MOL, K 28, 198. cs., 444. t., 1940-H-19167. sz.: Kászonyi Ferenc dr.: Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története. 1940. július 30. Uo.: A Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai.

³³ Lásd Gróf Teleki miniszterelnök Kárpátalján. = *Pesti Hírlap*, 1939. július 25.; Gróf Teleki Pál gazdasági és politikai tanácskozásai a kárpátaljai kérdésekről. = *Magyar Nemzet*, 1940. május 28.; „Tudom hogyan kell Kárpátalját felvirágoztatni”. = *Magyarország*, 1940. május 27.

³⁴ MOL, K 28, 51. cs., 107. t., 1940-D-18467. sz., a középsapsai görög katolikusok levele a miniszterelnöknek, Középsapa, 1940. június 1.; Uo., 50. cs., 104. t., 1942-P-15106. sz., Perényi Zsigmond levele Teleki Pálnak, Ungvár, 1940. június 24. Valamint OSZK, 15. fond, Hóman Bálint iratai, 15/1541, Teleki Pál levele Hóman Bálintnak, Budapest, 1939. július 31.

dasági helyzetről.³⁵ Ha kirívóan kisebbségellenes hatósági magatartást észlelt, nem habozott levélben szóvá tenni azt a katonai hatóságoknak: egy ungvári lakos panasza nyomán (akit az orosz nyelvhasználat miatt legorombítottak az városi katonai parancsnokságon), így írt Bartha honvédelmi miniszternek: „*Arra kérek, légy oly jó és lépjél fel ezen ügyben igen erélyesen és ha csak a szolgálati érdek határozottan nem kíván mást, az illetőt mozdítsd el Kárpátaljáról, mert ilyen felfogással és kijelentésekkel nem lehet országokat megtartani*”.³⁶

Kárpátalja igazgatását, s a helyi lakosság magyar állameszmének való megnyerését a Hóman által 1938 telén körvonalazott, történelmi beágyazottságú autonómiaterv alapján képzelte, az odáig vezető utat pedig párhuzamos, egyesületi struktúrák kiépítésével vagy konfidenceinek helyszínre küldésével látta biztosítotttnak. Bátorította a katolikus tömegmozgalmak helyi társadalomszervező munkáját, sőt a KALOT a Miniszterelnökség kifejezett kérésére gyorsította fel „*magyarorosz titkársága*” munkáját, és alig egy év alatt 104 alapsejtet hozott létre Kárpátalján.³⁷ A Fiatl Magyarország, a cserkészférfiak egyesülete pedig terveket szőtt a helyi „*nemzetépítő munkára*”: a tankönyvek, a sajtó ellenőrzésére, a helyi közélet szereplőinek megrostálására.³⁸ Egy volt tanítványát pedig idegenforgalmi főmegbízottá nevezte ki: az ő feladata lett volna a régió idegenforgalmi lehetőségeinek felmérése és fejlesztése.³⁹ Sőt, a miniszterelnök újévi rádióbeszédeinek egyikében még ruszinul is szólt a tengerentúlon élő egykori magyar honosokhoz.⁴⁰

A miniszterelnök Kárpátalján folytatott nemzetiségpolitikájának része volt az is, hogy a polgári közigazgatás 1939. júliusi bevezetése után az Igazságügy-minisztérium a Miniszterelnökségre terjesztett fel minden olyan nemzetgyalázási ügyet, amelynek „*kisebbségpolitikai vonatkozásai*” lehettek. A szép számú dokumentum azt mutatja, hogy a „*föld népénél*” „*élően élő*” anyaország iránti hűség jócskán hagyott kívánnivalót maga után.⁴¹ Eljárás indult akkor, ha az Internacionálét énekelte valaki, ha valaki a kocsmában átkozódott, és úgy káromkodott, hogy „*dögöljenek meg a magyarok*”, ha „*Sztálin apánk katonája vagyok*” kezdettel énekelte az ismert katonanótát, „*szaros*

³⁵ MOL, K 28, 49. cs., 104. t. az 1939 májusi látogatás alatt született beadványok.

³⁶ MOL, K 28, 52. cs., 113. t., 1939-L-18105. sz., Teleki Pál levele a honvédelmi miniszternek, Budapest, 1939. július 25.

³⁷ Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998. 135. Valamint MOL, K 28, 53. cs., 115. t., 1940-P-16179. sz., Kerkai Jenő levele Ottlik Lászlónak, Budapest, 1940. február 17.

³⁸ MOL, K 63 Külügyminisztérium Politikai oszt., 70. cs., 7. t., 1939–7-IX. pallium, Kádár László tervezete, Budapest, 1939. november 8.

³⁹ Padányi-Gulyás Béla: *Vállomás egy elsüllyedt világról*. München, Auróra, 1975. 141.

⁴⁰ „Sok új feladatot ró ránk az ország fokozatos megnagyobbodása”. = *Hétfő Reggel*, 1940. január 2.

⁴¹ A kifejezést Teleki használta: Teleki: Válogatott... i. m. 391.

és büdös”-nek nevezte a magyar leventesapkát.⁴² Sőt, volt olyan, aki megbicsakló rímeket költött a cseh és a magyar világ közti distinkció hangsúlyozására: „*Amíg Beneš volt az apánk, selyem volt a gatyánk / Amióta Horthy az apánk, kilátszik a f.unk*”. Hozzá kell tennünk, hogy a Miniszterelnökség számos esetben (például ha az elkövetők fiatalok voltak, vagy bizonyíthatóan ittasak) az eljárás beszüntetését javasolta.

Teleki politikai nézeteiben Kárpátjának azért jutott kitüntetett hely, mert a politikus számára a terület azt példázta: a revízióknak igenis van létjogosultsága etnikailag nem magyar területeken is. Erre a történelmi együttélés tapasztalatain, a magyar nemzet kulturális atyáskodásán túl azért van szükség, mert a terület földrajzi adottságai felülírják az etnikai elvet. Az északkeleti országrész volt a demonstrációs terepe annak, hogy miért volt hiba megbontani a Kárpát-medence csaknem tökéletes földrajzi egységét: a Bánságon az igazságos határvonal lehetetlenségét mutatta be hallgatóinak,⁴³ Kárpátja viszont arra szolgált, hogy láttassa: a földrajz a tájszervezés legmagasabb rendű ereje. Tanítványa, Elek Péter vitte tovább ezirányú gondolatait, amikor közigazgatási reformterveit teljességgel táji alapra helyezte. Ezzel voltaképpen folytatta mestere 1921-ben, az Egyesült Államokban bemutatott új magyar közigazgatási beosztását.⁴⁴ Az Alföld felé nyíló völgyek, a munkaerő-szükségletek, a közlekedési útvonalak iránya szerint mind arra predesztinálták a területet, hogy visszatérjen Magyarországhoz. S valóban: aligha lehetett akkor ellenérvet mondani a miniszterelnök elképzeléseire, jóllehet, a történelmi alap, amelyet a földrajzi érveknek meg kellett volna támogatni, már erősen rogyadozott. Az autonómia megadása lehetett volna a másik támaszték, amely Teleki nemzetiség- és revíziós politikáját segíthette volna. A Horthy-korszak elitjéből ő jutott a legmesszebb új nemzetiségpolitikai konstrukciók megtalálásában. Ennek érdekében az ország szuverenitását, a kormányzat hatáskörét, az egységes magyar politikai nemzet elvét is hajlandó volt korlátozni.⁴⁵ Akkor azonban ez már nem volt elég, mert nem lehetett elég.

⁴² MOL, K 28, 46–47. cs., 49. cs. 103. t. passim.

⁴³ Teleki: Válogatott... i. m. 141–142., 147–148.

⁴⁴ Hajdú Zoltán: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, Dialóg–Campus, 2001. 73–75. Vö.: Teleki: Válogatott... i. m. 154–155.

⁴⁵ Lásd Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségi politikája. = Csicsery-Rónay István – Vigh Károly (szerk.): *Teleki Pál és kora*. Budapest, Occidental Press, 1992. 73.

Egy félbehagyott alkotmány

Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben

VASAS GÉZA

Miért van szükség e téma újbóli földolgozására, ha Tilkovszky Loránt 1967-ben megjelent *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)* című munkájában a tények aprólékos rekonstrukciójával rajzolta meg a Teleki Pál által tervezett és pártfogolt kárpátaljai autonómia kísérletét? Az elsődleges indok, hogy könyve még kénytelen volt nélkülözni a talán leglényegesebb forrást, ugyanis az önkormányzat megteremtésére irányuló tevékenységet kézben tartó és koordináló Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályán összegyűjtött, majd *Kárpátaljai autonómia* felíratú dossziéba csomagolt hatalmas anyagnak nyoma veszett, csupán az ebben szereplő iratok jegyzéke maradt fenn. Amikor 1997-ben először foglalkoztam a ruszin autonómia történetével, logikusnak tűnt számomra, hogy a készülő kárpátaljai önkormányzatról Telekin kívül legtöbbet valószínűleg két munkatársa tudhatott: a Nemzetiségi Osztályt vezető Pataky Tibor, valamint az autonómiáról szóló törvényjavaslatot elkészítő, azóta elfeledett közjogász, Egyed István. Az utóbbinál szerencsével jártam, s ha nem is a teljes elveszett anyag, de másolatban annak zöme előkerült abból a gazdag hagyatékból, amelyet a sors keserű fintoraként éppen a Tilkovszky-mű megjelenésének évében kapott meg az 1966-ban elhunyt Egyed István örököseitől az Akadémia Kézirattára. Az elveszettnek hitt és javarészt meglelt források nem is annyira feltáratlan köztörténeti tényekkel, mint inkább alkotmány- és eszmetörténeti adalékokkal és összefüggésekkel árnyalhatják az eddig ismert képet.

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer nemhogy megoldotta volna a közép-európai térség nemzeti, nemzetiségi gordiuszi csomóját, hanem a szálakat, ha lehet, még jobban összekuszálta. A nemzetiségi önrendelkezés jelszavával terelt népeket, néprészeket kisebbségi sorba. A felbomlott, felbomlasztott Osztrák–Magyar Monarchiából az utódállamok az elődhöz hasonlóan soknemzetiségű alakulatokként jöttek a világra. Egyetlen államból most legalább négy kisebb hasonmás született. A bajok gyökere alighanem az volt, hogy mit sem változott az a nemzetállami modell, amelynek szuverenitásigénye nem fért össze a hatalma alatt élő multinacionális társadalmak autonómia-törekvéseivel. Jóllehet, s ez feltétlenül a béke-

rendszer hozadéka, a kisebbségi szerződések kötelezettség-vállalásai mindenféleképpen előrelépésnek számítottak. Még akkor is, ha ezek végrehajtását szankció hiányában nemigen lehetett számon kérni. S ugyan magányos kivételként állt a kérdés olyan példaszerű rendezése, mint Finnország és Svédország megállapodása az Åland-szigeteki autonómiáról, azért ez már önmagában is egy új gondolkodásmód jelenlétét tanúsította.

A történelmi Magyarország északkeleti része, melyet csak a húszas években kereszteltek Kárpátaljára, 1919-ben Csehszlovákiához került. A cseh politikusok már 1918-tól az autonómiaígéretnek szíréhangjaival, majd a Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt kisebbségi szerződés kifejezetten erre vonatkozó kötelezettségvállalásával próbálták az új állam hűségére téríteni az egyébként szűk ruszin szellemi és politikai elitet. Ezzel azonban mintegy ki is jelölték az ébredő ruszin közélet fő mozgásirányát, a törekvést a szerződéssel szavatolt belső önrendelkezés megvalósítására. A területi önkormányzat iránt a vágyat azután kívülről, az integrális revízió reményében, Magyarország is lankadatlanul táplálta. Prága részben ettől való félelmében időről időre halogatta az ígéret, egyszersmind szerződéses kötelezettség valóra váltását. Erre csak az állami összeomlás végpillanataiban, 1938 őszén szánta el magát. De ekkor már mindez szalmaszálba kapaszkodásnak bizonyult. A csehszlovák állam sorsát megpecsételte az 1939. március 15-i német bevonulás, amellyel egy időben a Magyar Királyi Honvédség csapatai is átlépték az első bécsi döntés által meghúzott határvonalat, hogy visszafoglalják Kárpátalja egészét. Az új helyzet Teleki Pál kormányának szegezte a kérdést: vajon képes lesz-e hatalompolitika kényszerpályáin egyensúlyát kereső Magyarország a visszatért területnek megadni a támogatott, sőt követelt megígért autonómiát?

A ruszin autonómia választútjain¹

A Magyar Királyi Honvédség csapatai a Szics-gárdisták sórványos ellenállását legyűrve három nap leforgása alatt visszafoglalták az egész kárpátaljai területet. A ruszin autonómia sorsát így ismét Budapest vehette kézbe. Teleki miniszterelnök március 16-án a képviselőházban, majd másnap a felsőházban az esemény ünnepélyes bejelentésekor ugyanazon szavakkal ígért önkormányzatot „*az ősi köteléken belül is a testvér rutén népnek*”.² Ezzel egyértelműen kifejezésre juttatta kormánya eltökéltségét az új körülmények között is, ugyanakkor az „*ősi köteléken belül*” fordulat, összevetve a Miniszterelnökség második ügyosztálya által jóváhagyott 1936-os ruszin

¹ A dolgozatnak ez a része kisebb-nagyobb javításokkal és kiegészítésekkel megegyezik az *Aetas* 2000. 4. számában megjelent azonos című tanulmánnyal.

² *Képviselőházi Napló* (a továbbiakban: KN) 1935/XXII. k. 387.

tervezetben foglaltakkal, az autonómia karcsúsításának szándékára is figyelmeztetett.

Horthy Miklós kormányzó március 17-én este egy napra elutazott az épen visszatért területre, hogy szemlét tartson a tűzkeresztségen átesett honvéadalakulatoknál. A Csap, Munkács és Huszt érintésével tett ünnepélyes fogadtatásban, hazafias érzelmekben bővelkedő útját befejezve különvonata már hazaindult a fővárosba, ahol nagyjából ebben az időben a Sándor-palota minisztertanácsi termében – 18-án délután 5 órakor – Teleki elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítésére.³ Kik kaptak meghívót a tanácskozásra? A hivatalban lévő kormány tagjai közül jelen volt a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc, Tasnádi Nagy András igazságügy miniszter, Hóman Bálint, a vallás- és közoktatásügyi tárca első embere, valamint Csáky István, a Külügyminisztérium vezetője. Rajtuk kívül még helyet foglaltak az asztalnál a korábbi miniszterelnökök – Bethlen István, Károlyi Gyula és Darányi Kálmán –, az egy évvel azelőtti igazságügy miniszter, Mikecz Ödön, a kárpátaljai családi birtokkal rendelkező báró Perényi Zsigmond koronaőr s egyben felsőházi tag, a pártok képviselői: Vay László, a kormányzó Magyar Élet Pártjának ügyvezető elnöke, Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt feje, a nemzeti szabadelvűséget zászlajára tűző Polgári Szabadság Párt nevében Rassay Károly, Gyömörey Sándor országgyűlési képviselő a kicsiny Keresztény Gazdasági és Szociális Párt színeiben, Illés József jogtörténész professzor, a Magyarországi Ruzinszkóiak Szervezetének elnöke, Zsindely Ferenc miniszterelnökségi, Tomcsányi Kálmán belügyminisztériumi államtitkárok és a Nemzetiségi Osztályt vezető nélkülözhetetlen Pataky Tibor, s megérkezett Zách Emil altábornagy a Honvédelmi Minisztérium katonai főcsoport főnöke, kinek jelenlétét valószínűleg a Kárpátalja ideiglenes katonai igazgatásával kapcsolatos szempontok indokolták. A tudós és kultúrpolitikus, az idő tájt még országgyűlési képviselő, Kornis Gyula föltűnése az értekezleten nem nélkülözött némi politikai pikantériát, hiszen nemrég még képviselőházi elnökként egyik kezdeményezője volt a szintén meghívott, mellesleg hajdani tanítványa, Imrédy diktatorikus törekvései elleni föllépésnek. Majd pedig emiatt kilépett a kormánypártból, ahová éppen az Imrédyt felváltó új miniszterelnök nem engedte visszatérni. Mindez csak azt bizonyítja, hogy Teleki a magyar alkotmányos és politikai élet széles reprezentációjára törekedett, mikor a meghívókat elküldte, s amint maga megfogalmazta, a korábbi miniszterelnököket, a politikai élet vezetőit és a kérdés régi ismerőit kérte föl a tanácskozáson való részvételre. Két férfiú viszont feltétlenül hiányzott. Az egyik a ruszin autonomisták vezéralakja, a Budapest által már vagy tíz esztendeje támogatott Bródy

³ A jegyzőkönyv teljes szövege megtalálható Egyed István hagyatékában és javításaival, kiegészítéseivel a Kárpátalja önkormányzatára vonatkozó tervezetek, hozzászólások között. MTA Kézirattár, Ms 10.734/25.

András, a másik pedig a Rádió és az MTI akkori elnöke, a Kárpátalja visszaszerzésének előcsatározásaiban főszerepet betöltött Kozma Miklós.

Azt jelenti-e ez, hogy csakugyan mellőzte volna teljesen Teleki a kárpátaljai ruszin vezetőket? A miniszterelnök beszámolt a teremben ülőknek arról, hogy előzőleg a részletekbe bocsátkozás igénye nélkül ugyan, érintkezésbe lépett Bródy Andrással, akit röviden tájékoztatott az értekezlet összehívásáról, egyszersmind éreztetve vele, hogy benne látják Kárpátalja „*legális képviselőjét*”. Sőt, a tanácskozás végén megvitattott, a sajtónak szóló kommuniké szövegébe is bele akarta venni eredetileg a Bródyval folytatott eszmecsere megemléztetését. Semmi esetre sem kívánta hát az egyeztetés folyamatából őket kihagyni, az értekezlet személyi összetétele mindazonáltal mégis azt üzent, hogy a Kárpátaljának szánt autonómia nem lehet az ott élők képviselőivel való megállapodás, illetőleg egyezkedés tárgya, legyen szó akár ruszinokról, akár magyarokról, hanem a budapesti kormány „*szuverén elhatározásának közjogi következménye*”.⁴ Erre mutat majd rá, Teleki helyeslése mellett, a felszólalók egyike, Imrédy, aki egyenesen úgy fogalmaz, hogy az 1939 márciusa előtti magyar autonómia-ígéretet csak arra az esetre szóltak, ha Kárpátalja önként, saját erejéből tér vissza az anyaországhoz.

De nem kézbesített a posta meghívót a Sándor-palotában sorra kerülő megbeszélésre annak a férfiúnak sem, aki pedig a magyar politikusok közül oroszlánrészt vállalt Kárpátalja visszaszerzésében. Kozma Miklós, mert hiszen róla van szó, távolmaradása annál meglepőbb, mivel Teleki vele közvetlen politikai-elvbaráti kapcsolatot ápolt, s a Kozma-napló tanúsága szerint március 15-én egy órát sétálva beszélgettek a Halászbástyán főként „*a ruszinszkói ügy politikai és propagandisztikus beállításáról*”. Érintették az önkormányzat perspektíváját is: „*Kifejtettem – írja Kozma –, hogy a Ruszinszko mi-ért nem alkalmas a valódi autonómiára, de annál inkább kell egy bizonyos foka. Erre nem is gondolt, külön kormányról szó sem lehet. Én a régi horvát példát említettem, ő azt felelte, hogy a gondolat lényege helyes, de a báni megoldás erőltetettnek látszanak [sic]. Ő a vajdaság gondolata felé hajlik, mely idea Hómantól származik.*”⁵ E sorok olvastán még kevésbé érthető a mellőzés. A megfjtés alighanem az lehet, amire 1940. augusztus végén Kozma kormányzói biztosi kinevezésekor neki személyesen Keresztes-Fischer belügyminiszter célzott. Kárpátalja visszaszerzésének diverzánsakciókkal történő előkészítése ugyanis Kozma gondolata volt, azonban ez nem kis részben a német tiltakozások zátonyán megfeneklett, miáltal nem kellett hozzá sok, hogy a kormányon belül is megbukjon. A Rongyos Gárda és a csehszlovák csapatok közötti összecsapásoknak így is akadtak mindkét oldalon halálos

⁴ Tilkowszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, 1967. 165.

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) K 429, 13. dob., 1. t., 12. f. Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 1939–1941.

áldozatai, s jöllehet a katonai akciókat nem Kozma, hanem a magyar honvédség vezetői irányították,⁶ a felelősséget mégis az előbbire hárították. Kozma erről, mintha egy már közvélekedéssé vált ítéletet tolmácsolna, a következőképpen ír: „*politikai okokból én voltam a bizonyos véres kéz akkor*”.⁷ Valószínűleg ezért és minden bizonnyal Horthy jóváhagyásával hagyta őt ki egyelőre Teleki a Kárpátaljával kapcsolatos számításokból, de véleményére igényt tartott.

Nem mellékesen, a miniszterelnök föl szeretne volna mérni, hogy a megváltozott helyzetben számíthat-e azon befolyásos és mérsékelt politikusok, közéleti tekintélyek, közhatalommal bíró személyiségek támogatására, kiknek a segítségével sikerre lehet vinni az áhított politikai és alkotmányos célt, az autonómiát, mint a Szent István-i állam újjászületésének egyik első bizonyítékát. A tanácskozás témája így az önkormányzatot konstituáló akarathatározásnak és az alapelveknek a megvitatása volt.⁸ A miniszterelnöki proposíció után Pataky államtitkár ismertette a kárpátaljai autonómia előtörténetét egészen 1938 őszéig. Visszatekintése kitért az 1918-as néptörvényre, a saint-germaini kisebbségi szerződésnek a ruszin önkormányzatot elrendelő pontjaira, valamint három (a Földesi-féle, a ruszin Nemzeti Tanács készítette és az 1938-as) tervezetre, melyek közül – mint elmondta – a második és harmadik nem csupán az alkotmányjogi követelményeket nem elégítette ki maradéktalanul, de minthogy „*a Cseh-Szlovák Köztársasággal szemben folytatott küzdelemnek voltak eszközei*”, tudatosan „*szélső álláspontot*” képviseltek, hogy eleve elfogadhatatlanok legyenek. Az elutasítás céljából fölszóftolt igényekre való utalás egy burkolt előterjesztést is takart: a magyar kormány nem kíván elmenni az iménti javaslatoknak példaként szolgáló 1868 utáni horvát autonómia mértékének a biztosításáig.

Mintegy a rangidős elsőségének jogán Bethlen István emelkedett szólásra. Szinte egyetlen szempontból, árnyalatról sem megfélemlítve (Károlyiék néptörvénye, a saint-germaini kisebbségi szerződés ruszinokra vonatkozó cikkelyei, az 1920 óta eltelt csaknem két évtized magyarországi ösztönzései, bátorítása, a ruszin nép nemzeti öntudatának növekedése, az amerikai ruszinok nemzetközileg is értékelhető közvélemény formáló ereje, a nemrég létrejött és ruszin lakossággal is bíró Szlovákia vonzása, valamint a magyar nemzetiségpolitikát ért német bírálatok) mutatott rá: Magyarországot minden, a „*politikai rezon*” is arra kötelezi, hogy megadja az autonómiát. Ellenkező esetben a magyar politika hitele, szavahihetősége és önazonossága kerülne végveszélybe: „*veszedelmes dolognak tartanám, ha mi nem helyezkednénk arra az álláspontra, amelyet a legutóbbi húsz esztendőben mindig elfoglaltunk*”. Ezután a leglényegesebb teendőnek annak a „*józan formá*”-nak

⁶ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Budapest, 2000. 568–572.

⁷ MOL, K 429, 13. dob., 1. t. 162. f. Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 1939–1941.

⁸ A következő bekezdések innentől a jegyzőkönyv anyagaira épülnek.

a megtalálását ítélte, amelyre az önkormányzat alanyának, a ruszin „*népnek szüksége van*”, illetőleg „*amivel megelégedhetik*”, ám óvott attól, hogy „*bizonyos határokon*” átlépjenek, érte ezalatt a „*magyar állam egységét*” és a „*kétségteljesen lehetséges fejleményekkel szemben bizonyos védőgátakat [...] ha megnehezül a helyzet*”. Nem beszélve arról, hogy a baráti Lengyelország nagyszámú ukrán lakossága okán a leghatározottabban ellenezte a ruszin autonómiát.

A magyar közélet nagy realistája a régi vármegyei önkormányzatból mértett elgondolásaihoz ihletet, mégpedig olyan módosításokkal és kiegészítésekkel, melyeknek eredményeként „*az egész területet egy közigazgatási egységbe kellene összefoglalni és nem szétszítani [...] Ung, Bereg és Máramaros vármegyék között úgy, ahogyan az a múltban volt, mert ez eleve még a színét is elvenné annak, hogy itt autonómia van*”. A területében jócskán, hatáskörében csak némileg megnövelendő önkormányzati egységet vajdaságnak (esetleg bánságnak) javasolta elnevezni („*hangzatos nevet adnék neki*”), hogy kihangsúlyozzák a vármegyétől való különbözőségét. Mindamellett meg szerette volna őrizni a vármegye hagyományos alkotmányjogi szerkezetét, amikor az ottani adminisztrációt vezető főispán-alispán funkciókettőst a helytartó (kormányzó), illetve a vajda egymást szintén kiegészítő hatáskörébe kívánta átmenteni. A helytartó hivatalát széles körű kinevezési joggal működő kö-zépfokú államigazgatási hatósággá alakította volna, a képviselőket pedig felerészben a hagyományos választás, felerészben a korszak által felkarolt korporatív elv szerint vélte létrehozandónak. Míg ezt a lényegében területi önkormányzatot nem akarta fölruházni politikai jogokkal, s ilyenformán közigazgatási szintre szorította volna, kulturális téren teljes autonómiában gondolkodott, amelynek főszerepét a ruszin népet a történelmi lojalitás szá-laival a magyar államhoz kötő görög katolikus egyházra osztotta. A kulturális autonómia pénzügyi fedezetül az iskolaadó és „*bizonyos fokig*” az állami erdők tiszta jövedelmei szolgáltak volna. Sürgette mindezeket túl egy központi pénzügyi intézmény megalapítását, a hitel- és fogyasztási szövetkezeti mozgalom megindítását, közmunkák bevezetését, „*hogy ne üres kézzel menjünk oda*”.

Bethlen helyzetelemzése pontos, az önkormányzatról kifejtett elgondolásai, mivel még nagyon elvont síkon mozogtak, érthető módon nagyon is vázlatosak voltak. Meglehetősen tisztázatlannak bizonyult a területi-közigazgatási és kulturális önkormányzat viszonya, különösen ha az utóbbi létesítéséhez nincs okvetlenül szükség az előbbi felállítására.

A Bethlen után beszélő Darányi Kálmán érdemben alig járult hozzá a tanácskozás eredményességéhez, arra szorítkozott mindössze, hogy egyetért-sen az addig elhangzott javaslatokkal. Annál több lényeges felvetést és új szempontokat tartalmazott Imrédy Béla hozzászólása. Bár azzal érvelt, hogy az autonómiára vonatkozó ígéret csak önkéntes csatlakozás esetén állt

fenn, s mert nem így történt, az a magyar kormányt erkölcsileg fölmenti az adott szava alól, a politikai okosság mégis azt parancsolja: „*meg kell adni az autonómiát*”. A keretek megszabásánál a jövőbeli lehetséges változásokra tekintettel Bethlenhez hasonlóan ő is óvatosságot ajánlott, mert a fejlettebb nemzeti öntudattal rendelkező népek, nemzetiségek Magyarországhoz való reménybeli visszakerülése esetén „*olyan messzire kellene elmennünk, ami azután [...] az együttes állami életet [...] jóformán lehetetlenné tenné*”. Ugyanerre intett azzal a gyakorlatias bölcsességgel, „*hogy tágítani lehet egy autonómiát, de szűkíteni nem*”. A németbarátság felé araszoló Imrédy mindazonáltal kategorikusan elutasította a nemzetiszocialista jog egyik kedvenc fogalmának, a „*népcsoporti elvnek*” bármiféle megvalósítását, és egyértelműen a területi autonómia mellett nyilatkozott. A kulturális autonómiának ő is külön figyelmet szentelt, azonban azt nem a ruszin népközösségnek szánta („*akkor példát adnánk a német kultur autonómiára*”), hanem Kárpátaljának, e leendő közigazgatási egységnek, amelyet ily módon a közoktatás, a vallás, szociális ügyek és a helyi igazgatás terén illetett volna meg az önrendelkezés. Nagymértékű elővigyázatosságot tanácsolt a tekintetben, hogy a kulturális autonómia irányítását a görög katolikus egyház kezébe adják, mivel ez elidegeníthetné a cseh uralom alatt s főként Volosin idején igencsak megerősödött pravoszlávokat. A helyzet megoldása szempontjából döntőnek hitte a „*népszerűtő és szociális*” közigazgatást, mint amellyel el lehetne kerülni a felvidékihez hasonló elégedetlenséget. Kifejtette még azt is, miért lenne Ungvár az autonómiának Munkácsnál megfelelőbb központja: azonfelül, hogy a ruszin intelligencia fővárosa (ott található a munkácsi püspökség székhelye), jelentős igazgatási infrastruktúrát is a magáénak mondhat, ami nem lebecsülhető mértékben könnyítene a központi költségvetés terhein. Nyomatékkal hívta föl a figyelmet Bródyra, mint akinek feltétlenül szerepet kell juttatni a területi autonómia igazgatásában, jóllehet ismerte a ruszin politikus fölfogását az önkormányzatnak az általa körvonalazottnál szélesebb hatásköréről.

A volt miniszterelnökök sorában utolsóként szót kérő Károlyi Gyula először a terület déli határaitra kérdezett rá. Válaszában Teleki a bécsi döntés meghúzta, tulajdonképpen etnikai határvonal megtartását helyezte kilátásba, csupán két ponton jelzett megoldásra váró problémát: Nagyszöllős és környékének (1938 novemberében még a határ túlsó oldalán maradt) a hovatatározásában, valamint a Kárpátalja székhelyéül szánt valamelyik város, Ungvár vagy Munkács odacsatolásában. Károlyi az előtte szólókkal megegyezően a területi önkormányzat mellett szállt síkra. Ebből a szempontból mérlegelte a magyarok lakta részek odakerülését is, tudniillik minél több magyar és egyéb nemzetiség él az autonómia területén, az annál kevésbé lesz ruszin önkormányzat. Az általa előhozott igazságszolgáltatást a résztvevők egyhangúlag zárták ki az önkormányzati kompetenciából, az anyanyelv

használatát viszont biztosíthatónak gondolták a meglévő bírósági szervezeten belül. A legfontosabbnak Kárpátalja gyors gazdasági talpra állítását értékelte Károlyi is, mert ahogy fogalmazott „*a jobb gazdasági állapotot a nép többre becsüli [...] mint bárminő közjogi előnyt*”. A helyi intelligencia kezelésével kapcsolatban Bethlen általános derűtséget kiváltva vetette közbe: „*Nagy titulust, jobb fizetést és kevés hatáskört nekik.*”

Az esetleges kárpátaljai szerepvállalásra Teleki által talán ekkor még csak tartaléknak gondolt odavalósi birtokos, Perényi Zsigmond mondandójának logikai szerkezete többé-kevésbé találkozott az előtte szólókéval, ugyanis az autonómia szükségességének elismerése után „*de*”-vel folytatva sorolta aggályait és ellenérveit. Az utóbbiak egyike-másika korántsem felelt meg oly mértékben a tényleges állapotoknak, mint tíz-húsz évvel korábban. A ruszinok többsége már nem volt egységes a Magyarországhoz való ragaszkodás érzésében, s az olyan kijelentések, mint csak „*azért követelték az autonómiát, mert szabadulni akartak a csehektől és vissza akartak ide jönni*”, s a „*rutén öntudat nincs kifejlődve*”, arról tanúskodtak, hogy a beszélő számára megállt az idő. A ruszin politikus-értelmiségi csoportok színe-java minden bizonnyal többre vágyott egy javított hegyvidéki kirendeltségnél.⁹ Perényi meg legföljebb a kulturális autonómiának a hagyományos vármegyei önkormányzattal való ötvöztéig merészkedett el.

Az utána következő Eckhardt Tibor a területi autonómia mellett nyilatkozott, s a magyar nemzetiségű települések odakerülésétől inkább az államegység hathatós alátámasztását várta. Annál jobban félt a Szovjetuniónak, mint expanzív hatalomnak a magyar határoknál történő lehetséges megjelenésétől. Erre való tekintettel, továbbá a fiatal ruszin intelligencia szláv szelleme miatt azon a véleményen volt, hogy az önkormányzatot csak fokozatosan, lépésről lépésre szabad bevezetni, míg az ottani többségben meg nem erősödik a magyar állam iránti hűség. A ruszin értelmiség megbízhatatlansága merészebb következtetésre is sarkallta. A csak rövid időre tervezett katonai közigazgatás meghosszabbítását ajánlotta megfontolásra abból a célból, hogy a katonai adminisztráció egy megfelelő hatáskörű kormánybiztos útmutatásai mellett elvégezze a „*nagytakarítást*”, vagyis az ukrán és magyaros szellemű egyének előállítását. Jóllehet korlátozott formában, de elkezdődött efféle tisztogatás, aminek Teleki mihamarabb szeretett volna véget vetni, ezért aligha véletlen, hogy felelet nélkül hagyta a fölvetést.

⁹ Még 1898-ban a magyar kormány Darányi Ignác vezette Földművelési Minisztériuma a ruszinok lakta északkeleti megyék nyomorának enyhítésére, az Amerikába irányuló kivándorlási hullám csillapítására gazdasági segélyakciót indított, melynek élére Egan Edét állította. Az ezt követő években sor került, igaz egyelőre csak szűk körben, olcsó földbérlet kiosztására, hitelszövetkezetek és mintagazdaságok létesítésére. Az ígéretes kezdeményezésnek, melynek helyi szervét nevezték hegyvidéki kirendeltségnek, az első világháború vetett véget.

Csáki rövid hozzászólásában nem tért ki az autonómia tartalmi összetevőire, külügyi szempontból az elvi „keret” megállapítását, vagy miként Bethlen fogalmazott, az ezzel kapcsolatos deklarációt sürgette. Annyit azért elárult, hogy a részletek, a későbbi egyeztetés iránt nem csekély szkepszis él benne, amit részint arra alapozhatott, hogy még el sem kezdődtek az autonómia munkálatai, máris fölszikkasztak körülötte az indulatok. Teleki ugyanis említést tett a résztvevők előtt Korláth Endre Ung megyei főispán hozzá intézett leveléről, amelyben a feladó az érintett magyarság nevében meglehetősen szenvedéllyel Ungvárnak a tervbe vett autonómia területéhez való hozzácsatolását kifogásolta. Más szempontból is érdekes a külügyminiszter megnyilatkozása. Első mondataival még áldását adta az autonómiára, majd kisvártatva, mint aki meggondolta magát, már a kárpátaljai corpus separatumhoz fűzött aggályaival hozakodott elő: *„szabad-e [...] saját magunknak megkezdenuink az országnak corpus separatumokra való feldarabolását”*. Ám ha az autonómia mégis elkerülhetetlen volna, akkor semmiképpen sem szerencsés megoldás ezt a *„fajilag rutén területre”* korlátozni – vélekedett. Ezek a gondolati és szándékbeli cikkcakkok a megszólalások zömét kimondva kimondatlanul jellemezték, s ezt vette észre jó szemmel Kornis Gyula. Az általa levont következtetés: *„valamennyien megegyezünk magunk között szólva abban a látszat-autonómiában, amelyet vajdaságnak hívunk, s amelynek körvonalaait elsősorban Bethlen és Imrédy öxellenciája fejtették ki, és hasonlóképpen gondolkoztak azok, akik hozzászóltak.”* Kornis más vonatkozásban is szűkeblőnek mutatkozott, ugyanis azzal az indoklással helytelenítette magyar területek bekapcsolását az autonómiába, hogy a jövőben egyáltalán nem zárható elszakadási folyamat ezeket könnyedén magával sodorhatná.

A látszat-autonómiával előbb Mikecz Ödön vitatkozott, majd Illés József óvott minden efféle kísértéstől. A tudós férfiú röviden földézte előző éjszaka Bródyval folytatott beszélgetését, aki állítólag a területi autonómia előtt tornyosuló nehézségekre válaszul kijelentette, ha az Orosz Központi Nemzeti Tanács által elfogadott autonómia-tervezet legalább alapelveiben nem valósul meg, *„nem hajlandó a nép közé menni”* s az emberek szemébe nézni, inkább kivándorol Amerikába, és visszavonul a politizálástól. Illés kifejezte reményét, hogy talán keresztülvihető az 1936–37-es autonómia koncepció, de homályban hagyta ennek módját, sőt a felállítandó 40–45 fős vajdasági szojmnak (gyűlés) csak az *ins statuendi*, nem pedig az akár korlátozott körben megállapított törvényhozás jogát javasolta átadni, ami a Nemzeti Tanács tervezetével szemben a szűkítés felé tett oldalazó lépés volt. Figyelmeztetett ezenkívül még az ortodoxia háttérbe szorításának halaszthatatlan teendőjére, valamint arra az egyszerre gondot jelentő, de okos gazdasági intézkedésekkel a kormányzat javára fordítható tényre, hogy a ruszin nép tömegei egynek hiszik az autonómiát a létbiztonsággal.

Az 1938 decemberében Kárpátalja autonómiájáról memorandumot szerkesztő Hóman Bálint csak a tanácskozás végére körvonalazta álláspontját. Említett iratában először merült föl a *vajdaság* gondolata, bár könnyen lehet, hogy Mályusz Elemér nemzetiségtörténeti tárgyú egyetemi előadásainak a ruszinokkal foglalkozó szelete hívta föl a figyelmét erre a lehetőségként kínálkozó előzményre.¹⁰ Hóman összefoglalta, egyszersmind nemzetpolitikai távlatba helyezte az előtte érvelők gondolatait; a megjelölt cél „*Szent István Magyarországnak helyreállítása, számolva azokkal a körülményekkel, amelyek között ma ez megvalósítható, vagyis az államegység gondolata mellett bizonyos táji és [...] nemzetiségi, [...] partikuláris önkormányzatoknak elismerésével.*” De ahogy az elmúlt húsz év önkormányzat melletti agitációja után lehetetlen nemet mondani a ruszin igényekre – fejtegette –, úgy a továbbiakban, egy számukra kialakított autonómia mintaként és hivatkozási alapként szolgálhatna az erdélyi székely autonómia magyar kormányzat általi követelésekor. Már csak ezért sem szabad látszat-autonómiát statuálni Kárpátalján, annál sürgetőbb a rugalmas forma megtalálása (Bethlen ugyanezt hangsúlyozta), amelyben a gyakran egymásnak feszülő érdekeket a legjobban föl lehet oldani – fejezte be mondandóját a kultuszminiszter. A Kárpátalja kormányzásában közvetlenül érdekelt Keresztes-Fischer belügyminiszter az ukrán és orosz irredentával indokolta, hogy „*a rendőri, a közbiztonsági és politikai rendészeti igazgatást fokozottabb mértékben és jobban meg kell szervezni, mint a többi országrészben*”, s ezeknek a hatásköröknek feltétlenül állami kézben kell maradniuk. Az érdemi hozzászólások sorát lezáró Rassay Károly még Eckhardt Tibornak ellentmondva óvott attól, hogy a katonai igazgatás nagyobb szerepet kapjon a területen, s megfontoltságra intett az autonómia bevezetésekor. A külügyminiszter szavaira utalva egyelőre elegendőnek tartotta a keret kijelöléséről szóló elvi deklarációt.

Az értekezleten elhangzottakat összegző Teleki örömmel állapította meg, hogy konszenzus alakult ki az autonómia létesítésének szükségességében és hatáskörének hozzávetőleges terjedelmében (helyi közigazgatás, kultúra, szociális ügyek). De kiderült az is, mint a kormányfő megjegyezte, a jelenlévők többsége az autonómia szűkítése felé hajlott, s azt sem szerette volna, hogy ennek keretei közé magyarlakta területeket illesszenek. Egyébként a szóbanforgó Nagyszöllős és környéke, toldotta meg a miniszterelnök a felmerült érvek sorát, falusias volta miatt amúgy sem képes a magyar tisztviselők „*rezervoár*”-jaként szolgálni a kárpátaljai önkormányzatot, hogy annak ruszin jellegét ellensúlyozza. Viszont félreérthetetlenül kifejezésre juttatta azt is, hogy Ungvár sorsát illetően a magyar kormányt kötik saját magának és elődeinek ígéretei, s hiába Korláth Endre protestálása, a városnak az

¹⁰ Mályusz a kérdéskörrel 1937 és 1938 őszén tartott előadást diákjainak a budapesti egyetemen. Ennek kéziratban fennmaradt anyaga megjelent: Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Budapest, 2002.

önkormányzat központjává kell válnia. A gazdasági szempontok is emellett szólnak.

A résztvevők végül megegyeztek abban, hogy a kiadandó kommunikáción csak az fog állni, a tanácskozáson Kárpátalja önkormányzatának előkészítésével foglalkoztak, annyit azonban bármelyikük elmondhat az itt elhangzottakról, hogy az önkormányzat létrehozásában elvileg megállapodtak. Az értekezlet ezzel este nyolc órákor véget ért.

Vajon elégedett volt-e Teleki az eredménnyel? A kérdések legtöbbször válasza érkezett. Az autonómiára irányuló kormányzati szándék elnyerte a magyar politikai élet aránylag széles körét reprezentáló személyiségeinek a támogatását. A miniszterelnök legfőbb célja ennek az érvelő beleegyezésnek a megszerzése lehetett, nem pedig az Oszvald miniszteri tanácsossal kidolgoztatott törvényjavaslatnak a megvitatása, amit különben még előzőleg, azon frissiben március 14-én Keresztes-Fischerrel meg is tárgyalt. Erről a március 17-i minisztertanácson magától értetődően beszámolt, a 18-i értekezleten ellenben már nem hozta szóba, hiszen itt elsősorban a résztvevőknek a ruszin autonómiára mondott *igenjét* vagy *nemjét* akarta megismerni.¹¹ Vélhetően megnyugvással fogadta azt is, hogy kivétel nélkül mindenki a területi autonómiát részesítette előnyben a népcsoporti elvvel szemben. A harmadik kérdés az autonómia terjedelmére, hatáskörére vonatkozott: az egyik lehetséges feleletváltozat a többség által pártfogolt vármegyei önkormányzat javított kiadásban, a másik a ruszin Nemzeti Tanácsnak lényegében a horvát autonómiát megcélzó tervezete, amely mellett csak Illés József állt ki, ő is meglehetősen bizonytalanul. E körül érezhetően konfliktusok leselkedtek, hiszen Illés szavai sejtették, hogy Bródy nem adja alább az 1936–37-es tervezetnél. Végezetül megoldásra várt még az illetékesség problémája, nevezetesen magába foglaljon-e zömében magyarok lakta területeket is az autonómia avagy sem. Ezen a ponton Ungvár hovatartozása ígérkezett kemény diónak az ottani, többséget alkotó magyarok ellenkezése miatt.

Nem lehet véletlen, hogy a további együttgondolkodáshoz két volt miniszterelnök, Bethlen és Imrédy járult hozzá legértelmesebben. Erre személyes kvalitásaikon túl vélhetően az képesítette őket, hogy a kormányfői székben eltöltött hosszú időszak alatt a Nemzetiségi Osztály munkáján keresztül betekintést nyerhettek az autonómia problémakörébe (Bethlen), vagy ebből a szempontból kivételes időszakban kerültek a Sándor-palotába, mint Imrédy, aki köztudomásúan konkrét autonómia-tervezetet ajánlott csatlakozásuk esetén elfogadásra Volosinéknak.

A március 21-i lapok közölték a Kárpátaljáról három nappal korábban visszaérkezett kormányzó kiáltványát a terület népéhez. A Teleki aláírásával is szignált szövegben ismét elhangzott az ígélet: „*a rutén népnek a magyar*

¹¹ Tilkovszky i. m. 164.

*államiság keretén belül meg kell kapnia az önkormányzatot.*¹² A miniszterelnök a *Corriere della Sera*-nak és a *Frankfurter Zeitung*-nak adott nyilatkozataiban úgy fogalmazott, hogy a kormány a szociális és kulturális igények kielégítésén kívül gondoskodni kíván a kárpátaljai önkormányzatról.¹³ Másnap ugyanő a nemzetiségi önkormányzat nem éppen elkötelezett hívének számító MOVE serlegvacsoráján elmondott beszédében erősítette meg a kormányzat ebbéli eltökéltségét: „[...] a Szent István-i gondolat [...] másrészt a mai fejlődés jegyében [...] megfelelő jogokat, sajátos önrendelkezési jogot” készülnek biztosítani a visszatért leghívebb nemzetiségnek.¹⁴

A március 18-i értekezletről megjelent sajtóközlemény bár szüksézává volt, az autonómiára adott igenló válaszként inspirálta az ügy nyilvánosság színe előtti fölvetését, a szinte azonnal meginduló polémiát. A miniszterelnök állam- és nemzetfelfogásához közelálló *Magyar Nemzet* március 23-i számában Konratovics Iréneusz őrdarmai görög katolikus lelkész, volt miniszteri tanácsos fejtette ki egyháza klerikus többségének véleményét az önkormányzatról. A közvélemény körében terjedő megoldási módozatok közül a finn autonómia-modellt egyenesen fantomnak nevezte, de túlméretezettnek ítélte a horvát autonómia kereteit is, és noha röviden ismertette a X. Néptörvényt, megállapította róla, hogy jogforrásul használni nem lehet. Úgy vélekedett, ha a dualizmus korában betartják a nemzetiségi törvényt, senki nem kívánt volna autonómiát. Elsődleges teendőként az életfeltételek azonnali javítására irányította a figyelmet, mert az „autonómia még nem boldogít. Autonómia mellett is lehet éhen halni [...] Míg a Verhovinán kenyéréhség van, s míg a ruszin anyák pusztá szalmán hozzák világra a jövő nemzedéket, addig felesleges azon vitatkozni, hogy milyen is legyen az autonómia”. Ezért a kormányzati intézkedéseknek, a közigazgatás minőségének összehasonlíthatatlanul nagyobb fontosságot tulajdonított. S ezek, ha tévesek, sokkal komolyabb bajt képesek okozni, mint az autonómia esetleges elmaradása. Konratovics a ruszin boldogulás fő eszközéül a gazdasági fejlődés mellett, népe magyarón egyházi értelmiségének első világháború előtti szemlélete szerint, az asszimilációt jelölte meg. Kikelt még a „nagyhangú [...] műruszinok” ellen, akik csak saját pozícióikért küzdenek. Az igazságtalan célzást könnyen elérthették Bródyék és Fenczikék is. Az írás a görög katolikus klérus idősebb nemzedékének félelmét tükrözte arra az esetre, ha egy területi autonómia statuíálása esetén versenytársként további növekedésnek indulhatna egy nálánál nagyobb befolyással bíró ruszin (politikai) elit.¹⁵

A cikk megjelenésének napján Teleki a kormánypárt értekezletén beszélt a megváltozott nemzetiségi helyzetről: míg a trianoni Magyarország

¹² *Magyar Nemzet* (a továbbiakban: MN), 1939. március 21.

¹³ MN, 1939. március 22.

¹⁴ Teleki Pál: *Beszédek 1939*. Budapest, é. n. 35.

¹⁵ MN, 1939. március 23.

többé-kevésbé homogén nemzetállam volt, addig a területi revízió folytán ismét több etnikum él határain belül, még hozzá akadnak olyan vidékei is, ahol az egyes, nem magyar nemzetiségek alkotják a többséget. De nemcsak ily módon utalt Kárpátaljára, hanem itt is elismételte a mértékadó politikusi berkekben közmegegyezésnek örvendő elhatározást, hogy a szóban forgó területnek „önkormányzatot kell adni”. Nem kendőzte el azonban a várható nehézségeket sem, amelyeket nem annyira az autonómia terjedelmének megtalálásában láttatott, mint inkább a különböző érdekek kiegyenlítésében, a felek egymás iránti megértésében, vagy rá jellemző szófordulattal: a „*lelki végrehajtás*”-ban.¹⁶ Rögtön ezután, 25-én a miniszterelnök kétnapos kárpátaljai látogatásra utazott Keresztes-Fischer társaságában. A már a térséget járó Pataky Tibor, Incze Péter osztálytanácsos és – sokatmondó tény – Bródy András a helyszínen csatlakoztak hozzájuk. A miniszterelnök Ungvár–Szobránc–Munkács–Szolyva–Beregszász–Nagyszőlős–Huszt körúton elmondott beszédeiben a magyar–ruszin történelmi sorsközösséget, a közös hazáért végzendő munkát, a politikai és lelki kiengesztelődést, a közelmúlt kellemetlen emlékeinek szükséges feledését emelte ki.¹⁷

Teleki és Keresztes-Fischer Ungvárra érkezésének napján indult vissza Kárpátaljáról a fővárosba az a Kozma Miklós, aki még a látszatát is szeretne volna elkerülni, hogy valamiféle ellenkörüton tartózkodik ott. „*Nekem hivataltos beosztásom nincs és éppen elegen félnek attól, hogy Ruszinszko kormányzója leszek, annál inkább el akarok tűnni*” – jegyezte be naplójába. Mit keresett akkor az alighogy visszafoglalt területen? Valószínűleg szeretne volna azon melegebben megsejmelni az eredményt, amelyért maga is sokat fáradozott, s mert a történetek másfelől öngazolást hoztak számára. Ha hihetünk naplójának, a honvéd Vezérkar által kiküldött térképhelyesbítőkkal való találkozás serkentőleg hatott a becsvágyára. Többször hallhatta tőlük, mint akik a kárpátaljai „*nép*” és a görög katolikus papok véleményét tolmácsolják, neki, azaz Kozmának kellene kézbe vennie kormány megbízottként a visszakerült terület igazgatását.¹⁸ A Térképhelyesbítő Igazgatóság március 25-én fogalmazott helyzetjelentése ezt nem erősíti meg, jóllehet említést tesz egy „*megfelelő anyagi dotációkkal ellátott kormánybiztos*” szükségességéről és több ponton szó szerint megegyezik a Kozma-naplóban foglaltakkal.¹⁹ Úgy tűnik, hogy a térképhelyesbítők egyikétől, Csics őrnagytól származik azon állítólagos kárpátaljai közvélekedés, hogy elegendő lenne számukra a kulturális autonómia, valamint az a tapasztalat, hogy megbízhatatlanságuk miatt az ottani tanítóságnak legalább a felét ki kellene „*cserélni*”. Vala-

¹⁶ MN, 1939. március 24.

¹⁷ MN, 1939. március 28.

¹⁸ MOL, K 429, 13. dob., 1. t. 22. f. Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 1939–1941.

¹⁹ MOL, K 28 Miniszterelnökség (a továbbiakban: ME) Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–T–16162. Térképhelyesbítő Igazgatóság helyzetjelentése.

milyen összjátéknak azért lennie kellett a Vezérkar és Kozma között, ha az utóbbi saját kárpátaljai kormány megbízatásának lehetőségéről még annyit rögzítésre méltónak ítelt, hogy a „*katonák ilyen irányú előterjesztést tettek a kormánynak és ezt most meg fogják ismételni.*”²⁰ Az előterjesztés valószínűségét viszont némileg tompítja, hogy március 29-én Werth Henrikkel való találkozásakor, aki őszintén gratulált neki az előző napon kapott kormányzói kitüntetéséhez, amivel lényegében – s ebben kétségkívül benne volt a Vezérkar keze – kárpátaljai szolgálatait ismerték el, erről a témáról nem esett szó.

A Napló Kárpátaljával foglalkozó bekezdéseit egy április 1-jén kelt szűkszavú bejegyzés zárja le egyelőre: „*Hosszas beszélgetés Telekivel, akinek átadtam a Kárpátaljára vonatkozó mellékelt feljegyzést.*”²¹ Ebben a helyzetelemzéssel vegyes, tizennyolc pontból álló javaslatfüzérben megtaláljuk Kozma véleményét a görög katolikus papságról, a javarészt „*kicserélendő*” tanítóságról, meg a rövidlátó és „*soviniszta határszéli magyar intelligenciáról*” – nyilván Korláthékról van szó –, amely még sok bajt okozhat. Kiemelt fontosságot tulajdonított a megfelelő közigazgatásnak, s a visszacsatolt felvidéki területen elkövetett hibák megismétlődésétől tartva azt tanácsolta, hogy a többnyire gyengén képzett helybéli közigazgatási tisztviselőket legfőljebb csak kisebb állásokba nevezzék ki, míg e fölött inkább jól felkészült, anyaországból jött szakembereket alkalmazzanak.²² E javaslat bizonyára elnyerte a minőségi közigazgatást szíven viselő Teleki tetszését.

Ez idő alatt a sajtóban tovább gombolyították az autonómia fonalát. Válaszul még Kontratovics fejtegetéseire ugyancsak a *Magyar Nemzet* hasábjain március 25-én Ferdinandy Mihály foglalta össze nyolc pontban javaslatait. Kiindulásul Telekinek a MOVE serlegvacsoráján a Szent István-i gondolat és a korszerűség kettős követelményén alapuló „*sajátos önrendelkezési jog*”-ról tett kijelentését választotta. Ennek tükrében foglalt állást egyfelől a kárpátaljai vármegyék fenntartása, másfelől pedig egyetlen újabb közigazgatási szintként, bánságba történő összevonásuk mellett. A bánság területén a magyar és ruszin nyelv azonos elbánásban részesülne, minden tisztviselőnek beszélnie kellene mindkettőt; Munkácson törvényszék állíttatnék fel, ahol a peres eljárások a felek nyelvén folyhatnának; az iskolákban az adott község dönthetne a tanítás nyelvéről, de ahogyan a ruszin iskolákban a magyar, úgy a magyar oktatási intézményekben a ruszin nyelv kötelező lenne – sorolta elgondolásait Ferdinandy. Külön kárpátaljai (tartományi) parlament felállítását fölöslegesnek tartotta, és meg volt győződve arról, hogy a megőrzendő vármegyék gyűlései ezt a szerepet maradéktalanul betölthet-

²⁰ MOL, K 429, 13. dob., 1. t. 31. f. Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 1939–1941.

²¹ Uo. 50. f.

²² OSZK Kézirattár, Fond 15/102. Hóman Bálint iratai. Gondolatok Kárpátaljával kapcsolatban.

nék. Ugyanakkor jónak látta volna, hogy a budapesti országgyűlés kárpátaljai képviselői a terület ügyeinek megtárgyalására állandó Kárpátalja Bizottságot hozzanak létre, amelynek elnöke a négy bánsági vármegye jelöltje közül a kormányzó által kinevezett bán lenne, aki ezenfelül még a magyar kormányban is képviselhetné a helyi ügyeket. A bán hivatali székhelyét viszont a javaslat az oly sok indulatot kavarázó Ungvár helyett Munkácsra vitte volna. A tervezet végül, de nem utolsósorban kinyilvánította, hogy az autonómia akkor ér valamit, ha képes eltartani önmagát, valamint az ott élőknek erkölcsi és anyagi haszna származik belőle.²³ A javaslat több lényeges pontja belül maradt a március 18-i tanácskozásnak az autonómia ügyében kirajzolódott konszenzusán, s azt is megmutatta, hogy a műveltebb politikai közönség e kérdésben hivatásos politikusainál jóval tartózkodóbb.

A Kárpátalja önkormányzatáról a *Magyar Nemzet*ben közölt írárok sorában a harmadik a közjogász Bölöny József tollából született. A szerző egyetértett Kontratovics alaptételével, amit úgy stilizált hatásosabbá, hogy előbb jöjjön a kenyér, azután az autonómia. A keretfeltételek közé sorolta még, hogy az önkormányzati rendszernek jól működőnek kell lennie, ezért az erről szóló törvényjavaslatot csak kiérlelt állapotban szabad betervezni, a megvalósításnak pedig a „*lehető legkisebb anyagi megterheléssel*” kell történnie. Az önkormányzati rendszert magát ő is a vármegyékre javasolta építeni, amelyeknek közgyűlései pótolnák a tartományi parlamentet. De az autonómiában a főszerepet az ottani végrehajtó hatalom legfontosabb szervének, a munkácsi vajdának adta volna. Azt is megmagyarázta, miért megfelelőbb elnevezés a vajda, a többek, így Ferdinandy által is ajánlott báni méltósággal szemben. Az utóbbi szerinte „*zavart keltő összehasonlításra adna alkalmat*” a horvát bán hatáskörével. „*Ezzel szemben a »vajda« elnevezés már hosszú idő óta csak történelmi emlék, a hajdan vele összefüggött hatáskör pedig sokkal inkább fedi a most felállítandó központi szerv által betöltendő hatáskört.*” Valószínű, hogy Hóman fejében is ezek a gondolatok jártak, amikor a vajdaságot ajánlotta Telekinek az önkormányzat alkalmas keretétül. Bölöny ezenfelül a „*munkácsi*” jelzőnek is szerepet szánt, minthogy ennek azt kellett volna kifejezésre juttatnia, itt nem társországról vagy tartományról, hanem csak területi autonómiáról van szó. A munkácsi vajda államtitkári rangot kapna, és tagja lenne a felsőháznak is. Összekötné az autonóm igazgatást az illetékes szaktárcákkal, és a vajdaság vármegyéinek főispánjai az ő meghallgatása mellett nyernék el tisztüket. A vajdát a kormányzó nevezné ki a kárpátaljai törvényhatóságok jelölése, a miniszterelnök előterjesztése és ellenjegyzése alapján – részletezte tovább elképzeléseit. A nyelvhasználat terén elegendőnek érezte az 1868-as nemzetiségi törvény és az ebbe a körbe tartozó, 1923-ban kibocsátott rendeletek végrehajtását. „*Nem elhamarkodott új jogszabá-*

²³ MN, 1939. március 25.

lyokra van tehát szükség ahhoz, hogy a felállítandó önkormányzati igazgatást tartalommal töltsük meg, hanem kölcsönös jóakaratra s a fennálló jogszabályok megfelelő gyakorlati érvényesülésének biztosítására” – összegezte a jogász szerző az új helyzetből és a meglévő lehetőségekből eredő tanulságot.²⁴

Nem az autonómia szerkezetét, mint inkább politikai előfeltételeit illető kérdésben meglepő módon illúziókat oszlató, józan, okos hang szólalt meg az egyébként demagógiára fogékony *Új Magyarország* március 25-i számában. A lapszerkesztő, Milotay István *Ruszinszko* című vezércikkében szembeszállt a magyar közvélemény autonómiaellenes álláspontjával, azt állítván, hogy a nemzetiségekről – így a ruszinokról – a népszínművek reminiscenciáival rajzolt kép már Trianon előtt sem állta meg a valósággal történő szembesítés próbáját. A elmúlt húsz esztendő nagy változásai pedig végképp meghaladták az efféle anakronisztikus ábrázolást, mivel ezalatt a ruszinok is „*népből, nemzetiségből nemzeté lettek*”. A ruszin politikai nemzet tételének elfogadásával a cikkíró átlépte a magyar nemzetiségpolitika Rubiconját, ám a honi közélet mértékadó köreiből úgyszólván senki sem követte ezen a merész úton. Milotay ezzel összefüggésben még egy alapvető dilemmát is megfogalmazott. Mivelhogy „*erős, igazán önálló, igazán független államot*” a Kárpát-medencében az etnikai határokon belül fenntartani lehetetlen, a magyarság joggal kívánja visszaszerezni elvesztett területeit, de a közben sokat változott „*új, fiatal népeknek és nemzeteknek visszatérése*” nagyobb kockázatvállalással jár, s az újbóli elszakadás veszélyével kísért. Ezen helyzeten csak egy „*belső és külső politikai egyensúly-művészet*” – amelynek a nemzetiségi autonómiák biztosítása nélkülözhetetlen része – képes úrrá lenni.²⁵

A *Pesti Hírlap*ban hangot adott véleményének Szabó Oreszt, Károlyiék egykori ruszin minisztere is, aki az 1918-ban megalkotottnál jóval szűkebb hatáskörrel képzelte el az ön-kormányzatot, s azt is csak a térség elkerülhetetlen gazdasági talpra állítása, a szociális nyomor enyhítése után.²⁶ Ennél jóval tágasabb autonómiára jelentette be a ruszin nép igényét Bródy lapja, a *Ruszkij vesztnyik* április 2-i, húsvéti számában, ráadásul az egyébként kis példányszámú hetilapot ezúttal 50.000 példányban nyomtatták ki, majd terjesztették egész Kárpátalján.²⁷ A helyzet iróniája, hogy a javaslat lényegében megegyezett a magyar kormány által is pártfogolt 1936-os tervezettel, amely nem előzmények nélkül – elegetendő a X. Néptörvényre gondolni – a horvát autonómiát vette alapul. Az új tervezet egy ponton azonban még ezen is túlment, amennyiben a közös ügyek vonatkozásában a szojm delegációt küldött volna a budapesti parlamentbe, és a helyi végrehajtó hatalom élén a szojmnak felelős gubernátor állt volna, ami félreérthetetlenül arra utalt, hogy Bródyék a politikai nemzet, a társnemzet stá-

²⁴ MN, 1939. április 5.

²⁵ *Új Magyarország*, 1939. március 25.

²⁶ *Pesti Hírlap*, 1939. április 2.

²⁷ Tilkovszky i. m. 171.

tusára formáltak igényt, s nem elégedtek meg a nemzetiségnek, a kisebbségnek járó közjogi keretekkel.²⁸ A közigazgatás síkján ez annyit jelentett, nem a kormányzat által megcélzott adminisztratív, hanem politikai önkormányzatot²⁹ akartak, ami a föderalizmus ismét rémmé váló képét idézhette föl az előző évtizedben még ilyen irányban rugalmasnak mutakozó magyar politikusokban. Bródy és a magyar kormány közötti nézetkülönbség tehát a ruszin nép közjogi státusának eltérő elvi megítélésében gyökerezett, miközben politikailag úgy tűnt, hogy a magyar fél korábbi ígéreteiről, míg a ruszin autonomisták a megváltozott körülményekről nem hajlandók tudomást venni.

Nincs abban hát semmi meglepő, hogy Bródy lapjának húsvéti száma csak lassan elcsituló hullámokat keltett. Nem segített ezen az sem, hogy Bródy április 11-én, a görög katolikus húsvét harmadik napján rövid körútra indult a pártja hagyományos bázisának számító falvakban, ahol beszédeiben a közelmúlt politikai viszályainak kioltására, a három nagy – nagyorosz, ukrán és magyarbarát – irányzat közötti kiegyenlítésre, a ruszin nemzeti egységre hívott föl. Meggyőződése szerint ennek a magyar közvélemény többsége által oly hitetlenkedve és értetlenül fogadott ruszin politikai nemzetnek kellett volna azután kezét fogni a „*testvér magyar nemzettel*”. Természetesen ezúttal sem feledkezett el a területi önkormányzatra vonatkozó nyilvános miniszterelnöki és kormányzói ígéretekre hivatkozni.³⁰

A Korláth Endre szöcsövének számító *Kárpáti Magyar Hírlap* április 16-i válaszcikkében már „*meglazult szimpátiá*”-ról írt, amit úgy értett, hogy a kárpátaljai magyarság ezután „*csak a ruszin néppel tud együtt érezni, de annak »vezéreivel« megszakította a lelki kapcsolatokat*”. A kormánynak pedig a gazdasági zsarolás taktikáját tanácsolta: népszavazáson kérdezzék meg a ruszin népet, akarja-e a területi autonómiát, s ha igen, úgy állítsák le Kárpátalja élelmiszerrel és pénzzel történő segélyezését. S bár a lap egy-két nappal később napvilágot látott írásában az önkormányzatot elvileg nem zárta ki, a számtalan előfeltétel felsorolása azt látszott alátámasztani, hogy a csehszlovák korszak Egyesült Magyar Pártjának politikusai az anyaországhoz való visszatérés után az autonómia gondolatának elaltatására törekednek.³¹

A kibontakozott vitába bekapcsolódott Egan Imre is, aki apjának, Egan Edének századvégi nyomorenyhító „*akcióját*” szerette volna felújítani a ruszinok között. Április végén megjelent negyven oldalas röpiratában „*perbe*” szállt Morvay Zsigmond nyugalmazott főispánnal, aki az *Új Magyarság* húsvéti számában a kárpátaljai autonómiáról megkérdezett közéleti személyiségek közül a legszelesebb önkormányzati hatáskört ajánlotta a kormány

²⁸ *Ruszkij vesztnyik*, 1939. április 2.

²⁹ A kettő közötti közigazgatási jogi különbségről: Magyar Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, 1942. 113.

³⁰ *Pesti Hírlap*, 1939. április 13.

³¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1939. április 16.

figyelmébe. Jóllehet Egan is az önkormányzatnak, akár ha rosszul, de mielőbbi tető alá hozása mellett kardoskodott, mert „*minden mulasztott nap csak fokozza itt a nehézségeket*”. A ruszinság a magyar nemzetpolitikai térképen való helyének kijelölése azonban mindjárt összébontta az autonómia határait, mondván, e nép fiai, dacára eltérő nyelvüknek, „*ruszinul beszélő görög katolikus magyarok*”, tagjai tehát a magyar politikai nemzetnek. Így szó nem lehet, amint azt a „*túlzó autonomisták*” (nyilván Bródy és társai) képzelek, egy horvát típusú megoldásról, legföljebb „*egy Fiume városéhoz hasonló*” területi különállás, *corpus separatum* teremthető meg. Ez a tulajdonképpen jóhiszeműen elgondolt 1868-as nemzetkonceptió a területi autonómiának kedvezett, ami pedig a magyarok odakerülése révén – Kontratovics várakozásaival egybehangzóan – serkentette volna a két „*testvérnép*” keveredését, a magyar szempontból oly kívánatos asszimilációt.³²

*Javaslatában az autonómia szíve az Ungváron székelő, a ruszin főkormánybiztos vezetése alatt álló kormányzótanács lett volna. A szervek összmunkáját az alábbiakban körvonalazta. A főkormánybiztos egyben Kárpátalja minisztere is, akit a kormányzótanács kétharmados jelölése alapján és a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevezne ki. A kormányzótanács 101 tagját a területi elvű választás helyett delegálással állítanák, így többek között az ottani főrendek és parlamenti képviselők, a kamarák, a görög katolikus egyház és a többi vallásfelekezet, a négy vármegye küldöttei és a négy főispán alkotnák a testületet. Az önkormányzat hatásköre vallási, nyelvi, kulturális, közigazgatási, közgazdasági kérdésekre terjedne ki, csakhogy korlátozott formában, mert a kormányzótanácsnak a fentebb említett ügyekben hozott határozatai szakminiszteri, miniszterelnöki vagy kormányzói jóváhagyással vagy részben anélkül lépnének életbe. A kormányzótanácson belül pedig az illetékes minisztériumok „kirendeltségként” megszervezett nyolc főosztály szavatolhatná a szakszerűséget. Mint mindenki, Egan is kiemelte a lelkiismeretes közigazgatást, hogy a nép nyelvét beszélő, gondolkodásmódját ismerő, jó tisztviselők álljanak „a bürokrácia eme végvárain”. Azt meg szilárd meggyőződéssel vallotta, hogy akár egy ilyen szigorúan és „bölcs mérték”-kel kimért önkormányzatot sem szabad kegyként vagy éppen ajándékként adni, hiszen ez azt a látszatot kelthetné, mintha a magyar állam a kárpátaljai területet az ott élő lakosság ellenére szerezte volna vissza.³³ A röpirat középutas felfogására jellemző, hogy ugyanazon mozdulattal utasította el mind a *Ruszkij vesztnyik*, mind a *Kárpáti Magyar Hírlap* túlzó álláspontját.*

Két hét múlva megszületett Morvay Zsigmond válaszirata, melyben a szerző nem tagadta, hogy jól megértik egymást Bródyval, s feltétlenül őt tartja alkalmasnak a megalkotandó önkormányzat vezetőjének, de tiltako-

³² Egan Imre: *Milyen legyen a ruszin autonómia?* Ungvár, 1939. 36–41.

³³ Uo. 14–33.

zott az ellen, mintha „szélsőséges autonomista” lenne csak azért, mert olyan autonómiát akar, „amelyiknek keze-lába van”. A rövid röpirat egyelőre a megerendszer visszaállításának híjával lényegében a horvát autonómia modelljét vetítette a kárpátaljai viszonyokra, azonban a többségében magyarok lakta Munkács, Nagyszőlősi, Beregszász és a központnak szánt Ungvár bevonását is elengedhetetlennek vélte az így kialakítandó tartományba. „Erős magyar gócpontok, ahova mehetne a rutén ifjúság magyarul tanulni, magyar kultúrán nevelkedni, ruszinul is beszélő magyarokká lenni s aztán nekünk abban is segíteni, hogy Kárpátalján minél előbb magyarnak vallja magát mindenki.”³⁴ – vázolta a további célokat. Kiderült hát, a szerző noha más úton, de végeredményben az Egan kijelölte asszimiláció végállomása felé kívánta javasolataival tolni a ruszin sors szekerét. Azt úgy látszik, nem gondolta végig, milyen ellentmondásban áll egymással a cél és az eszköz, s az utóbbi az erősödő ruszin politikai elit, különösen a fiatalabb generációk törekvése folytán rövidesen öncéllá válhat.

Az autonómiáról 1939 tavaszán a nyilvánosság előtt lezajlott eszmecsere és vita visszhangja és összegző lezárása gyanánt a kisebbségi jog elismert erdélyi szakértője, Balogh Arthur a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című folyóirat augusztus 1-jei számában tette meg észrevételeit. Szabó Oreszt cikkétől Morvay röpiratáig ismertette a különböző javaslatokat. Helyeslő megjegyzést csupán Egan Imrének ahhoz a két alaptételéhez fűzött, hogy csakis területi önkormányzatot szabad adni, és meg kell őrizni a megerendszert. Nem véletlenül foglalta össze röviden a csehszlovák kisebbségi szerződés 10–13. §-ait és az autonómia halogatásának korábban a prágai kormánykörök hangoztatta atyáskodó magyarázatát, miszerint a ruszinok még nem eléggé érettek az önrendelkezésnek ehhez a fokához. Ha igaz is, hogy értelmetlen olyan intézményi keretek létesítése, amelyeket azután használói képtelenek saját javukra felhasználni, ám az aligha vitatható, hogy „maguknak az intézményeknek is nevelő hatásuk van. A konkrét esetben pedig [...] olyan szempontok vannak, amelyek [...] az adott ígéretek után [...] a lehető széles körű autonómiának megadását ajánlják. A bizodalomnak alapja és feltétele az adott szó megtartása. Nem szabad, hogy helye legyen a Hobbes Leviathanjában olvasható mondásnak: »A szavak bölcs emberek játéka. Csak számítanak velük, de a bolondok készpénznek nézik«”. Íme a kisebbségi magyarság álláspontja, amelynek tagjai már csak helyzetüknél fogva is nagyobb empátiát tanúsítottak a ruszin autonomisták óhajai iránt, amellettrészebben tekintettek új államszerkezeti megoldások, akár éppen a föderalisztikus berendezkedés felé. A magyar ígélet beváltásától talán saját kisebbségi életesélyeik javulását is remélték, már amennyiben erre a többségi nemzetek előtt sikerrel hivatkozhattak volna. Mindenesetre valóban előzmény

³⁴ Morvay Zsigmond: *Milyen legyen a ruszin autonómia?* Budapest, 1939.

nélküli és a hagyományos hatalompolitikai módszertannal szakító fordulatként hatott volna, ha a magyar állam így, „*minden nemzetközi kötelezettség nélkül*”, pusztán saját szuverén akaratelhatározásból valósítja meg a kárpátjai autonómiát.³⁵

A nyilvánosság előtt folyó társadalmi vitával párhuzamosan a háttérben a Nemzetiségi Osztály vette kezébe a kárpátaljai önkormányzat sorsának alakítását. Március 23-án megszületett Oszwald miniszteri tanácsos azóta ugyancsak elveszett második törvénytervezete, és az azt követő héten egymás után iktatták a hozzájuk beérkező javaslatokat, 24-én az Igazságügyi Minisztériumét, amit Vladár Gábor szerkesztett, 27-én Bethlenét és a volt ruszin miniszter Fenczik Istvánét 31-én.³⁶ Április 14-én a Teleki, Kereszties-Fischer és Pataky Tibor részvételével tartott szűk körű értekezletén a miniszterelnök felhívta államtitkárát, hogy Bródytól Korláthig terjedően az autonómia kérdéskörét jól ismerő és abban érdekelt, főként kárpátaljai közéleti személyiségektől elgondolásaik papírra vetését kérje. Emellett még azzal bízta meg Patakyt, hogy maga is készítsen „*vázlatot*” az önkormányzatról „*azoknak a szempontoknak figyelembevételével*”, melyek a hatszemközti tanácskozáson kialakultak. A tizenkilenc fölkért javaslattevő közül a nagyon rövid, mindössze egyhetes határidőn belül tizenhárman küldtek érdemi választ a Miniszterelnökség II. A osztályára. Az Autonóm Földműves Szövetség két vezetője, Bródy és Demkó Mihály – bizonyára ez nem volt véletlen – adós maradt a tervezettel. Vladár Gábor, Bethlen és Fenczik korábban érkezett javaslataival kiegészítve Pataky az így összegyűlt anyagnak elkészítette a kivonatát és április 24-én betérjesztette a miniszterelnöknek.³⁷

Ebből az összegzésből is kitűnik, a javaslattevők gondolatai ekkoriban még főleg akörül forogtak, hogy Kárpátaljának területi vagy éppen népi autonómiát adjanak-e. Amennyire meg lehet állapítani, egyedül Hokky Károly volt szenátor hallgatott csak az önkormányzatról. Bár Ortutay Jenő képviselő is elsősorban a visszaszerzett területen tapasztalható „*hibás*” intézkedésekről panaszkodott, róla azonban az *Új Magyarság* április 9-i számában megjelent nyilatkozata alapján lehetett tudni, fő dilemmának a területi vagy a népi autonómia közötti választást tekinti.³⁸ Jóllehet a népi autonómia mellett heten, míg a területi önkormányzat mellett öten nyilatkoztak, ez utóbbi változat – köszönhetően a kormányzándéknak is – nyert teljesebb, alaposabb kidolgozást. Különösen állt ez Vladár Gábor munkájára, aki egy

³⁵ Balogh Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. = *Magyar Kisebbség*, 1939. augusztus 1. 345–351.

³⁶ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 444. cs. Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története.

³⁷ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/19.

³⁸ *Új Magyarság*, 1939. április 9.

huszonhat paragrafust tartalmazó csaknem kész törvénytervezetet nyújtott át a Nemzetiségi Osztálynak.

A Vladár-féle törvényjavaslat felerészben a visszacsatolás rendjét szabályozta. Ebben a folyamatban a kormány számára ideiglenes jelleggel széles körű felhatalmazást biztosított volna arra, hogy a visszatért terület közigazgatását, közgazdaságát a magyarországi keretek közé beillessze. Addig is, amíg a megválasztandó ruszin országgyűlés nem delegálhat saját politikai testéből öt tagot a felsőházba s tízet a képviselőházba, a miniszterelnök indítványára az országgyűlés határozhatott volna arról, hogy a ruszin nép „vezetői közül” kiket hívjon meg s fogadjon be képviselőinek sorába. A tervezet egyébként az önkormányzat „főszervé”-nek szánta a 45 képviselőből álló ruszin „nemzetgyűlést”, melyet öt évenként választottak volna. A választás részletes szabályait a törvényjavaslat a nemzetgyűlés (szojm) hatáskörébe utalta, ahogy felruházta az önkormányzati költségvetés és számadás megállapításának, a ruszin közművelődési, jóléti és gazdasági igazgatás körére kiterjedő statútumalkotás jogával is. A szojm által megszavazott statútumok útja a „Ruténföld” ispánjának a miniszterelnökhöz való felterjesztésén keresztül vezetett volna a kormányzói jóváhagyásig. A területi autonómia végrehajtó hatalmának megszemélyesítője a „Ruténföld ispánja”, akit a nemzetgyűlés által ajánlott három személy közül a kormányzó nevezett volna ki. Az ispán terjeszthetné a szojm elé elfogadásra a kidolgozott statútumokat. Méltóságánál fogva tagja lenne a felsőháznak is. A javaslat mindazonáltal érintetlenül hagyta a vármegyei közigazgatás szerkezetét Kárpátalján, azonban az igazgatás szintjeinek összehangolása végett Ung, Bereg és Máramaros vármegyék közigazgatási bizottságaiba a szojmnek két-két képviselőt kellett volna küldenie.³⁹

Jóval több struktúraépítő gondolat gazdagította a politikus Bethlen tervezetét. A volt miniszterelnök a március 18-i értekezleten is kezdeményezően lépett föl, amikor az ott előadott még vázlatos elképzeléseivel mintegy előrajzolta az autonómia tárgyalási alapnak tekinthető körvonalait. Most ezt részletezte, finomította írásban is. Már a címben félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy az önkormányzat csak a közigazgatásra terjedhet ki, törvényhozási jogkörrel bíró autonómia szóba sem jöhet. Ebből az előfelvetésből eredő koncepció szerint a helyi közigazgatást vezető és az alispánéval azonos hatáskörű vajdát a kárpátaljai terület nagygyűlése által jelölt három személy közül a kormányzó hivatott kinevezni, az emelt szintű főispáni hatáskörrel megbízott helytartót viszont a kormány állította ugyancsak három jelölt közül az autonómia testületi főszerve, a nagygyűlés jogosult választani. A nagygyűlés tagjainak felét a területi választás országos szabályai szerint kell megválasztani. A másik felét pedig: negyedrészt a helyi nagybirtoko-

³⁹ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/44.

sok, a nagyvállalatok képviselői és a virilisták; negyedrészt egyházi, tanári és tanítói testületek, valamint a helyi orvostársadalom képviselői; a maradék képviselői helyeket korporatív módon a mérnöki, ipari, kereskedelmi kamarák és munkások képviselői tennék ki. Az így létrejövő nagygyűlés azután megkapná a szabályrendelet-alkotás, a helyi közigazgatási tisztviselők megválasztásának, a kulturális autonómia ellátásának jogát, a törvényhatósági bizottságnak fenntartott hatáskörét és azt is, hogy „megfelelő számú” képviselőt küldjön az országos törvényhozásba – rajzolta meg az autonómia szerkezeti középpontját a volt miniszterelnök. A törvényhatósági bizottság hatáskörének a nagygyűlés kompetenciájába való olvasztása magától értetődően azt jelentette: szemben a Vladár-féle javaslattal Bethlen a vármegyei szint fennmaradását közigazgatási erőpazarlásnak és fölösleges párhuzamosságnak tekintette. A decentralizáció ezen önkormányzati formája mellett a dekoncentrációnak is jutott szerep, mivelhogy az egyes minisztériumok az „*elvi jelentőségű ügyeket*” kivéve a helytartó irányításával létesítendő hivatalhoz telepítenék a Kárpátalja sorsát érintő központi adminisztrációt. Ebből következően a helytartói hivatal osztályait a különböző minisztériumi ágazatok szerint építik ki, és ezeket minden minisztériumból el kellett volna látni megfelelő szakreferenssel. A tervezet az állami adminisztrációnak ezt az elemét az önkormányzati intézményekkel úgy kapcsolta össze, hogy a vajdának lehetővé tette volna a véleménynyilvánítást a helytartó által kinevezett hivatali tisztviselők személyét illetően. A nagygyűlés jogot kapott volna arra, hogy az erre a célra felállítandó különbizottsága negyedévenként meghallgassa a hivatal közigazgatási osztályainak vezetőit és a javaslat-tételen túl akár fegyelmi eljárást is indíthasson. A közigazgatás és állami adminisztráció nyelve lévén a magyar és a ruszin, ezért az ottani tisztviselők tartósan csak a ruszin nyelv ismeretével alkalmazhatók, ezt a követelményt Bethlen az autonómia minimumának gondolta. Figyelemreméltó, hogy külön vajdasági ezredek szervezését és ezekben a ruszin nyelv használatát megengedhetőnek vélte. Ragaszkodott viszont ahhoz, hogy a rendfenntartás a központi adminisztráció kezében maradjon. Vladár javaslatánál az önkormányzat anyagi bázisának kijelölésében bőkezűbbnek bizonyult, mert nem elégedett meg az egyenes állami adók meghatározott százalékával, hanem az állami tulajdonban maradó erdőkből származó jövedelmet rendelte erre a célra.⁴⁰

A magyar politikai élet „*grand old man*”-je tervezetében tulajdonképpen két irányból szerkesztette meg a ruszin autonómia tartományi szintjét, amikor a vármegyét megszüntetni, egyúttal annak szerkezetét a tartományi keretek köze emelni javallotta, miközben felülről a kormányzati hatáskör egy részét is ennek az új közigazgatási fokozatnak szánta. A szerző finom egyensúly-

⁴⁰ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/8.

érzékét dicsérte, hogy elgondolása az autonómiáról alkotott vélemények politikai és alkotmányjogi középértéke lehetett.

A ruszin görög katolikus klérus fiatalabb nemzedékeinek álláspontját képviselte Illiczky Sándor prépost kanonok, aki egy minden ízében a horvátéhoz hasonló autonómia megvalósítása mellett érvelt. Ezt azzal indokolta, hogy „*Kárpátalján 20 év alatt új és új generációk nőttek fel [...] erős nacionalista érzéssel telítve, s ezeket a munkaalkalmak biztosítása, felvidéki segélyakciók, alföldi aratási alkalmak s egyéb hasonló előnyök biztosítása már nem elégíti ki, ezek már politikai jogaikat is reklamálják, s csak úgy nyerhetők meg a testvéri együttműködésnek, ha az autonómia komoly keretekben fog előttük feltárulni*”. Nem beszélve a politikai ésszerűség egyéb szempontjairól, hiszen egy „ösztövr” autonómia a magyar kormány kárpátaljai támaszát jelentő Autonóm Földműves Szövetséget diszkreditálhatná a ruszin szavazók körében.⁴¹ Mindazonáltal Illiczky a helyzet megoldására alkalmasnak látszó széles körű önkormányzat esetleges önmozgását a pánukrán eszme felé a magyar többségű Ungvár és Munkács mintegy biztosítékként történő odacsatolásával remélte kizárni. Nagyobb arányú jelenléte és vele magasabb politikai és közigazgatási kultúrája ugyanis kétségtelenné tenné a magyarság ottani vezető szerepét, és így gátja lehetne a szeparatista törekvéseknek – vélekedett.

A politikai becsvágytól fűtött Fenczik István ezúttal sem nyughatott. Tervezete a *Kárpátorosz Vajdaság alkotmánya* hangzatos címet viselte, legközelebbi rokonságban az 1918-as X. Néptörvény biztosította önkormányzattal állt, amelynek hatásköri – közigazgatás, igazságszolgáltatás, közoktatás és közművelődés –, valamint a területi hatályra vonatkozó paragrafusait maradéktalanul átvette. De túl is lépett a húsz esztendővel korábbi megoldáson, mivel az elsőrangú alkotmányos tényezőnek szánt kárpátorosz miniszterből amolyan „*közös minisztert*” akart faragni, aki felelős úgy a magyar országgyűlésnek, mint a Kárpátorosz Vajdaság nemzetgyűlésének, a szojmnak. Csak-hogy éppen ezen a ponton bizonyult következetlennek a javaslat. Ugyanis kizárólag a szojm joga lett volna a Kárpátorosz Vajdaság miniszterének jelölése, aki viszont – s ez tovább fokozta az alkotmányjogi aszimmetriát – „*egyenrangú tagja a magyar kormánynak*”. A Vajdaságnak bizonyára társország státust kívánt biztosítani, olyan rendelkezésekkel, hogy az autonóm terület végleges határait a magyar országgyűlés és a kárpátorosz nemzetgyűlés által közösen alkotott törvény írja majd elő, valamint a „*Vajdaság himnuszát, címét, zászlóját, nyelvét és a nemzetiségekkel és Magyarország kormányával való érintkezés módját a [...] szojm állapítja meg*.”⁴²

Ezzel az alkotmányjogi ellentmondásba keveredő nagyvonalúsággal szemben a területi önkormányzat zsugorított változatát mutatta be vélemény-

⁴¹ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/19.

⁴² OSZK Kézirattár, Fond 15/101. Hóman Bálint iratai.

nyének a helyi magyarság nevében hangot adó Korláth Endre, mivel azt csupán a kultúrára, a nyelvre, az egyházi életre és a helyi igazgatásra szerette volna korlátozni. Ráadásul mindezt olyan előfeltétel teljesüléséhez kötötte, mint a „veszélyes ruszin” intelligenciának Kárpátaljáról történő eltávolítása, melynek tagjait átnevelés végett szerinte négy-öt évre az ország belsejébe kell helyezni. Szerinte az autonómia problémájának megoldása korántsem társadalmi, az ígéretek miatt legfőljebb politikai követelmény, mert nem a „ruszin tömegek” kívánták az önkormányzatot, hanem egy olyan párt (az Autonóm Földműves Szövetség), amely azonban a szavazatoknak csak tíz százalékát tudta megszerezni. Ungvár hovatartozásának komoly indulatokat kiváltó vitáját a főispán azzal vélte föloldani, hogy a várost odacsatolás nélkül ugyan, de megtette az autonóm terület székhelyéül.⁴³

A népi autonómia hívei között találunk magyarón ruszin egyházi és világi értelmiségieket és kárpátaljai magyarokat egyaránt. Álláspontjukat, amennyire erre az összefoglalóból következtetni lehet, a legrészletesebben Vozáry Aladár országgyűlési képviselő fejtette ki. A ruszin vonatkozású teendők intézésére a vármegyékben másodalispáni hivatalok megszervezését ajánlotta, amelyekre egy Ungváron székelő négy – nyelvi, vallási, iskolai és szociálpolitikai – ügyosztályból álló ruszin nemzetiségi főigazgatóság épülne, élén a ruszin ügyek államtitkárával. E végrehajtott szerv mellé kerülne egy véleménynyilvánítási és javaslati jogkörrel rendelkező testület, az igazgatótanács. Vozáry számára azonban a népi autonómia egyáltalán nem volt érintetetlen dogma, mert tervezetének politikai és alkotmányjogi megoldásait messzemenően ideiglenesnek tekintette mindaddig, amíg „a ruszin nép alkotmányos úton, népképviselő révén megnyilatkozást tesz”. Ám erre, mint a miniszterelnök lapszélre vetett ceruzás megjegyzése – „nem jó” – is figyelmeztetett, a kormánykörök részéről nem mutatkozott semmiféle hajlandóság, mert ezzel a ruszin népet a szuverenitás alanyának, azaz politikai nemzetnek ismerték volna el. Eddig azonban az autonómiát legkomolyabban gondoló Teleki sem kívánt elmenni. A horvát autonómián alapuló 1936-os tervezet egyik aláírója az Orosz Központi Nemzeti Tanács elnöke, Kaminszky József meglepő módon egy kiegyenlítő koncepciót fogalmazott meg. Amíg Bródy gondolatmenetének kiindulópontjává mindinkább a ruszin politikai nemzet tétele vált, addig közelmúltbeli eszmetársa ugyanazon helyre az 1868-as nemzetiségi törvénynek az egyetlen és oszthatatlan politikai nemzetről szóló meghatározását állította. Értelmezése szerint ez utóbbival nem fér össze a területi autonómia, mivel az a föderatív szerkezetű államok jellegzetes alkotóeleme. Így történt, hogy a miniszterelnökkel azonos előfeltevés elterő irányba, a népi autonómia felé vitte a megoldáskeresést. A népi autonómia letéteményesének Kaminszky a kizárólag csak ruszinok választotta, és

⁴³ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/19.

Ungváron ülésező „magyar-orosz kerületi gyűlést” szemelte ki, amelynek szabályrendelet-alkotási joga vallási, nyelvi és közoktatási ügyekre terjedt volna ki. Az ugyanitt létesítendő „magyar-orosz hatóság” az előbbi ügyekben intézkedésre lett volna feljogosítva élén egy, a Miniszterelnökség alárendeltségében miniszteri tanácsosi rangban tevékenykedő kerületi főnökkel. Az ily módon fölöslegessé váló ruszin minisztérium helyett az egyes szakminisztériumokban szervezendő ruszin osztályokra várt volna az igazgatás feladata az adminisztráció legfelső szintjén. E másod- és harmadfokú hatóságokat egészítette volna ki elsőfokú hatóságként a járáások főszolgabíróságain belül alakítandó „magyar-orosz osztály”. Máskülönben pedig Kaminszky úgy tartotta, a hatályos magyar szabályozás vármegyei keretek között valamennyi nemzetiség, így a ruszinok számára is biztosítja a területi önkormányzatot.⁴⁴

Nem szerepel Pataky összefoglalójában, és a „*Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai*”-ről készült kronológiában sincs nyoma annak az Egyed István hagyatékában található *Kárpátalja* című névtelen okfejtésnek, amely pro és kontra vizsgálja a területi és népi autonómia alternatíváját, és minden kétséget kizáróan március második felében vagy április folyamán keletkezett. A szerzője csaknem bizonyosra vehetően a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályát vezető Horváth Béla államtitkár, aki minisztériuma álláspontjához hűen a népi autonómia mellett tette le politikai és alkotmányjogi érveinek garasát. A területi autonómia akár a ruszinlakta területre korlátozódik, akár magyar tömbökkel növelik meg – magyarázta –, nemkívánatos következményekkel járhat: első esetben elősegíti az elszakadási törekvések izmosodását, amellet, hogy „*alacsony színvonalú*” közigazgatást is eredményezne, míg a második esetben a magyarság jelenléte fölöslegesnek tűnik, hisz a tulajdonképpeni autonóm közéletben, lévén más a nyelve és a vallása, nem is venne részt. Ezért „*a népi autonómia előnyösebbnek és okszerűbbnek látszik*”, ami egybeszerkesztve a hagyományos vármegyei önkormányzattal „*a közigazgatás vitelének*” is „*a legjobb megoldása*”, ráadásul ez nem bontaná meg a területi közigazgatás országos rendjét sem.

A népi autonómia legfőbb egyéni hatósága a felsőházi tagsággal rendelkező vajda vagy a helytartó lehetne, a testületi hatóság pedig az autonóm nagygyűlés, amelynek hatvan képviselőjét a legalább ötven százalék erejéig ruszin nemzetiségű községek által küldött elektorok választanák meg. Húsz személyt „*a ruszin egyházi és társadalmi élet kiválóságai*” közül a vajda hívna meg. A nagygyűlés szabályrendeleteket alkothatna a vallás, népnevelés és közművelődés terén, s mivel ezenközben a vármegyék is bírnak hasonló jogokkal, a ruszin autonómia „*inkább csak jelképes lesz*”. Több életet legfeljebb

⁴⁴ Kaminszky az itt található vázlatos megjegyzésekkel lényegében egyezően fejti ki nyomtatásban is autonómia-felfogását: Kaminszky József: A magyar-orosz (ruszin) nép önkormányzata (autonómiája?). = *Magyar politikai és közigazgatási compass* 1939. Szerk. Madarász Elemér. Budapest, é. n. 313–318.

úgy lehet belecsoptogtetni, ha a magyar kormány rendeletei nem terjednének ki feltétlenül minden alkalommal Kárpátaljára, s ilyenkor a szabályozást az autonómia hatáskörébe utalnák – tért ki a legfontosabbnak ítélt kérdésekre a javaslat. Horváth Béla koncepciójának viszonylagos szűkmarkúságát a ruszin nép autonómia iránti közömbösségével, elmaradottságával és a „*primitív életviszonyok*”-kal (is) indokolta. Korláth-hoz némiképp hasonlóan az „*agítátorok*” és „*haszonleső*” ruszin politikusok Kárpátaljáról történő eltávolítását szorgalmazta az anyaországban nyújtandó állások révén.⁴⁵

Az autonómia már-már konszenzuális jellegű előkészítésének egyik állomása lehetett volna az az április 27-ére tervezett találkozó a ruszin „*érdekelt-ség*”-gel, amelyről Pataky államtitkár tesz említést az összefoglaló elején a miniszterelnöknek szóló beszámolóban. Erre az alkalomra többek között Sztojka Sándor püspök, Ilinczy, Bródy, Demkó, Kaminszky és Marina Gyula meghívását tervezte, s azt is, hogy az értesülések szerint az autonómia kérdésében mérsékelt nézeteket valló Sztojkanak adja meg először a szót, hogy ezzel ellensúlyozza a radikális autonomisták álláspontját. Ezt követően került volna sor hasonló eszmecsere a „*magyar érdekelt-ség*”-gel is (Korláth, Vozáry, Hokky, Ortutay, Hápká Péter). Egyik találkozóznak sincs azonban semmi nyoma, legvalószínűbb, hogy Pataky közbejött betegsége miatt mindkettő elmaradt.⁴⁶

Mindenesetre 1939 nyaráig a Nemzetiségi Osztály birtokába a kárpátaljai autonómiával foglalkozó javaslatok és elvi alapvetések igencsak széles választéka került, amelynek rendezése után már ki lehetett jelölni a további munkálatok, egy jövődó kodifikáció hozzávetőleges méreteit, meghatározó arányait. Feltehetően erről szólt Pataky június 12-ére elkészült összegzése, amely azóta ugyancsak elveszett. Közben a kormányzatnak és az adminisztrációnak sebtiben lábra kellett állítani Kárpátalja ideiglenes közigazgatását is.

A visszafoglaláskor Kárpátalján katonai közigazgatást léptettek életbe. A kezdődő tisztogató akciók során a katonai hatóságok internáló táborokba gyűjtötték a kommunistákat, valamint a Szics-gárdistákat és az ukranofil irányzatnak a Volosin-kormány támogatásában közszerepet vállalt híveit, akiknek többségét nem érte ugyan bántódás, azonban az országból kitoloncolták őket. A rövid életű huszti kormány ily módon eltávolított aktivistái követték az emigráló Volosint.⁴⁷ Mindamellet a magyar honvédség és a nyomában megjelenő csendőrség elkövette túlkapásokról a helyszínre küldött Pataky

⁴⁵ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/43.

⁴⁶ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/19.

⁴⁷ Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest, 1998. 54.

Tibor március 23-án értesítette Telekit, kérve egyben, hogy a kormány állja útját az indokolatlanul erőszakos fellépésnek.⁴⁸

A katonai közigazgatás mellé a Pataky államtitkár által ajánlott és kormánytanácsadóként delegált Marina Gyula közvetlenül tapasztalta az új helyzet ellentmondásait és nemkívánatos tüneteit. Csaknem negyven évvel később napvilágot látott memoárja szerint a katonai közigazgatás vezetőjévé kinevezett Novákovics Béla nyugállományú altábornagy hiába utasította tisztjeit, hogy ne „*állig felfegyverkezve*” igazgassanak, hiszen nem pacifikálás a feladat, mint egy ellenséges tartományban. A parancsnoksága alá rendelt alakulatok legjobb szándéka ellenére is „*pacifikálókká*” vedlettek át ezen az 1938 ősze óta lázas állapotban lévő és „*összevissza kuszált »közigazgatás«-i hadszíntéren [...] Ez pedig éppen az volt, ami ide és abban az időben egyáltalán nem kellett! Innen származott a mi, minden oldalról megnyilvánult népszerűtlenségünk!*” Novákovics hovatovább két tűz közé került. Werth Henrik vezérkari főnöktől jöttek a keményebb fellépést sürgető utasítások, a járásparancsnokok meg Novákovics ellenére tisztogattak. Sok panasz érkezett amiatt is, hogy az iskolákban tömeges elbocsátás folyik a katonai hatóságok irányításával vagy éppen az ő tudtuk nélkül, közvetlenül a kultuszminisztériumból küldött hivatalos közegek intézkedései nyomán. „*Azt állították mindig újra, hogy a kultusz nem tartozhat a katonák alá, mert a katonák nem pedagógusok.*”⁴⁹

Az aggasztó hírek a jelentések révén eljutottak a Miniszterelnökségre, ahol különösen attól tartottak, hogy a katonai közigazgatás „*személyi téren*” fogatosított intézkedései „*bizonyos nehézségeket jelentenek a visszahódított terület részére nyújtandó autonómia berendezése szempontjából*”. Ezt az aggodalmat csak fokozta az egyes minisztériumok kárpátaljai tevékenysége is. A feltételek további romlásának megakadályozására Pataky április 3-án a miniszterelnökhöz intézett előterjesztésében azt indítványozta, hogy amint a katonai közigazgatás, úgy a minisztériumok is akár általános, akár konkrét „*intézkedéseiknél kérdezzék meg a Miniszterelnökség második ügyosztályát, melynek hivatali tisztviselői a ruszinszkói autonómia előkészítése, gyakorlati keresztülvitele és [...] a szóban forgó terület viszonyai felől a megfelelő személyi és tárgyi*” ismerettel rendelkeznek. A Vezérkar és az egyes minisztériumok közötti esetleges hatásköri vitákat pedig a minisztertanács elé kellett volna vinni. A másnap összeülő minisztertanács az előterjesztést teljes egészében elfogadta. Nem sokkal ezután azonban a miniszterelnök és a Vezérkar között újabb polémia bontakozott ki abban a kérdésben, hogy a katonai közigazgatásban kinevezendő személyeknek milyen mértékben kell bírniuk a kormány, illetve Marina Gyula kormány megbízott jóváhagyását.⁵⁰

⁴⁸ Tilkovszky i. m. 164.

⁴⁹ Vö.: Marina Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Toronto, 1977. 122–126., 133.

⁵⁰ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–16184. Rutének közigazgatási ügyei.

Teleki gondot fordított arra is, hogy első kézből való értesülésekkel rendelkezzen a kárpátaljai eseményekről. Bizonyára értékes híreket kapott a Miniszterelnökség Nemzetiségi, illetőleg Társadalompolitikai Osztálya megbízásából a helyszínre utazott Ottlik László miniszteri tanácsostól és Kovrig Béla államtitkártól, akik Marina Gyula társaságában április 19–25-ig huszonhárom ottani települést kerestek föl.⁵¹ Padányi-Gulyás Béla, akit ő nevezett ki Kárpátalja idegenforgalmi főmegbízottjává, személyesen neki számolt be a dolgok állásáról, s arról, ami a hivatalos jelentésekből nem derülhetett ki.⁵²

A szaporodó beszámolók és tények alapján a miniszterelnökben, aki a katonai közigazgatás időtartamát eredetileg is a lehető legszűkebbre szerte volna szabni, megérett az elhatározás a mielőbbi váltásra, ám ezt Werth Henrik akadékoskodásai és a május 28-ára kiírt választások késleltették. Így is először elvi általánosságban már az április 25-i, majd részleteiben a május 12-i minisztertanácson fogadták el a katonai közigazgatást felváltó ideiglenes polgári közigazgatásról szóló rendelettervezetet. Az előterjesztő Keresztes-Fischer belügyminiszter kijelentette, hogy jöllehet „a polgári közigazgatásról szóló rendelet kibocsátásának törvényes alapja” nincsen, a „szükséghelyzet” teszi indokolttá, s így utólag törvényesíthető. Hangsúlyozta, hogy csupán átmeneti megoldásról van szó, „minthogy a Ruténföld önkormányzatának és ezzel egyidejűleg a közigazgatás végleges szervezetének megállapítása előreláthatólag rövid időn belül a törvényhozás elé kerül”.⁵³ Ekkorra már eldöntött tény volt: a vármegyei önkormányzatok elhagyásával párhuzamosan összevont terület élére „kormánybiztos” állítandó, aki az átmeneti időre elnyeri a vármegyei törvényhatósági bizottságok hatáskörébe tartozó szabályrendelet-alkotási jogot. Határozat született a kényes kérdésnek számító határrendezésben is. A túlnyomórészt magyarok lakta Nagyszöllőst és környékét kivették Kárpátalja területéből, s fölvetődött, nem kellene-e hasonlóan eljárni „a Tisza felső folyása mellett fekvő, többségben magyar ajkú községek” esetében is.

A minisztertanács ülése után május 14-én Teleki szombathelyi beszédében már a két nappal korábban megvitatott témához szorosan kapcsolódó törvényjavaslatokról tett említést: „Azonnal a Ház elé kerül a Kárpátalja visszacsatolásáról és a magyar alkotmányhoz simuló önkormányzatáról szóló javaslat is.” (A magyar alkotmány értelmében ugyanis a visszatért területek anyaországgal való egyesítésére a törvényhozás volt hivatott.) Mindketlen szorgalmasan dolgozott a Nemzetiségi Osztály. Június 2-ára készült el

⁵¹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 214. cs., 470. t. A Miniszterelnökség II. osztályának személyzeti ügyei.

⁵² Padányi-Gulyás Béla: *Vallomás egy elsüllyedt világról*. München, 1975. 141–142.

⁵³ MOL, K 27, 200. dob., 98–100. f. A magyar minisztertanács iratainak xerox-másolatai. 1939. május 12.

annak a Kárpátaljával foglalkozó előterjesztésnek az első része, amely Pataky vagy Oszvald miniszteri tanácsos munkája. Az előterjesztés szerzője úgy vélte, a június 10-ére összehívott új országgyűlés elé egyelőre csak a visszacsatolásáról szóló törvényjavaslatot kellene betervezni, mert az autonómia minden részletére kiterjedő „végleges álláspont” és az „érdekelt tényezőkkel megállapodás” a rendelkezésre álló igen rövid idő alatt már nem jöhet létre, különben „elsietni a dolgot a mai bizonytalan nemzetközi helyzetben nem is lenne helyes”. Ehelyett a visszacsatolásról szóló törvénybe kellene foglalni, hogy a kormány három hónapon belül, az őszi ülésszakra köteles az önkormányzatról való javaslatot az országgyűlés elé vinni – folytatódott tovább az előterjesztés. Emellett szólt az is, hogy a visszacsatolásról rendelkező törvény nyomán a parlament két házába meghívandó kárpátaljai képviselők jelenléte és akaratnyilvánítása tenné teljessé a népszuverenitás érvényesülését. Az előterjesztés egyébként Kárpátaljának az országgal való egyesítéséről szóló törvényjavaslat nyolc pontját a Felvidékre vonatkozó, azonos tárgyú XXXIV. tc. és a Vladár-féle igazságügy-minisztériumi autonómia-tervezet korábban már említett első része alapján állította össze.⁵⁴

A bő két hét alatt megszülető törvényjavaslat véglegesnek gondolt szövegét a miniszterelnök június 19-én nyújtotta be a képviselőháznak, melynek közjogi bizottsága tárgyalásra ajánlotta azt. A képviselők június 21-én, a felsőház tagjai pedig 22-i ülésükön vitatták meg a betervezett javaslatot. A miniszterelnök indoklásában kitért arra is, hogy a kormány elérkezettnek látja az időt a katonai közigazgatás polgári közigazgatás által történő felváltására. Az előzetes pártközi egyezség szellemében a képviselőházi tárgyaláskor a hozzászólók elsősorban a javaslat ünnepélyes méltatására szorítkoztak, így nyilvánítva ki a kérdésben meglévő nemzeti konszenzust. Csupán az árnyalatok és hangsúlyok árulkodtak az eltérő nézőpontokról és a sokakban felmerülő aggodalmakról. A kormánypárti szónokok kétségek nélküli pártosszal fogalmaztak. A hasonló hangnemben szóló kisgazdapárti Varga Béla azonban mintegy a sorok között figyelmeztetett a szavak és tettek, valamint a jog és a tények megvalósítandó összhangjára.⁵⁵ A Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjával fuzionált Függetlenségi Kossuth Párt nevében beszélő Ruppert Dezső már nyíltan intette a kormányt, „felhatalmazásával úgy éljen, hogy a visszatért terület végre szabaduljon minden szenvedéstől”, és kifejezetten óvott a Felvidéken elkövetett hibák megismétlésétől.⁵⁶

Teleki válaszában, ahogyan a miniszteri indoklásban is a külpolitikai siker nyomán támadt jóleső érzéssel nyugtázta, hogy „Kárpátalja visszacsatolása nem nemzetközi megegyezés értelmében hozott döntőbíróvási határoza-

⁵⁴ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/29.

⁵⁵ KN, 1939/I. k. 50.

⁵⁶ Uo.

ton”,⁵⁷ hanem az anyaország és az ott élők akaratán alapszik. Nem értékelte azonban túl a revízió újabb eredményét, mivel józanul a mérlegre tette az ebből származó új feladatokat, ugyanis a területgyarapodás ezúttal túlnyomórészt nem magyar nemzetiségű lakosságot hozott az országnak. S a ruszinok nemcsak nemzetiségi sajátosságaiknak megfelelő bánásmódra, hanem ezenfelül a mindannyiszor megígért önkormányzatra is joggal tartanak igényt.⁵⁸ Az ünnepélyes ülés végén a nyilas képviselő, Matolcsy Mátyás interpellált a kormányhoz „*a Ruténföld gazdasági, szociális és politikai sajnálatos állapotainak tárgyában*”. A miniszterelnök kénytelen volt elismerni, hogy a katonai közigazgatás alatt nem sikerült kielégítően „berendezni” a polgári közigazgatás alapvető intézményeit.⁵⁹

A Kárpátalja visszacsatolását kimondó és egyhangúlag elfogadott VI. tc. június 23-án megjelent az *Országos Törvénytárban*, és egyidejűleg hatályba is lépett.⁶⁰ A bevezetője a magyar közjogi misztika szellemében fejezte ki, hogy e terület „*visszatért a Magyar Szent Korona testébe*”. A kilenc paragrafus tartalmilag megegyezett a Nemzetiségi Osztályon június 2-án elkészült változattal, a részletekben azonban már jóval pontosabban kimunkáltak bizonyult. Jóváhagyta a magyar kormánynak a terület birtokbavétele, illetve visszacsatolása végett, a törvényhozás felhatalmazásának hiányában tett intézkedéseit és rendelkezéseit. A 7.§ felhatalmazta arra, hogy „*a törvényhozás további rendelkezéséig megtehesse mindazokat a rendelkezéseket, amelyek a kárpátaljai területek közigazgatásának, törvénykezésének, közigazdaságának és általában egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe*” illesztése érdekében szükségességek.⁶¹ E területeken a kormány akkor is cselekedhet, ha az a törvényhozás hatáskörébe tartozik, de az így meghozott rendelkezéseket kibocsátásuktól számított fél éven belül az országgyűlésnek be kell mutatni. Mivel a szóban forgó területen országgyűlési képviselőválasztói névjegyzék hiányában országos választásokat a közeljövőben tartani nem lehetett, a törvény kimondta, hogy az itteni lakosság által korábban megválasztott képviselők és szenátorok, valamint a magyar pártok listáin pótképviselőkké választottak, és a nemzeti tanácsok tagjai közül a miniszterelnök indítványára a magyar országgyűlés mindkét házának együttes határozatával „*legfeljebb*” tíz személyt képviselőként meghívnak. A felsőházba a kormányzó Kárpátaljáról további két tagot nevez ki. A törvényhozás gondoskodott az állampolgárság visszaszerzésének, illetve újbóli megszerzésének szabályairól is.

⁵⁷ Uo. 52.

⁵⁸ Uo. 53.

⁵⁹ Uo. 71.

⁶⁰ *Magyar Országos Törvénytár*. Budapest, 1940. 151–155.

⁶¹ Uo. 151–154.

A 6. § utasította a miniszterelnököt az autonómiára vonatkozó „külön törvényjavaslat” országgyűlés elé terjesztésére. Ebben nem szerepelt semmiféle terminus, a miniszterelnöki indoklás azonban „még a folyó évben” kilátásba helyezte az önkormányzati törvényjavaslat benyújtását. Egy ilyen határidő már jóval hihetőbb volt, mint a június 19-én a miniszterelnöki programbeszédben elhangzott, júniusra vagy a nyár közepére szóló ígéret. A „június” ekkorra már meghaladott időpont volt. Telekinek kénytelenül bár, de bele kellett nyugodnia a folyamatos halasztásba, s az önkormányzati kodifikációs munka állására tekintettel szinte érthetetlen, hogy miként remélte ilyen rövid időn belül egy nyilvánosság előtt is vállalható, az érdekelték igényeit kielégítő és a közvélemény várakozásának megfelelő, életképes törvényjavaslat elkészültét.

A kihirdetéssel hatályba lépett VI. tc. mindamellett fontos állomásnak tűnt az autonómia újabb történetében, mert a ruszin politikai tényezők számára addig jószerivel csak a kárpátaljai nyilvánosság adatott meg, ezután képviselői mandátumuk birtokában közjogilag is értékelhető félként folytathatták küzdelmüket. A VI. tc.-kel egy időben jelent meg a kárpátaljai terület ideiglenes közigazgatásáról szóló 6200/1939. M. E. sz. rendelet, melynek elfogadásáról még a május 23-i minisztertanács döntött, és melyet Teleki az autonómia „előfutár”-ának szánt. A rendelet a VI. tc. említett 7. §-ából eredően, eltérve a magyar jogalkotás általános elveitől, „törvényeket módosít, sőt a magyar-orsz nyelvnek biztosított jogok tekintetében alkotmányos rendelkezéseken is változtatásokat eszközöl”.⁶² Egyébként pedig a május 12-i minisztertanácsi ülés kijelölte kereteket töltötte meg szabályozással, amikor az autonómia törvényben történő rendezéséig Kárpátalja élére kormányzói biztost s mellé főtanácsadót állít, akiket a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevez ki, s akiknek székhelye Ungvár. Minthogy Kárpátalját földrajzi és ebből következő infrastrukturális adottságai, viszonyai miatt a nyugati peremén fekvő Ungvárról hatékonyan igazgatni nem lehetett volna, a rendelet a kormányzói biztosság és a járások közé középfokú területi szervként három közigazgatási kirendeltséget iktatott. Ezeknek és a járásoknak a beosztását a 14500/1939. B. M. sz. rendelet állapította meg, s a három középfokú székhely Ungvár (Ung), Munkács (Bereg) és Huszt (Máramaros) lett.⁶³ A közigazgatási kirendeltség vezetőjét, akinek állása az alispán, a helyettesét, akinek „állása pedig a vármegyei főjegyző hatáskörével esik egy tekintet alá”, a belügyminiszter volt fölhatalmazva kinevezni. A kirendeltség vezetőjének hatásköre ily módon magába olvasztotta az alispán, a törvényhatósági kisgyűlés, az adóügyi bizottság kivételével a közigazgatási bizottság és a királyi tanfelügyelő jogosítványait.

⁶² Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944. 297.

⁶³ Benisch Artúr: Kárpátalja közigazgatási beosztása. = *Magyar Közigazgatás*, 1939. 29–30. sz. 1–2.

A kormányzói biztos hatáskörét a minisztertanács június 23-án hozott határozatában kiegészítette, s körrendeletben közölte az összes érintett hatósággal. Eszerint a különböző tárcák felelősei a tisztviselőket, illetve a bírakat csak a kormányzói biztos hozzájárulásával nevezhetik ki, aki egyúttal jogot kapott arra, hogy utasítást adjon a Kárpátalján működő valamennyi rendőrhatalóságnak és közbiztonsági szervnek, valamint „szociális érdekből” az állami és egyéb közületi erdők kezelőjének. Gondoskodnia kellett ezenfelül arról, hogy az igazgatás az illetékes miniszterrel egyetértésben történjék, s e célból jogot kapott a tisztviselők közvetlen utasítására is.⁶⁴ A pontosításra a szabályozás általánossága, a szinte azonnal jelentkező hatásköri zavarok miatt került sor.

Június 28-án immáron a második államtitkári értekezletet tartották Pataky Tibor elnökletével a kárpátaljai igazgatás megszervezéséről. A gazdasági tárcák jelen lévő képviselői kifejtették azon álláspontjukat, hogy a hatáskörükbe tartozó igazgatás, valamint a vasút és posta területi illetékességét semmiképpen sem lenne célszerű a tervezett autonómiához szabni, hanem be kell kapcsolni olyan járásokat és megyéket, amelyek ezen kívül esnek. Ellenben a vallás- és közoktatásügy – miként Pataky Tibor vázolta az erre vonatkozó elképzeléseket – lehetne az a kör, melyen belül az önkormányzati jogok leginkább érvényesülnének. A Nemzetiségi Osztály vezetője szükségesnek mondta, hogy ősztől a debreceni egyetemen megkezdődjék a ruszin hallgatók képzése. Kilátásba helyezte, hogy Ungváron központi fordító hivatalt, illetve állami nyomdát állítanak fel, megkönnyítendő a ruszin nyelv mielőbbi zavartalan használatát a közigazgatásban. Ennek érdekében egyébként már készültek a kétnyelvű űrlapok, és Ungváron elkezdődtek azok a négy-öt hetes tanfolyamok, ahol a tisztviselőknek alkalmuk nyílt a ruszin nyelvvel való ismerkedésre és néhány a munkában nélkülözhetetlen kifejezés elsajátítására.⁶⁵

Jelentős áttörést hozott a rendelet a nyelvhasználat szabályozásával. A 11. § szerint Kárpátalján „*az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz*”. Mind ebből az következett, hogy az országos törvényeket ruszin nyelven is ki kell adni, valamint a kormányzói biztos szabályrendeleteit mindkét nyelven közzé kell tenni. Az államnyelvre vonatkozó rendelkezés részleges területi hatállyal egyenesen alkotmányos normát módosít, ahogyan a 7. § 3. bekezdése is, mely megengedte a belügyminiszternek, hogy a terület község- és helyneveit „*az 1898: IV. törvénycikkben meghatározott szabályok mellőzésével*” állapítsa meg. Lehetővé vált az is, hogy Kárpátalja lakosai ruszin nyelven forduljanak nem csak a helyi, de az országos hatóságokhoz is, melyeknek a választ „*ugyanezen a nyelven kell megadni*.”⁶⁶

⁶⁴ *Belügyi Közlöny*, 1939, 30. sz. 770.

⁶⁵ OSZK Kézirattár, Fond 15/105. Hóman Bálint iratai.

⁶⁶ MOL, K28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–18344. Rutének közigazgatási ügyei.

A minden valószínűség szerint a belügyminisztériumi hivatalokban Horváth Béla és Tomcsányi Kálmán államtitkárok irányításával készült rendelet a kárpátaljai igazgatás dekoncentrált formában való törvényesítésével láthatóan igyekezett lerakni az autonómia sarokköveit, melyeket az addigi tervek alakítottak, többek között a vármegyék összeforrasztásából előállt új, tartományszerű területi keretet, székhelyének Ungváron történő kijelölését, a ruszint mint második államnyelvet.

Két nap múlva, június 30-án sor került a Kárpátaljáról behívott képviselő parlamenti bemutatkozására. Nevükben az a Bródy beszélt, aki már akkor elhárította a neki felkínált főtanácsadói hivatalt, amikor az erre vonatkozó elképzelések még igencsak kezdeti stádiumban voltak.⁶⁷ Mostani szavaiából kihallatszott az elutasítás valódi oka is. *„Én mint ennek a népnek, a magyar-orosz nemzetnek az egész magyar-orosz törvényes népképviselőt által gyakorlatilag megválasztott feje és vezére kötelességemnek tartom bejelenteni itt önöknek, a magyar nemzetnek, az egész világnak, barátainknak és ellenségeinknek, hogy a magyar-orosz nemzet a saját elhatározásából tért vissza a Szent István-i birodalomba, és otthonát, jövőjét, boldogságát új ezer esztendőre itt akarja és fogja megépíteni ősi testvérm nemzetével, a lovagias magyar nemzettel egyetemben”*⁶⁸ – foglalta nem kevés pátosszal historizáló gondolati alakzatba mondandóját a szónok. Kiderülhetett ebből, hogy magát népe bizalmából megválasztott legitim vezetőnek tekinti, sőt a „feje és vezére” fordulat saját politikai karizmájának önhitét is kifejezte, ezért számára a főtanácsadói megbízatás ehhez méltatlan másodhegedűsi szerep lett volna csupán. De ezenkívül – összhangban lapjának vihart arató húsvéti számával – még egy lényegesebb üzenete is volt a beszédnek. Általa mintegy a ruszinság nyilvánította ki igényét nem egyszerűen a nemzetiségi, hanem immáron a nemzeti létre, a társnemzeti státusra, ami pedig olyan horvát típusú autonómiát tételezett volna, melyet már a X. Néptörvény, a Nemzeti Tanács 1936-os és Bródy legújabb tervezete is körvonalazott. Csakhogy, szemben Milotay korábban említett, *Új Magyarországbeli* vezércikkében foglaltakkal, kevesen akarták észrevenni, hogy egy mindinkább nemzetté váló nép jelenti be egyre gyakrabban felnőttiségét. Föltűnhetett a figyelmes hallgatónak az is, hogy míg Teleki június 21-i beszédében Kárpátalja visszatérését a ruszinok és magyarok együttes akaratának tulajdonította, addig Bródy csak a „saját elhatározás”-t emlegette. Ezt úgy is érthette, hogy az autonómia a ruszin népnek nemcsak feltétel nélkül jár, hanem a két fél – a társnemzetek vezetői – között születő megállapodás tárgya. Teleki, tudjuk, e témában az érdekelték véleményének folyamatos kikérésére, az időnként szükséges konzultációk-

⁶⁷ Tilkovszky i. m. 177–178.

⁶⁸ KN, 1939/I. k. 290.

ra nagy gondot fordított, s bár kereste az álláspontok középarányosát, nem törekedett, nem törekedhetett minden féllel a teljes egyetértésre.

Helyesléssel találkozott a kormánypárti padosorokban Bródynak az a mondata, mely a csehszlovák kormány által a nemzetközi szerződés ellenére sem teljesített, de az „*ősi hazában*” minden bizonnyal megvalósuló autonómiára vonatkozott. A ruszin politikus parlamenti szűzbeszédének akadt még egy hangsúlyos mozzanata. Többször is megismételve bizalmat kért a magyar politikai tényezőktől a ruszin nép és azon vezetői számára, „*akik a Szent István-i állameszmét súlyos megpróbáltatásokon és börtönökön keresztül eddig is képviselték*”.⁶⁹ Ez a megelőző három hónap nézeteltérései utáni ünnepélyes alkalom hozta egymásra találás azonban a különböző kiindulópontok, eltérő célok és mértékek miatt, amint várni lehetett, rövid életűnek bizonyult.

Ez idő alatt már lázasan folyt a polgári közigazgatás szervezése. Marina Gyulát május 20-ától a második ügyosztályra rendelték, hogy állítsa össze Kárpátalja főbb közigazgatási tisztségviselőinek névjegyzékét. A megnevezett hivatalfőnököknek lehetőleg ruszin származásúnak kellett lenniük. A munkában Marinának az a Beszkid Antal segített, aki korábban egy évtizeden keresztül bírta Prága bizalmát. A magyar kormányzat személyi kérdésekben tanúsított rugalmasságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Pataky följajánlotta Beszkidnek a kormányzói biztosság belügyi osztályának vezetését, aki először elfogadta a felkérést, majd Fenczik rábeszélésére visszalépett. Utóbb hiába gondolta meg magát, már nem tartottak igényt szolgálataira.⁷⁰

A Kárpátalja polgári közigazgatására vonatkozó rendelet július 7-én lépett hatályba, s ezen a napon vette át kormányzói biztosi hivatalát a Horthy által még június 28-án kinevezett báró Perényi Zsigmond, a március 18-i tanácskozás résztvevője, aki e területhez családi szálakkal és birtokosként is kötődött. Perényi július 16-án Huszton tartotta bemutatkozó beszédét, amelyre meghívták Bródyt is, aki ehelyett a városban pártértekezletet szervezett. Az újdonsült kormányzói biztos a huszti bemutatkozáson szándékozott Bródyt felkérni a főtanácsadói hivatalra.⁷¹ A széleskörű autonómia mellett kitartó ruszin vezér azonban ezúttal sem kívánta elfogadni a megbízatást. A huszti ellenrendezvényt természetesen tudatosan időzítette, hogy ottani kemény fellépésével az önkormányzat alternatíváját ébren tartsa. Perényi a főtanácsadói tisztelet ezután Marinának ajánlotta fel, aki viszont azért nem vállalta, mert az egy hónappal korábban átvett tanügyi osztályt nem akarta elhagyni.

⁶⁹ Uo. 291.

⁷⁰ Marina i. m. 134–135.

⁷¹ Uo. 137–138.

Bródy pedig lankadatlanul folytatta küzdelmét az autonómiáért. Július 22-én megalakította a ruszin országgyűlési képviselők klubját, amely memorandumot intézett Teleki miniszterelnökhöz. Ebben az önkormányzat létrehozásának követelményén felül a Szlovákia részét képező ruszinok lakta terület Magyarországhoz s vele Kárpátaljához való csatolása érdekében diplomáciai cselekvésre ösztökélték a magyar kormányt.⁷²

Eközben – miként egy miniszterelnökségi irat tanúsítja – megkezdődött Kárpátalján az állami, járási, városi és községi közszolgálati alkalmazottak nyilvántartásba vétele, amelyre az indoklás szerint nem egyszerűen a polgári közigazgatás bevezetése, hanem az „*autonómia személyi vonatkozásainak megfelelő előkészítése céljából is*” szükség mutatkozott.⁷³ Ennek egyenes folytatásaként július derekára készen állt az a kormányrendelet-tervezet, amely a közigazgatási állások betöltésének módját volt hivatott szabályozni Kárpátalján. A szakmai szempontok mellett jelentős szerepet kapott a politikai lojalitás, amikor a hivatali állások elnyerésének alapfeltételül azt szabta a jogalkotó, hogy az itteni tisztviselők előéletét, magatartását a miniszterelnök egyetértésével és a kárpátaljai kormányzói biztos meghallgatásával az illetékes miniszterek által kinevezett ún. igazoló bizottságok eljárásuk során „*megfelelőnek*” ítélik. Elsőbbséget élveztek azok, akik a „*csehszlovák állammal szemben tanúsított*” magatartásuk miatt „*hátrányos helyzetbe*” jutottak, valamint „*akik a kárpátaljai területeknek visszatérése iránti mozgalmakban kiváló érdemeket szereztek.*”⁷⁴ A bizottságok tevékenységét majd korántsem kíséri egyöntetű helyeslés. A kormányhoz feltétlenül lojális Marina szerint működésük annyira „*káros, lealacsonyító és sértő hatású*” volt, hogy Perényi is közbenjárt megszüntetésükért, az orosz közelségre hivatkozva azonban ez nem következett be.⁷⁵ Mire az igazoló eljárások terve megszületett, egy másféle „*tisztogatás*” már a végéhez közeledett: „*Kárpátalja katonai közigazgatása vezetőjének jelentései szerint június végéig összesen 8895 idegent távolítottak el*” a visszatért területről. A még evakuálandók létszáma, a zsidók kivételével, 150–200 fő között mozgott.⁷⁶

Nem várt nehézségeket hozott a polgári közigazgatásra való áttérés. A honvéd vezérkar főnöke átiratot intézett a miniszterelnökhöz és a szakminiszterekhez, kiket arra kért, hogy a „*katonai közigazgatás alatt kinevezett vagy megbízott közszolgálati alkalmazottakat*”, ha „*leváltásukhoz különös ok nem fűződik*” hagyják meg állásukban.⁷⁷ A pénzügyminiszter bizonyára a kormányálláspontot képviselte, amikor e tisztviselők továbbalkalmazását az

⁷² Tilkovszky i. m. 185–186.

⁷³ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t. Rutének közigazgatási ügyei.

⁷⁴ Uo. 1939–L–18091.

⁷⁵ Marina i. m. 141.

⁷⁶ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–17921. Rutének közigazgatási ügyei.

⁷⁷ Uo. 1939–L–17770.

éves költségvetésnek a kárpátaljai közigazgatási helyekre fordítható előirányzatától, végső soron a szakminiszteri megfontolásoktól tette függővé.⁷⁸

A népbarát és szolgáltató közigazgatás jegyében fogalmazták a Nemzetiségi Osztályon azt az utasítást, amely a kárpátaljai hatóságok tisztviselői számára előírta, hogy a ruszinokkal való érintkezésben tanúsítsanak messzemenő szociális tapintatot, nemzetiségi toleranciát, és tartózkodjanak a hivatali hatalommal való legkisebb visszaéléstől is. Az előbbieket tartalmazó előterjesztés kimondta, hogy az „*autonómia kérdésebe a közszolgálati alkalmazottaknak és a fegyveres erő tagjainak közvetlen beleszólása nincsen*”, és ne csupán hivatali munkájuk során, de a magánéletben is tartózkodjanak ennek, illetve bármely politikai problémának a megvitatásától.⁷⁹

Július folyamán Kárpátalján végbement a nép- és földbirtok-összeírás. A polgári lakosság lélekszáma meghaladta a 667 ezer főt, ami 1910-hez képest csaknem 36%-os növekedést mutatott. A 498 ezer főnyi ruszin népesség mellett a magyarság mint „*második*” nemzetiség 57 ezer főt számlált.⁸⁰ Az igen fiatal korfájú népesség – több mint háromnegyedét a negyvenkilenc éven aluliak tették ki – nyilvánvalóan nagyobb fogékonyságot tanúsított a radikális eszméáramlatok, az ukranofil és ruszofil törekvések iránt. Sokan kifejezetten rokonszenveztek a kommunista Szovjetunióval. Közöttük különösen nehéznek ígérkezett a magyar állam iránti lojalitás felkeltése. Ehhez lett volna szükség a megelőző húsz esztendőben alkotott közigazgatásnál hatékonyabb és rátermettebb közigazgatásra. Nem véletlenül tulajdonított ennek akkora jelentőséget maga a miniszterelnök is, aki mint ahogy a kárpátaljai bevonulás után nem sokkal a helyszínen tájékozódott az állapotokról, úgy a frissen bevezetett polgári közigazgatás működését is saját benyomása-in keresztül szerette volna megismerni. Ezért vállalkozott július 21. és 24. között az újabb utazásra, amelyről azután a 25-én összeült minisztertanácson számolt be. De jellemző módon nem a közvetlenül tapasztalt és hallott hiányosságokról, a katonai közigazgatástól megörökölt túlkapásokról, a csendőrség időnkénti indokolatlanul durva fellépéséről tartott leltárszerű felsorolást, hanem éppen azon alapelvekről, melyeknek megtartása elejét veheti az efféle sérelmeknek. Egyszerre követelt a hatóságoktól erélyt és szolgálatkészséget, s hogy mindezt olyan „*történelmi feladat*”-ként éljék át, melynek teljesítése Kárpátaljának az anyaországgal való szerves újraegyesüléséhez vezet.⁸¹ A minisztertanács határozatot fogadott el arról, hogy a kárpátaljai

⁷⁸ Uo. 1939–L–18343.

⁷⁹ Uo. 1939–L–18137.

⁸⁰ *Az 1939 évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940. 2–5.

⁸¹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–18137. Rutének közigazgatási ügyei.

kormányzói biztos a Teleki megfogalmazta maximák szellemében szóban utasítsa az ottani hivatalokat, tisztviselőket és a csendőrséget.

Különösen a nyelvhasználat terén fordult elő számos jogsértés. A huszti járásbírószágon például megtiltották a ruszin nyelv használatát a hivatalos helyiségekben. Kiváltképpen a csendőrség reagált türelmetlenül és nem egyszer brutálisan, ha a kihallgatott személy élni kívánt nyelvi jogaival. Az ilyen szórványos sérelmeket azután fölerősítették az átmenettel járó bizonytalanság, az igazságtalannak mondott pénzbecserélés, a kevés számú munkaalkalom miatti panaszok.⁸²

Teleki nemzetiségpolitikai felfogásának központi eleme volt a nyelvhasználat méltányos és nagyvonalú biztosítása. A rendeleti szabályozáson túl foglalkozott ezzel július 5-én a Kárpátaljára „*vonatkozó intézkedések összehangzatos végrehajtásának biztosítására hivatott államtitkári értekezlet*”, majd miniszterelnöki utasításra július 13-án újra tárgyalták a kérdést. A minisztertanács július 7-i és 25-i ülésén arról határozott: „*célszerűségi okokból egyelőre mellőzendő, hogy a visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó nyelvhasználati szabályok [...] továbbmenően rendeleti úton állapíttassanak meg.*” A nyelvhasználati szabályok továbbfejlesztésének ezért szükségképpen miniszteri belső utasítások formájában kellett történnie. A Nemzetiségi Osztály Teleki megbízásából augusztus 2-ára elkészítette a belső utasítások irányelveire vonatkozó minisztertanácsi határozatok pontos összefoglalóját, azaz hogy kormányrendeletet (18136/1939. M. E. II. a.), melyet azután a miniszterelnök aláírásával megküldtek az illetékes minisztereknek. Eszerint a kárpátaljai közhivatalok a szóbeli érintkezésben a ruszin nyelvet kötelesek használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, ugyanez vonatkozik a beadványokra is. A nyomtatványok, a hivatali helyiségek feliratainak kétnyelvűsége szintén követelmény. A határozatok egyike külön kiemelte, hogy Kárpátalján a ruszin nyelv „*nem nemzetiségi, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni, és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.*”⁸³ A következő napokban sorra érkeztek az egyes szakminiszterek átiratai a Miniszterelnökségre, amelyekben közölték, hogy utasítás vagy körrendelet formájában megküldték az irányelveket az alárendelt hatóságoknak, hivataloknak, intézményeknek és szervezeteknek. Még a részben különös szabályok alatt álló honvédség számára is elrendelte a miniszter, Bartha Károly, hogy azoknál az alakulatoknál, melyeknél a ruszin legénység aránya az 50%-ot meghaladja, a vezényleti és szolgálati nyelv ugyan a magyar marad, de a csapatnyelv a ruszin lesz. A rendeletbe bekerült

⁸² MOL, K 763, 1. cs., d. dosszié. Flachbarth Ernő iratai.

⁸³ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/15.

az a miniszteri elvárás is, hogy a Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek a ruszin nyelvet „*egy éven belül a szolgálat igényeinek megfelelően elsajátítsák.*”⁸⁴

Nyelvük hivatalossá válásán túl egy másik, jóval szimbolikusabb szinten is megnyilvánulhatott a ruszin közösségi tudat. Teleki a kassai VIII. hadtestparancsnokság felé kifejezte „*azon óhaját, hogy a ruszin himnusz a honvéd zenekarok megfelelő alkalmakkor játsszák.*” A második ügysztyály Marina Gyula segítségét kérte a két létező ruszin himnuszvariáns közül a „*hiteles és együtal alkalmas*” változat megállapításában.⁸⁵

A polgári közigazgatás megszervezésének idején megcsappant a Nemzetiségi Osztályhoz érkező vagy éppen a sajtóban megjelenő önálló autonómia-tervezetek száma. Pedig előtte valamivel, június folyamán még társadalmi és szakmai szervezetek is kísérleteztek véleményük, elgondolásaik formába öntésével. A minisztérium szempontjából ezeknek inkább a közhangulatot „*tesztelő*” szerepe lehetett, mintsem a későbbi kodifikációt akárcsak a legcsekélyebb mértékben is segítő haszna. Legtöbbjüket azzal tehették ad acta, hogy alkotmányjogi szempontból „*amatőr jellegű munkálkodás eredményei*”.⁸⁶ A kárpátaljai helyzet összetettségét mi sem mutathatta jobban, mint az, hogy az Autonóm Földműves Szövetségből és a Nemzeti Tanácsból Bródyék által kizárt Popovics Mihály társaival egyenesen Horthyhoz fordult. Levelükben leszögezték, a ruszinok „*semmi körülmények között sem kívánnak politikai határokat az Anyaországgal szemben. Nekünk kenyér és munka kell, nem határok kellenek*”. Királyháza magyar és ruszin lakosainak június 18-i emlékirata is hasonló okból utasította el az autonómiát.⁸⁷

A kisebbségi jog elismert hazai műhelyének számító, Faluhelyi Ferenc jogászprofesszor vezette pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet is kidolgozta a maga javaslatát, és megküldte a Miniszterelnökségnek és több minisztériumnak. Míg Jaross Andor felvidéki miniszter „*jogászilag pongyola*”-nak nevezte a tervezetet, addig Hóman Teleki figyelmébe ajánlotta. A Nemzetiségi Osztály lapszéli megjegyzései inkább Jaross véleményével találkoztak. A „*vázlat*” érezhetően egyszerű és takarékos, mint az indoklásban leírták, a „*legolcsóbb*” megoldásokra törekedett. Az önkormányzatot csupán a beligazgatásra, a válás- és közoktatásügyre szabták. E két területen gyakorolhatná az „*önkormányzati törvényhozás*” törvényalkotási jogát. Az önkormányzati törvényhozás tagjait nem kellene külön választani, mert személyükben azonosak lennének a Kárpátalján választandó képviselőkkel és innen való felsőházi tagokkal. Ez a már itt sem problémamentes kettőzés a végrehajtás során viszont,

⁸⁴ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–18136. Rutének közigazgatási ügyei.

⁸⁵ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 96. t., 1939–L–17841. Magyarországon élő rutének általános ügyei.

⁸⁶ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 198. cs., 442. t. Nemzetiségi, vegyes ügyek.

⁸⁷ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 96. t., 1939–L–18102. Magyarországon élő rutének általános és kormánybiztossági ügyei.

s ebben feltétlenül igazat kell adni a Nemzetiségi Osztály széljegyzetírójának, valóságos „igazgatási abszurdum”-ot idézett volna elő: „*Kárpátalja kormányzati szerve a kárpátaljai miniszter, aki egyben ennek a területnek a kormányzója is.*” Nem lehet valaki ugyanis egyszerre tagja a központi kormánynak és vezetője az önkormányzati végrehajtásnak, hiszen ez két különböző feladatkör. Az egyszerűnek és takarékosnak szánt tervezet egy ponton árult el némi merészséget. Bródyval, Bethlennel egyezően a felállítandó kárpátaljai dandár számára megengedte volna a ruszin vezényleti nyelvet.⁸⁸

Augusztusban a Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztályán szövegezték az addigi legszakyszerűbb törvényjavaslatot.⁸⁹ A harmincegy paragrafusból álló munka már alapvetően a területi autonómia pártján állt, bár a bevezetésben még kísértett a minisztérium korábbi álláspontja, mivel önkormányzati jogokat nem Kárpátaljának, hanem a „magyarország” népnek adott. Az egész törvényjavaslat különben a kárpátaljai közigazgatási status quoból indult ki, mert a 6200/1939. M. E. sz. rendeletben szabályozott igazgatási rendszer elemeit kapcsolta össze az önkormányzatiság abroncsával. Így például a közigazgatási kerületek (a rendeletben közigazgatási kirendeltségek) vezető tisztviselője, az ispán ugyanazokkal a jogosítványokkal bírt a javaslatban, mint a kirendeltségvezető. A hasonlóság oka kézenfekvő, mindkét munka házigazdája a Belügyminisztérium volt.

A hangsúly ily módon az önkormányzatiság részletes kidolgozására került. Ebben az autonómia „*fő szerve a magyarország (vajdasági) nagygyűlés*”, amely statútumokat és szabályrendeleteket alkot. A statútumalkotási jog az oktatás- és vallásügyre, a szabályrendelet-alkotási jog pedig a vármegyei törvényhatóságok számára biztosított területre terjedne ki. A nagygyűlés statútumai és szabályrendeletei államfői jóváhagyással válnának hatályossá. A nagygyűlés hatvan, az országos választási szabályok szerint választandó képviselőből és hivataluk révén tagságot nyert személyekből állna. A nagygyűlés által javasolt három személy közül a miniszterelnök előterjesztésére az államfő nevezné ki a nagygyűlés elnökét, aki egyúttal az önkormányzati igazgatás első embere lenne. Az állami végrehajtó hatalom képviselője ugyanakkor a miniszterelnök előterjesztésére az államfő által kinevezett kormányzó bíztos, akit a javaslat bővített főispáni hatáskörrel ruházna fel, ellenőrizné a törvények és miniszteri rendeletek végrehajtását, valamint meghatározott körben utasítást adhatna az alárendelt hatóságoknak, így az önkormányzati szerveknek is. A Belügyminisztérium tehát a területi autonómia gondolatával együtt magáévá tette Bethlen közjogi leleményét e két funkcióról. A javaslatkészítő az önkormányzat székhelyéül a közvélekedéssel egybehangzóan Ungvárt jelölte meg, azonban magát a várost kiemelte az önkormányzat területéből.

⁸⁸ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 198. cs., 442. t. Nemzetiségi, vegyes ügyek.

⁸⁹ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/16.

A törvényjavaslat-tervezet szintetikus jellege, időzítése miatt nagyon valószínű, hogy Teleki szerette volna minél előbb a képviselőházban betervezni, megfelelően ezzel a nyilvánosság előtt többször is vállalt határidőknek. Az elmaradás okát azonban alighanem megvilágítják Telekinek a javaslatához augusztus 30-án készített több oldalon sorakozó, paragrafusonkénti megjegyzései. Ezek egyaránt véltek fölfedezni mind jogi, mind politikai hibákat a szövegben. Rámutattak a belső ellentmondásokra, kifogásolták az egyes pontok túlságos részletezését, más esetben pedig a szükséztűséget. Az utóbbira példa, hogy a tervezet nem sorolja föl taxatívve a kormányzói biztost megillető jogokat. A vajdának viszont Teleki szerint „több súlyt és jelentőséget kellene [...] adni lényegben is, de különösen a fogalmazásban”. A politikai hibák között említette Teleki azt a jogi logika alapján amúgy is fölösleges paragrafust, amely az önkormányzati jogosítványok megvonásának lehetőségéről szólt, hiszen az ilyen „nyers” kifejezés bizalmatlanságot szül. Elégedetlen volt Ungvár státusának rendezésével is, itt jegyezte meg egyfajta summázként: „Az egész törvénytervezetnek hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen.”⁹⁰

A belügyminisztériumi törvényjavaslat-tervezettel szembeni politikai-alkotmányjogi elégedetlenség és az itt is megnyilvánuló tudósi koherenciaigény indította a miniszterelnököt arra, hogy volt tanártársát, a közigazgatási jog professzorát, egy sereg tanulmány és könyv szerzőjét, Egyed Istvánt kérje föl arra, hogy az összegyűlt anyag és a kialakult szempontok, elvek alapján végezze el a kodifikációs munkát. Egyed minden szempontból alkalmasnak látszott a feladatra. Tudományos munkássága a hozzáértést, alkotmányvédő konzervativizmusát, a *Magyar Szemlén* keresztül Bethlenhez és köréhez, ezenkívül pedig Telekihez fűződő személyes kapcsolatait a politikai megbízhatóságot szavatolták.

A következő napokban azonban Magyarország közvetlen szomszédságában olyasvalami történt, ami tovább szűkítette a Kárpát-medence népeinek, államainak életlehetőségeit. A Lengyelország területén szeptember 1-jén kitört világháború hatásai a szomszédság okán azonnal elérték Kárpátalját, amely ezáltal az ország geopolitikailag mindinkább rengésveszélyes zónájává vált. Az autonómiának ezen a terepen kellett megelégedni a helyét.

A kodifikáció stádiumai

A kárpátaljai önkormányzat jogi formába öntésével megbízott Egyed István tapasztalt kodifikátornak számított. 1919 és 1927 között az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztályán dolgozott, amelynek munkájába távozása után is besegített. Így kérték föl a közigazgatás rendezéséről szóló

⁹⁰ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/17.

1929-es törvény szövegezésére, majd pedig részt vett az országgyűlési összehírdetlenségi szabályainak a megalkotásában.⁹¹

Új feladatának is a legjobb tudása szerint akart megfelelni. Igyekezeten semmi nem múlt, hiszen szeptember 13-ára elkészült összefoglalója az önkormányzat előtörténetéről, problematikus kérdéseiről és a törvényjavaslat első szövegváltozata. Az összefoglaló legnagyobb erénye a teljességre törekvés volt. Figyelembe vette az addig megszületett összes autonómiatervet az 1918. évi X. Néptörvénytől a saint-germaini szerződésen, a csehszlovák jogszabályokon és az Orosz Nemzeti Tanács 1937-es elaborátumán keresztül a legújabb javaslatokig. Ez a komplexitás egy különösen kényes politikai folytonosságot eredményezett, amikor azt fejtegette, hogy Magyarország nem szegheti meg ígéreteit, amelyet „*már 1918-ban*” tett az autonómiára. A számtalanszor megtagadott Károlyi-rezim egyik közjogi vállalásának adott így legitimációt. Elvetendőnek ítélt ugyanakkor bármiféle „*látszat-autonómiát*” beleértve a vármegyei önkormányzatot. Véleményét azzal indokolta, hogy egy valódi megoldás nemcsak a ruszin–magyar összetartozást erősítené, de olyan nemzetközi jogi hivatkozási alap, példa lenne, melynek megvalósítását kívánhatná és elvárhatná a magyar kormány „*pl. a románoktól a székek részére*”.⁹²

Az önkormányzat két formája – népi vagy területi – közül, egyetértve a miniszterelnökkel, az utóbbi mellett érvelt. A népi autonómia ugyanis mereven elkülönítené egymástól a magyarokat és ruszinokat, s így az önkormányzati jogoknak „*csak a túlzó rutének lennének a részesei*”. Ráadásul a népi autonómia „*az ún. bécsi vonalon innét lakó ruténeknek a bevonását is szükségessé tenné*”, nem beszélve arról, hogy ez a többi magyarországi nemzetiséget, elsősorban a németeket, hasonló követelésre jogosítaná – fogalmazódtak meg a Teleki környezetéből jól ismert aggodalmak.

Kárpátalja területének határául a bécsi vonalat ajánlotta, az attól való eltérést csak két – „*kivételesen indokolt esetben*” – látta megvalósíthatónak: Ungvár székhelyül történő átengedése az autonómiának, onnan pedig a magyarlakta Nagyszöllős és Técső átcsatolása. Az ungvári magyar többséget azzal remélte kiengesztelni, hogy a város külön törvényhatósággá alakulna, ami garantálná, a ruszin területi autonómia közepette se csorbulhassanak a közösség nemzeti jogai. A kölcsönösséget szolgálná, hogy a magyar nyelv Kárpátalján hivatalos maradna, miként az autonóm területen kívül élő ruszinok is a legteljesebb kisebbségi szabadságot élvezhetnék. További feszültségoldásnak szánta, hogy nem lett volna követelmény a kárpátaljai tisztségekre való megválasztásnál az ottani illetőség és viszont: a bécsi vonalon innen a kárpátaljai illetőség.

⁹¹ MTA Kézirattár, Ms 10.690/59. Egyed István: Kodifikálás.

⁹² A következő bekezdések megállapításai is a *Kárpátalja önkormányzata* című összefoglalóra támaszkodnak. Ld. Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/23.

A hatáskör megrajzolásakor egy pillanatra sem hőkölt meg attól, hogy ne belső jogforrást, hanem saint-germaini szerződés 11. cikkét vegye alapul, amely a nyelvhasználatot, oktatásügyet, vallásügyet és a helyi közigazgatást ölelte föl. Ezt toldotta meg a közművelődés, népjólét, egyes gazdasági és pénzügyek mellett a törvényhatóságot megillető hatáskörrel. A közművelődésnél immár másodszor hivatkozott az 1918-as néptörvényre mint előzményre. Tehát ha politikailag szó nem lehetett ezzel a korszakkal való kontinuitásról, a közjogi szemlélet gyakorlatiasabbnak, realistábbnak bizonyult, mivel egyik reprezentáns művelője bátran fordult a magyar történelemből kiátkozott Károlyi-rezsim jogalkotásához. Nem helyeselte azonban, hogy az igazságszolgáltatás is autonóm ügy legyen, elegendőnek vélte helyette a kétnyelvűségre vonatkozó szabályok alkalmazását.

Sokkal bonyolultabbnak ígérkezett a vármegyék kárpátaljai szerepének megtalálása. Fenntartásuk mellett szólt a történelmi tradíció, a magyar közigazgatás egységének szempontja, sőt még a terület természetföldrajzi adottságainak többsége is. Az ellenérvek között sorakozott a vajdasági és vármegyei közigazgatási szint egymásra torlódása és költségessége, „*az ősi vármegyék szétesése a bécsi vonal megvonása következtében, valamint az a körülmény is, hogy a vármegyei önkormányzatok fenntartása Kárpátalja autonómiájának körét jelentékenyen szűkítené.*” Áthidaló megoldásként kínálkozott, hogy a megőrzendő vármegyék „*önkormányzati hatáskörüket egyelőre ne külön-külön, hanem együttesen*” a vajdasági gyűlés (szojm) keretei között gyakorolják. A problémának ez csupán az elnapolását jelentette, miközben újabb helyen feslett föl a kárpátaljai közigazgatás szövete. Ugyanis alkotmányos nehézségekbe ütközött volna Ungvár számára a törvényhatósági jogállást biztosítani s ezzel kiemelni a vajdasági gyűlés törvényhatósági jogköréből, miközben a vármegyék nem rendelkeznének önkormányzattal. Ebből a politikai érdekkonfliktusból és egyúttal közjogi elmentmondásból a kiút megtalálása a következő hónapok feladata volt.

Az önkormányzat főszervéül kiszemelt vajdasági gyűlés szerepének meghatározása nem hozott a felszínre ilyen horderejű problémát. Legföljebb az maradt nyitva, hogy a magyar országgyűlés és a törvényhatósági bizottságok szerkezetének az átplántálásával létrehozandó sojm felerészben virilistákból vagy egyéb, nem választás révén bekerülő tagokból álljon-e. Hatásköre kiterjedt volna a statútumalkotásra, az autonóm költségvetés és zárszámadás megállapítására, továbbá a főbb tisztségviselők megválasztására, a közigazgatás irányítására, illetve ellenőrzésére.

Kárpátalja országgyűlési képviselőteréről az Egyed-féle összefoglaló a legtöbb tervezettől eltérően nyilatkozott: nem a sojmnak, hanem közvetlenül a helyi választópolgároknak kívánta juttatni ezt a fontos jogosultságot. Azzal érvelt, hogy az így megválasztott képviselők nem a „*legexponáltabb*” ruszin politikusok közül kerülnének ki, ezért korántsem alkotnának zárt egységet a magyar parlamentben, hanem betagozódhatnának a magyar pártokba, hiszen – zárta le

ezt a kérdéskört – közös ügyekben indokolatlan bármiféle autonómia. Nem látta viszont akadályát, hogy az országgyűlésben a kárpátaljai képviselők ruszinul szólaljanak föl.

A főtisztviselők közé nem vette be a horvát példát másoló Fenczik-, Bródy- és Illiczky-féle tervezet „*kárpátorosz miniszterét*”, hanem Bethlent követve a főispán és alispán funkciójának párhuzamosságát vitte át a kárpátaljai viszonyokra: az államfő által kinevezendő kormányzati főtisztviselő, aki jobbra a kormányhatósági igazgatást vezetné, a kormányzói biztos, míg az önkormányzatot közvetlenül irányító személy a vajdasági gyűlés által választandó és államfői megerősítés alá tartozó vajda lett volna.

A pénzügyeket illetően nem alakított ki markáns véleményt. Egyaránt megfontolásra méltónak ítélte, hogy a Kárpátalján befolyó egyenes adókat horvát mintára megállapítandó kulcs szerint osszák meg az autonóm és a közös költségvetés között, vagy hatalmazzák föl a szojmot az állami egyenes adók után megállapítandó százalék erejéig a saját költségeket fedező potadó kivetésére, akár pedig külön adók bevezetésére.

Érdemes összevetni az összefoglalót ikertestvérével, a törvényjavaslat első szövegvariánsával, kitérve az esetleges különbségekre és kodifikációs többletre.

A törvényjavaslat⁹³ preambuluma a jogalkotó szándékát tisztázta. A területnek járó megkülönböztetett kormányzást és közigazgatást a Szent Istváni állameszme Magyarország népeit vezérlő „*atyai gondosság*”-ának korszerű alkalmazásával – azaz a magyar állam akaratával – s csak másodsorban Kárpátalja „*népének*” (a ruszinoknak) a kívánságával magyarázta. Hivatkozott még ezenfelül az országrész földjének különleges viszonyaira és sajátos népi jellegére.

Az első paragrafusok egyik mellékmondata, amely deklarálta, hogy a ruszin nyelvű állampolgárok a „*magyar politikai nemzet egyenjogú tagjai*”, ismételten bizonyítja, a hazai politikai elitnek még az autonómiával megbarátkozó része is öntudatosan ragaszkodott ehhez a hagyományos közjogi konstrukcióhoz, mert ezáltal érezte biztosítva az ország egységét. Ugyanez nyilatkozott meg a reciprocitás hiányában, hiszen amíg a ruszinokat az autonómián kívül kisebbségi jogok illették meg, addig a Kárpátalján élő, számarányát tekintve a minoritáshoz tartozó magyarság közjogilag ilyen körülmények között is megőrizte többségi státusát.

A javaslat az „*országrész*” határait egyelőre nem jelölte ki pontosan. Ezt főleg a vitatott hovatartozású települések miatt nem tehette. Kilátásba helyezte viszont, hogy amennyiben „*olyan területek kerülnének vissza a Szent Korona jogható-*

⁹³ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–19546. Rutének közigazgatási ügyei.

sága alá, amelyek Kárpátaljával [...] szomszédosak”, s ahol a lakosság többségét a ruszinok alkotják, úgy ezeket a Vajdasághoz fogják csatolni.

A külön kárpátaljai címer, zászló és himnusz megállapítását a szojm hatáskörébe utalta, csupán azt kötötte ki, hogy kizárólag a Vajdaság határain belül és Magyarország címerével, zászlajával, himnuszával együtt szerepelhet. Ez a pont meglehetősen Fenczik tervezetéből származik, ami ismét csak megerősíti az Egyed-féle kodifikáció nyitottságát, és megdönti a föltevést, hogy eleve „*tűrhetetlen követelésnek minősült*”⁹⁴ volna a magyar kormány számára.

Az önkormányzat körét az összefoglalóval egybevékonyította meg. Újdonságnak csak a közös ügyek elég hosszadalmas felsorolása számított azzal a lapszéli kiegészítéssel, hogy a teljes listát az indoklásban lenne célszerű föl tüntetni. A bizonytalanságok az összefoglalóhoz képest csökkentek: a szojm 40 képviselője az ottani választók szavazatai alapján nyer mandátumot, ugyanakkor helyet kapnának olyan nem választott tagok is, mint az egyelőre közelebről meg nem nevezett egyháznagyok, a vajda, az alispánok, a helytartói hivatal három osztályvezetője, a Kárpátaljára kiterjedő területen működő törvényes érdekképviselők (mezőgazdasági kamara) elnökei és az államfő által élethosszig kinevezett legfőbb 10 személy. A gyűlés hatásköre nagyjából megegyezik azzal, amit az összefoglaló fölvezet. A statútumokat és a költségvetés tervezetét a vajda a szojm elé történő terjesztés előtt köteles lett volna bemutatni a helytartónak, majd a gyűlés általi elfogadás után jóváhagyás végett a miniszterelnöknek megküldeni. A statútumalkotási folyamat legvégén az államfői szentesítés és kihirdetés állt. A kormány közbejöttével azonban az eljárás lassúnak, körülményesnek és indokolatlanul bonyolultnak tetszett.

Érdekes, hogy a szövegvariáns az összefoglalótól eltérően nem kormányzói biztosról beszélt, hanem helytartóról, egy alkalommal „*szólta el magát*” Egyed, ami legfőbb csak kodifikáció-tervezetben megengedhető. A helytartó mellé nem csupán a kormányzati szakigazgatást ellátó hivatalt kívánt szervezni, de neki juttatta volna a vajdasági gyűlés elnöki tisztét, ami a kormányzati akarat megjelenítésével lágyíthatta volna az autonómiát. A vajda a szojm statútumait és határozatait lett volna hivatott végrehajtani, valamint az autonóm közigazgatás tisztviselőit kinevezni.

A vármegyék szerepét az összefoglalóban mondottakkal egyezően körvonalazta, és Ungvár helyzetét is ennek szellemében kodifikálta: a törvényhatósági joggal felruházott városra – az itt élő többségi magyarság megbékítése érdekében – nem terjedtek volna ki a szojm törvényhatósági jellegű statútumai. A vármegyei önkormányzat majdani bevezetését most sem rekesztette ki a közjogi lehetőségek közül, de az erről való döntést a vajdasági gyűlés kezébe szerezte volna átadni.

⁹⁴ Tilkovszky i. m. 170.

A két államnyelv érvényesülését az oktatásban, a közigazgatásban, meg az autonómia körén kívül eső igazságszolgáltatásban több paragrafus is előírta, sőt a Kárpátalja területén sorozott újoncok lehetőleg külön katonai alakulatokba történő osztását a nyelvüket is beszélő tisztek vezetése alatt.

Az elkészült javaslatot maga a miniszterelnök kérte az asztalára és saját kezűleg végezte el rajta a szükségesnek látszó javításokat, melyeknek szem előtt tartásával Egyed nekilátott az immáron második változat kidolgozásának.⁹⁵ Kimaradt ebből az a Teleki által aggályosnak minősített kötelezettségvállalás, amely Kárpátaljával szomszédos, ruszinlakta területek visszatérése esetén ezeknek a Vajdasághoz való csatolásáról rendelkezik. A miniszterelnök nyilvánvalóan nem akart egy jogilag is lepecsételt politikai ígéret hálójába bonyolódni. A kapott intenciót követve Egyed elhagyta a Kárpátaljáról sorozott újoncok nyelvi jogait garantáló paragrafust. A kormányfő megjegyzései – „nem így”, „törölni”, „Honv. M.”, azaz Honvédelmi Minisztérium – arra utalnak, a szóban forgó pont a honvédelem irányítói, a Vezérkar számára bizonyult elfogadhatatlannak, de jelenthették azt is, hogy a szabályozást a hadseregéről szóló törvényben kellene elhelyezni. Hiába keresnénk az újabb variánsban az autonómián kívül maradó ruszinok kisebbségi jogainak deklarálását, ami azzal magyarázható, hogy a készülő törvénynek kizárólag Kárpátalja önkormányzatára kellett vonatkoznia, egyébként pedig a nemzetiségi egyenjogúságot több hatályos törvény biztosította. Az autonómiába nem tartozó ügyek tekintélyes jegyzéke sem került be a javított változatba.

Némi módosuláson ment keresztül az államjogi szimbolika autonómiabeli szabályozása: a helyi címert a Szent Koronának kell fednie, a zászlót a magyar nemzeti színek alatt kell elhelyezni, ha egy rúdra húzzák, s a ruszin himnusz hivatalos alkalmakkor csak harmadikként, a magyar himnusz és a Rákóczi-induló után hangozhat el. Az alkotmányjogi felelősség szempontjából ugyancsak logikusabbra kerekedett a helytartó hatásköre, mivel abból kikerült a vajdasági gyűlés elnöki tiszte, és így módon jobban érvényesülhetett az a jogalkotói elgondolás, amely a helytartót az államfő és a magyar kormány helyi képviselőjének szánta. A szojm munkájából így sem szorult ki, hiszen a már ismert jogosultságain túl lehetősége volt annak ülésein bármikor megjelenni. A vajdaválasztás egy rövid kitérővel – a kormányfő bevonása – bonyolultabb lett. Az „*államfő által a miniszterelnök előterjesztésére kijelölt három személy közül*” választhatta meg a vajdasági gyűlés, ami végső soron az autonómiának csepegtetett volna valamivel több döntési lehetőséget. Hasonlóan rugalmasabbra sikerült a helyi szakigazgatási szervekre vonatkozó paragrafus. Az első Egyed-féle szöveg még kogens módon járt el, mivel előírta, hogy ezeket a magyar kormánynak össze kell vonnia és irányításukat a helytartóra kell ruháznia, a máso-

⁹⁵ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–19546. Rutének közigazgatási ügyei.

dik változat már megengedően fogalmazott. A hivatalnokok kétnyelvűségéről ésszerűnek látszott egy gyakorlatias kiegészítést tenni: egy éven belül kötelesek elsajátítani a „*másik államnyelvet*”, vagyis a ruszint. Összességében elmondható, hogy a módosítások előnyösen formálták át a törvényjavaslatot, talán csak egyetlen ponton történt visszalépés, mégpedig a kodifikátor különböző értelemben próbálta használni a statútum és a szabályrendelet fogalmát, az előbbi autonóm hatáskörben, az utóbbit törvényhatósági jogkörben elfogadott normaként. Ezzel sikos terepre lépett, mert a két kifejezést a magyar jog és jogtörténet egymás szinonimaiként emlegette.

Az első változatot és az átdolgozott szöveget azután Teleki október 2-án megküldte valamennyi szakminiszternek, kérve őket hogy észrevételeiket vele sürgősen közöljék.⁹⁶ Amennyire tudjuk különösen szorgalmas „*adatközlő*”-nek bizonyult Hóman Bálint, aki a hozzá eljuttatott példányt szapora széljegyzetekkel látta el.⁹⁷ A válaszok még október vége előtt beérkeztek a Miniszterelnökségre. A javaslat sorsában ezt követően hiányzik egy láncszem. Arról, hogy 1939 novembere és 1940 januárja között eltelt időben mi történt, nem tartalmaz adatot a Kászonyi Ferenc által elkészített *Kárpátalja önkormányzatának időrendbeli összefoglaló története*, sem a *Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai* címen nyilvántartott jegyzék. A kodifikáció újabb állomása, amikor 1940. február 24-ére a második ügyosztályon elkészült a tervezetek és hozzászólások kivonata, s e hónap végén Egyed István jelentkezett a törvényjavaslat negyedik szövegével, miközben a harmadik változatnak nyoma sincsen.

A kivonat⁹⁸ szerint többen (Jaross Andor tárcanélküli miniszter, Antal István és Bonczos Miklós) ellenezték Ungvár átadását, az igazságügyi tárca vezetője, Radocsay László pedig a „*két államnyelv*” szövegezés lehetetlenségére világított rá. Az önkormányzatot szinte mindenki, a *miniszternek saját tárcája felé hajlik a keze* politikai reflexe alapján, megkurtította volna, de olyan mértékben, hogy a kivonat összeállítója epésen meg is találta jegyezni: „*Ha mindezeket a kifogásokat figyelembe vennők, az autonómiából talán semmi sem maradna.*” A vármegyék szerepéről polarizálódtak a vélemények. Akadtak olyanok, akik kárpátaljai megszüntetésüket indítványozták, de például az igazságügy-miniszter már azt is elutasította, hogy a vármegyei önkormányzatok hatáskörét akár csak ideiglenesen a vajdasági gyűlésnek adják át. Kifogás érte s statútumok államfői *szentesítésének* fogalmát, helyette *jóváhagyást* tanácsoltak. Sok kritikát kapott még a szakigazgatási szervek és a helytartó viszonyának középutas szabályozása.

⁹⁶ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1939–L–19546. Rutének közigazgatási ügyei.

⁹⁷ OSZK Kézirattár, Fond 15/104. Hóman Bálint iratai.

⁹⁸ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/47.

Az Egyed-féle negyedik szövegből,⁹⁹ ha figyelmesebben megvizsgáljuk, fény derül a harmadik változat titkára. A másodiktól valószínűleg csak néhány helyen tért el. Elsősorban is másfél oldalnyi terjedelemben geográfiai pontossággal írta körül Kárpátalja határait. Ezt az alapos és részletes munkát Teleki tanítványa, Rónai András már 1939 márciusában elkészítette, de a törvényjavaslat első két változatából még hiányzott a teljes körű meghatározás. Végre eldőlt Técső és Nagyszőllys sorsa is, a két magyar többségű települést kihagyták az autonóm területből. Kimaradt a föltételezett harmadik szövegből egy, a státútumok hatályba lépésével foglalkozó paragrafus és máshonnan egy hasonló tartalmú mondat.

Hol és miként módosította Egyed előző javaslatait, és milyen mértékben hasznosította a megismert véleményeket, észrevételeket, Teleki intencióit?

Kezdte azzal, hogy átfogalmazta a preambulomot. A „*húsz évi idegen uralom*” historizáló formulája helyébe az 1939:VI.tc-re való hivatkozás került, s az autonómia bevezetésének második indokaként szereplő ruszin népakarat pedig kiegészült ugyanezen nép „*helyesen felfogott érdekei*”-nek kívánalmával, ami igencsak föllazította e népakarat feszességét. Az új kifejezés mintha az ún. „*túlzó autonomisták*” (Bródy, Fenczik) követeléseiből leszűrt kormányzati tanulság jelzése lett volna.

Radocsay „*bírálat*” nyomán a ruszin az államnyelvvel egyenjogú hivatolos nyelvvé minősült. Ebből a módosításból, miként az előbbiekből is jól kivehető a jogalkotóknak az elhatározása, hogy az osztott szuverenitást sejtető fogalmakat, kifejezéseket az osztatlan, egységes szuverenitás jegyében helyesbítse és stilizálja át. A külön címer- és zászlóhasználat hasonlóan kissé szűkítő korrekciót kapott, mivel ezt kizárólag Kárpátalja önkormányzati ügyeiben engedélyezték volna. Az autonóm hatáskör érdemben nem változott, egyedül a közművelődés hullott ki egyelőre a kodifikáció rostáján. A kifogásolt státútum-szabályrendelet párhuzamosságot az új szöveg is megtartotta, csak az elfogadásukra utaló fogalmak nyertek az osztatlan szuverenitáshoz jobban illő formát: a státútumot csak az államfői megerősítés, a szabályrendeletet pedig a miniszterelnöki jóváhagyás után lehet kihirdetni. A vajdasági gyűlés tagjainak nem szándékoztak a magyar országgyűlés képviselőinek járó mentelmi jogot megadni – ezt fejezte ki az egyik betoldás, amely jól beleillett a negyedik változatot létrehozó, szuverenitásra összpontosító elgondolásba. A tartalmi finomítással egyidejűleg áttekinthetőbb formát öltött a javaslat szövege, kirajzolódtak a jól ismert szerkezeti elemek (preambulum, általános rendelkezések, különös rendelkezések, egyéb rendelkezések).

A folytatás irányának kijelölése az 1940. február 28-ára a Miniszterelnökségre összehívott értekezletre várt.¹⁰⁰ A tervezetek és a miniszteri észre-

⁹⁹ Uo. Ms 10.734/34.

¹⁰⁰ Az értekezlet jegyzőkönyvét ld. OSZK Kézirattár, Fond 15/105. Hóman Bálint iratai.

vételek „*olyan elvi szempontokat*” hoztak felszínre, amelyek föltétlenül tisztázást igényeltek. Teleki ezúttal csak szűkebb körnek küldött meghívót: leghebbebb támaszának Keresztes-Fischernek, akinek tárcája a kodifikációban is messzemenőig érdekelt volt, ahogy hasonló okból az igazságügy-miniszternek, Perényinek, Illiczky Sándor kárpátaljai főtanácsadónak. Természetesen nem hiányozhatott az eseményről Pataky Tibor és Egyed István sem.

Az értekezlet kezdetén Teleki ismertette a kárpátaljai autonómia létrehozásának további menetrendjét. A tervezetet a tanácskozást követően – „*miután ellenvélemény most már nemigen várható*” – a minisztertanáccsal, a kormánypárttal, a kárpátaljai képviselőkkel és más ottani közéleti tekintéllyel, majd végül egy parlamenti értekezlettel szándékozott megbeszélni, hogy törvényjavaslatként benyújthassa a képviselőházban.

Az elsőként hozzászóló Perényi, amennyire a jegyzőkönyvből kivehető, lényegében amellet érvelt, hogy a „*történeti*” alkotmánnyal rendelkező magyar közjogi hagyományhoz jobban illene, ha a kárpátaljai autonómiát nem az „*írott*” alkotmányok ettől idegen mintájára hoznák létre, hanem a lényegesebb közjogi változásokat és a közigazgatási rendszert ugyan egy törvénybe foglalnák, de minden más, már létező törvények módosításával rendelkezne. Igyekezett kizárni azt az aggasztó lehetőséget, hogy az esetleges újabb területrevíziók során Magyarországhoz visszatérő nemzetiségek számára minta legyen a kárpátaljai szabályozás. Csatlakozott ehhez a fejtegetéshez Keresztes-Fischer is.

Ungvár városának Kárpátaljához való kapcsolását, bármennyire heves indulatokat kevert az ottani magyarok között, az értekezlet résztvevői, meghajolva súlyos indokok előtt, vita nélkül vették tudomásul. Teljes egyetértés uralkodott a ruszin nyelv hivatalos státusának a megítélésében.

Nem így az államjogi szimbólumok körül. Akadtak, akik például a zászlóról való döntést meghagyták volna az autonómiának (Radocsay, Egyed), mások ingadoztak (Keresztes-Fischer), és hangot kapott olyan vélemény is (Illiczky), hogy legjobb lenne a törvényi szabályozás, mivel Kárpátalján egyre nagyobb népszerűséget élveznek az orosz színek. Még több fejtörést okozott a ruszin himnusz. Egyelőre nem igazán a közjogi különállás lehetséges jelképeként izgatta a jelenlévőket, hanem tartalma – két sor az orosz néphez való tartozásra utalt – aggasztotta őket, főként Telekit és belügyminiszterét. Abban egyetértettek, hogy a vitatott sorokat azonnal semmiképpen sem lenne tanácsos kicserélni.

Az értekezlet leghosszabban az önkormányzat hatáskörének mérlegelésével foglalkozott. A kormányfő fölöslegesnek találta annak mintegy deklaratív felsorolását, hogy az önkormányzat mit ne foglaljon magába, ehelyett ezeknek a közös ügyeknek külön paragrafusokban történő szabályozását támogatta. S mert tudta, az autonómia is a részletekben lakozik, kezdeményezte, hogy a miniszterek saját tárcájukon belül jelöljenek ki valakit, aki

Egyed Istvánnal áttekinti és lehetőleg megállapítja az autonómiának átadható ügyköröket. Az alkalmazhatóság főszerepet kapott Keresztes-Fischernél is. A belügyminiszter nem akarta merev ügykörökre szorítani az önkormányzatot, hanem azokon az akár részterületeken megvalósítani, amelyeken az életviszonyok megkívánják.

A hatáskőről folytatott diskurzus mindezen túl elárulta a résztvevők autonómiához való viszonyát. A legelkötelezettebbnek Teleki mutatkozott, aki bár nagy figyelmet szentelt a kodifikáció legapróbb részleteinek is, tudta, világos célok és politikai bátorság nélkül elakadhat az egész folyamat, hiszen előre senki sem tudhatja, miként működik majd a tervezett önkormányzat. Perényi főként, Radocsay részben, de még Keresztes-Fischer is agályokat fogalmaztak meg, és ugyan eltérő mértékben, mindannyian nyugodtabbak lettek volna, ha az autonóm hatáskör csökken. A félelmeknél messzebb tekintve a miniszterelnök válaszul a jogszabályok emberséges alkalmazására, a minél jobb végrehajtásra hívta föl a figyelmet.

A vármegyei struktúra kárpátaljai jövődjére megoldást kereső eszmecsere kevés újat hozott. A vármegye törvényhatósági jogosítványainak a vajdasági gyűlésre történő ideiglenes átruházását Keresztes-Fischer a már jól ismert gazdaságossági érveléssel támasztotta alá, s még hozzátette, hogy ellenkező esetben a szojm „*üresen dolgozó malom lesz*”, amelyik majd saját jogkörét keresi, s ezzel politikai viharokat okozhat a „*tartomány*” és az ország viszonyában. Opponense, az igazságügy-miniszter onnan közelítette meg a vitatott kérdést, hogy a megyerendszer kárpátaljai mellőzése olyan különbséget idéz elő a terület és az ország egyéb részei között, amely akár államjogi különállásra is vezethet. Teleki, jóllehet maga is ingadozott a két vélemény között, belügyminisztere álláspontjával azonosult, sőt némileg túlment azon, mivel nem félt hozzányúlni a vármegyehatárokhöz. A bécsi vonalon innen Ung déli részét Bereghez, Kárpátalján Bereg északi részét meg Unghoz csatolta volna, hogy megszüntesse a *kétszer két vármegye* közigazgatási anomáliáját. Minisztertervei nem lelkesedtek túlzottan az ötletért, s vagy hallgattak, vagy pedig, mint Keresztes-Fischer, kijelentették, nem bántanák a „*régi megyei konturokat*”.

Az 1940. március 5-ére datált *ötödik szövegbe* természetesen beépültek az értekezlet kellő politikai támogatást élvező vagy éppen konszenzusos észrevételei. Megváltozott egyes szakaszok helye, így került az 1939:VI. tc.-re való hivatkozás a preambulumból az 1. §-ba, illetőleg vándorolt az Ungvár helyzetére vonatkozó norma a törvényjavaslat végéről az elejére. Eltűnt a szabályozásból az egyelőre csak fejtörést okozó *himnusz* említése, és elilant a *külön* jelző – mint egy esetleges kárpátaljai szeparatizmus hívószava – a *címer* elől. Mindamellet a legfigyelemreméltóbb az volt, hogy kihullott az a nagy kedvvel és a közjogi hagyománynak kijáró hódolattal idézett deklaratív kijelentés, mely szerint a ruszin anyanyelvű állampolgárok a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjai.

Szembetűnő átalakulás még a hatáskör megfogalmazásában következett be. Megszívélve a miniszterelnöki bírálatot sikerült egy szerencsésnek mondható, általános értelmű szövegezést találni: „*A Kárpátaljai Vajdaság önkormányzata kiterjed a vajdasági igazgatás minden ágában mindazokra az ügyekre, amelyek a terület és nép sajátos viszonyainál fogva jogalkotási, kormányzati, illetőleg közigazgatási szempontból külön kezelést igényelnek.*” A tervezet szerzője ezután emelt ki néhány ügykört, mint amelyekre a kárpátaljai „*önkormányzat különösen kiterjed*”, azaz a közoktatás, a népjólét, a gazdasági igazgatás egyes részterületei. Jogászi rutinnal toldotta még ehhez a jól bevált formulát: az önkormányzat magába foglalja azokat az ügyeket is, melyeket „*a törvények korlátai között a m. kir. minisztérium rendelete kifejezetten odautal*”. A nevesített ügyek pontos terjedelméről két esztendőn belül a magyar országgyűlés köteles törvényt hozni – írta elő egy bekezdésnyi kiegészítés. Jól látható hát, nem történt semmiféle hatáskör-szűkítés, innen akár még a bővítés lehetősége felé is elbillenhet a jogalkotás mérlege, vagy legalábbis egy olyan esély felé, amikor a nemzetiségi jogalkalmazás jobban hagyatkozhat a politikai belátásra, az államszervezet és különösképpen a közigazgatás hajlékonyságára.

Vadonatúj elemnek minősült, hogy az autonómia székhelyévé emelt törvényhatósági jogú város, Ungvár főispánjául a helytartót nevezte meg a javaslat. Könnyítésszámba ment azon módosítás, mely szerint a közhivatalnokoknak nem egy, hanem két esztendő alatt kellene pótolniuk ruszin nyelvismeretük hiányát.

Az értekezleten elhangzottak szellemében március 9-én a kormányfő átiratot intézett a külügyi és a honvédelmi tárca vezetőjének kivételével valamennyi szakminiszterhez, hogy minél előbb mérjék föl és alaposan vizsgálják meg, milyen részkompetenciákat lehetne átengedni az autonómiának. A beérkezett válaszok közül a Nemzetiségi Osztály ruszin tárgyú iratsomóiban egyedül a Pénzügyminisztérium tizenegy oldalas szakvéleménye lelhető meg. Készítője kimerítő részletességgel taglalta egy vegyes – önkormányzati és állami – szerv, a közigazgatási bizottság 1929 után megmaradt, elsősorban adó- és illetékügyi jogosítványainak a vajdasági gyűlés számára történő átadását, ennek szükségességét és módját.¹⁰¹

Hamarosan folytatódottak a kárpátaljai kodifikációval kapcsolatos egyeztetések. A Miniszterelnökségen április 13-án újabb értekezlet ült össze, amelyre kárpátaljai illetőségű, főként a ruszin népet reprezentáló személyiségeket invitáltak meg. Többek között Illiczky Sándort, Illés Józsefet, Bródyt, Fencziket, Kaminszkyt, valamint Demkó Mihály, Földesi Gyula, Homicskó Vladimir, Hajnovics Péter képviselőket, sőt még két falusi föld-

¹⁰¹ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 45. cs., 100. t., 1940–H–16252. Rutének közigazgatási ügyei.

művest is. A megbeszélés két példányban rögzített anyaga vélhetően elveszett, ezért eléggé töredékes a tudásunk arról, hogy az április 17-én iktatott Egyed-féle, immáron hatodik változat¹⁰² mennyire vette figyelembe az ebben foglaltakat.

Sztojka Sándor görög katolikus püspök kívánságára, akit nem is hívtak meg az április 13-i megbeszélésre, emelte be Egyed a preambulumba a „*haza magyar és rutén fiai*” egységére és egyenjogúságára való utalást.¹⁰³

Az általános rendelkezések körében az „*önkormányzatot a jelen törvény határozza meg*” fordulatba beszúrta az „*egyéb törvények*” kitélt, amivel feltehetően azt akarta kihangsúlyozni, hogy a kárpátaljai autonómia a jogalkotás szintjén is szervesen belesimul a magyar történeti alkotmányba, nem pedig valamiféle különálló alaptörvényként jön létre. Látszólag ezzel szemben Kárpátalja határainak megindokolásakor a ruszinok területi elhelyezkedésére való hivatkozás mellé az országrész „*Alföldtől élesen elkülönülő gazdasági jellegé*”-re történő utalás került, ami persze jobban meggondolva a két térség egymásraultaltságának, tehát az ország egységének a bizonyítéka volt. A vallásügyet újra bevette az autonómia nevesített hatáskörébe, ami talán éppen a ruszin személyiségek részvételével lezajlott értekezlet hatására történt. Az a lényeges pénzügyi szabály, hogy a helyi költségvetés hiányának a fedezéséről a magyar kormánynak a mindenkori költségvetési törvényben kell gondoskodnia, szintén kárpátaljai befolyásra válhatott a javaslat részévé.

Ezt bocsátották azután az 1940. április 25-én a Sándor-palotában rendezett csaknem négy óra hosszát tartó széles körű értekezlet elé.¹⁰⁴ Megjelentek a kormány tagjai, volt miniszterelnökök (Imrédy és Esterházy Móric – Károlyi Gyula és Bethlen kimentették magukat), államtitkárok, közöttük Pataky és Zsindely Ferenc, parlamenti pártok vezetői (Rassay, Tildy Zoltán), Perényi, a ruszin származású Illés József, aki az előző összejövetelen is részt vett, és nem utolsósorban a kodifikátor, Egyed István.

A résztvevők üdvözlése után Teleki összefoglalta az értekezlet előtörténetét, vázolta a legfontosabb elveket és célokat. Magyarázatot adott arra, hogy bár már tavalyra ígérte az önkormányzatról szóló törvényjavaslat benyújtását, letárgyalását és elfogadását, azonban a világháborúval bekövetkezett új, orosz szomszédság miatt „*egy ideig megfigyelő álláspontra*” kellett helyezkedni. Szerencsére – mondta – a szovjet politikai agitáció elmaradt a várttól. Bevallotta, a törvény-előkészítés elhúzódásának másik oka, hogy saját maga is behatóan tanulmányozta az autonómia-tervezeteket, és tevékenyen részt vett a szövegezésben.

¹⁰² Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/38.

¹⁰³ Uo. Ms 10.734/21.

¹⁰⁴ Uo.

Az értekezlettől Teleki nem a javaslat konkrét átszövegezését várta, hanem az önkormányzattal összefüggő elvek, célok és eszközök nagyobb összhangját, s hogy jelentős lépést tesznek egy szilárd egyszersmind rugalmas kodifikáció megteremtése felé.

Rajta kívül legtöbbször és a leghosszabban Imrédy szólott hozzá a témához. Amolyan *captatio benevolentiae* gyanánt először dicsérte a miniszterelnököt, hogy az nem valami „*tessék-lássék autonómiát*” akar adni, csillogó formát tartalom nélkül, hanem a vármegyeinél szélesebb önkormányzatot, amely azonban nem engedi, hogy „*centrifugális erők Magyarországon*” érvényesüljenek. A folytatásban azután már kifogásolta a preambulumnak a *magyar haza magyar és rutén fiai egységére* vonatkozó fordulátát, mint amely a magyar állampolgárság hazai kizárólagosságával ellenkezik, és fölveti a kérdést, vajon „*csak a magyar és a rutén egyenjogúak, a német, a szlovák és az oláh nem?*” Ehhez nyomatéku­l még hozzáfűzte, hogy Németországban bizonyára kedvezőtlen fogadtatásra találna egy ilyen, szerinte a nemzetiségi egyenjogúságot sértő megfogalmazás. Hóman a segítségére sietett, és nyelvi­leg, fogalmilag azonnal átöltöztette a vitatott részletet: „*az állam magyar és idegenajkú polgárai egyenjogúságának szellemében*”. A volt miniszterelnök azonban tovább sorolta fenntartásait. Bizonytalanságot keltő tényezőnek nevezte azt a megoldást, hogy az autonóm hatáskör részleteit, konkrét formáit két éven belül benyújtandó törvényjavaslatok és -módosítások tisztázzák, mivel ezalatt az autonómia körüli küzdelem állandósulhat. Ezért azzal állt elő, hogy célszerű volna előbb meghozni valamennyi vele összefüggő törvényt és törvénymódosítást s csak ezután életbe léptetni az autonómiát. Egy­szerre nyugtalankodott amiatt, hogy az autonóm hatáskörben a magyar országgyűlésnek semmiféle hatalma nem lesz, ráadásul a Kárpátaljáról megválasztott parlamenti képviselők ebben a körben is szavazati jogot kapnak, másfelől pedig túlságosan is szűkre szabják majd az elhúzó­dó törvényalkotás során az önkormányzatot, ami ily módon a végrehajtásra korlátozódik, és kedvezőtlen visszhangot vált ki mind a hazai, mind a külhoni ruszinok között. A kárpátaljai terület hatáskörének általános, nem eléggé konkrét megfogalmazását azért kárhoztatta, mert úgy vélekedett, hogy egy ilyen megoldás csak felcsigázza az autonómia iránti vágyat, s ha az erről rendelkező egyes törvények és különböző törvénymódosítások eredményeként be kell érniük az „*üres mogyoróhéjjal, akkor elkövetkezik a nagy kiábrándulás és csalódás*”.

Rassay Károly, aki már az egy évvel korábbi hasonló találkozó­zón is részt vett, jöllehet osztotta Imrédy kétségeit, mégis eltérő következtetése­re jutott. A nemzetiségi problémát bonyolultabbnak látta, hogysem az csupán a „*törvényalkotás időpontjának helyes megválasztásával megoldható lenne*.” Nagy fontosságot tulajdonított a hatalmi viszonyok alakulásának, a magyar hatá­rokon túli „*gravitációs pontok*”-nak, s arra jutott, hogy a fennálló nemzetközi

viszonyok bizonytalansága közepette tanácsosabb az autonómia kereteit fokozatosan kitölteni, mint egyszerre dönteni róla. Ez a törvényjavaslat koncepciójával különben egybevágó óvatos álláspont nála is egy alapvető dilemmát takart, amit a következőképpen fejezett ki: *„Amely pillanatban nem adunk igazi jogalkotási kört, azt mondják, hogy nem őszinte, nem becsületes dolog, ami teszünk. Ha pedig adunk, akkor olyan veszedelmes útra tértünk, amelyről valamennyien érezzük, hogy hova vezethet.”* A frissen visszaszerzett területek fokozott féltése, a Trianon-komplexumból eredő bizalmatlanság szemmel láthatóan tétovaságot, az autonómia-javaslat már-már kényszeres javítását eredményezte. Rassay például azért helytelenítette, hogy a vajdasági státútumokat a kormányzó erősítse meg, mert nem szerette volna felemelni ezeket *„formaságokban sem a törvények színvonalára”*. Elegendőnek ítélte a helytartói jóváhagyást. Efféle kurtítgató indítványok elhangzottak mások – Perényi, Tomcsányi Móric, sőt Keresztes-Fischer – szájából is.

Ismét kiderült, az önkormányzat legelkötelezettebb harcosa az a Teleki, aki továbbra sem veszítette el a távlatokra való tervezés képességét, nemzeti-ségpolitikai optimizmusát. Inkább amiatt nyugtalankodott, hogy az autonómia kiüresedik. *„Már azzal is, amit most nyújtunk, majdnem a teljes negatívum határán vagyunk és csaknem a tartalmatlan törvényalkotásig jutunk el”* – óvott a további szűkítéstől. Nem tévesztette szem elől, hogy az autonómia a magyar politika nagy tartozása, amiért neki – tette szavá némi rosszallással – állandó küzdelmet kellett vívnia a *„magyar urakkal”*, akik vagy a tartalmat vagy éppen a formát akarták lefaragni, miáltal legfőljebb a címek maradtak volna meg, semmi más.

Teleki türelmét, egyeztetési készségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy kilátásba helyezte újabb értekezlet összehívását, ha a fölmerülő kérdések szükségessé tennék. Hasonlót ígért tizenkét nappal korábban a kárpátaljai képviselőkkel folytatott megbeszélésen.

Az értekezlet tanulságait hasznosítva május 14-ére megszületett a legfrissebb, hetedik változat, amelyhez Egyed magyarázatot is mellékelte.¹⁰⁵ A preambulum szövegének az egyenjogúságra vonatkozó bekezdését a kifogásokat messzemenően figyelembe véve alakította át. A Hóman által az értekezleten ajánlott fordultnál egyszerűbb formát talált, amely a ruszinok számára biztosítandó, őket a többi nemzetiségtől megkülönböztető kollektív jogállást az *„állam minden polgárát megillető egyenjogúság fenntartás”*-ához kötötte. Kárpátaljára utaló *országgrész* helyébe – jól lehet az ezzel kapcsolatos aggodalmakat nem osztotta – a *„külön kormányzati terület”* kifejezés került. A vajdasági gyűlés státútumalkotási jogkörének szabályozására Hóman és Rassay óhajára bevette, hogy a státútum

¹⁰⁵ Uo. Ms 10.734/38–39.

nem csak törvénybe, de *miniszteri rendeletbe sem ütközhet*. Szintén Rassay indítványára vitte keresztül azt a módosítást is, hogy a statútumot a kormányzó nevében a helytartó erősíti meg, aki megkapta a vajdasági gyűlés elnapolásának a jogát, a felosztatást viszont ezután is a kormányzó kezében kívánta hagyni. Imrédy és a Belügyminisztérium kívánságára a vajda megválasztásának feltételeit azzal bővítette, hogy az kizárólag kárpátaljai illetőségű lehet. Figyelmen kívül hagyta viszont Imrédy másik javaslatát a Kárpátalján választott képviselők korlátozottabb jogköréről, mivel azt az értekezlet nem fogadta el. A miniszterelnök utasítására kimaradt az a paragrafus, amely a ruszinokat a magyar nemzet egyenjogú tagjainak nyilvánította, noha Egyed a kétségek elosztatása és a külföld megfelelő tájékoztatása végett más helyen megtartotta volna.

Alig száradt meg a tinta az iménti javításokon, május 19-én a második ügyosztályra megérkezett Egyed nyolcadik javaslata.¹⁰⁶ A gyors egymásutánra talán az lehet a magyarázat, hogy az előző változat elkészítésekor a neves jogászprofesszor még nem használhatta föl a miniszterelnök szövegét, mivel Pataky azt akkor nem, csak bizonyára egy-két napos késéssel küldte meg.

A preambulum már sokadszor esett át módosításon, ezúttal egy historizáló kitétel került a harmadik bekezdésbe: „*Rákóczi népeinek egysége*”. Ezenfölül nem nagyon akad érdemi változás, hacsak az a betoldás nem minősül annak, amely az önkormányzati hatáskör részletes megállapításának két esztendőre szabott határidejét kiegészítette a „*mielőbb*” szócskával, és előírta e tárgyban a kormány rendeletalkotási kötelezettségét. Nem szerepelt az a fordulat sem, hogy a nemzetiségi statútumok nem ütközhetnek a vajdaság területén hatályos miniszteri rendeletbe, csak a törvénnyel és országos szokással való ütközés tilalmát tartotta fenn a kodifikátor.

Teleki minden bizonnyal ezt a változatot vitatta meg a május 26-án Ungváron a kormányzósági palotában rendezett két értekezleten. Az elsőre a kárpátaljai magyarság képviselőit hívta – Korláth Endre nem szerepel közöttük –, míg a másodikon a ruszinok, közöttük Bródy, vettek részt. A két megbeszélés jegyzőkönyve nem ismert, ahogyan az ezek alapján elkészült kilencedik Egyed-féle szöveg sem, melyet június 10-én Pataky két hetes határidővel ötvennyolc olyan személyiségnek juttatott el, akik valamilyen módon – szóval, javaslattal vagy csupán részvétellel – hozzájárultak a kárpátaljai autonómia-tervezet formálódásához. A beérkezett válaszok közül több mint egy tucatnyit ismerünk, s vajon megtaláljuk-e ezeknek nyomát, vagy már hiába is keresnénk a kodifikáció arculatán. Az Egyed-hagyatékban megvan egy az ő kézírását viselő törvényjavaslat-variáns, amelyen ez áll: „*Benyújtott szöveg (XI.)*”¹⁰⁷ A tizedik hiányzik ugyan, de ez a végső változat sem utal arra,

¹⁰⁶ Uo. Ms 10.734/40.

¹⁰⁷ Uo. Ms 10.734/41.

hogy kiaknázza volna a június végéig postára adott észrevételeket. A törvényjavaslat szerkezete átalakult, a különös rész („*Kárpátaljai közigazgatás főszervei*”) kettévált a kárpátaljai önkormányzat tulajdonképpeni főszerveinek, illetőleg a kormányzói helytartónak jogkörét szabályozó paragrafusokra. Megváltozott, szelídebb lett Kárpátalja és az Alföld viszonyára vonatkozó mondat, a két régió nem *elvált* s nem *elkülönült*, mint az előző javaslatokban, csupán *eltért* egymástól.

A vajda jogkörének megállapítását kivette a vajdasági gyűlés hatásköréből, a vajda állására, szolgálati viszonyára vonatkozó részletes szabályokat ugyanakkor, ha erről külön törvény nem rendelkezik, statútum szabja meg. Szintén amolyan kárpótlásszámba megy, hogy a jogalkotó a vajda jelölését egy hat tagú választmány kompetenciájába utalta, amelyből három személyt a vajdasági gyűlés választhatott volna, míg a másik hármat a helytartó hívta volna meg a vajdasági gyűlés tagjai közül.

Némi meglepetéssel szolgál az Egyed-féle „*benyújtott szöveg*” és a ténylegesen beterjesztett törvényjavaslat¹⁰⁸ összevetése. Az utóbbiból ugyanis eltűnt a 16. § harmadik bekezdése, megengedte volna, hogy a Kárpátaljáról megválasztott képviselők a magyar országgyűlésben ruszin nyelven is felszólalhassanak. E valószínűleg utolsó pillanatban kihagyott jogosultság ellen egyébként a kilencedik szöveghez fűzött megjegyzéseiben Károlyi Gyula emelt óvást, mert úgy ítélte meg, hogy ezzel jónéhányan visszaélnének, és Magyarországgal szemben a „*különválás érdekében*” használnák föl.¹⁰⁹

Összességében egyfajta kodifikációs *húzd meg, ereszd meg* érhető ismét tetten: az önkormányzati jogkör megnyirbálása valamely részterületen egyfelől, több-kevesebb kompenzáció másfelől. Ez a tendencia mindvégig nyomon követhető, kiváltképpen amikor a kárpátaljai jogalkotás már a célegyesbe fordult. Az ok feltehetően abban keresendő, amit Teleki már az 1939. március 18-i értekezlet végén úgy konstatált, hogy az „*urak*”, vagyis a magyar politikai élet reprezentánsainak „*többsége az autonómia szűkítése mellett*” foglal állást. Velük szemben a miniszterelnök nemcsak a látszatát szeretne volna elkerülni bármiféle ál-önkormányzatnak, hanem egy olyan valódi, működőképes megoldásra törekedett, amely majd kielégíti a ruszin többséget is, s megbékíti „*túlzó*” vezetőiket. A kétféle akarat ütközése lökte olykor homlokegyenest ellenkező irányba a kodifikációt. Teleki jóllehet kompromisszumokat kötött, engedményeket tett, végül mégis elérte, hogy egy használható törvényjavaslat jusson el a képviselőház asztalára. S hogy mennyire rajta tartotta szemét a munkán, mi sem bizonyítja jobban, mint az általános indoklás, melyet jórészt maga fogalmazott.¹¹⁰

¹⁰⁸ Megjelent az általános és a részletes indoklással együtt: *Kisebbségi Körlevél*, 1940. 6. sz. (november) 37–49.

¹⁰⁹ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/58.

¹¹⁰ MOL, K 28, 214. cs., 470. t. A Miniszterelnökség II. osztályának személyzeti ügyei.

A törvényjavaslat benyújtására 1940. július 23-án a képviselőház nyári szünet előtti utolsó ülésén, már az erdélyi revízió lázas készülődései közepette került sor. A „*Kárpátaljai Vajdaság*” önkormányzatát személyesen betérjesztő Telekibe a nyilas képviselők csaknem belefojtották a szót. Csak úgy röpködtek a „*hazaáruló*” és a „*hazaárulás*” politikai szitokszavai, s a házelnöknek kellett rendre utasítani a hangoskodókat.¹¹¹ A *vajdaság* és a *területi önkormányzat* fogalmait hazaárulásként gyalázó nyilas képviselők indulata elsősorban abból táplálkozott, hogy két társukat, Hubay Kálmánt és Vágó Pált ugyanezen a napon távolították el a képviselőházból, miután lényegében *hazaárulás* vádjával megfosztották őket mandátumuktól.

Okot erre az adott, hogy a két honatya még június elején mintegy megelőzve a kormányt törvényjavaslatot terjesztett be a „*Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok önkormányzatáról és anyakönyvezéséről*”. Amint a címből azonnal kiderül, a javaslat a nemzetiszocializmus által magasztalt népcsoporti elven alapult. Magyarországon a „*délszláv*”, német, román, ruszin és szlovák népcsoportokat akarta jogi személylé nyilvánítani s felruházni egyúttal önkormányzati hatáskörrel, beleértve az arányos képviselést az országgyűlésben. Teleki Egyedet kérte, hogy a belügyből a Keresztes-Fischer által informált Horváth Bélával sürgősen készítsék el a javaslat kritikáját, hogy szembeszállhasson vele és egyszersmind meg is bélyegezhessen. A két szakember jócskán talált jogi, politikai kivetnivalót a vizsgált szövegben. Kijutott a bírálatból az alapelvnek, mint amely „*teljesen idegen szellemű*” elrendezést oltott volna be a magyar jogrendszerbe, valamint annak az elképzelésnek, hogy az egyes hazai népcsoportok a Führer-elv nyomán vezetőt válasszanak. Úgy vélekedtek, hogy a javaslat sugallta megoldások az államéletben szűnni nem akaró harchoz, zűrzavarhoz vezetnének. De elítélték a népcsoportokhoz való tartozás merev szabályozását is, amely szakítani kívánt a nemzetiségi identitás szabad választásának magyar hagyományával.¹¹²

Nem töltötte el elégedettséggel a kormány benyújtotta javaslat a nyilasokon kívül Korláth Endrét és az ungvári magyarságot, akik sokallták,¹¹³ de Bródyékát sem, akik alighanem kevesellték az így kialakítandó autonómiát. Ezért lehetséges, hogy nem egyszerűen a kezdődő erdélyi bonyodalmak miatt csúszattak az őszi ülésszakra az általános vitát és a részletes tárgyalást, hanem a kedélyek megnyugvását is várták a halasztástól. A törvényjavaslat kormány általi benyújtásával lényegében egyidejűleg kerítettek sort a második ügyosztályon az összes tervezet, összefoglaló, ügyirat *ad acta* tételére.¹¹⁴ A törvény-elő-

¹¹¹ KN, 1940. 6. k. 490.

¹¹² Egyed István hagyatékában törvényjavaslat a Magyarországon lévő népcsoportok önkormányzatáról. Ms 10.733/4–7.

¹¹³ Egyed István hagyatékában... Ms 10.734/60.

¹¹⁴ MOL, K 28 ME Nemzetiségi oszt., 198. cs., 444. t., 1940–H–19167. Nemzetiségi, egyes ügyek.

készítés lezárulásának, a jogalkotás parlamenti szakaszának kötelező mozzanatáról van szó, nem pedig arról, hogy – amint Tilkovszky Lóránt írja – Teleki rájött volna: „*az autonómia megvalósítására belátható időn belül nem kerülhet sor*”.¹¹⁵

Az Egyed-féle törvényjavaslatot mégsem tárgyalta 1940 őszén az országgyűlés. Mi lehet a magyarázata ennek a jogalkotási torzónak? Tilkovszky szerint nem fér hozzá kétség, a Vezérkar, elsősorban is annak főnöke, Werth Henrik a hadsereg szempontjaira hivatkozva hiúsította meg a törvényjavaslat napirenden tartását. Az erdélyi bevonulással Kárpátalja valóban a „*hadsereg háta*” lett, így fölvetődhetett a haditerületté nyilvánítás és a katonai közigazgatás ismételt bevezetésének lehetősége.¹¹⁶ Elképzelhető, hogy ezek voltak azok a „*különös katonai érdekek*”,¹¹⁷ amelyekre tekintettel támogatta Werth Perényi helyébe a katonásabb és határozottabb Kozma Miklós kormányzói biztos-sá való kinevezését.

A Vezérkar főnöke egyébként útját állta annak, hogy Teleki két beszédéből összeolvastott, nemzetiségpolitikai krédóját, vitairatát a hadsereg tisztikárában terjesszék. A honvédelmi miniszterhez eljuttatott átirata olyan képmutató ellenérvekkel hozakodott elő, mint az, hogy a röpirat csak fölöslegesen átpolitizálná a Honvédséget, különben is annak tartalma ellentétben áll a második bécsi döntés megállapodásaival. Nagy pimaszul még hozzátette, e miniszterelnöki munka „*igen laza összefüggésű, a lényeget és tennivalót kihámozni belőle alig lehet*”.¹¹⁸ A nemzetiségek egyenjogúságának tiszteletben tartására is csak azért van egyelőre szükség, mert a magyarság népi ereje nem éri el azt a szintet, amely az állam elvitathatatlan egységét biztosítaná¹¹⁹ – fogalmazódott meg a Vezérkar véleménye. A tetejében a Miniszterelnökség és a Vezérkar között halmozódó feszültségek részint oda vezettek, hogy Teleki 1940. szeptember 1-jén írott levelében följárlotta lemondását a kormányzónak, amit az a felek kibékíthetőségének reményében nem fogadott el.¹²⁰

A hatásköri villongások, konfliktusok, a nemzetiségpolitikai fölfogásban megnyilvánuló szemléleti különbség dacára azonban nem található akár egyetlen olyan okirat sem, amely azt bizonyítaná, hogy a Vezérkar nyíltan ellezte, mi több meggátolta volna az autonómiát. Teleki említett levelében is hiába keresnénk efféle utalást.

Mindazonáltal jó okunk van föltételezni, hogy a miniszterelnök felismerhette: „*sajátos önrendelkezési jog*”, tartós önkormányzat biztosítására a meglé-

¹¹⁵ Tilkovszky i. m. 222.

¹¹⁶ MOL, K 429, 13. dob., 1. t. 163. f. Kozma Miklós iratai. Naplófeljegyzések 1939–1941.

¹¹⁷ MOL, K 429, 14. dob., 3. t., 18. f. Kozma Miklós iratai.

¹¹⁸ Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban: HL) B/234, 1746, VKF, 1940. Nemzetiségi politika.

¹¹⁹ HL B/234, 1756, VKF, 1940. Értekezlet a nemzetiségi viszonyokról.

¹²⁰ Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Budapest, 1986. 149.

vónél békésebb, egyetértőbb politikai légkörben van lehetőség. A külpolitikai feltételek a kitört háború és a Szovjetunió szomszédsága miatt váltak bizonytalanná, idehaza viszont a német nemzetiszocializmus trójai falóvának szerepét játszó nyilasok jelentették a fő akadályt. A törvényjavaslat elszenderedése alighanem kapcsolatban állhat azzal, hogy a második bécsi döntés áraként Magyarországra kényszerített a hazai németységnek járó népcsoport-autonómiát a kormányzat először is rendeleti úton léptette hatályba, majd pedig végrehajtási utasítás híján igyekezett elsikkasztani.¹²¹ Ha ilyen körülmények között megkísérelte volna a kárpátaljai területi autonómiát az országgyűléssel elfogadtatni, ez még jobban aktivizálta volna a német támogatást élvező Volksbundot és a nyilasokat, s ezzel végleg elsüllyedt volna a törvényjavaslat. Ebben a helyzetben Teleki az autonómia-javaslat határozatlan időre történő elnapolása mellett döntött, s a kárpátaljai szilárd alapok, politikai, közigazgatási előfeltételek megteremtését a hozzá politikailag feltétlenül lojális és a Vezérkar számára is elfogadható Kozma Miklósról bízta, akit Horthy 1940. szeptember 12-én kinevezett kormányzói biztosnak.

Kárpátalja közigazgatásának újdonsült irányítója beiktatási beszédében két ízben is említést tett az országrész „*eljöendő autonómiájáról*”,¹²² ami arról tanúskodik, hogy Teleki politikájával összhangban kívánt cselekedni. Ennek megítélése a kortársak részéről igencsak eltérő. Marina Gyula szerint Kozma fő célja az autonómia megvalósítása volt, s ebben csak váratlan halála akadályozta meg,¹²³ Padányi-Gulyás Béla meg úgy emlékezett, hogy a kormányzói biztos egy idő múlva gyanakvóan méregetett mindenkit, aki a ruszin önkormányzatot a szájára vette.¹²⁴

Az egész autonómia-alkotási folyamat maga is tele volt ellentmondással. A magyar politika 1939 márciusa előtt önkormányzatot ígért a ruszinoknak, amennyiben visszatérnek Magyarországhoz, s amikor ez, ha nem is önkéntes csatlakozással, de bekövetkezik, némi kényszeredettséggel erősíti meg korábbi úri becsületszavát. A kárpátaljai önkormányzatot mindenestül be akarták illeszteni a magyar történeti alkotmányba, ezért kerettörvényt, s nem pedig alaptörvényt készültek szerkeszteni, amely azután minden kodifikációs igyekezet dacára mégiscsak kartális jelleget öltött azáltal, hogy az országrész sajátos önrendelkezésének javarészét külön törvénybe foglalták. Az ezzel kapcsolatos hatalmas jogalkotási munka politikai egyeztetések hosszú sorával kiegészülve több mint egy esztendőn keresztül folyt, eljött

¹²¹ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998. 74–77.

¹²² *Vitéz Kozma Miklós Kárpátalja kormányzói biztosának – hivatala átvétele alkalmából – 1940. évi szeptember hó 15-én a kormányzói biztos palota üvegcsarnokában elmondott beszéde*. Ungvár, 1940. 3.

¹²³ Marina i. m. 147.

¹²⁴ Padányi-Gulyás i. m. 159.

a parlamenti benyújtás napja is, a törvényjavaslat tárgyalása azonban elmaradt.

A magyar nemzetiségpolitika irányítói tudatában voltak annak, hogy az önkormányzatot csak a jó közigazgatás alapozhatja meg.¹²⁵ Legjobb szándékaik ellenére is kontraszelekciós folyamatok jelentkeztek az anyaországból Kárpátaljára került tisztviselői karban.¹²⁶ Teleki őszintén törekedett arra, hogy ruszinok és magyarok a népi diplomácia szintjén is közelebb kerüljenek egymáshoz. Ezt szolgálta az 1939 tavaszán beindított testvérközség mozgalom, mely Magyarország különböző települései és kárpátaljai falvak, városok között hozott létre élő kapcsolatot. Ám legalább ennyire erősnek bizonyultak az elválasztó tendenciák.¹²⁷

A sok egymást keresztező szándék és egymás ellen ható jelenség okát egyszerre kell keresni Magyarországnak a Harmadik Birodalom és Szovjetunió közé szorítottságában, ezzel összefüggésben a hazai belpolitika szélsőjobboldalának a térnyerésében, valamint a ruszinságnak a magyar, magyarországi és ukrán orientáció egyidejű jelenléte folytán elhatalmasodott megosztottságában.

¹²⁵ Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, 1940. 16–18.

¹²⁶ Padányi-Gulyás i. m. 148.; Koren Emil: *Kárpátaljai napló 1939–1945*. Budapest, 1997. 120–121.

¹²⁷ Emlékezéseinek egyik fejezetében szinte esettanulmányyszerűen számol be erről: Eszenyi László: *Trianoni nemzedék*. Budapest, é. n. 159–163.

Kárpátalja kronológia

1938. szeptember – 1941. december^{*}

FEDINEC CSILLA

1938. szeptember 29–30. A „*müncheni egyezmény*”: a négyhatalmi konferencián megegyeztek, hogy a szudétánémetek által lakott területeket Csehszlovákia átadja Németországnak. *Október 1-jén* a magyar kormány jegyzékben szólította fel a csehszlovák kormányt, hogy a müncheni egyezmény értelmében kezdje meg Magyarországgal a tárgyalásokat, a magyaroknak biztosítson a németekével azonos önrendelkezési jogot. ~ *Október 3-án* a magyar kormány újabb jegyzéket továbbított Csehszlovákiának, melyben követelte a magyar politikai foglyok szabadon bocsátását, a magyar nemzetiségű katonák leszerelését, a tárgyalások megindítását. ~ Kozma Miklós volt belügyminiszter Imrédy Béla miniszterelnök megbízásából, a vezérkarra támaszkodva, megkezdte diverzáns szabadcsapatok (az ún. „*rongyos gárda*”) szervezését. A kiképzett önkéntesek kis csoportokban átszivárogtak a csehszlovák határon, ahol fegyveres akciókat hajtottak végre.

1938. szeptember A beregszászi postán megjelentek a magyar feliratok. „*A magyar kisebbség 20 éve várt erre a kis előzékenységre*” – írta szeptember 5-i számában a *Kárpátalja*.

1938. október 1–10. A német csapatok megszállták a Szudéta-vidéket.

1938. október 2. A *Budapesti Hírlap*ban Bródy András népszavazást követelt Kárpátaljával kapcsolatban. ~ A lengyel csapatok bevonultak a sziléziai területekre.

1938. október 3–4. A Központi Orosz Nemzeti Tanács a következő határozatot hozta: „*Kárpátalja déli részén fekvő terület egy egészet alkot és ennek az északi részét nem lehet elválasztani a délitől, már csak azért sem, mert ezt egybeköti az ezer éves múlt gazdasági kapcsolata, az őslakos népek testvéri együttélése. – Az orosz többség ezen a területen az ezer éves múlt folyamán mindig meg tudta magát értetni az itt élő kisebbséggel. – Ennek a területnek az egységét és oszthatatlanságát 1918-ban elismerte Magyarország, amidőn a X-ik törvénnyel megadta Kárpátalja autonómiáját. – Ennek a területnek az egységét elismerték a Nagy hatalmak is a nemzetközi és békeszerződések által, és ezért az Orosz Nemzeti Tanács ezennel bejelenti, hogy az orosz nemzet egységét, oszthatatlanságát Poprádtól a Tiszáig védeni fogja és ennek politikai hovatartozandóságát megváltoztatni csak az esetben lehet, hogyha Kárpátalja északi részei a dé-*

^{*} Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* (Nostra Tempora 7. Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 287–385. oldalak) alapján. A felhasznált irodalmat lásd ui. 425–433 o.

lútól nem lesznek elszakítva és Kárpátalja önrendelkezési joga csak népszavazás által juthat kifejezésre.”

1938. október 4. Párkányi Ivánt (a köztársasági elnök személyi tanácsadóját a ruszin ügyekben) kinevezték a csehszlovák kormányban a podkarpatszka ruszi ügyek miniszterévé.

1938. október 5. Lemondott Eduard Beneš köztársasági elnök. (Október 22-én elhagyta az országot.) ~ Zsolnán megalakult az autonóm szlovák kormány. Miniszterelnök: Jozef Tiso. Kárpátaljáról jelen volt Bródy András, Bacsinszki Edmund, Avgusztin Volosin, Révai Julij és Fenczik István. ? 1939. március 9. ~ Csáky István magyar külügyminiszteri kabinetfőnök Varsóban tárgyalta Józef Beck külügyminiszterrel Kárpátaljának közös katonai akcióval történő megszerzéséről. *Október 7-én* a német külügyminisztérium közölte: Németországnak nem érdeke, hogy Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországhoz csatolják és katonai szempontból ellenzi a magyar–lengyel határt.

1938. október 6. Szlovákia autonómiát kapott, ettől kezdve az ország neve (kötőjeles): Cseh-Szlovákia (az ún. második köztársaság).

1938. október 7. Pozsonyban az Egyesült Magyar Párt szenátorai, nemzetgyűlési, tartománygyűlési képviselői megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot, a cseh-szlovákiai magyarság „*legfőbb nemzeti szervét*”, kiáltványt fogadtak el a cseh-szlovákiai magyarokhoz, melyet Kárpátalja részéről Korláth Endre és Ortutay Jenő írt alá.

1938. október 8. Ungváron közös ülést tartott a Központi Ukrán Nemzeti Tanács (Avgusztin Volosin, Klocsurak Sztepan, Nyimcsuk Dmitro) és a Központi Orosz Nemzeti Tanács (Kaminszki József, Homicsko Vladimir, Demko Mihály). A podkarpatszka ruszi autonóm kormány tagjainak javasolták: miniszterelnök: Bródy András, miniszterek: Bacsinszki Edmund, Pjescsák Iván, Révai Julij, Volosin Avgusztin, Fenczik István. A két nemzeti tanács tagjaiból megalakították Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, amely első memorandumában kinyilatkoztatta, hogy magát az önrendelkezéssel és önkormányzattal bíró összes ruszin terület egyetlen törvényes képviselőjének tartja, a hatalmat azonnal át kell adni a Bródy vezette autonóm kormánynak. ~ Budapesten a minisztertanács állásfoglalása: a cseh-szlovákiai területeket „*nem történelmi, hanem etnikai alapon*” követeli vissza, Kárpátalján tartsanak népszavazást. *Október 9–13-án* eredménytelen magyar–csehszlovák tárgyalások Komáromban.

1938. október 9. Párkányi Iván Prágában tájékoztatta a minisztertanácsot a podkarpatszka ruszi eseményekről. Jan Syrový miniszterelnök lemondatta Hrabár Konstantin kárpátaljai kormányzót, s helyébe Párkányit nevezte ki.

1938. október 10. Révai Julij és Bacsinszki Edmund Prágában megkezdte a tárgyalásokat az autonóm kormány megalakításáról.

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszi autonóm kormány három tagjának – megbízott miniszter, aki a szlovák kormánnyal a közös határ rendezéséről tárgyalna és két államtitkár – kinevezéséhez. Ugyanezen a napon az esti órákban jóváhagyták az autonóm kormány személyi összetételét. Az autonóm kormány hivatalos elnevezése: Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa. Tagjai: Bródy András (ekkor az Autonóm Földműves Szövetség elnöke) minisz-

terelnök, az iskolaügyi miniszter és a föderatív kormány minisztere a podkarpatszka ruszi ügyekben, Bacsinszki Edmund belügyminiszter, Révai Julij kommunikációs miniszter, Fenczik István tárca nélküli miniszter. Államtitkárok: Avgusztin Volosin (egészségügy és szociális ügyek), Pjescsák Iván (igazságügy). (Bródy miniszterelnök lapja a *Русская Правда* (Orosz Igazság).) ~ Megjelent Az Óslakó rendkívüli száma, melyben közölte a munkácsi [Kárpátaljai] Magyar Nemzeti Tanács felhívását.

1938. október 12. Ungvárra érkezett és bemutatkozott az első podkarpatszka ruszi kormány: Bródy András, Révai Julij, Volosin Avgusztin, Pjescsák Iván. Bródy miniszterelnök beszédéből: Kárpáti Rusz első kormánya minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy egységes szabad államban egyesítse a ruszin területeket a Poprádtól a Tiszáig. A *Kárpáti Magyar Hírlap* azt panaszolta, hogy az ünnepségre nem hívták meg a magyarság képviselőit. Bacsinszki Edmund Komáromba utazott, hogy a csehszlovák–magyar határrendezési bizottság munkájában vegyen részt, Fenczik István pedig Eperjesre, hogy a Szlovákia és Podkarpatszka Rusz közötti határokról tárgyaljon.

1938. október 13. Kőszörű Károly ügyvezetővel az élen a Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács elnöksége felkereste Bródy András miniszterelnököt, hogy „*az ártatlanul meghurcolt és bebörtönzött magyar nemzetiségű politikai foglyok szabadon bocsátását követelje.*” A miniszterelnök a követelés teljesítését helyezte kilátásba.

1938. október 14. Darányi Kálmán volt miniszterelnök Horthy Miklós kormányzó megbízásából Berlinben kérte a hozzájárulást, hogy Magyarország katonai támogatást indíthasson Cseh-Szlovákia ellen. Adolf Hitler kancellár ezt elutasította. ~ Rómában Csáky István külügyminiszeri kabinetfőnöknek B. Mussolini kormányfő megígérte a támogatást. ~ Másnap J. Beck lengyel külügyminiszter közölte: Magyarország ne számítson katonai segítségre Lengyelország részéről. ~ A Syrový-kormány október 28-át „*közönséges munkanappá*” nyilvánította.

1938. október 15. Ungváron első ízben ült össze Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa (autonóm kormánya). Megalapították a kormány hivatalos lapját *Урядовий Вісник* (Kormányközlöny) címmel. A kárpátaljai Országos Hivatal éléről menesztették Jaroslav Mezniket. ~ Budapesten megalakult a Magyarországi Ruszinszlovákiai Egyesülete. Elnök: Illés (Illyasevits) József, társelnök: Rátz Kálmán. Mindkettő országgyűlési képviselő, egyetemi tanár.

1938. október 16. A Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács elnöksége – Korláth Endre, R. Vozáry Aladár, Hokky Károly – Komáromba utazott. A hivatalos tárgyalásokon nem vettek részt, de azok szünetében R. Vozáry átnyújtotta Teleki Pálnak a Kárpátalja magyarlakta területeire és annak határaitra vonatkozó emlékiratot. A *Kárpáti Magyar Hírlap* kérdésére R. Vozáry elmondta: „*A kárpátaljai magyar nép, a Kárpátaljai Magyar Nemzeti Tanács vezetősége a ruszin nép elhatározásába és dolgába beleszólni nem kíván.*” (Lásd. az október 19-i lapszámot.)

1938. október 18. Másodszor ült össze Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa Ungváron. Bizottságot hoztak létre a szlovákokkal folytatandó határtárgyalásokra, tagjai: Farinics Mikola, Szova Péter, Hojdics Sztepan, Rajkovics Teodor. Határozatot hoztak arról, hogy bezárják a cseh/szlovák tannyelvű iskolákat mindazokon a településeken, ahol az adott nemzetiség létszáma annak fenntartását nem indokolja. (A Volosin-kormány majd visszavonja ezt a rendelkezést.) Engedélyezték a területen a Deutsche Partei működését és Adolf Hitler: *Mein Kampf* c. művének terjesz-

tését. Hatályon kívül helyezték „a gazdasági élet normális fejlődését gátló központi kormányrendeleteket”, rendeletileg betiltották az állami és a magánvagyon Kárpátaljáról történő kivételét.

1938. október 19. J. Ribbentrop német külügyminiszter fogadta a kárpátukrán kormány küldöttségét (vezetője Bacsinszki Edmund).

1938. október 20. A birodalmi külügyminisztérium budapesti követe útján bejelentette, hogy kész közvetíteni Magyarország és Cseh-Szlovákia között, javaslata, hogy Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár és Munkács városa nem, csak a tőlük délre fekvő területek kerüljenek Magyarországhoz. A magyar kormány elutasítja a német javaslatot.

1938. október 21. Kárpátaljaszerte kifüggesztették a Ruszin Nemzeti Tanács kiáltványát, melyben tíz pontban foglalta össze követeléseit: a ruszin nép népszavazással dönthesseon hovatartozásáról, a népnyelv legyen a hivatalos, a hivatalokat ruszinokkal töltsék be, hajtsanak végre földreformot, vessék alá revíziónak az 1919 után szerzett állampolgárságot, vessenek véget a nemzetiségi és nyelvi harcoknak, írják ki a választást a szojmba, létesüljön kárpátorosz egyetem, térítsék meg a hadi- és az azóta elszenvedett egyéb károkat, kerüljenek néptulajdonba a sóbányák és az egyéb kincstári birtokok. A rend fenntartására alakuljanak polgárőrségek. ~ Ugyanezzel a keltezéssel adott ki kiáltványt az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács, amelyben 20 pontban foglalta össze követeléseit, melyek teljesítését „*kormányától*” várja. Fontosabb pontok: biztosítsa az eddigi határokat Magyarország és Lengyelország felé, csatolja a kárpátorosz területekhez Zemplén és Sáros megyéket, a szepességi kerületeket, adjon a területnek alkotmányt, írja ki a választásokat a szojmba, államilag ismerje el a görög katolikus és a pravoszláv ünnepeket, oszlassa fel az összes politikai pártot és állítsa helyükbe az ukrán nép egységpártját, minden téren működjön együtt Németországgal, vessé alá revíziónak a földbirtokreformot, teremtsen munkaalkalmakat a lakosságnak, állítson fel egyetemet és főiskolákat, kártérítést. ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „*Kárpátalja politikai élete egyre zajosabb, bonyolultabb. - A lakosság a legnagyobb bizonytalanságban éli napjait, megállt a gazdasági vérkeringés, megállt az üzleti forgalom, senki nem tudja, mit hoz a holnap, milyenek lesznek Kárpátalja határai.*”

1938. október 22. Megkezdte harmadik (utolsó) ülését a Bródy-kabinet. Meghallgatták Bacsinszki Edmund beszámolóját a Berlinben folytatott tárgyalásairól az új cseh-szlovák–magyar határokat illetően. (A Központi Orosz Nemzeti Tanács ungvári ülésén Bacsinszki így fogalmazott: „*meghúztuk a határvonalat Ribbentroppal s így megmentettük Ungvárt és Munkácsot.*”) Döntöttek arról, hogy Bacsinszkit és Fencziket Budapestre küldik. Az ülés másnap folytatódott, amikor határozatot fogadtak el, mely kimondta: a Kárpátok déli részén elterülő ruszin területek a békeszerződések értelmében autonóm egységet képeznek, annak északi hegyvidékét és déli alföldi részét ezer éves történelem és ezer éves gazdasági egység, az őslakosok testvéri együttélése forrasztja egybe. A kárpátorosz lakosság többsége mindig egyetértésben volt az autonóm területen számbelileg kisebbségben élő nemzetiségekkel. A terület egységét és oszthatatlanságát kimondta a magyar kormány 1918-ban, leszögezték az utána következő nemzetközi békeszerződések. Az egységes terület sorsáról csak az őslakosságnak van joga dönteni demokratikus népszavazás útján. A dokumentumot az autonóm kormány minden minisztere aláírta, és eljuttatták Cseh-Szlovákia, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország, Lengyelország, Románia, Magyarország és Jugoszlávia kormányaihoz.

1938. október 23. Fenczik István Munkácson beszédet mondott „a feketeinges kárpátorosz fasizisták” gyűlésén. „Munkáctól Kamcsatkáig az oroszország egységes s az itt élő oroszok nemzeti újjászületésükben végét vetik a csehesítésnek és az ukrainizálásnak. A kárpátoroszok nem térhetnek le nagy elődeik – Duchnovics, Dobránszki útjáról. A kárpátoroszok nehéz időköt élnek át. Hitler szellemében ragaszkodnak önrendelkezési jogukhoz és Poprádtól a Tiszáig terjedő területekből senkinek se engednek át egy tapodtat sem.”

1938. október 25. A cseh-szlovák kormány prágai ülésén részt vettek a szlovákiai és a podkarpatszka ruszi tanácsok képviselői. Többek között állásfoglalás született arról, hogy a területi vitákban döntsön a német–olasz döntőbíróóság, népszavazásról nem lehet szó. Bródy javasolta, hogy a csehszlovák–magyar és szlovák–ruszin határrendezés ügyét kapcsolják össze. A csehszlovák igazságügy miniszter kezdeményezte, hogy Bródyt fasszák meg képviselői mentelmi jogától.

1938. október 26. Letartóztatták Bródy András miniszterelnököt. A hivatalos vád: „hazaárulás”. A cseh-szlovák kormány lemondatta Fenczik István és Pjescsák Iván minisztereket is. Bacsinszki Edmund önként felfüggesztette kormánytagságát. Az új kárpátaljai kormányban miniszterelnök és igazságügy miniszter Volosin Avgusztin, iskolaügyi miniszter Stefán Avgusztin, kommunikációs miniszter Révai Julij, Volosin személyi titkárai Roszoha Sztepan és Rohács Iván. Ezáltal a kárpátaljai kormány kimondottak ukrán jelleget nyert. ~ A prágai kormány rendelkezett a politikai pártok feloszlataáról. A kárpátukrán területen ez egyelőre csak a kommunista pártot érintette. ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Demkó Mihály a Központi Orosz Nemzeti Tanács megbízásából orosz nyelvű felhívást bocsátott ki, melyben felszólítja a falvak lakosságát, hogy minden községben alakítsák meg a rend, nyugalom és vagyon megvédeése érdekében a biztonsági szervezetet. Ezt a nemzetőrséget a ruszin jogokért és szabadságért vívott harcáról híres néhai autonomista vezérről Kurtyák Iván-gárdának nevezték el.” ~ Az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács az egyetlen kárpátaljai szervezetként állást foglalt a népszavazás ellen a terület sorsával kapcsolatban. A határozatból: 1. nem emel kifogást az etnikailag magyar terület Magyarországhoz csatolása ellen, de 2. ellenzi a népszavazást és 3. a jelenlegi állam föderatív felépítésének híve. Az ülésen jelen volt Volosin Avgusztin és Révai Julij. ~ A prágai kormány az előző napi minisztertanácsi értekezlet döntéséről tájékoztatta a magyar kormányt. A másnapi válaszejegyzék hangsúlyozta, hogy a vitatathatatlannal magyar többségű területeket Csehszlovákiának nemzetközi döntés nélkül is át kellene engednie. ~ Ungvárról 16 óra 40 perckor Volosin Avgusztin, az új kárpátukrán miniszterelnök telefonon keresztül Jan Syrový cseh-szlovák miniszterelnök kezébe letette az esküt. Ez alkalomból köszöntötte a Proszvita Társaság küldöttsége. Volosin kijelentette, hogy ragaszkodik az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozata értelmében Kárpátukrajna etnográfiai integritásához, a néprajzi határokhoz, elutasítja a népszavazást. Beszédében nyugalomra, a rend megtartására szólította fel a lakosságot. A Volosin-kormány hivatalos lapja az *Урядовий Вісник*.

1938. október 27–30. Ribbentrop német külügyminiszter Rómában tárgyalta Mussolini kormányfővel és G. Ciano külügyminiszterrel a csehszlovák kérdéssről.

1938. október 29. Ungvárra megérkezett Prágából a hivatalos értesítés, hogy a központi kormány október 26-ával elmozdította tisztségéből Bródy András miniszterelnököt, s erre a posztra Volosin Avgusztin addigi államtitkárt nevezte ki. Volosinhoz tartoznak az egyházi, az iskolai, a gazdasági és igazságszolgáltatási ügyek is. ~

A Volosin-kormány betiltotta az összes politikai pártot, közte az Egyesült Magyar Pártot, s a párhelyiségeket lepecsételték. ~ Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök Pozsonyban J. Tiso szlovák miniszterelnökkel, Prágában Jan Syrový cseh-szlovák miniszterelnökkel tárgyalt.

1938. október 30. A Proszvita Társaság ungvári gyűlésén Révai Julij miniszter fel-szólalásában ellenezte a népszavazást, hangoztatta, hogy az ukrán nép sem lengyel, sem magyar igába nem hajlik. Szerinte az ukrán nép önrendelkezésének kimondása 1918-ban megtörtént, a cseh-szlovák államban kiépítik a föderatív Kárpát-Ukrajnát. A gyűlés résztvevői táviratot intézettek Hitlerhez, Ribbentrophoz, a prágai angol és német követekhez. ~ Az iskolaügyi minisztérium 4 napos iskola-szünetet rendelt el „*tűzifa-megtakarítás céljából*”.

1938. október 31. A prágai német konzulátus vezetője a következő jelentést továbbított a birodalom külügyminisztériumába: Kárpáti Ukrajna politikai helyzete megköveteli, hogy erőteljesen támogassuk az Ukrán Nemzeti Tanács propagandáját Fenczik magyarpárti csoportja ellen. Ugyanakkor követelni kell az ottani kormánytól, hogy mondjon le a „*piemonti*” tervekről, mert ezzel fölöslegesen nyugtalanítja Lengyelországot és Romániát.

1938. november 1. Az Ukrán Nemzeti Tanács felhívást adott ki „*Pidkarpattya ukrán népéhez*”: „*A legutóbbi napok eseményei izgalommal töltötték meg szívünket. Ellenségeink fel akarták darabolni országunkat, ránk akarták újra tenni a rabság jármát. Árulók és ellenségeink fizetett szolgálói széthúzást és egyenetlenséget vetettek a nép közé. Meg akarták zavarni a nyugalmat és zavart akartak kelteni. Az isteni Gondviselés azonban ezt nem engedte meg. Igazságunk nem halt meg, nem veszett el. Az országban örömhír terjedt el, hogy Pidkarpattya kormánya olyan emberek kezébe adatott át, akik nem csak ebből a népből valók, de akik azt sohase árulták el, sohase szolgáltak idegeneknek és életüket és munkájukat népüknek szentelték. Népünk sorsa Pidkarpattyan nemzeti újjászületésünk atyjának, Volosin Augusztin atyjának kezébe adott.*” ~ Hivatalos jelentés: az amerikai ukránok szervezetei a Volosin-kormányt teljes támogatásukról biztosították az irányban, hogy minden lehetőet megtesznek: a területet ne csatolják Magyarországhoz. ~ Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök felkereste a prágai német konzulátust. A diplomáciai képviselő vezetője ezzel kapcsolatban a birodalmi kormánynak azt jelentette, hogy Volosin személyes közlése szerint autoriter kormányzást kíván megvalósítani, mivel a liberalizmus a politikai és kulturális téren elmaradott népet a katasztrófába sodorná. A jelentés hangsúlyozza, hogy Németországnak aktív részt kell vállalnia, Kárpáti Ukrajna politikai, kulturális megszervezésében, a választások lebonyolításában.

1938. november 2. A bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdették a tengelyhatalmak (Németország és Olaszország) döntőbíró-sági határozatát, az ún. „*első bécsi döntést*”. A csehszlovák delegáció tagjaként jelen volt Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök (repülőgéppel érkezett Pozsonyba, onnan J. Tisoval gépkocsin utazott Bécsbe). Podkarpatszka Rusz területéből 1523 km² (a csehszlovák országrész 21,1 százaléka) került Magyarországhoz: 97 település, 26056 épület, 173233 lakos, ebből 164370 csehszlovák állampolgár, nemzetiség szerint: cseh/szlovák 16466 (10,02%), ruszin/ukrán 33435 (20,34%), német 4534 (2,76%), magyar 83578 (50,85%), lengyel 81 (0,05%), zsidó 25427 (15,47%), egyéb 849 (0,5%). A kárpátukrán terület 11094 km², 390 település, 112457 épület, 552124 lakos, ebből csehszlovák állampolgár 544759, nemzetiség szerint cseh/szlovák 17495 (3,21%), lengyel 78 (0,02%), ruszin/ukrán 413481 (75,9%), német 8715

(1,6%), magyar 25894 (4,75%), zsidó 65828 (12,08%), egyéb 13268 (2,44%). A teljes terület 14,66 százaléknyi értelmiségéből ide került 3,26%. A magyar törvénykezésben az 1938:XXXIV. tc. (az *Országos Törvénytárban* megjelent november 13-án).

1938. november 3. A ruszin Kárpátalja politikai és egyházi szervezetei kiáltványt fogadtak el Ungváron, amit eljuttattak Cseh-Szlovákia, Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország, Lengyelország, Románia, Magyarország és Jugoszlávia kormányához. Az emlékirat a következőket mondja: „*A Kárpátok déli oldalán fekvő és a békeszerződés által autonóm egységként meghatározott oroszlakta terület oszt-hatatlan egység, amelynek északi hegyvidékén és déli völgyeiben egy ezredév gazdasági és történelmi feltételei alapján az őslakosság testvéri együttélésben van egymással szoros sorsközösségben. [...] A bécsi döntőbíróóság Magyarország és Cseh-Szlovákia között új határt állapított meg, amelynek következtében Magyarországnak ítélte Karpatska Russz történelmi területének két legnagyobb városát, mégpedig Ungvár fővárost és Munkács gazdasági központot, amely városok szorosan összefüggnek a kárpátaljai oroszok történelmével, valamint nemzeti és kulturális életével. E városok nélkül Karpatska Russz sem gazdaságilag, sem kulturális tekintetben, sem pedig nemzetileg nem élhet. - Karpatska Russz alulírott képviselőinek az a véleménye, hogy a bécsi döntőbíróóság Ruszinszko déli határát annak törvényes képviselőinek megkérdése nélkül állapította meg, mert a döntőbíróósági eljárásba való beleegyezést csakis a prágai kormány adta, amely nem képviselhette Ruszinszskót törvényesen azért, mert előzőleg, mégpedig 1938. október 11-én elismerte Karpatska Russz önrendelkezési jogát. [...] Mindezek következtében Karpatska Russz képviselői bejelentik, hogy a bécsi döntőbíróósági határozat után is osztthatatlannak tekintik Ruszinszko területét és kéri, hogy a Kárpátok déli részén lakó ruszin népnek adassék meg, hogy állami hovatartozásának sorsáról az elvi önrendelkezési jog alapján maga dönthessen általános népszavazás útján a néprajzi területek egyesítése céljából*”. Az aláírók: Központi Orosz Nemzeti Tanács, Munkácsi Görög Katolikus Püspökség, az Agrárpárt ruszinszkoói szervezete, az Orosz Nemzeti Autonóm Párt, az Autonóm Földműves Szövetség, az Orosz Ifjúsági Nemzeti Tanács, a Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége, a Prolom Diákegyesület, az Orosz Nőszövetség, az eperjesi kerületi ruszinok. ~ A Volosin-kormány betiltotta a Központi Orosz Nemzeti Tanácsot, az Orel Egyesületet, a Kurtyák Iván-gárdát, a Feketeingesek nemzeti gárdáját, a cseh és magyar szabadkőműves páholyokat, a *Русская Правда*, a *Наш Путь* s. napilapokat, a *Русскіі Вестник* s. hetilapot.

1938. november 9. Huszton megalakult a Karpatszka Szics nevű félkatonai védelmi szervezet (hivatalos rövidítés: ONOKSZ – Організація Оборони Карпатської Січі). A szervezet saját lapot adott ki *Нашин* címmel, saját műkedvelő csoportja volt (Летюча естрада). ~ A varsói magyar követ átadta Józef Beck külügyminiszternek Kánya Kálmán külügyminiszter jegyzékét, melyben a lengyel kormány katonai segítségét kérte Kárpátalja megszállásához. A lengyel külügyminisztérium csak az ún. szabadcsapatok segítségét ígéri. ~ Beregszászt átadják a magyar katonaságnak. Eberswaldi Siegler Géza altábornagy csapatai érkeztek ide Debrecenből („debreceni vegyesdandár”) Asztélyon és Búcsún keresztül.

1938. november 10. Munkács és Ungvár átadása a magyar katonaságnak. A bevonuló magyar honvédek parancsnoka Siegler Géza altábornagy. Ungvár főtere e naptól Horthy Miklós nevét viseli. ~ MTI-jelentés: „*A m. kir. honvédség csapatai elérik a katonai bíróságok által megállapított demarkációs vonalat: [Kárpátalján:] Ungvárt közvetlenül északnak megkerüli, majd délnek fordul Unghosszúmező délig,*

itt kis ívben megkerüli Korláthelmecet, majd ismét délre fordul Csomonya nyugat és Barkaszo keleten át, azután Izsnyéte nyugatnál északnak fordul és másodszor is átmetszi a Csap–Munkács vasútvonalat. Innen a vasútvonallal párhuzamosan, attól északra 2 kilométernyire az út mentén halad és közvetlenül északról megkerüli Munkácsot, majd délnek fordul és kis ívet alkot Fornos keleten keresztül. A demarkációs vonal továbbmenve Romocsaháza délnél délkeletnek fordul és Felsőremete keletet érintve Salánktól keletre Feketepataknak délhez jut, innen Verbóc nyugat, Csoma északnyugat, Feketeardó északkelet és végül Hömlöcön keresztül csatlakozik a trianoni határhoz.” A munkácsi temető a csehszlovák oldalon maradt, ezért a városban gond, hova temessék a halottakat, mert a túoldal ehhez nem járul hozzá. ~ A VKM „a visszacsatolt magyar Felvidéken” iskolai vonatkozásban a következő irányelveket állapította meg: teljes mértékben biztosítani kell az iskolai munka folytonosságát és zavartalanágát, minden fajú és fokozatú iskola „a felszabaduláskor” érvényben volt tanrendje szerint folytatja a folyó iskolai év végéig munkáját, színmagyar községekben az idegen nyelvű iskolákat haladéktalanul be kell zárni. ~ Az Ukrán Nemzeti Tanács kiáltványt adott ki Pidkarpattya ukrán népéhez, melyben többek között lezögezte: államunk a csehek és szlovákok szilárd szövetségére épül, melyhez a pidkarpattyai ukránokat a konföderáció elve kapcsolja. A hatalmas Németország áll mögöttünk, amely az új államok kialakítása alapelveként az etnikai határok betartását tartja. A nagyhatalmak biztosították határainkat.

1938. november 11. G. Ciano olasz külügyminiszter közölte a római magyar követel, hogy Olaszország a németekre való tekintettel nem támogatja Magyarországnak Kárpátalja elfoglalására irányuló törekvéseit.

1938. november 12. Ungvár katonai parancsnoka a helyi születésű Tomcsányi Gábor ezredes lett. A város miniszteri biztosa Rauch Károly helyi ügyvéd. ~ A magyar parlamentben Juhász Andor elnökletével a felsőház közjogi és pénzügyi bizottsága együttes ülésen tárgyalta a „visszacsatolt felvidéki területnek az országgal egyesítéséről” szóló törvényjavaslatot.

1938. november 13. Kihirdették az 1938:XXXIV. tc.-t a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről (kelt november 12-én). ~ A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: nem minden ungvári kávézóban, étteremben hajlandók kiszolgálni a magyar katonákat, tiszteket.

1938. november 14. Huszton az orosz irányzat képviselői újjászervezték a Központi Orosz Nemzeti Tanácsot. Vezetők Karaman Vaszil, Szova Péter és Fedor Pavlo. A Tanács még ezen a napon memorandumot juttatott el Prágába, melyben követelte Volosin kabinetjének leváltását, új kormány megalakítását, melyben a miniszterelnök Bacsinszki Edmund, a miniszterek Kosszej Pavlo és Stefán Avgusztin.

1938. november 15. Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök utasította Beszkid Sándor alkormányzót, hogy függesztesse fel a Központi Orosz Nemzeti Tanács tevékenységét, akadályozza meg bármilyen új párt vagy egyesület alakítását. ~ A pápa Nyárády Dioniszijt nevezte ki a Kárpáti Ukrajnához tartozó görög katolikus egyházrész apostoli adminisztrátorává. Székhelye: Huszt. ~ A Felvidéki Egyesületek Szövetsége emlékiratot nyújtott be Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, az USA és Lengyelország budapesti nagykövetségeihez. Az emlékirat kimondta: „Mi, a trianoni békeszerződések óta Szlovákiának és Kárpátaljának nevezett területek volt lakói, mely területeket a trianoni békeszerződés Csehországhoz csatolt [...] tisztelettel esedezünk [...] a világ nagyhatalmaihoz, hogy

rendeljük el Szlovákiában és Kárpátalján a népszavazást, tűzzék ki minél korábban annak napját.” ~ Huszton megalakult a kárpátukrán rendőrség (polícia).

1938. november 16. Bacsinszki Edmund belügyminiszter ismét hozzátámasztotta teendői ellátásához. Budapestre utazott, ahol a vasúti tranzitforgalomról és a határkiigazításról folytatott megbeszélést. Innen Romániába sietett, hogy Kárpátalja élelmezéséről és a határforgalom rendezéséről tárgyaljon.

1938. november 17. A Központi Orosz Nemzet Tanács küldöttsége Prágában ismételtén kérte az autonóm kormányban a személyi változásokat. ~ Az Egyesült Magyar Párt törvényhozói klubja Pozsonyban kiáltványt adott ki a cseh-szlovákiai magyarság helyzetéről, mely többek között kimondja: *„Mi magyarok ellene vagyunk minden olyan megoldásnak, amely az erőszak eszközével kívánja az új becsületes élet alapjait lerakni, meg vagyunk róla győződve, hogy nemzet és nemzet megértésének vannak más, békés eszközei is. - Az önrendelkezési jogot és a népszavazást ilyen eszközöknek tekintjük.”*

1938. november 18. Budapesten rendkívüli minisztertanács ülésen elhatározták a Kárpátalja elleni katonai akciót. Másnap a német követ átadta kormánya jegyzékét, melyben az nem helyesli a tervet. Kánya Kálmán külügyminiszter ígéretet tett, hogy a magyar kormány nem fog erőszakot alkalmazni. ~ Volosin Avgusztin miniszterelnök elrendelte, hogy Rahó mellett (Dumenben) hozzanak létre koncentrációs tábornak. ~ A Német Távirati Iroda jelentése: *„külföldi bandák egy csoportja”* Munkács közelében *„betört Ruszínföld területére”*.

1938. november 19. Az e napon kelt 297. sz. csehszlovák kormányrendelet a kárpátaljai Országos Hivatal székhelyéül Ungvár helyett Husztot tette meg. ~ Fenczik István *„az orosz fasisták vezére”* felszólalt a budapesti rádióban, és kérte a vezető hatalmakat: tegyék lehetővé Kárpátalja népe számára, hogy népszavazással dönthesse sorsáról. ~ Nyilatkozott a *Kárpáti Magyar Hírlap*nak Rauch Károly ungvári ügyvéd, Ungvár miniszteri biztos: *„A mi feladatunk a véleményadás minden téren! Az első napokban a Nemzeti Tanács töltötte be ezt a fontos szerepet eredeti rendeltetésének megfelelően. A Nemzeti Tanács azonban sok tagból áll s ezért a katonai hatóságokkal az érintkezésük nehézkes és körülményes. Természetesen intézkedéseimet a Nemzeti Tanáccsal egyértelműen és intencióinak megfelelően fogom eszközölni.”* Rauch Budapestre utazott, hogy részt vegyen a felvidéki miniszteri megbízottak értekezletén. ~ A budapesti mozikban Észak felé címmel elkezdtek vetíteni *„a Felvidék visszacsatolásának történelmi filmjét”*.

1938. november 20. A Központi Orosz Nemzeti Tanács, az Orosz Pravoszláv Tanács és a Kárpátorosz Diákok Szövetsége új memorandumban ítélte el a Volosin-kormány diktatúráját és követelte az autonóm kormány személyi összetételének megváltoztatását. ~ Munkácson felszentelték az új görögkeleti püspököt, Ráics Vladimirt. MTI: *„Fél évvel ezelőtt került Damaskin addigi püspök helyére, de a cseh uralom alatt nem engedték be a székhelyére.”* ~ A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: *„Ruszsinszkó felszabadult városaiba”* a *Felvidéki* [előbb: *Prágai*] *Magyar Hírlapon* kívül más budapesti sajtótermék nem jöhet be. E napi számában az *FMH* első oldalon közölte: a Ruszín Nemzeti Tanács rendfenntartás céljából behívta a magyar csapatokat. ~ Ungváron megalakult a Magyar–Ruszín Szövetség. Cél: *„a magyar–ruszín testvériség, az ezeréves egymásrautaltság és érdekközösség gondolatának ápolása és propagálása és a két nép közötti kulturális kapcsolatok kimélyítése.”* ~ Du-

menben megkezdte működését a koncentrációs tábor, ahová a „*másként gondolkodók*” kerültek, a bírósági eljárás mellőzésével.

1938. november 21. Németország és Olaszország Budapestre továbbított jegyzékben tiltakozott Kárpátalja megszállása ellen. Rendkívüli minisztertanács leállította a Kárpátalja elleni katonai akciót. ~ E naptól a honvéd vezérkar – „*a felszabadult területek legfelsőbb közigazgatási hatósága*” – rendelkezésére „*a nyugodt munka biztosítása érdekében a felszabadult területeken semminemű ünnepség tartása nem engedélyezhető.*”

1938. november 22. Prágában jóváhagyták a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt. (A törvénytárban kihirdetve *december 16-án* 328. számmal.) Révai Julij miniszter prágai rádióbeszédében kijelentette: megkaptuk ugyanazokat a jogokat, amit a szlovákok.

1938. november 23. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: Ungvár–Uzsok között, valamint Munkács–Verecke között a ruszin földet a felkelők uralják. „*A magyar katonaság hősen megszállta a Bécsben húzott határokat.*”

1938. november 25. A Volosin-kormány elrendelte, hogy az autonóm területen a hivatalos nyelv az ukrán.

1938. november 27. H. Hoffmann prágai német követségi tanácsos Huszton díszebédet adott Kárpáti Ukrajna vezető személyiségei tiszteletére. Volosin Avgusztin miniszterelnök kijelentette: Kárpáti Ukrajna fennmaradása érdekében számít Németország együttműködésére.

1938. november 29. Hivatalos közlemény a *Kárpáti Magyar Hírlapban*: „*Névtelen feljelentéseket a városi [lásd. ungvári] katonai parancsnokság nem vesz figyelembe.*”

1938. november 30. Kánya Kálmán magyar külügyminiszter lemondásával kapcsolatban (november 28.) az MTI idézte a *Popolo d'Italia* budapesti tudósítóját, aki szerint Imrédy Béla miniszterelnök előreláthatólag addig vezeti a külügyminisztériumot is, amíg a ruszin kérdés meg nem oldódik. (Imrédy a külügyminiszter november 28-tól december 10-ig, utána Csáky István. A londoni *Times* januári értékelése szerint Kánya lemondása azért következett be, mert Németország ellene volt a közös magyar–lengyel határnak.) ~ Emil Hácha lett Cseh-Szlovákia új (3.) köztársasági elnöke. ~ Lemondott a Syrový-kormány. Az új miniszterelnök: Rudolf Beran (17. kabinet).

1938. december 1. Septicki lemergi metropolita levelet intézett Volosin Avgusztin miniszterelnökhöz, amelyben köszönetet mondott az isteni Gondviselésnek azért, hogy Volosin az utolsó pillanatban átvehette az ukrán nemzet vezetését, ezzel megmentve a nemzetet az idegen rabságtól.

1938. december 2. Volosin Avgusztin miniszterelnök elrendelte: minden emigránst „*árvilágítani*”, „*kihallgatni*”, mivel többek állampolgársága és politikai meggyőződése kétséges lehet, ezért valamennyiüket a koncentrációs táborba kell küldeni.

1938. december 3. Huszton ünnepélyesen beiktatták Nyárády Dioniszij görög katolikus vikáriust a kárpátukrán terület apostoli adminisztrátori tisztebe. MTI-kommentár: „*Nyárády a munkácsi egyházmegye megkérdezése nélkül foglalta el he-*

lyét és irányítja Csonka-Kárpátalja egyházi ügyeit.” A Kárpáti Magyar Hírlap szerint Nyárády nevéhez fűződik az orosz (görög katolikus) papság kálváriája és számos pap kiutasítása a kárpátukrán területekről.

1938. december 5. MTI-jelentés szerint egy ruszin titkos rádióállomás a pozsonyi rádió hullámhosszán a Volosin-kormánnyal szembeni ellenállásra buzdítja a lakosságot. ~ Az MTI idézi a *Neue Züricher Zeitung* vezércikkét, amelyben a Szovjetunió külpolitikájával foglalkozik. A Szovjetuniónak érdekében áll, hogy egész Ruszinszkrét Magyarország kapja meg, mert ezáltal Lengyelország és Magyarország közös határa bástyát képezne a német Drang nach Osten ellen. Az oroszok és a lengyelek is félnek a német nagyukrán tervek megvalósításától. A vezércikk a lengyel–orosz közeledést orosz részről még sem tartja őszintének, elképzelhető, hogy Moszkva megegyezik Berlinnel Varsó feje fölött. ~ A 17 felvidéki képviselő ünnepélyesen bevonult a magyar parlamentbe.

1938. december 6. Ungváron Korláth Endre parlamenti képviselő, kormány megbízott elnökletével tanácskozás zajlott „a kárpátaljai háromszög” (Ungvár–Munkács–Beregszász) legégetőbb problémáiról az érintett területek miniszteri biztosa-inak részvételével. A tanácskozáson részt vett Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár, a magyar kormány felvidéki szakértője.

1938. december 7. A Volosin-kormányban lemondott Bacsinszki Edmund miniszter. ~ A honvéd vezérkar főnöke hatályon kívül helyezte azt a rendelkezést, miszerint „a felszabadult Felvidéken” nem tarthatók ünnepségek. ~ Nemzetközi újságíró küldöttség szemlélte meg a demarkációs vonalat. ~ Az ungvári menekültügyi hivatalnál eddig a napig 1657 olyan személyt regisztráltak, akiket kárpátukrán oldalról tettek át a határon.

1938. december 8. MTI-jelentés: a kárpátukrán kormány jelenleg a határok kiigazításáról tárgyal a magyar kormánnyal. A javaslat szerint 8 Magyarországnak ítélt községet cserélnének ki két Kárpátukrajnában maradt magyar községre. A kárpátukrán kormány ezenkívül annak a lehetőségéről is tárgyal a magyar kormánnyal, hogy helyreállítsák a vasúti összeköttetést Kárpátukrajna és Szlovákia közt a Tisza-újlak–kassai vasútvonalon, amely jelenleg Magyarországé.

1938. december 9. Volosin Avgusztin miniszterelnök nyilatkozata: „*Németországnak köszönhetjük, hogy nem kellett visszatérnünk a rabszolgasorsba. Elismeréssel tartozunk Romániának is, amely lehetővé tette számunkra, hogy téli élelmezésünkről gondoskodva van.*” ~ A *Česke Slovo* c. pozsonyi lapra hivatkozva jelentette az MTI: Kárpátukrajnában megalakult a „*cseh tanács*”. Feladata: a csehek és az ukránok között a kölcsönös bizalom megteremtése, a kárpátukrajnai csehek iskolai, gazdasági és egyéb érdekeinek védelme.

1938. december 10. A Volosin-kormány Ungvár mellett tárgyalt a magyar küldöttséggel a Magyarországhoz csatolt területeken maradt csehszlovák tulajdon elszállításáról. ~ Az MTI egy német tábornokot idézett, aki szerint „*Kárpátukrajna új Piemontként az egységes Nagy-Ukrajna magva lesz német protektorátus alatt.*”

1938. december 11. A Volosin-kormány a munkácsi gimnáziumból eltávozott növendékek számára felállította a rahói, a szolyvai és a beregrákosi reálgimnáziumokat.

1938. december 12. Husztra román bizottság érkezett, hogy a két ország közötti vasúti közlekedés kiépítéséről tárgyaljon. ~ E naptól Kárpátukrajnában a hivatalos nyelv és az oktatás nyelve az ukrán.

1938. december 13. Ungvárra érkezett Hubay Kálmán, a Hungarista Mozgalom vezetője. Zárt tárgyaláson megalakult a nyilas párt helyi szervezete.

1938. december 14. Huszton Románia konzulátust állított fel. Főkonzul: Savareanu, aki a prágai román követségről került ide.

1938. december 15. Nagymihályban „*a ruszinföldi és a zempléni*” görög katolikus papok bizalmas egyházi ülésen elhatározták, hogy megszakítanak minden egyházi összeköttetést a huszti apostoli adminisztratúrával.

1938. december 16. A lengyel külügyminisztérium hivatalosan tiltakozott Prágában a Szics-gárda tevékenysége miatt. Varsót nyugtalanította, hogy a szervezetnek számos olyan tagja van, akik korábban terrorakciókat hajtottak végre Lengyelország területén. A prágai kormány a lengyel tiltakozásról *december 19-én* értesítette Volosin Avgusztint. Az autonóm kormány miniszterelnökének *december 27-i* válasza: a Szics-gárda egyetlen feladata a magyar terroristák elleni harc, ezen túl semmi egyébbel nem foglalkozik. ~ Az MTI francia lapértesülésekre hivatkozva jelentette: Romanov Vlagyimir nagyherceg Berlinbe utazik, hogy ott Hitlerrel az ukrán kérdéssről tárgyaljon. Valószínű, hogy a kancellár felajánlja a nagyhercegnek az államfői tisztet. Az új ukrán állam a német tervek szerint Kárpátukrajnából, valamint Lengyelországból, Romániából és a Szovjetunióból lakta területeiből tevődne össze. ~ Danzigban tanfolyam indult az ukrán nemzetiszocialisták számára lengyelországi, kárpátukrajnai és romániai résztvevőkkel. ~ A Volosin-kormány és a német kereskedelmi kirendeltség megállapodott a kárpátukrajnai fakitermelésről. ~ Nyárády Dionisij huszti apostoli adminisztrátor pásztorlevélben az ukrán mozgalom támogatására szólította fel a lakosságot.

1938. december 17. Megjelent a 9.330/938. sz. M. E. rendelet a „*felszabadult Felvidék közigazgatásának új rendjéről*”. Megyei beosztás: Ung (székhely: Ungvár), Bereg és Ugocsa k. e. e. (Beregszász) vármegyék. Megyei városi rangot kapott Ungvár és Munkács. ~ Megnyílt a Nagyszőlős (kárpátukrán oldal)–Tiszaújlak (magyar oldal) határátkelőhely.

1938. december 18. Megkezdődtek a tárgyalások a szlovák és a kárpátukrán kormány között a határkérdésről. A kárpátukrán álláspont, hogy a határmegvonásnál a néprajzi határt vegyék figyelembe.

1938. december 21. MTI-hír: „*Ruszinszkóban is megkezdődtek a szigorú zsidóellenes intézkedések.*”

1938. december 22. MTI-hír: „*Tegnap cseh és ukrán katonák Ungvárnál átlépték a határt. A [magyar] katonai hatóságok utasították a lapokat, hogy az eseményről írni nem szabad.*” ~ A „*felszabadult magyar Felvidéken*” megindult a polgári közigazgatás, életbe léptek az országos érvényű megyei közigazgatási jogszabályok, kivéve a pénzügyi közigazgatást és a társadalombiztosítással kapcsolatos kérdéseket. Ung vármegye, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék főispánja Korláth Endre, Ungvár polgármestere Peltsárszky Imre, Munkács város kormánybiztosa Nemes József. ~ Bacsinszki Edmund volt kárpátukrajnai miniszter eperjesi nyilatkozatából: „*A bécsi*

döntés következtében a Magyarországhoz visszacsatolt területek és városok nagyon súlyos veszteséget jelentenek a Ruszínföld részére. A legnagyobb gondot a közlekedés okozza. Nincs vonatunk, ami mindent megmond.” Bacsinszki hangsúlyozta: „a ruszin kérdés elsősorban gazdasági és nem politikai kérdés.” ~ MTI-hivatalos: „Királyházán összeült a magyar–ruszin határmegállapító bizottság. A tárgyalások során megállapodtak abban, hogy helyreállítják a ruszinszkói vasúti forgalmat azzal a feltétellel, hogy Magyarország hasonló intézkedéseket tesz. A magyar bizottság fenntartotta a választ amíg kormányától a hozzájárulást meg nem kapja.”

1938. december 29. A prágai kormány visszautasította Révai Julij kárpátukrán miniszter arra vonatkozó előterjesztését, hogy a tartomány neve hivatalosan Kárpáti Ukrajna legyen.

1938. december 30. A Magyar Nemzeti Párt („a ruszinszkói magyar párt”) küldöttsége felkereste Volosin Avgusztin miniszterelnököt és a Kárpátukrajnában élő magyarok nevében hűségnyilatkozatot tett. ~ A huszti kormány elrendelte, hogy a Podkarpatszka Rusz mellett a terület hivatalos megnevezésére használható a Kárpáti Ukrajna is.

1938. december 31. Volosin Avgusztin miniszterelnök beadványt intézett a prágai igazságügy minisztériumhoz, melyben kifejtette, hogy egyetért Bródy András szabadon bocsátásával, amennyiben a volt miniszterelnök azonnal elhagyja Cseh-Szlovákia területét. (Bródy bebörtönzésének legfőbb oka az volt, hogy követelte: népszavazással döntsék el Ruszinszkó hovatartozását.)

1939. január 1. Volosin Avgusztin miniszterelnök nyilatkozata a *Lidové Noviny* c. lapnak: Huszton a közeljövőben kárpátukrán egyetemet állítanak fel, kiküszöbölik a Prága és Huszt közötti félreértéseket. ~ A varsói *Gazeta Polska* megállapította: Lengyelországnak jobban megalapozott igényei vannak Kárpátukrajnára mint Cseh-Szlovákiának. ~ A Felvidéken életbe lépett a polgári igazságszolgáltatás (6.900/938. sz. M. E. rendelet, kelt 1938. december 21-én).

1939. január 2. Az MTI idézte a varsói *Dziennik Narodni* c. lapot: a kis ruszin államot nem lehet fenntartani, mert ehhez nem rendelkezik sem megfelelő közlekedési útvonalakkal, sem természetes gazdasági feltételekkel. A kis állam csak azért keletkezett, mert Németországnak orosz terveivel kapcsolatban szüksége volt rá.

1939. január 5. Az MTI idézte a varsói *Nasz Przegląd* c. zsidó lapot: „Prága most Berlin parancsainak engedelmeskedik és kénytelen hatalmas összegeket befektetni ebbe a szegény terméketlen országba. Utakat, vasutakat, kórházakat épít ma Prága Ruszinszkóban.” ~ A Volosin-kormány elrendelte „a magyaroktól megszállt területekről menekültek lajstromba foglalását.”

1939. január 6. A Beck–Ribbentrop találkozó reggelén Munkács külterületén, Oroszvégen európai sajtóvisshangot kiváltó fegyveres határincidenstört ki a magyar és a csehszlovák katonaság között („vízkereszti csata”). Még aznap a városba érkezett Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter. A magyar fél szerint „a csehszlovák reguláris és az ukrán szabadcsapatok” intéztek támadást a város ellen, rálőttek a magyar parlamenterekre is, egyikük könnyebben megsérült. A másik oldal hivatalos jelentése szerint az összetűzést a magyarok provokálták. Berlinben az incidenst „helyi fegyveres alakulatok önkényes tettének” tekintik. Január 8-án temették az áldozatokat Munkácson. Jelen volt Jaross Andor felvidéki tárca nélküli mi-

niszter, aki utána Beregszászba látogatott. Munkács város az ügyben küldöttséget menesztett Imrédy Béla miniszterelnökhöz (a küldöttség tagja volt többek között R. Vozáry Aladár): hasson oda, hogy hasonló esetek ne ismétlődhessenek meg. A miniszterelnök a küldöttséget *január 9-én* fogadta. *Január 10-én* Órhegyalján a felek kicserélték a foglyokat. *Január 13-án* az ügyben magyar–cseh katonai bizottság kezdte meg a tárgyalásokat. A magyar bizottság vezetője Andorka Rudolf vezérkari ezredes. *Január 14-én* helyszíni szemlét tartottak. *Január 15-én* Munkácson tiltakozó gyűlés volt a „vízkereszt csata” miatt. Jelen volt többek között Majoros István, a Magyar Nemzeti Szövetség és Fall Endre, a Magyar Revíziós Liga vezetője. A gyűlés résztvevői táviratot intéztek B. Mussolinihez és A. Hitlerhez.

1939. január 7. A magyar hatóságok elzárták a forgalmat a Szatmárnémeti–Huszt közti vasútvonal magyar területre eső szakaszán (a Romániából Kárpátukrajnába érkező élelmiszer szállítmányok útja).

1939. január 8. A cseh katonaság lezárta a határokat a demarkációs vonal mentén, útlevelel sem lehet magyar területre lépni. ~ A Volosin-kormány küldöttei Budapestre érkeztek. Az MTI-szerint a közös határmegállapító bizottság ülésén 25 kárpátukrajnai községet ajánlottak fel cserébe Munkácsért és Ungváért, a magyar kormány azonban elvben sem hajlandó a kérdésről tárgyalni. A kárpátukrán sajtószolgálat cáfolta a hírt. ~ Huszton megalakult az Ukrán–Német Társaság. Elnök: Révai Fedor. A cél: a két nép közeledése és kölcsönös elismerése.

1939. január 10. A csehszlovák külügyminisztérium tiltakozott a magyar kormány-nál amiatt, hogy a *január 7-ről 8-ra* virradó éjjel magyar katonák Ungvártól délkeletre, Dóvhénál (Unghosszúmezónél) átlépték a demarkációs határt és lőfegyverüket is használták.

1939. január 12. Volosin Avgusztin miniszterelnök február 12-ére kiírta a választásokat Kárpáti Ukrajnában. A jelölőlisták benyújtásának határideje a választási bizottság elnökéhez január 22., ám e napig a választási bizottság elnökének kinevezése nem történt meg, a választásokról és a listák leadásának határidejéről szóló határozatot csak egy héttel az aláírás után hozták nyilvánosságra. ~ Kelet-Szlovákia és Kárpátukrajna között megszűnt az áruforgalom.

1939. január 13. Klimpusz Dmitro kérte a kárpátukrán kormányt, hogy fegyverezze fel a Szics-gárdát. Volosin Avgusztin miniszterelnök egyelőre ingadozik és a cseh hadsereg sem szolgáltat ki fegyvereket. ~ Ungváron népszámlálást tartottak. A városnak eszerint (Gerénnyel és Radvánccal együtt) 22687 lakosa van, ebben a számban benne vannak a menekült státusszal rendelkezők is. A statisztika szerint mintegy 12000 cseh és ukrán tisztviselő hagyta el Ungvárt.

1939. január 15. Munkácson a magyar hatóságok elrendelték az „idegen neveket viselő” utcák nevének megváltoztatását. ~ Kettéválasztották Ung és Szabolcs k. e. vármegyéket.

1939. január 16. Emil Hácha köztársasági elnök a kárpátukrán kormány belügyminiszterévé nevezte ki Lev Prchala tábornokot. Huszti tiltakozásra néhány napon belül kompromisszumos megoldás született: Prchala a közlekedésügyi tárcát kapta meg.

1939. január 17. A prágai német konzulátus vezetője arról tájékoztatta kormányát, hogy Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnöknek a február 12-én esedékes választások után szándékában áll Berlinbe utazni és személyesen köszönetet mondani Adolf Hitler kancellárnak, hogy elősegítette az autonóm Kárpáti Ukrajna létrejöttét és morálisan támogatta annak fejlődését. ~ A kárpátukrán sajtóiroda közlése szerint „*Magyarország belsejéből magyar csapatok indultak Kárpáti Ukrajna déli határai felé. A határ mentén lengyel részről is csapatösszevonás történt.*” Az MTI január 24-i közlése londoni értesülésekre hivatkozva: „*Magyarország Lengyelország segítségével el akarta foglalni a Ruszinföldet és fegyveres bandákat küldött át a határon. A cseh 12. hadtest védte a Ruszinföldet a magyarok és a lengyelek ellen.*”

1939. január 18. Az autonóm kormány határozatot hozott az Ukrán Nemzeti Egyesület (Українське Національне Об'єднання) létrehozásáról. Az egyetlen politikai erő, az állampárt volt ez Kárpáti Ukrajnában. A programból: a szellemi élet minden területe, az iskolák, a sajtó, a mozi, a színház, minden szellemi termék és azok megteremtői, a nemzet fizikai és erkölcsi építői szigorú állami ellenőrzés alá kerülnek. A nemzet tanítói, újságírók, írók, művészek, a nemzet szellemi értékeinek megalkotói csak fajtiszta ukránok lehetnek. Az UNO feladata, hogy elősegítse az Ukrán Nemzet politikai, etnikai, nemzeti és gazdasági egységét. A szervezet követendő mintának tekintette a németországi náci pártot. Az UNO hivatalos lapja a *Нова свобода*, amely többször sajnálattal szögezte le: nálunk még nem született meg sem az ukrán Mussolini, sem az ukrán Hitler. ~ A huszti tanügyi hatóság körlevélben elrendelte, hogy a tanítói kar köteles a Proszvita Egyesületben, a helyi ukrán nemzeti tanácsokban, szövetkezetekben és a Szics védelmi szervezetben közreműködni.

1939. január 19. A Szics vezetése Huszton titkos tanácskozáson úgy döntött, hogy március közepe táján átveszik a hatalmat az autonóm kormánytól.

1939. január 21-től a Szics-gárda és a huszti rendőrség együtt látta el a határvédelmet.

1939. január 22. Kárpátukrajnában méltatták a Csehszlovákiához való csatlakozás 20. évfordulóját. ~ Ungváron társadalmi szervezet alakult Magyar–Ruszin Szövetség néven. Díszelnökök: Bródy András, Ilniczky Sándor, Kalmár Marián. Ügyvezető elnök: Zsoldos Béla. A szövetség célja: a magyar–ruszin testvériség gondolatának ápolása, kulturális kapcsolatok fenntartása. ~ A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése Ribbentrop német külügyminiszternek német katonai vezetőkkel folytatott e napi megbeszéléséről: „*Azáltal, hogy az ukrán kérdés megélénkül, döntő csapást lehetne mérni Lengyelországra, de a körülményekhez képest komoly nehézségeket lehetne okozni Oroszországnak is. Erre az összefüggésre való tekintettel megvalósítható lenne a német keleti politika ideális célja, Nagy-Ukrajna megteremtése, amely Oroszország és Lengyelország túlnyomóan ukránok lakta területeit foglalná magába együtt a csehszlovák Kárpátukrajnával.*” Németország az egész keleti térség feletti uralomra törekszik. „*Németország tudatában van annak, hogy ezt a célt csak szakaszosan lehet elérni. Az első lépés a nagy-ukrán probléma megoldása, a kiindulás Kárpátukrajna.*”

1939. január 22–23. Beregszászban, Munkácson és Ungváron járt Imrédy Béla miniszterelnök, Kunder Antal kereskedelem-, közlekedés- és iparügyi miniszter, Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár.

1939. január 24. A cseh katonaság és a Szics-gárdisták felrobbantották saját Ungvár környéki védelmi állásaikat. ~ A kárpátukrán kormány belügyminisztere elrendelte, hogy mindenütt, ahol „szükséges”, fel kell függeszteni a települések önkormányzatát, az ügyek vitelével kormánybiztost (komisszárt) kell megbízni.

1939. január 25. Révai Julij kárpátukrán miniszter újságírók előtt kijelentette, hogy a magyar párt nem vesz részt a választásban, mert „szétforgácsolódása és egyenetlenkedése következtében nem tudott kellő időben jelöltilistát felállítani.” Hokky Károly cáfolta az állítást. ~ A m. kir. posta a kárpátukrán kormánynak azt az ajánlatot tette, hogy Kárpátukrajna és Magyarország között létesítsenek telefon és távíró összeköttetés. A huszti kormány az ajánlatot elfogadta.

1939. január 26. Budapesten összeült a magyar–cseh/ukrán határkiigazító bizottság. A kárpátukrán küldöttség javasolta, hogy Volosin bodrogközi birtokát cseréljék ki a nagyszöllősi Perényi-birtokkal.

1939. január 28. Hokky Károly kárpátaljai szenátor interpellációt jegyeztetett be az Egyesült Magyar Pártnak Kárpátukrajnában történt betiltása és a magyarságnak a választásokból való erőszakos kirekesztése miatt. Az ügyben Esterházy János országos elnök is tiltakozott Hácha Emil köztársasági elnöknel. Esterházy pozsonyi nyilatkozata a kárpátaljai magyarságnak a választásokon tanúsítandó magatartásáról: *„A kárpátaljai magyarság a választásokon nem szavazhat pozitív értelemben úgy mint a szlovákiai magyarság tette a múlt év december 18-i választásnál. Az előzmények után a kárpátaljai magyarságnak ez a magatartása teljesen érthető és természetes.”*

1939. január 29. Az Óslakó írta: *„Munkácsról eddig, a volt cseh lakosságon kívül 2500-an távoztak el, főként olyan zsidó vallású polgárok, akik a cseh megszállás idején az idegenből, sokszor messze földről költöztek be Munkácsra.”*

1939. január 31. A Szics-gárda zsidópogromot hajtott végre Kövesligeten.

1939. január Telefon-összeköttetés létesült Ungvár–Perecseny, Ungvár–Huszt, Munkács–Szolyva, Debrecen–Huszt vonatkozásban. ~ Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnök tudatta a prágai menekültügyi és kivándorlási hivatallal, hogy kész zsidó menekülteket befogadni. ~ Magyarország és Cseh-Szlovákia megállapodást kötött a politikai foglyok cseréjéről. Volosin megtagadta a börtönökben és a táborokban fogva tartottak szabadon bocsátását.

1939. február 1. Berlinben döntöttek az új német konzulátusok megnyitásáról, többek között a cseh-szlovákiai Huszton. ~ A cseh/szlovák tisztviselők egy része megkezdte a készülődést Huszt, Nagyszöllős, Podhering, Beregszentmiklós és Perecseny elhagyására.

1939. február 2. Volosin Avgusztin miniszterelnök a következő körlevelet adta ki: Kárpáti Ukrajnában a német nép tagjai, függetlenül állampolgárságuktól, nemzetiszocialista alapon német pártokat szervezhetnek, szabadon használhatják a horogkeresztes jelképet.

1939. február 3. Prágában a magyar követ átnyújtotta a külügyminiszternek a budapesti kormány szóbeli jegyzékét, amelyben tiltakozott a „kárpátorosz” kormány eljárás módja ellen, amiért visszautasította a magyar kisebbség jelöltjeinek lajstro-

mát és többeket letartóztatott, akik ezen a lajstromon szerepeltek. A magyar jegyzék a többi között megállapította, hogy ez az eljárás mód ellentétben áll a bécsi döntőbírósa ítélet 5. pontjával.

1939. február 7. Megindult a Kőrösmező–Prága vasúti forgalom (magyar területen keresztül). ~ Sikertelen merénylet következett el Lev Prchala tábornok ellen.

1939. február 8. Lev Prchala Kárpáti Ukrajnában statáriumot és ostromállapotot hirdetett ki. ~ A Német Távirati Iroda jelentése szerint „*az első munkáscsoport elhagyja Ruszinszkót, hogy Németországban munkát vállaljon*”.

1939. február 9. Helyreállt a vasúti összeköttetés Ungvár és Uzsok (Ókemencén keresztül), Nagyszőlőss és Kovácsrét, Szentmiklós és Nagyszőlőss (Bátyun keresztül) között. A vasúti forgalom hivatalos megindítása alkalmából Ungvárra érkeztek a Budapesten tárgyaló magyar–cseh/szlovák–kárpátukrán vegyes bizottság tagjai.

1939. február 10. A mintegy 13000 főnyi kárpátukrajnai románság nemzeti tanácsot alakított. Volosin Avgusztin miniszterelnök a Román Nemzeti Tanácsnak írásban megígérte a román kisebbség minden politikai és közművelődési jogának tiszteletben tartását.

1939. február 11. Három hónapos szünet után helyreállt a vasúti összeköttetés Prága és Huszt között.

1939. február 12. Kárpáti Ukrajnában megtartották a választásokat a szojmba. A választásra jogosultak 92,5 százaléka (265072 fő) járult az urnákhoz, közülük az UNO-ra szavazott 92,4% (244992), ellene 6,7% (17752), érvénytelen szavazat 0,8% (2328). A terület 187 településén kitűzték a fehér zászlókat, a kormány tájékoztatása szerint ezeken a helyeken a lakosságnak 98 százaléka támogatta az UNO-t.

1939. február 15. Bródy András volt miniszterelnök elhagyta a pankráci börtönt annak köszönhetően, hogy „*a kárpátukrán kormány politikai közkegyelmet határozott el a választási győzelem megünneplésére.*” Találkozott Emil Hácha köztársasági elnökkel, majd kormányköltségen a Tátrába utazott gyógykezelésre.

1939. február 16. Magyarországon Teleki Pál alakított kormányt.

1939. február 20. A zimiri hágón keresztül lehetővé vált a közlekedés Kárpátukrajna és Lengyelország között.

1939. február Helyreállt a telefonösszeköttetés Kárpáti Ukrajna és Cseh-Szlovákia nyugati területei között. ~ Volosin Avgusztin miniszterelnök a *Нова свобода* hasábjain keresztül kérte a világban élő ukránokat, hogy jövedelmük 1%-ának felajánlásával segítsék Kárpáti Ukrajna újjáépítését.

1939. március eleje R. Vozáry Aladárt magánkihallgatáson fogadta Horthy Miklós kormányzó. ~ Kossey János lett Ung vármegye alispánja. ~ Egyre kevesebb menekülő érkezik Kárpátukrajnából. Ungváron jelenleg 1700-an tartózkodnak.

1939. március 1. Budapesten a magyarországi református egyház zsinata elfogadta „*A Magyarországhoz visszacsatolt területeken levő református egyházi önkormány-*

zati területnek a magyarországi református egyház többi részével való egyesülése végrehajtásáról szóló II. tc.”-t (Horthy kormányzó jóváhagyása október 28-án).

1939. március 3. A Kárpáti Magyar Hírlap Kontratovics Irenej által írt vezércikkéből: „Megvizsgálni minden közéleti szereplőnek a priuszát. De kivétel nélkül. Nem fátyolt borítani a múltra, de éppen le a fátyollal, levakarni a „hazafias” mázt a sötétben lappangó becsületgyilkosokról.”

1939. március 4. Közzétették a 2.550/939. sz. kormányrendeletet, amely elrendeli a visszacsatolt felvidéki területen a csehszlovák földbirtok-politikai intézkedések felülvizsgálatát.

1939. március 5. Ungvárra érkezett Bródy András. A városban ünneplő tömeg fogadta. Bródy beszéde (idézte a Magyar Nemzet március 7-én): „Ami a közelmúltban velem és ruszin népemmel történt, történelmünk igen szomorú korszaka. Tudjuk azonban azt, hogy a nemzetek történelme szenvedéseken épül fel és szenvedés nélkül nincs megváltás. Azt hiszem azonban, hogy senki sem veszi rossz néven, ha bizonyos időre vissza akarok vonulni a politikai élettől, meg akartok pihenni kissé, annál inkább, mert az új viszonyok közepette itt, Magyarország területén mint cseh-szlovák állampolgár, vendégnek érzem magam. Ezzel a vendégjoggal semmi körülmények között sem akarok visszaélni. Politikai barátaimnak és híveimnek egyet mondhatok csak, hogy ki-ki a maga helyén, akárhol helyezkedett is el, becsületesen, öntudatosan és férfitosan teljesítse honpolgári kötelességét. Azonban ne feledjék el, hogy mint egyesek és személyek csak kis, apró részei a nagy nemzeti testnek és minden emberi élet csak annyiban bír értékkel, amennyiben szolgálja az egész nemzettest életét.”

1939. március 6. Emil Hácha köztársasági elnök megerősítette tisztségében Avgusztin Volosin miniszterelnököt és Lev Prchala belügyminisztert, leváltotta Julij Révai minisztert (amiért a hónap elején a föderatív kormány engedélye nélkül utazott Berlinbe) és helyébe Sztepan Klocsurakot nevezte ki. ~ A kárpátukrán kormány a prágai minisztériumon keresztül panaszt tett a magyar kormánynál a magyar propaganda miatt.

1939. március 8. Volosin Avgusztin miniszterelnök nyilatkozata szerint Kárpátukrajna lakossága 640000 fő, ebből ukrán 75%, zsidó 12,75%, magyar 4,06%, cseh és szlovák 3,75%, német 1,04%. ~ A magyar parlamentben Fenczik István interpellált a kárpátoroszkok önrendelkezési jogának biztosítása érdekében. ~ A magyar parlamentben Hubay Kálmán bejelentette a Nyilaskeresztes Párt megalakulását.

1939. március 9. A prágai német követség titkára, Hoffmann Hamilkar lett a huszti német konzul. ~ Különvonattal több mint ezer ruszin munkást vittek Németországba. ~ Rudolf Beran cseh-szlovák miniszterelnök lemondatta a szlovák kormányt (Tisót). Az új szlovák miniszterelnök Karl Sidor.

1939. március 10. Emil Hácha köztársasági elnök elrendelte a szojm összehívását Huszton március 21-ére, de Avgusztin Volosin miniszterelnök kérelmére az időpontot március 15-re módosította. ~ Budapesten a minisztertanács ülésén elhatározták, hogy a német hadsereg Csehszlovákiába történő bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a honvédség megszállja Kárpátalját, akkor is, ha ehhez a németek nem járulnak hozzá.

1939. március 11. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „a románok lezárták a ruszinszkói határt. Határátlépési igazolvánnyal csak indokolt esetekben engedik át a csehszlovák állampolgárokat.” ~ Budapestén Ruszin Hét (a Magyar Nemzet szerint „ruszin szabadságnapok”) vette kezdetét.

1939. március 12. Adolf Hitler kancellár a berlini magyar követ révén értesítette a magyar kormányt, hogy el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de a kárpátukrán kormánynak 24 óráig nem ad hasonló elismerést. Magyarország ez idő alatt megoldhatja a rutén kérdést.

1939. március 13. J. Beck lengyel külügyminiszter a varsói szenátusban bejelentette, hogy Lengyelország támogatja Magyarország ruszinföldi követeléseit. ~ A kárpátukrajnai csehszlovák hatóságok szigorú határázárat rendeltek el a lengyel határ mentén.

1939. március 14. J. Tiso miniszterelnök bejelentette az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását. Másnap a német hadsereg megszállta Cseh- és Morvaországot. Március 18-i szovjet külügyi jegyzék szerint „a német kormány tettei jeladásul szolgáltak a magyar csapatoknak a Karpatszka Ruszba való durva betöréshez és a lakosság elemi jogainak megsértéséhez.” ~ Hajnali háromkor a Szics-gárda Huszton körülvette a kormányt, a csendőrség, a posta székházát, a vasútállomás épületét, megtámadott több katonai objektumot. A cseh katonaság fegyverrel állította helyre a rendet, számos Szics-tag életét vesztette, illetve gyorsított eljárással internálták őket. ~ MTI-hír: „a magyar–ruszin határ mentén csaknem az egész határ hosszában lövöldözés hallható”. A magyar katonaság Bély Alajos parancsnoksága alatt a reggeli órákban három irányban lépte át a demarkációs vonalat: 1. Fancsikánál a Nagyszöllős–tiszaujlaki út mentén (súlyos harcok voltak a Salánk és Feketepatak közötti vasútvonal mentén), 2. Munkácsnál Szolyva irányába (10 órára az 1. lovas dandár megszállta a Munkács környéki magaslatokat (Órhegyalját), Szentmiklós alatt állt), és 3. Ungvár körzetében (a 26. honvéd zászlóalj elérte Nevickét). ~ 20 órakor Volosin Avgusztin miniszterelnök beszédet mondott a huszti rádióban: Polgártársak és polgártársnők Kárpáti Ukrajnában! A szlovák parlament megszavazta a függetlenséget, a mi szojmunk pedig hivatalosan ki fogja kiáltani függetlenségünket. A szojm végső döntéséig az autonóm kormány nyilvánítja ki függetlenségünket. A független Kárpáti Ukrajna kormányának tagjai: Volosin Avgusztin miniszterelnök, Révai Julij külügyminiszter, Pervuznik Jurij belügyminiszter, Klocsurak Sztepan gazdasági miniszter, Brascasjko Julij pénzügy- és kommunikációs miniszter, Dolinai Mikola egészségügy- és szociális miniszter. Éjszaka távirat ment Berlinbe: megtörtént a független Kárpáti Ukrajna kikiáltása, amely számít arra, hogy a birodalom védelmében részesíti. Egyidejűleg Volosin utasította a csendőrséget, hogy fegyverezze fel a Szics-gárdát. ~ Lengyel oldalról megerősítették a határ őrzését, kommunikében tiltakoztak minden olyan hír ellen, amely esetleges beavatkozásukat jósolná. ~ A prágai kormány elfogadta a magyar kormány ultimátumát, amely azt követelte, hogy vonják vissza Kárpátaljáról a cseh csapatokat. Ennek következtében Lev Prchala tábornok, aki ezen a napon megszűnt a Volosin-kormány tagja lenni, megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a cseh csapatok visszatérjenek Csehországba. A kivonulás az esti órákban kezdődött meg. A 23 órakor kiadott jegyzék szerint: a cseh csapatok kiűrik Kárpátukrajnát, de a magyar nemzetiségűeknek nem adják meg a jogot, hogy fegyveres alakulatokat szervezzenek önvédelmi célból. ~ Délben Horthy Miklós kormányzó fogadta a Magyarországi Ruszinszkóiak Egyesületének küldöttségét, melyet Szojka

Sándor munkácsi görög katolikus püspök vezetett. A küldöttség ezután Teleki Pál miniszterelnökhöz ment.

1939. március 15. *A reggel órákban* Volosin Avgusztin miniszterelnök ismételtlen Berlinhez fordult azzal a kérdéssel: a birodalom eladta-e Kárpáti Ukrainát vagy sem? A külügyminisztériumból ebéd után érkezett meg a válasz: ne álljanak ellent a magyar beavatkozásnak, mert Németország a jelen helyzetben nem terjesztheti ki Kárpáti Ukrainára a protekturátust. ~ Csáky István magyar külügyminiszter felszólította Volosin Avgusztin kárpátukrán miniszterelnököt, hogy „*a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának*”. A válaszára a külügyminiszter 20 óráig adott határidőt. (Az MTI közleménye szerint Csáky külügyminiszter Volosinhoz intézett táviratára a kárpátukrán miniszterelnök azonnal válaszolt. A magyar kormány tudomására hozta, hogy küldöttséget indított el Budapestre és kéri a hadműveletek megszüntetését. Csáky értesítette Volosint, hogy a küldöttséget várja, a hadműveletek felfüggesztése azonban, miután már a katonaság megindult, technikai okokból lehetetlen. Annak a reményének ad kifejezést, hogy Volosin úgy is mint egyházi férfiú mindent el fog követni a fölösleges vérontás megakadályozására.) ~ A honvéd vezérkar főnöke 12 órakor a következő hivatalos jelentést adta ki: „*A magyar csapatok előrenyomulása a ruszin területen március 15-én tovább haladt. Prchala tábornok hadikövetet küldött a magyar lovasdandár parancsnokához és a cseh erők elvonulására öt napi haladékat kért. - A m. kir. honvéd vezérkar főnöke azonnali fegyverletételt követelt. Az ezirányú tárgyalások folyamatban vannak.*” Az MTI szerint „*az Erdős-Kárpátok megszállása komoly ellenállás nélkül megy végbe*”. ~ 15 óra 20 perckor Huszton megkezdte munkáját Kárpáti Ukrajna első és utolsó szojmja. (Az elfogadott 1. sz. törvény többek között kimondta: a terület független állam, hivatalos megnevezése Kárpáti Ukrajna, államformája köztársaság az élén az elnökkel és a választott szojmmal, a hivatalos nyelv az ukrán, a hivatalos színek a kék-sárga, a címerpajzs jobb oldalában piros alapon egy medve, a bal oldalon négy kék és sárga sáv, Szent Vlagyimir nagyfejedelem jelképe (a trezub), a középső fogán keresztel. Az állami himnusz a Scse ne vmerla Ukrajina... .) A szojm bezárása után Volosin Avgusztin miniszterelnök azonnal összehívta a minisztertanácsot, amelyen többek között a következőket mondta: a reguláris magyar hadsereg vonult fel ellenük, az ellenállás értelmetlen, Ukrajna ügye munkát kíván tőlünk és nem a halálunkat. Volosin Budapestre küldte Brascasajko Julijt és Dolinai Mikolát, illetve Szlovákiába Klocsurak Sztepant. Pervuznikot megbízta, hogy maradjon a helyén és várja be a magyar hadsereget, rendezze türelemmel a felmerülő problémákat. A többi kormánytag szabad kezét kapott a cselekvésre. Volosin maga azonnal Nagybockóra utazott. (A városban maradt kormánytagokat a huszti német konzulátus vette védelmébe.) ~ A honvéd vezérkar főnökének hivatalos jelentése szerint 20 órára a magyar csapatok elérték „*a Tisza völgyében Verécze, a Borzsova völgyében Cserhalom, a Latorca völgyében Szolyva és az Ung völgyében Ókemence vonalát. A mai napon több mint 100 község jutott a honvédség birtokába, közte Nagyszöllős, Királyháza, Szentmiklós, Nevicke.*” A legsúlyosabb harcokra Huszt előtt, a Tisza jobb partján elterülő Vörös mezőn került sor. Szics-gárdisták, csehszlovák katonaság, de főként gimnáziumi tanulók álltak szemben a magyar hadsereggel. A fogságba esettek többségét a helyszínen, a többieket néhány nap múlva Sztatina határában kivégezték. ~ Este a magyar rádióban Sztójka Sándor munkácsi görög katolikus püspök intézett beszédet „*a ruszin néphez*”. ~ 23 órakor Lev Prchala közölte Husztról, hogy a kárpátukrajnai csehszlovák hadsereget a birodalmi hadsereg részének tekinti, mivel Csehország és Morvaország hivatalosan a birodalom joghatósága alá került. A kárpáti Szics szervezet hozzátartozik ehhez

a hadsereghez. ~ *Napközben* a Magyarországi Ruszinszkiói Egyesülete Budapesten nagyszabású ünnepséget szervezett, melyen részt vett Sztójka Sándor, a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspöke is, Teleki Pál miniszterelnök négy-szemközt találkozott Bródy Andrással. A Központi Orosz Nemzeti Tanács budapesti ülésén felhívta a magyar kormányt, hogy „*a ruszin nemzet nemzeti mivoltának, szabad fejlődésének, önkormányzatának, valamint gazdasági megélhetésének biztosítása céljából haladéktalanul szállja meg csapataival Podkarpatszka Ruszt.*” Aláírták: Kaminszky József elnök, Földesi Gyula, Marina Gyula, Demkó Mihály, Hajovits Péter, Spák Iván.

1939. március 16. Délben Volosin Avgusztin miniszterelnök Stefán Avgusztin és néhány kormánytisztviselő kíséretében Máramarosszigetnél román területre érkezett és hivatalosan felkérte a román kormányt a közbelépésre. (*Április 3-i zágrábi nyilatkozatában Volosin ezt cáfolta.*) A Szics-gárda kinyilvánította, hogy Volosin „*elárulta*” Nagy-Ukrajnát, emiatt megkezdí a védelem megszervezését. (*Március 17-én* a miniszterelnök tovább utazott Kolozsvárra. *Március 18-án* a berlini kárpátukrán sajtóiroda azt közölte, hogy Volosin és miniszterei továbbra is Kárpátukrajnában, Rahón tartózkodnak, de ez nem volt igaz.) ~ A kárpátukrán kormány külügyminisztere a következő táviratot intézte a Berlinben akkreditált valamennyi nagykövethoz: „*Az ukrán határon 4 nap óta folyik a vér a hadüzenet nélküli háborúban. A kárpátukrán kormány nevében kérem magas kormányuk közbelépését a magyar kormánynál, hogy a kárpátukrán kérdést diplomáciai úton, ne pedig fegyveres erővel rendezzék.*” ~ A 15 óra 20 perces honvéd vezérkari jelentés: Bély Alajos csapatai elérték Vereckénél a lengyel határt, a 19 óra 05 perces: Huszt – heves harcok árán – magyar kézre került, a katonaság Dolha és Perecseny alatt áll, 23 óra 15 perckor a honvédség bevonult Técsőre. ~ A Népszava e napi száma kiemelte, hogy Ruszinszkrét nem csak politikai szükségsszerűség, de a közös társadalmi múlt, népének akarata és gazdasági okok kötik egybe Magyarországgal. „*A világ közvéleménye megnyugvással veszi tudomásul a Magyarország részéről tett intézkedéseket.*” ~ A Német Távirati Iroda szerint Románia Kárpátukrajna megszállását „*Erdély bekezdésének*” nevezi. Románia elvi álláspontja: „*senkitől semmi követelnievalója és senkinek semmi adni valója nincs.*” ~ A délutáni órákban megszakadt a vasúti összeköttetés Halmi és Máramarossziget között, mert „*a románok felszedték a vasúti síneket*”. Másnap a román kormány megtiltotta, hogy a Kárpátukrajnából menekülő, különösen a zsidók, román területre lépjenek. A menekültáradat nem áll meg, március 17-re a száma megközelítette az 5 ezret. Közben a kárpátaljai románok kérték a román kormányt, hogy tegyen meg minden szükséges intézkedést „*szabadságuk garantálása érdekében*”. Március 18-án több kárpátaljai község határozatot szavazott meg, melyben kérte a Ruszinföld Romániához csatolását. Ugyanaznap a románok hermetikus határozatát állítanak fel, a határőrségnek magukat megadó katonákat internálják. ~ Teleki Pál miniszterelnök a képviselőház ülésén bejelentette, hogy Kárpátalja visszafoglalása után a ruszinok („*a testvér rutén nép*”) autonómiát fognak kapni. ~ Ezen a napon megalakult a Német Birodalom Cseh–Morva Protekturátusa, az önálló cseh-szlovák állam megszűnt létezni.

1939. március 17., 17 óra 50 perc: a 14. kárpátaljai zászlóalj Kőrösmezőtől északkeletre elérte a lengyel határt; 22 óra: az ungvári csoportból a 13. kárpátaljai zászlóalj Uzsoknál elérte a lengyel határt. ~ Az erről a napról kiadott Német Távirati irodai jelentés szerint a Szics-gárdisták erőteljes ellenállást fejtenek ki a bevonuló magyar csapatokkal szemben.

1939. március 18., 8 óra (honvéd vezérkari jelentés): „*a csapatok már erősen fáradtak*”. ~ 12 órától „*a felszabadult területen*” katonai közigazgatás lépett életbe. A Szics-gárdisták elszórtan továbbra is ellenállást tanúsítanak. ~ Napközben (az előző nap este Budapestről indult különvonattal) Csapon keresztül Munkácsra érkezett Horthy Miklós kormányzó, többek között felkereste a sebesültkórházat, ahol a márciusi harcok szenvedőit ápolták. Innen Beregszászra, Nagyszöllőre és Huszt-ra indult tovább. ~ 17 órakor Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről. Jelen volt többek között Keresztes-Fischer Ferenc belügy-, Csáky István külügy-, Tasnádi Nagy András igazságügy, Hóman Bálint VKM-miniszter, Bethlen István, Károlyi Gyula, Darányi Kálmán, Imrédy Béla korábbi miniszterelnökök, Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár, valamint a MÉP, a Független Kisgazdapárt képviselői, Kornis Gyula kultúrpolitikus, Illés József jogtörténész, a Magyarországi Ruszinszkoikai Egyesületének elnöke, Perényi Zsigmond koronaőr, nagyszöllősi birtokos, a kárpátaljai kormányzói biztosi tisztiség várományosa.

1939. március 19. A honvéd vezérkar főnökének 10 órakor kiadott hivatalos jelentése: „*Kárpátalja területének katonai megszállása befejezést nyert*.” ~ A kárpátaljai településeken közzétették a katonai és polgári hatóságok kétnyelvű hirdetményét *Kárpátalja ruszin népéhez!* címmel.

1939. március 20. 18 óra (a honvéd vezérkar helyzetjelentése): „*Seregtesteink a mai napon felvonulásukat befejezték. A megszállt ruszin terület megtisztítása tervszerűen folyik. A mai nap folyamán még egyes helyeken mutatkoztak Szics tagok [...], fegyveresen azonban már nem léptek fel*.” ~ Ezen a napon Volosin Avgusztin Belgrádba érkezett. ~ Horthy Miklós kormányzó kiáltványt intézett Kárpátalja népéhez. ~ Lengyel vezérkari tisztek érkeztek Ungvárra.

1939. március 20. körül A magyar kormány „*Kárpátalja most felszabadult ruszin többségű területének kormánybiztosává*” nevezte ki Marina Gyula görög katolikus kanonok, tanítóképzői igazgatóhelyettest. Feladata a „*közigazgatási, politikai, kulturális, egyházi ügyek*” intézése. Június közepétől 1944 őszéig a kormányzóság tanügyi osztály vezetője volt.

1939. március 21. Elszórtan még mindig tapasztalható az ellenállás. A magyar hatóságok a Szics-gárdistákat felszólították, hogy amennyiben április 10-ig önként jelentkeznek és beszolgáltatják fegyvereiket, nem lesz bántódásuk és folytathatják polgári életüket. ~ A Magyar Nemzet közölte Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök közös kiáltványát Kárpátalja népéhez: „*a rutén népnek a magyar államiság keretén belül meg kell kapnia az önkormányzatot, amelyet azon kívül való életében elérni nem tudott*.”

1939. március 22. Áthaladt Kárpátalján a Budapest–Lwów közti vasútvonal Budapestről indított gyorsvonatának első közvetlen kocsija. ~ 12 órától a honvéd vezérkar főnökének rendelkezése értelmében a katonai közigazgatás alatt álló területre a „*zárvonalon*” keresztül való átlépés az alábbi helyeken engedélyezett: Tiszaújhely, Feketepatak, Salánk, Alsóremete, Munkács, Korláthelmec, Radvác, Ungvár. ~ Munkácsra érkezett Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár, hogy „*innen indulva bejárja Kárpátalját, tanulmányozza a felszabadult részek politikai, szociális viszonyait és ennek alapján előterjesztést tegyen a magyar kormány-nak*.” A magyar katonaság és csendőrség túlkapásai ügyében értesítette Teleki Pál miniszterelnököt: szükséges, hogy a kormány útját állja az indokolatlanul erőszakos

fellépésnek. Marina Gyula kormány megbízott visszaemlékezéséből: a katonaság úgy viselkedett, mintha ellenséges területet igazgatna. „Innen származott a mi, minden oldalról megnyilvánult népszerűtlenségünk!” Ez a probléma más területen is megnyilvánult. Ortutay Tivadar visszaemlékezéséből: „A hivatalos magyar kormányzat az egyenjogúság alapján igyekezett kormányozni Kárpátalján is, de az oda vezényelt tisztviselők nem mindig értették meg, hogy kell a paragrafusokat emberségesen alkalmazni. Akik közvetlenül érintkeztek a néppel, nem fogták fel kellőképpen munkaterületük jelentőségét s a maguk módja szerint sokszor úgy cselekedtek, mintha gyarmati területen élének.” ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „a ruszinföldi járási katonai parancsnokságok hirdetményben közölték, hogy a Ruszinföldön csak a Kurtyák-párt és a Magyar Nemzeti Párt működése van engedélyezve.” ~ Kuen-Hédervári párizsi magyar követ jelentése Budapestre: „A francia közvélemény Kárpát-Oroszországba történt bevonulásunkról szóló előhíreket természetesnek találta és nyugodtan elfogadta mint Csehszlovákia felbomlásának logikus következményét [...] A sajtóban nem volt olyan hang, amely Kárpát-Oroszország visszacsatolását elvileg helytelenítette volna”.

1939. március 23. Munkácsra érkezett Kozma Miklós, az ún. „rongyos gárda” szervezője, MTI-elnök. (Meggyőződése szerint Kárpátalja alkalmatlan a teljes autonómiára, legfeljebb részleges autonómiáról lehet szó.) ~ Az MTI közlése szerint a kereskedelemügyi minisztérium Békés megyéből 500 kubikost indított „Ruténföldre” útépítési és útjavítási munkálatok végzésére.

1939. március 24. Szlovák repülőgépek intéztek támadást Ungvár, Nagyberezna és Szobránc ellen. A magyar válaszlépés az iglói repülőtér bombázása.

1939. március 25. Ungvárra érkezett Teleki Pál miniszterelnök Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár, Incze Péter osztálytanácsos és Bródy András társaságában. Innen Szobráncra, Munkácsra, Beregszászra, Husztra, Ökörmezőre, Szolyvára és a Vereckei szorosra vitt az újuk. Teleki elhangzott beszédeiben kiemelte a magyar–ruszin történelmi sorskösséget, a politikai és lelki kiengesztelődést, a közelmúlt szükséges feledését.

1939. március 28. Budapesten tárgyalóasztalhoz ült a szlovák és a magyar bizottság a kárpátaljai határrendezés ügyében. Előzetesen a pozsonyi kormány külügyminisztere tiltakozó táviratot intézett a magyar külügyminiszterhez a magyar honvédség jogtalan térfoglalása miatt. ~ Popovics Mihály, a Szlovenszkói Ruszin Nemzeti Tanács elnöke a következő táviratot intézte Hitlerhez és Mussolinihez: „Kelet-Szlovenszkon élő háromszázezer ruszin nevében legmélyebb hódolattal kérem Főexcellenciádat, kegyeskedjék legmagasabb beleegyezését adni ahhoz, hogy Kelet-Szlovenszko ruszinlakta területei Magyarországhoz csatlakozhassanak.”

1939. március 30. Honvéd vezérkari közlemény: „a Kárpátalján meghatározott záróvonal átlépését az eddigi záróvonal átlépési helyeket igazolvány, illetve külön átlépési engedély nélkül engedélyezi mindazoknak, akik a volt trianoni határ és a mostani záróvonal közötti területen laknak, ha ottlakásukat megfelelően igazolni tudják.” (Ungvárról, Munkácsról, Beregszászból igazolvány nélkül lehet Ruszinföldre utazni.)

1939. március 31. A magyar–szlovák kormánytárgyalások utolsó napja a végleges határok megállapításáról. Még 40 községet és körülbelül 45 ezer lakost csatoltak Kárpátaljához, így annak területe 11500 km², lakossága megközelítőleg 600000 fő. Április 1-jén a Kárpáti Magyar Hírlap így írt erről: megszakadtak a magyar–szlovák tárgyalások, ezért „Kelet-Szlovenszkon honvédeink újabb térfoglalásokat eszközöl-

tek s miután a Ruszinföld és Szlovenszko határai nincsenek megállapítva, szükségessé váltak bizonyos csapatmozdulatok, melyek a lehetetlen határok újabb kiigazítását célozzák.” ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: Rómából értesítés érkezett Ungvárra, hogy „a pápa ismét egyesítette a régi munkácsi egyházmegyét és az Ungváron székelő munkácsi püspök jurisdictióját a bécsi döntés előtt érvényben volt helyzetnek megfelelően, kiterjesztette egész Kárpátaljára”. ~ Csehszlovákia március 15-i megszállására válaszul Nagy-Britannia garantálta Lengyelország határait.

1939. március A magyar–csehszlovák államközi megegyezés szerint „mindazok, akik a trianoni Magyarországon vagy a visszacsatolt területen születtek és 1928. január 1-jétől állandóan azon a területen laktak, automatikusan magyar állampolgároknak tekinthetők.”

1939. április 1. A magyar honvédség Kárpát-csoportjának parancsnoksága – feladata „a felszabadult Kárpátalja területének kormányzása” – Békességet Kárpátaljának címmel kiáltványt bocsátott ki.

1939. április 4. XII. Pius pápa magánkihallgatáson fogadta Nyárády Dioniszij apostoli adminisztrátort. ~ Budapesten aláírták a magyar–szlovák határegyezményt (a kárpátaljai határokról). Zemplén és Ung vármegyék szlovákiai részéből 74 község került Magyarországhoz, túlnyomórészt ruszin és szlovák lakossággal. ~ Az e napi minisztertanácsi határozat értelmében „az egyes szakminisztériumok a kárpátaljai területtel összefüggő kérdésekben a miniszterelnökség II. ügyosztályát megkeresni tartoznak, amelynek tisztviselői a ruszinszkoí autonómia előkészítése, gyakorlati keresztülvitele és a szóban forgó terület viszonyai felől megfelelő személyi és tárgyi ismeretekkel bírnak.” „A közigazgatást a helyszínen vívó katonai parancsnokok minden személyi vonatkozású intézkedéseikben előzőleg hallgassák meg Marina Gyula kormány megbízottat.”

1939. április 6. A honvéd vezérkar helyzetjelentéséből: Lengyelországban cseh légió szerveződik „cseh emigránsokból, Szlovákiában és Kárpátalján lakó csehbarát szlovákokból, ruszinokból és zsidó fiatalokból”. L. Prchala a kijelölt főparancsnok. Kárpátalján a szervezést „az ungvári lengyel konzulátus tisztviselői végzik”. A szervezkedés központja Lemberg.

1939. április 11. Magyarország kilépett a Népszövetségből. ~ Bródy András rövid Kárpátaljai körútja során a ruszin nemzeti egységre szólított fel.

1939. április 13. MTI-jelentés a magyar honvédség veszteségéről „a ruszin területek megszállásával kapcsolatban”: 72 halott, 164 sebesült, 3 eltűnt személy, 2 fogásba esett.

1939. április 14. Teleki Pál miniszterelnök szűk körű értekezleten felszólította Pataky Tibor államtitkárt, hogy az autonómiára vonatkozóan kérje ki elsősorban az érdekelt kárpátaljai közéleti személyiségek írásos véleményét. A beérkezett vélemények kivonata április 24-én került Teleki elé (javaslattevők: Vladár Gábor, Bethlen István, Ilinczy Sándor, Fenczik István, R. Vozáry Aladár, Kaminszki József és mások.)

1939. április 16. Kárpátalján megszűnt a csehszlovák pénz érvényessége. ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: a magyarság ezután „csak a ruszin néppel tud együtt érezni, de annak „vezéreivel” megszakította a lelki kapcsolatokat.”

1939. április 18. Az ugocsaí magyar Tiszamente községei (Aknaszlatina, Técső, Visk) azzal a kéréssel fordultak a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez, hogy rájuk ne vonatkozzon az autonómia.

1939. április 21. Megindult „a magántávbeszélő- és távíróforgalom” Kárpátaljával. ~ Fegyveres határincidens tört ki a Szobránc–Halasd–Remetevasgyár vonalon.

1939. április 23. Szalagcím az Óslakóban: „A ruszin népet öleljük a keblünkre, de a ruszin intelligenciával szemben legyünk óvatosak!”

1939. április 24. Volosin Avgusztin Berlinbe érkezett. ~ Kozma Miklós varsói beszédéből: „Ez év március 16. óta ott messze délen, az Erdős-Kárpátok ormain egymás mellé leszúrt lengyel és magyar zászlókat lenget a Kárpátok tavaszi szele. [...] A trianoni béke a feltámadt Lengyel- és megcsonkított Magyarország közé beszúrta a Ruszinszót, mint a csehszlovák állam egyik területét. [...] ez a probléma megszünt probléma lenni [...] köztudomású, hogy Masaryk és Beneš a Ruszínföldet nem azzal a gondolat-tal akarta Csehszlovákiához csatolni, hogy azt örökre megtartsák, hanem azért, hogy azt alkalmas időben Oroszországnak átengedhessék. [...] Időzerű kérdés, hogy Magyarország milyen berendezést fog adni a Ruszínföldnek. Magyar alapvető tétel, hogy a ruszin terület a magyar Szent Korona integráns része. Ruszinszók van, de ruszin–lengyel határ nincs, csak lengyel–magyar határ. De van Magyarországon ruszin nép és Ruszínföld, amely meg fogja kapni mindazt, amit magyar őszinteséggel nehéz időkben nekik ígértünk és amire szüksége van. Meg fogja kapni mindazokat a szabadság- és egyéb jogokat, amelyek ellenétben a cseh kirakat-autonómiával és a mögötte folyó kizsákmányolással a ruszin nép tényleges, népi és gazdasági szükséglete.”

1939. április 25. A minisztertanács elfogadta a kárpátaljai ideiglenes polgári közigazgatásra vonatkozó rendelettervezet általános teteleit, a május 12-i ülésen meg-egyeztetés és született a részleteket illetően is. Eldöntött tény: a vármegyei önkormányzatok elhagyásával összevont terület élére kormányzói biztost állítanak.

1939. április 28-tól „magyar állampolgárok részére teljesen szabad, külföldi állampol-gárok pedig a Magyarországra érvényes útlevelükkel a Ruthénföldre is beutazhatnak.” A Kárpátaljai lakosok részére az utazás még korlátozva van.

1939. április Körutat tett Kárpátalján: Teleki Mihály földművelésügyi miniszter, Kunder Antal kereskedelem-, közlekedés- és iparügyi miniszter (jártak többek kö-zött Ungváron, Huszton, Aknaszlatinán), Imrédy Béláné, a Magyar a Magyarért Mozgalom védnöke, valamint Kállay Miklós, az Öntözésügyi Hivatal elnöke, hogy a helyszínen tájékozódjon, „milyen lehetőségei vannak a Nagyalföld Kárpátaljáról való vízellátásának.” ~ Kárpátalján járt Szilassy Béla, a felvidéki minisztérium ál-lamtitkára, hogy a csehszlovák földreform ingatlanok ügyét vizs-gálta. ~ A Budapesti Nemzetközi Vásáron Kárpátaljának külön pavilonja volt. ~ Ung, Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyéket a debreceni postaigazgatósághoz osztották be. A helyi viszonyok tanulmányozására Kárpátalján járt Terscsánszky Ákos államtitkár, a m. kir. posta vezérigazgatója, valamint Kuzmics Gábor és Magos Győző. ~ Beregszász képviselőtestülete elhatározta, hogy kérni fogja a település városi rangra emelését.

1939. május 2. A Magyar–Ruszin Nemzeti Tanács (Huszt koronaváros Nemzeti Ta-nácsa) a miniszterelnökhöz folyamodott segélyért, hogy „ki tudja fizetni Huszt ma-gyar hadsereg által felszabadítása alkalmából megalakult 180 tagú nemzetőrség (a be-

vonuló hadseregnek, csendőrségnek és rendőrségnek segítségére volt gyanús elemek felkutatásában, rendfenntartásban, közvagyon megmentésében stb.) díjazását, mely a várost terheli”.

1939. május 5. Kihirdetik az ún. II. zsidótörvényt.

1939. május 10. Megtartotta alakuló díszközgyűlését Ung vármegye törvényhatósági bizottsága. (A vármegye megalakításáról lásd. 9.330/938. M. E. rendelet.) Jelen volt Jaross Andor felvidéki tárca nélküli miniszter. A vármegyéhez a 95.351/938. sz. B. M. rendelet értelmében a Nagykaposi járás (székhelye: Nagykapos) és az Ungvári járás (Ungvár) tartozik.

1939. május 12. A minisztertanács hozzájárult, hogy Ungvár székhellyel felállítsák a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium kirendeltségét. Működési területe: Ung vármegye, Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék, Ungvár thj. város. A kirendeltség a kormányzói biztosnak van alárendelve.

1939. május 14. A szent jobbot szállító „aranyvonat” áthaladt Csapon, Ungváron, Bályun, Munkácson, Beregszászban. Munkácson az ereklét végigvitték a városon. A körmenet tagja volt többek között Serédi Jusztinián bíboros-hercegreprímás.

1939. május 16. Kossey János ungi alispán felhívása: a koldulás a vármegye területén „nagy mértékben elszaporodott”. „A koldulást Ung vármegye területén az alábbiakban szabályozom: könyörödományt gyűjteni csak előzetes engedélyem alapján lehet. Tehát akinek nincs alispáni engedélye, nem koldulhat.” A könyörödomány-gyűjtés engedélyezéséhez szükség okmányok: kérvény, a tiszti orvos által kiállított munkakép telenséget igazoló bizonyítvány, erkölcsi bizonyítvány.

1939. május 21. Az Őslakó írta: „Az anyaországban kiúrták a választásokat. - Odaáti testvéreinkkel, sajnos, mi nem járulhatunk az urnák elé [...] a határok [...] csak nem akarnak végleg eltűnni. - Belátjuk, leküzdhetetlen technikai akadályai vannak, hogy politikai meggyőződésünk és akaratumk felől most mi is megnyilatkozhassunk, de azért fáj”.

1939. május 22. Létrejött a német-olasz katonai szövetség („acélpaktum”).

1939. május 25-én kelt 133.654/939. IX. sz. rendeletében Hóman Bálint kultuszminiszter utasítást adott átképző tanfolyamok megszervezésére július folyamán a tanítók számára többek között Beregszászban, Ungváron, Munkácson, Tiszaújlakon, a tanárok számára a Debreceni Nyári Egyetem keretében.

1939. május 28. A lengyel sajtó tudósított L. Prchala tábornok Lengyelországba érkezéséről. Célja a cseh emigráció irányítása.

1939. május 28–29. Magyarországon – a Felvidék és Kárpátalja kivételével – országgyűlési képviselőválasztásokat tartottak. Az országgyűlés június 10-én ült össze a felvidéki és kárpátaljai képviselőlet nélkül.

1939. május 30. L. Prchala nyilatkozott a lengyel sajtónak. Többek között elmondta, hogy kénytelen volt a protektorátus területét elhagyni, mert nem hajlandó a jelenlegi helyzettel megalkudni. Ismerteti, hogyan történt Kárpátalja katonai kiürí-

tése cseh részről. Állítja, hogy csapatai a Révaitól és Berlinből vett parancs ellenére fegyverrel harcoltak az „ukrán bandák” ellen.

1939. június eleje Ungváron járt Otto Erdmannsdorff budapesti német nagykövet.

1939. június 1. Megindult a határforgalom Kárpátalja és (Kelet-)Szlovákia között. A határforgalmi sáv 56 magyarországi és 60 szlovákiai település körzetére terjed. A körzetbe Ungvár is beletartozik. A határátkelőhelyek: Felsőhalas–Németvágás, Alsóhalas–Ubrezs, Alsóhalas–Fogas, Sárosremete–Felsőrócse, Sárosremete–Alsókánya, Sárosmező–Magasrév, Bező–Magasrév. (Megj. ma valamennyi település Szlovákiához tartozik.)

1939. június 2. A „rongyos gárda” tagjai emléktáblát helyeztek el a munkácsi Latorca-hídon a január 6-i harcokban elesettek emlékére.

1939. június 4. Az Óslakó írta: „Bizonyos szélsőséges körök, de még inkább azok, akiknek ehhez semmi joguk és semmi erkölcsi alapjuk nincsen, egy idő óta úgy szeretnék feltűntetni a magyarságot, hogy ádáz ellensége a ruszin autonómiának. [...] Nem kerülgetjük a dolgot: mi is kívánjuk a ruszin népnek az autonómiát.”

1939. június 7. Kárpátalján életbe léptek a magyar anyakönyvi jogszabályok.

1939. június 11. Az MTI jelentette Ungvárról: a szlovák hadseregből ismét magyar katonák szöktek magyar területre, „megerősítették a szlovákok által letagadott homonnai katonai lázadás” tényét.

1939. június 12. 12 órától a honvéd vezérkar megszüntette a Kárpátalja területén levő „záróvonalat”. ~ Novákovits Béla, a kárpátaljai katonai közigazgatás vezetője jelentette a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének, hogy a területen „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni.”

1939. június 13. Volosin Avgusztin Prágába érkezett.

1939. június 15. Ezen a napon volt az első katonai sorozás a „felszabadult Ungváron”. ~ Ung vármegye törvényhatósági bizottságának Ungváron tartott rendes közgyűlésén úgy döntöttek, hogy a vármegye az 1939/40. tanévtől a Honvéd Ludovika Akadémián létrehozta a Buttler János Alapítványt, és alapítványt tesz a Vitézi Rend örökényi gazdaképző iskolája javára is.

1939. június 17. Gerény Magyar Nemzeti Tanácsa levélben fordult Horthy Miklós kormányzóhoz, hogy a település ne tartozzon a tervezett kárpátaljai autonóm területhez: „Alulírott Gerény község nemzeti tanácsa [...] Főméltóságú Kormányzó Urunk elé azon legalázatosabb kérelemmel bátorkodunk járulni, miszerint ősrégi községünket a húsz év előtti formában, minden autonómia mellőzésével a Szent István Koronája oltalmába helyezni méltóztassék”.

1939. június 19. Teleki Pál miniszterelnök betérjesztette a képviselőháznak a Kárpátalja visszacsatolásáról szóló törvényjavaslat szövegét. A képviselők június 21-én, a felsőházi tagok június 22-én vitatták meg. ~ E napon kelt 6.070/939. M. E. rendelet „a visszacsatolt területek közoktatásügyi igazgatása tárgyában”: a Kassai tankerülethez tartoznak Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa k. e. e. vár-

megyék, Kassa thj. város, székhely Kassa; a népoktatási kerületek „egy-egy vármegye és a vármegye határain belül eső thj. város területét” foglalják magukba.

1939. június 22. Elfogadták a 6.200/939. sz. M. E. rendeletet a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. ~ A képviselőházba tíz kárpátaljai képviselőt hívtak be.

1939. június 23. Minisztertanácsi ülésen elfogadták a kárpátaljai kormányzói biztos hatáskörét szabályozó rendelet (6.200/939. M. E. rendelet) módosítását (17.611/939. M. E. rendelet). ~ A 6.050/939. M. E. rendelet a magyar magánjog hatályának Kárpátaljára történő kiterjesztéséről rendelkezett. ~ Az 5.920/939. M. E. rendelet a polgári peres és nem peres jogszabályok hatályának kiterjesztéséről. ~ Kihirdették az Országos Törvénytárban az 1939.VI. tc.-t a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről (12171 km², 496 ezer lakos, ebből magyar 63 ezer, 12,7%), amely azonnal hatályba lépett (kelt június 22-én).

1939. június 27. Kárpátalján polgári igazságszolgáltatás lépett életbe. ~ Horthy Miklós kormányzó amnesztia-rendelete: „*kegyelemben részesítem állampolgárságra és nemzetiségre tekintet nélkül mindazokat, akiket a kárpátaljai területek állami hovatartozásának kérdésével, illetve az előállott politikai feszültséggel kapcsolatban a jelen elhatározásom kibocsátásig elkövetett bűncselekmények miatt a polgári vagy katonai büntetőbíróóság jogerősen elítélt s akik ellen polgári vagy katonai büntetőbíróóság előtt ily cselekmény miatt kell bűnvádi eljárást indítani vagy folytatni.*”

1939. június 28. Horthy Miklós kormányzó kinevezte Kárpátalja kormányzói biztost Perényi Zsigmond koronaőr személyében (1870–1946., 1919.VIII. 15.–VIII.27.: belügyminiszter a Friedrich-kormányban, az 1919 szeptemberében alakult Magyar Nemzeti Szövetség elnöke, 1939.VI.15-től felsőházi második elnök, 1943.X.23-tól (1944.XI.3-ig) felsőházi elnök.) ~ A felvidéki és a kárpátaljai képviselők „*bevonultak*” a parlamentbe. A kárpátaljai képviselők: Bence György, Boksay János, Bródy András, Csuha Sándor, Hajovics Péter, Habka Péter, Hokky Károly, Homicsko Vladimir, Spák Iván, Zsegora Ödön. Bemutatkozás június 30-án.

1939. június 30. Novákovits Béla, a kárpátaljai katonai közigazgatás vezetője a következőket jelentette a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének: „*a bujtogatás a lakosság nehezebb gazdasági helyzetét és a Kárpátalja államjogi helyzetének bizonytalan voltát emlegetve igyekszik a népet Magyarország ellen hangolni és Kárpátaljának hol Németországhoz, hol Oroszországhoz csatolásával bízattja a lakosságot egy jobb változás bekövetkezésére.*” „*A ruszin tanítóóság magatartása sok helyen szintén kifogás alá esik. Így a Nagyszőllysi járásban a ruszin tanítók minden magyar kulturális megmozdulást bojkottálnak.*” „*A mezőgazdasági munkások elszegődése ellen még folyik a titkos bujtogatás, bár kisebb mértékben mint eddig.*” ~ Kinevezték Tamedly Mihályt a Kassai tanterület főigazgatójának (lásd. 134.981/939. IX. VKM-rendelet). A 6.070/939. M. E. rendelet értelmében ide tartozik Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék, Ung, Abaúj-Torna, Zemplén vármegye és Kassa thj. város.

1939. június Teleki Pál miniszterelnök kifejezte óháját, hogy a honvéd zenekarok megfelelő alkalmakkor a ruszin (Duchnovics-féle) himnuszt is előadják. ~ Munkács magyar görög katolikusai azzal a kérelemmel fordultak Sztójka Sándor egyházmegyei püspökhöz, hogy számukra vasár- és ünnepnapokon Munkácson tartsanak magyar nyelvű misét. A püspök „*az ósláv nyelvű csendes misét magyar nyelvű evangéliumolvasással, szentbeszéddel és misei énekeknek magyar nyelven való éneklé-*

sét engedte meg minden vasárnap és ünnepnap déli fél 12 órai kezdettel. ~ Egyházlátogató körutat tett a régióban Révész Imre, a tiszántúli református egyházkerület püspöke. Beregszászban református lelkészgyűlést hívott össze, melyen kimondták a Kárpátaljai Református Lelkészegyesület feloszlását, illetve az Országos Református Lelkészegyesületbe való beolvadását. ~ Korláth Endrét beiktatták Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék főispánjának tisztségébe. ~ A ruszin Kárpátokban tartott ünnepi táborozást az ún. „rongyos gárda”. ~ ~ Minisztériumi rendelkezésre az ungvári gimnáziumban nem tanulhatnak lányok. A szülők küldöttséget menesztettek Budapestre Megay László alpolgármester vezetésével, ahol ígéretet kaptak arra nézve, hogy a városban leánygimnáziumot nyitnak. ~ A hónapban Ungváron 195 illetőségi, 277 állampolgársági bizonylatot, 58 árjaigazolást, 22 névváltoztatási okiratot adtak ki, 15-en tettek állampolgársági esküt.

1939. július 1-jével a 6.400/939. sz. M. E. rendelet életbe léptette Kárpátalján a magyar pénzügyi jogszabályokat (3 pénzügyigazgatóság Ungvár, Beregszász és Huszt központtal). ~ Ezen a napon az MTI szlovák lapjelentésekre hivatkozva közölte, hogy egyre többen szöknek át magyar területről Szlovákiába, elsősorban a katonai szolgálat elől menekülő szlovákok. A szlovák hatóságok „a menekülő néptestvéreikkel” szemben fölösleges szigorúsággal járnak el, jogtalan határátlépés miatt internálják őket. ~ Beregszászba érkezett Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter. Részt vett az Egyesült Magyar Párt „felszabadulás utáni első gyűlésén.” ~ Horthy Miklós kormányzó a felsőház örökös tagjává nevezte ki Ilinczky Sándor görög katolikus nagyprépostot és Kaminszki Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét.

1939. július 7. Kárpátalján megszűnt a katonai közigazgatás, hatályba lépett a polgári közigazgatásra vonatkozó rendelet. Lásd. 6.200/939. M. E. rendelet Kárpátalja közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. A ruszinlakta vidékeket a Kárpátaljai Kormányzóság szervezete egyesíti, amely három kirendeltségre oszlott: ungi Ungvár székhellyel (Ungvidéki, Perecsenyi, Nagybereznai, Szobránci járás), beregi Munkács székhellyel (Munkácsvidéki, Ilosvai, Szolyvai járás), máramarosi Huszt székhellyel (Nagyszöllősi, Huszti, Ökörmezői, Técsői, Rahói járás). A hivatalos nyelv a magyar és a ruszin. ~ Átvette hivatalát Perényi Zsigmond kormányzói biztos. Tanügyi tanácsos Marina Gyula, pénzügyi tanácsos Demkó Mihály, belügyi tanácsos Beszkid Sándor. A közigazgatási kirendeltségek élére a belügyminiszter Gyurits Gyulát (ungi), Beszkid Kornélt (bereg) és Riskó Bélát (máramarosi) nevezte ki. Megkezdte működését a kárpátaljai területen a m. kir. határvideki rendőrkapitányság (székhelye: Szolyva), valamint a huszti, kőrösmezői, volóci, uzsoki, perecsenyi, aknaszlatinai, ökörmezői m. kir. rendőri kirendeltségek.

1939. július 7. után Brascsajko Julij, Dolinai Mikola memorandumban kérte Perényi Zsigmond kormányzói biztost és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárt, hogy a hivatalokban és az iskolákban vezessék be az ukrán nyelvet, engedélyezzék a Proszvita működését, adják vissza az egyesület vagyonát.

1939. július 10. Fenczik István országgyűlési képviselő levélben kérte Teleki Pál miniszterelnöktől az Orosz Nemzeti Autonóm Párt (1932) működésének további engedélyezését és a *Карпаторуській Голосъ* c. napilapnak a párt hivatalos sajtóorgánumaként való elismerését.

1939. július 15-től Beregszász visszakapta rendezett tanácsú megyei város státuszát. Polgármester: Hubay Kálmán. Ungvár thj. város lett. ~ Megindult a magyar–lengyel határforgalom Uzsoknál, Vereckénél és Kőrösmezőnél.

1939. július 16. Perényi Zsigmond, az új kormányzói biztos Huszton megtartotta bemutatkozó beszédét. ~ Ugyancsak Huszton Bródy András pártértekezleten harcot hirdetett az ún. renegátok – Kaminszki József, Illiczky Sándor, Demkó Mihály és Marina Gyula – ellen, akik „*a kormány szekerét tolják*”. ~ Ungváron megnyílt a Nemzeti Munkaközpont kirendeltsége. Vezetője: Bugra József.

1939. július 16–24. Minisztertanácsi határozat alapján „*a visszatért kárpátaljai területen*” mintegy 2 ezer számlálóbiztos nép-, mezőgazdasági és állatösszeírást végzett. A terület 12146 km², az összlakosság 671962 fő, ebből a magyar nemzetiségű 57 ezer. A „nyaraló” 7 ezer, a „távollevő” (nagyreszt aratómunkán az Alföldön) 13582. A legnagyobb települések lakossága: Munkács 27291, Ungvár 23785, Huszt 18874, Nagyszőlős 12569, Kőrösmező 10499 fő. A régió lakosságának felekezeti megoszlása: 61,8% görög katolikus, 17,2% pravoszláv, 12,1% zsidó, 8% római katolikus, 2,2% református.

1939. július 17. Budapesten Teleki Pál miniszterelnök Kárpátalja ügyében tartott értekezletet, melyen Perényi Zsigmond kormányzói biztos kérte, hogy a hatásköre módosítására vonatkozó rendelkezést sürgősen hozzák az összes kárpátaljai hatóság, hivatal, üzemek tudomására.

1939. július 18. MTI-közlemény: „*Az A-Zet c. lap pozsonyi forrásból közli, hogy a magyar katonaság és csendőrség a keleti határvidéken megtörtént hadjáratot folytat az ún. huculok ellen, akik még 1918-ban és 1919-ben harcoltak a magyarok ellen. Sok hucul ül a magyar börtönökben és a nyíregyházi internálótáborban. E napokban Rahón a ruszinok megtámadtak és lelőttek egy magyar járőrt, aminek következtében az ostromállapotot megszigorították. - Ugyancsak pozsonyi jelentésből közli a lap, hogy a magyar hatóságok Ungvárott rendeletet bocsátottak ki, amely szerint a görög katolikus és a görögkeleti templomokban az evangéliumot csak magyarul szabad felolvasni. Ez több összeütközésre adott már okot a ruszinok és a magyar katonai és polgári hatóságok között.*”

1939. július 19. Ungváron az Egyesült Magyar Párt vezetői a Felvidéki Magyar Párt néven történő újjáalakulás szükségességéről tárgyaltak.

1939. július 21–24. Kárpátalján járt Teleki Pál miniszterelnök. Felkereste Ungvárt, Tarackőzt, Kőrösmezőt. A helyszínen tárgyalt Teleki Mihály akkori és Kállay Miklós korábbi földművelésügyi miniszterrel a tarackőzi völgyzáró gát létesítése ügyében. Útjáról a július 25-i minisztertanácson számolt be. Határozatban utasították Perényi Zsigmond kormányzói biztost, hogy hasson oda: a helybeli hivatalok, tisztviselők, rendfenntartók (katonák, csendőrök) tanúsítsanak ésszerű magatartást.

1939. július 22. Ungváron Bródy András megalakította a Ruszin Országgyűlési Képviselők Klubját, amely memorandumban fordult Teleki Pál miniszterelnökhöz az autonómia, Szlovákia ruszinlakta részeinek Kárpátaljához csatolása ügyében. Határozatban kérte a kormányt, hogy „*diplomáciai tevékenységével segítse elő a Poprádig terjedő magyarorosz földnek Szent István állama keretében a kárpátaljai magyarorosz földdel való mielőbbi egyesítését.*” ~ *A Kárpáti Magyar Hírlap* leközlölte

Deák Gyula cikkét, melyben számba veszi a Kárpátalján 1919 előtt felállított összes emlékművet, emléktáblát, emlékjelet, nevezetes síremléket.

1939. július 23. Az Őslakó írta: „A volt Kárpátalja hazatért, ismét a mienk, még névelges, írott malasztnak maradt különállása is megszűnt, így nincs többé szükség a Kárpátalja névre sem. [...] Szűkebb hazánk területi megkülönböztetésére [...] legfeljebbis csak azt a jelölést használjuk: Északkelet-Magyarország.”

1939. július 25. Minisztertanácsi ülésen döntés született arról, hogy „a Kárpátalján működő állami hatóságok, hivatalok összes külső megjelöléseiben a magyar és a magyarországi nyelvet mindenütt használni kell”. „A Kárpátalja területén működő közhivataloknál (üzemelnél, posta, távírda, vasút) szolgálatot teljesítő összes alkalmazottak, a közbiztonsági szervek és a fegyveres erő tagjai szigorú utasítást kell kapjanak magatartásukra nézve.”

1939. július 26. Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék új főispánjává nevezték ki Siménfalvy Árpádot.

1939. július 28. A magyar külügyminisztérium, a budapesti német követség közléseire hivatkozva, arról tájékoztatta Teleki Pál miniszterelnököt, hogy a német kormány erdőkitermelési munkálatokra sürgősen 400 munkanélküli ruszin erdőmunkást kíván három hónapra szerződtetni. Az ügyben megkérdezett földművelésügyi miniszter azt javasolta, hogy az engedélyt csak a mezőgazdasági munkaidény befejezése után, azaz október végétől adják meg.

1939. július 30. Ungváron megjelent a *Kárpátaljai Közlöny* c. hetilap első száma, „a kárpátaljai terület hivatalos lapja”. Kiadja: a kárpátaljai terület kormányzói biztosa.

1939. július 30–31. Fegyveres incidens történt a magyar–román határon Técső körzetében.

1939. július Munkácson megalakult a Kárpátaljai Gyáriparosok Szövetsége. Elnök: R. Vozáry Aladár. ~ Rahón, „Kárpátalja turistaközpontjában” idegenforgalmi hivatal nyílt. Vezetője Kriveczky Antal. ~ Ungváron járt Bartha Károly honvédelmi miniszter. ~ Ung Vezér Bajtársi Egyesület néven megalakult a Turul Szövetség helyi szervezete. ~ Munkácson a Latorca-hídon emléktáblát avattak a január 6-i harcok emlékére.

1939. augusztus eleje Aknaszlatinán járt Horthy Miklós kormányzó és felesége.

1939. augusztus 1. A magyar kormány Bukarestben tiltakozott a técsői határincidens miatt.

1939. augusztus 2. A közhivatalok nyelvhasználatát szabályozó rendeletek (5.800/939. sz. és 6.200/939. sz. M. E. rendelet) kiegészítése (18.136/939. sz. M. E. rendelet) kimondta: a) az alkalmazottak a szóbeli érintkezésben kötelesek a „magyarország” nyelvet használni, ha a fél „magyarország” nyelven fordul hozzájuk. Az átmeneti időben a közszolgálati alkalmazott igénybe vehet tolmácsot b) köteles elfogadni a „magyarország” nyelvű beadványt ugyanúgy mint a magyar nyelvűt c) a nyomtatványok nyomtatott szövegrésze kétnyelvű legyen d) a közhivatalokon kétnyelvű felirat legyen e) a közhivatalok egymással való érintkezése kizárólag magyar nyelven történik d) „Kárpátalján a magyarországi nyelv nem nemzetiségi nyelv,

hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”

1939. augusztus 4–7. A kereskedelmi minisztérium küldöttsége (Hídvégi Emil, Jablonkay István, Petőházy Sándor, Lőte Pál) tanulmányutat tett Kárpátalján (az útvonal: Munkács–Szolyva–Volóc–Dolha–Lipcsemező–Técső–Ökörmező–Felsőszinevér–Rahó–Hoverla–Kőrösmező–Tatárhágó). A küldöttség jelentéséből: Kárpátalján „a katonai közigazgatási hatóságok a zsidók részére kiadott iparigazolványokat számottevő részben visszavonták [...] de a katonai közigazgatás megszűnése után a polgári közigazgatási hatóság az elvont iparigazolványokat az érdekelteknek visszaadta.” „A Hangya működése súlyos kifogás alá esik, drágábban árusítja a közszükségleti cikkeket és olcsóbban veszi a helybeli terményeket, mint a zsidó kereskedők.”

1939. augusztus 9. A honvédelmi minisztérium rendelkezett, hogy „a kárpátaljai kiegészítésű csapatoknál, ahol a magyarorosz ajkú legénység az összegénységi létszám 50%-át meghaladja, [...] a csapatnyelv a magyarorosz, a vezényleti és szolgálati nyelv azonban mindenütt a magyar marad.” „Kárpátalján úgy a csapatoknál, mind a honvédelmi hatóságoknál tényleges szolgálatot teljesítő tisztektől elvárom, hogy a magyarorosz nyelvet egy éven belül a szolgálat igényeinek megfelelően elsajátítsák.”

1939. augusztus 10. Megszűnt az ideiglenes jelleggel felállított Felszabadult Területek Tankerülete (székhelye Debrecen, főigazgatója Bessenyei Lajos volt). ~ Megindult a vasúti forgalom „Halmi és Máramarossziget, Töketerebes és Visó völgye között”. „A peage-vonalon csapatszállítások nem hajthatók végre.”

1939. augusztus 12. Magyar–román egyezmény született a tiszai tutajozás ügyében.

1939. augusztus 14. Életbe lépett a román–magyar vegyes bizottság tárgyalásán kötött ún. színajai megállapodás, melynek értelmében ismét megindulhatott a határcsúcs (július 30–31.) következtében felfüggesztett tiszai tutajozás.

1939. augusztus 16-i kelettel Ungvárról Fenczik István országgyűlési képviselő (Orosz Nemzeti Autonóm Párt, Orosz Nemzeti Feketeingesek Gárdája) levelet intézett Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz, melyben Kárpátalja lakossága hangulatának lényeges rosszabbodásáról és annak okairól számolt be. Többek között kifejtette: a katonai közigazgatás idején (III.15.–VII.7.) „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes nagyorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául esett”, az összes hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része anyaországiakkal lett betöltve”, az őslakos értelmiségi pályázókat az állások betöltésénél mellőzik, „általában véve oly nagy az elégedetlenség, hogy a kivándorlás és átszökések napirenden vannak”, lényegesen romlott a gazdasági helyzet (az okok: az előnytelen pénzbevéltás, a közmunkák hiánya, illetve hogy a közmunkáknál az anyaországi az őslakos bérének kétszeresét kapja, gyakorlatilag lehetetlen a kereskedelem, az ipar visszaszorult), nincs engedélyezve a Duchnovics-himnusz, igen magas a középiskolákban a tandíj, gátolják a görögkeleti vallás gyakorlását.

1939. augusztus 17. A Kárpáti Magyar Hírlap e napi számában közölte az ungvári közterületek régi–új névjegyzékét.

1939. augusztus 23-án kelt rendelettel a földművelésügyi miniszter a kárpátaljai terület közigazgatási kirendeltségei mellé m. kir. gazdasági felügyelőségeket állít fel.

1939. augusztus 25. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen” ki-hirdették a rögtönbíráskodást.

1939. augusztus 26. Siménfalvy Árpád, Ung vármegye főispánja felirata a miniszter-elnökséghez: „Az ungvári Proszvita és Skolnaja Pomoscs ukrán, illetve magyaros egye-sületek működése jogerősen fel van függesztve. Vágyonuk kezelését hatósági biztosok in-tézik. - A magyar állameszmével ellentétes célokat szolgáló egyesületek feloszlatására egyidejűleg javaslatot tettem a Belügyminiszter Úr Önagyméltóságának.”

1939. augusztus 28. A m. kir. belügyminiszter 17.946/939 sz. rendelete „Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatási beosztásának módosításáról”.

1939. augusztus Bródy András megalapította a Ruszin Nemzeti Szövetséget. A szer-vezet nem folytat pártpolitikát, tagjai parlamenti képviselők, közéleti személyiségek. Célja: a ruszin népnek „egy egészséges népi egységbe” való tömörítése. ~ Rahón létre-jött a Magyar Háziipari Központ. A cél „a ruszin népművészet elemeiből álló háziipar felkarolása, szociális szempontból a termelés és értékesítés elősegítése”.

1939. szeptember 1. Németország megtámadta Lengyelországot, amivel ki-robbant a második világháború. ~ Kerekes István elnökletével Ungváron baráti meg-beszélésen vettek részt az Egyesült Magyar Párt meghívott képviselői. Siménfalvy Árpád főispán ismertette a megbeszélés okát: „a mai rendkívüli idők részben az okai annak, hogy a pártélet nem kap nagyobb tempót. Váratlan akadályok jöttek köz-be, amelyek a munkát késleltetik”. Kitartást, türelmet és további bizalmat kért. Kor-láth Andre országgyűlési képviselő felszólalásából: „Se jobb, se bal felé nem orientá-lódhatunk, nekünk az igaz, egyenes, becsületes középúton kell követnünk és támogat-nunk a kormányt. [...] Nekünk ma fenntartások, kikötések nélkül kell a kormányt tá-mogatnunk.” ~ Szvoboda Ferenc kárpátaljai római katolikus apostoli kormányzót apostoli kormányzói helynökké minősítették.

1939. szeptember 2. Belügyminisztériumi jelentés: Bródy András körülbelül egy hete Beregszászban járt politikai megbeszélés céljából. Bizalmas hívei előtt kije-lentette: a ruszinok „szerencsétlenül jártak azáltal, hogy a magyarokhoz kérték a visszacsatolásukat.” Bródy nincs megelégedve a jelenlegi helyzettel és erősebb akcióra készül a ruszinok védelmében.

1939. szeptember 3. New Yorkban megalakult a Szlovák Szabad Állam külföldi kormánya. Elnöke Koren Ludo.

1939. szeptember 4. Az MTI jelentése szerint Lengyelország területén megindult a cseh és szlovák légiók megszervezése Prchala tábornok parancsnoksága alatt. A köztársasági elnök kiáltványa értelmében „a lengyel hadsereg alkotórészei lesznek s a hadsereg-főparancsnokság rendelkezése alatt állva a lengyel csapatokkal válllvetve fognak harcolni.”

1939. szeptember 5. Ungvár székhellyel felállították a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium kirendeltségét. Vezetője: Zombory Bertalan miniszteri tanácsos.

1939. szeptember 6. Magyarország és Németország, valamint Magyarország és Szlovákia között lezárták a határt.

1939. szeptember 7. A Református Országos Zsinat elfogadta „a Magyarországhoz visszacsatolt területen levő református egyházi önkormányzati testületnek a református egyház többi részével való egyesülése végrehajtásáról” szóló törvényjavaslatot. Ennek értelmében „a visszacsatolt területen” fennálló három református egyházkerület megszűnik, a dunáninneni a dunántúli egyházkerületbe, a tiszáninneni és a kárpátaljai egyházkerület, az ungi egyházmegye kivételével, a tiszántúli egyházkerületbe „tér vissza”.

1939. szeptember 11. Lőcsei értesülésre hivatkozva közölte az MTI, hogy a város környékén nagy számú Szics gárdista rejtőzik, akik igyekeznek átjutni a lengyel határon.

1939. szeptember 14. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „a szlovák hatóságok körülbelül egy hónappal ezelőtt kiadták a magyar hatóságoknak azokat a súlyosan elítélt foglyokat, akik még a volt csehszlovák uralom alatt kerültek börtönbe, de a felszabadult területen bírtak illetőséggel. A m. kir. igazságügy-minisztérium ezeket az elítélteket átvette és ügyük újbóli tárgyalását rendelte el. Ungvárra is több elítéltet szállítottak. [...] Az újrarafelvételi tárgyalások előkészítése már befejezés felé közeledik.”

1939. szeptember 16. Szemleútja során Ungvárra érkezett Horváth Dezső miniszteri tanácsos, a m. kir. államrendőrség vidéki főkapitánya. ~ Kósa Kálmán vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztályfőnök bizalmas magánlevele Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz: „Valahogy úgy érzem, hogy a hivatalos nemzetiségi politikánk és annak gyakorlati kivitele nincs egymással összhangban. Alsó hatóságaink sokszor olyan intézkedéseket tesznek, amelyek szöges ellentétben vannak a felülről hangoztatott elvekkel. [...] az egész visszacsatolt részeken, beleértve Kárpátalját is, éppen nemzetiségi vonatkozásban állandóan olyan nehézségekbe ütközöm, amelyeket legjobb akarat mellett is alig tudok és tudunk legyőzni. Ezekbe a kérdésekbe mindenki beleszólási jogot vindikál magának és minden intézkedésre hivatott emberünket állandóan fűrik. Nagyon szükséges lenne ezeket a dolgokat egyszer alaposan végig beszélnünk, mert e nélkül alig tudnám ezeknek az ügyeknek intézéséért a további felelősséget vállalni.”

1939. szeptember 17. A Szovjetunió tudatta a magyar kormánnyal, hogy tiszteletbe tartja Magyarország határait. Ezen a napon a szovjet hadsereg átlépte a lengyel határt.

1939. szeptember 18. A lengyelországi események következtében éjszaka megkezdődött a lengyel lakosságnak Magyarországra való szivárgása az uzsoki vasútvonalon. Az Uzsokra, Volócra, Kőrösmezőre menekültek között több diplomata, külügyminisztériumi főtisztviselő is volt. Több vonatot feltartóztattak a Kőrösmező alatti román határt védő szovjet katonák. A magyar kormány hozzájárult a menekülő lengyel polgári lakosság befogadásához.

1939. szeptember 19. Ungváron Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztos elnökletével értekezletet tartottak a lengyel menekültek ellátásáról és továbbszállításáról. ~ Beregszászban Siménfalvy Árpád ungi főispánt beiktatták Bereg és Ugocsa vármegyék főispáni tisztebe.

1939. szeptember 20. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Megindult az eljárás több ungvári és kárpátaljai „rémhírtérjesztő és fecsegő” ellen.”

1939. szeptember 21. Ungváron a társadalmi egyesületek képviselői közös értekezleten vitatták meg, mivel járulhatnak hozzá a lengyel menekültek ellátásához. A város veze-

tése a lengyel konzulátussal karöltve gondoskodik elhelyezésükről, élelmezésükről. ~ Ugyanitt Losonczy István „a hatodik hadtest országos mozgósítási kormánybiztosa” Perényi Zsigmond kormányzói biztossal és az illetékes katonai parancsnokkal tárgyalt arról, hogy „a nagy számú lengyel menekültek lefegyverzése és a törvényes rendelkezések szerint való továbbítása egységes irányelvek mellett történjék.” ~ Szeptember 28-án írta a Kárpáti Magyar Hírlap: „Egyes magukról megfélemedezett egyének a lengyel menekültek kényszerhelyzetét kihasználva lehetetlen alacsony árban összevásárolták szegénységüket! Most rendelkezés történt nagyon helyesen, hogy mindenki mindent, amit lengyel menekültektől vásárolt, köteles a hatóságoknak beszállítani.” ~ Feloszlott az Illés József ny. egyetemi tanár vezette Magyarországi Ruszinszkoíak Egyesülete, „miután e szervezet Kárpátalja felszabadulásával betöltötte misszióját”. ~ A földművelésügyi miniszter rendeletére „az anyaország gazdaságaiban foglalkoztatott felvidéki és kárpátaljai [...] mezőgazdasági munkásoknak módjukban áll gabonájárandóságukat a Futura Rt. legközelebbi helyi bevásárlójánál beszolgáltatni és a kiállított elismervény alapján megfelelő mennyiségű gabonát válthatnak ki minden költség (fuvarköltség stb.) levonása nélkül Nagyszőlős, Nagykapos, Bustyaháza, Tiszaújlak állomásokon. A munkások tehát a fuvardíjat az említett állomásokig megtakaríthatják.”

1939. szeptember 23. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: a „felszabadulás óta” 128 „kárpátaljai községet” 46 „magyar város” fogadott testvérközségévé.

1939. szeptember 24. Ungváron megalakult a Levente Egyesület. Elnök: Korláth Endre. ~ Sor került a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felújítására.

1939. szeptember 27. Az MTI idézte a Times pozsonyi jelentését: a németek nagy csapatoösszevonásokat hajtottak végre Kelet-Szlovákia és Kárpátalja határán. ~ Ezen a napon délután: a szovjet csapatok a Vereckei hágónál elérték a magyar határt, este a Tatár hágónál, szeptember 28-án este az Uzsoki hágónál. A parancsnokság felvette a kapcsolatot a magyar határőrséggel „a határvonalak pontos megállapítása céljából”.

1939. szeptember 28. Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztos kérte a miniszterelnökséget, hogy tegye lehetővé az Illiczky Sándor által korábban szerkesztett a ruszin népnek szóló vallási-kulturális lapok újrarendítését. Intézkedés október 2-i kelettel: „Egyelőre nem időszerű. Ad acta.”

1939. szeptember „A csehszlovák kormány által megkezdett Ung-völgyi vízerőtelepek építési munkáinak folytatására és befejezésére” a földművelésügyi minisztérium Ungváron felállította az Ung-völgyi Vízerőtelepek Építési Munkáinak M. Kir. Ki-
rendeltségét. ~ 133.200/IX.939. sz. VKM-rendelet: a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolákban az államnyelvnek mint tantárgynak kötelező tanítása mellett anyanyelven folyik a tanítás; valamennyi magyar tanítási nyelvű iskola számára az anyaországra engedélyezett tankönyveket kell bevezetni; a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolák részére megfelelő tankönyvek kiadásáról intézkedni fognak, a még használatban levő tankönyvek hiányait addig a tanítók kötelesek megfelelő hazafias szellemű oktatással kiegészíteni; az 1939–1940. tanév még mindig átmenetinek tekinthető, az 1940–1941. tanévtől azonban az oktatás kizárólag a magyar tantervek szerint történik. ~ Kárpátalján 1922. évi csehszlovák ún. „kisiskolai törvény” kötelezővé tette a 8 évfolyamúvá tette az alapiskolát. Kósa Kálmán miniszteri osztályfőnök nyilatkozata: „Késégtelen, hogy a 8 osztályos mindennapi népiskola nyújtotta előnyöket továbbra is meg kell őriznünk.” (Az „anya-

országban” a nyolcosztályos népiskola bevezetéséről csak az 1940:XX. tc. rendelkezett.)

1939. október 9. Ungváron tárgyalta Perényi Zsigmond kormányzói biztossal Bonczos Miklós belügyi államtitkár.

1939. október 13.–november 2. között a m. kir. rendőrség ungvári határvidéki kapitányságának jelentése szerint Kárpátaljáról 457 személy szökött át a Szovjetunióba.

1939. október 22. Az Őslakó írta: „a csehek itt-tartózkodásának vége felé egy nagyon szép tervhez fogtak hozzá: a kárpátaljai folyók szabályozásához. Szinte lehetetlen állapotokat teremtettek ezen a vidéken a folyók, amelyek az erdőirtások következtében megáradva, kilépnek medreikből és olyan katasztrófákat okoztak, mint a legutóbbi nagy tiszaujlaki árvíz, amely után jóformán újra fel kellett építeni ezt a nagy magyar községet. [...] Természetesnek találtuk, hogy a magyar állam nem fogható hozzá az átmenet napjaiban e folyószabályozási munkálatokhoz és ezért türelemmel vártuk, mikor kezdődnek meg a munkák. Azt tapasztaltuk azonban, hogy ezek a partszabályozási munkák egészen kiesnek a számításból. Látjuk, hogy a magyar állam nagy elánnal és óriási áldozatok árán völgyzáró gátat épít a Talabor medrében, új vasútvonalak készülnek és nem kétséges, miszerint a magyar kormányzat kedves gyermekeként kezeli Kárpátalját. Nem tudjuk tehát megérteni, hogy miért nem folytatják a partszabályozási munkákat. Jön egy hatalmas árvíz és milliós károkat tehet a befejezetlen partépítési művekben.”

1939. október 27. Munkács képviselőtestülete elhatározta, hogy kérelmezni fogja a törvényhatósági jogú várossá nyilvánítást.

1939. október Pápai rendelkezésre megszüntették a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot, a terület egyházközségei egyesültek a szatmári egyházmegyével. Püspök: Madarász István. ~ Perényi Zsigmond kormányzói biztos kérelmére Teleki Pál miniszterelnök ösztöndíjalapot létesített „a magyar egyetemeken és főiskolákon tanuló szegény sorsú, jó tanulmányi előmenetelt felmutató kárpátaljaiak” számára. Az ösztöndíjak odaítélése Marina Gyula, a kormányzóság tanügyi tanácsosa felterjesztése alapján történik.

1939. november 3. Munkács képviselőtestületének díszközgyűlésén a város díszpolgáraivá választották azokat, akik „a felszabadulás érdekében a legnagyobb munkát fejtették ki”: Korláth Endrét, Teleki Pált, Jaross Andort, Kozma Miklóst, R. Vozáry Aladárt, Pataky Tibort, Perényi Zsigmondot, Kánya Kálmánt, Imrédy Bélát.

1939. november 4. 21 évi szünet után Ungváron újjáalakult a Gyöngyösi Irodalmi Társaság (alapítva 1905-ben). A társaság elnökévé Antal Miklós pápai kamarást választották. A társaság 24 életben levő tagja mellé 7 újat választottak, közte Mécs Lászlót, Kovács Miklóst, Konratovics Irenejt, Szénássy Barnát. A tisztújítást és a tagválasztást követte az első ünnepi felolvasó ülés. Többek között Fülöp Árpád, Rácz Pál olvasta fel saját írását, Zádor Dezső zongorázott.

1939. november 10. A „felszabadulási ünnepségre” Ungvárra érkezett Jaross Andor tárca nélküli miniszter.

1939. november 12. A kormányzói biztosságban megvitatták az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal által Kárpátalja idegenforgalmának fejlesztésére kidolgozott munkaprogramot.

1939. november 16. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Még a világháború folyamán Kárpátaljára beszívárgott lengyel zsidók sorsa élénken foglalkoztatta a csehszlovák hatóságokat. Évekkel ezelőtt több száz érdekelte a csehek illetőségi helyére toloncoltattak, de csak elvben, mert a gyakorlati kivételre az egyes „demokrata” pártok intervenciója folytán sor nem került. A lengyelországi származású zsidók így jutottak aztán Kárpátalján magyar uralom alá. – Az ungvári zsidó hitközség elnöke még egy évvel ezelőtt hatóságainkhoz azt a kérelmet terjesztette elő, hogy az érdekelt családok kiutasítását fügesszék fel addig, míg ő Londonban el nem intézi kivándorlásuk békés úton való lebonyolítását. – Így maradhettek továbbra is Kárpátalján a kiutasítottak, míg aztán bekövetkezett a háborús állapot és Lengyelország megszállása. [...] A napokban az ungvári zsidó hitközség elnöke a rendőrkapitányság kiküldöttjével kiszállt a szovjet határra, hogy közvetlen tárgyalásokat folytasson a szovjet kirendeltség vezetőjével a galíciai származású zsidók befogadása érdekében. A szovjetorosz határtiszt azonban hallani sem akart az egyoldalú „csere”-akcióról. – Most diplomáciai úton folynak tovább a tárgyalások.”

1939. november 18–19. A Kárpáti Magyar Hírlap írta, hogy „a kárpáti határon szolgálatot teljesítő szovjetország szigorú utasítást kapott, hogy az illegális határátlépésekkel szemben a legszigorúbban járjanak el. Értesülésünk szerint a szovjet határőrség több szökevénnel szemben fegyverzetét is használta, akiket pedig elfognak, átadják a magyar hatóságoknak.”

1939. november 19–23. Madarász István kassai római katolikus megyéspüspök, szatmári apostoli kormányzó egyházi látogatást tett Kárpátalján. Többek között felkereste Ungváron a Szociális Misszió Társulat nőszervezetét.

1939. november 20. Teleki Pál miniszterelnök Illiczky Sándor görög katolikus nagyprépost, felsőházi tagot a Kárpátaljai kormányzói biztos mellé főtanácsadónak nevezte ki. A főtanácsadó mellett működő véleményező bizottság tagjai a következők: Balog Vaszi Mihály (Nagylucska), Boksay János (Huszt), Csuha Sándor (Szobránc), Földesi Gyula (Ungvár), Hápká Péter (Técső), Hrabár János (Magyarkomját), Retyeznik János (Rahó), Sztepan Antal (Rahó).

1939. november 21. A költségvetési vitában felszólaló Jaross Andor tárca nélküli miniszter a kárpátaljai ipari és kereskedelmi revízióval kapcsolatban elmondta, hogy 34179 jogosítványt vizsgáltak felül. Ebből 10768 volt a zsidó, közülük 4500-an kaptak új engedélyt.

1939. november 22. Az országgyűlés képviselőházában a kultusztárca költségvetésének tárgyalásakor felszólaló Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a felvidéki iskoláknak a magyar tanulmányi rendszerre való áttérésével kapcsolatban kiemelte: „Egyfelől az ott meglévő tanító személyzet megtisztítása a kétes és oda nem való elemektől, akik nemzeti szempontból tökéletesen megbízhatatlanok, másfelől pedig ennek a tanszemélyzetnek új erőkkel való kiegészítése volt az első feladat [...] A másik nagy feladat a meglévő tanerők átképzése és továbbképzése.” Az ideiglenes rendelkezés kimondta, hogy minden pedagógust megtartanak a helyén, feltéve, hogy „az illető ellen nemzethűség tekintetében súlyos kifogás nem emelhető. A jelentkező hiányokat legelső sorban olyanokkal kívánja pótolni [lásd. a tanügy], akiket a megszálló hatalom

állásukból kiüldözött, másodsorban azokkal a képesített állástalan tanítókkal és tanárokkal, akik a felszabadult területeken laknak.”

1939. november 23. A városi képviselőtestület megszavazta Oroszvég, Várpálánka és Váralja községek Munkácshoz való csatolását, hogy „*Nagymunkács megalkottassék*”.

1939. december 4. Elfoglalta hivatalát Illiczky Sándor kárpátaljai főtanácsadó.

1939. december 5. Béldy Alajos tábornok a munkácsi huszárkaszárnyában leleplezte a márciusi harcok áldozatainak emléktábláját.

1939. december 9. Megtartotta első ülését a kárpátaljai főtanácsadó mellett működő véleményező bizottság.

1939. december 9–10. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „*Lépjén be minden magyar a Felvidéki Egyesült Magyar Pártba! - A volt kárpátaljai, ma felvidéki magyarsághoz szól ez a felhívás!*”

1939. december 12. A felsőház ülése elé terjesztették a felvidéki és kárpátaljai képviselő-választási szabályzatot, melynek alapján Kárpátalján 11 mandátumot töltenek be (ennyi járása van a területnek), Ung megyében egyet, Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) megyékben hármat. A jóváhagyás *december 18-án* történt meg. ~ Beiktatták Siménfalvy Árpádot, Ung vármegye új főispánját.

1939. december 15. A *Kárpáti Magyar Hírlap* idézte Korláth Endre parlamenti kijelentését: „*akik nem az Egyesült Magyar Pártnak, hanem csehszlovák pártoknak voltak tagjai, nem voltak sem nemzethűek, sem tisztességes magyarok.*”

1939. december 31. Kihirdették az 1939. évi XVIII. tc.-t „*a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról*” (kelt december 28-án).

1939. december Beregszászban megtartotta „*a felszabadulás után*” újjáalakuló ülését a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület. Elnök: Benda Kálmán. Főtitkár: Bellyei Zapf László. ~ Kárpátalján járt Varga József ipar-, kereskedelem- és közlekedési miniszter. Többek között helyszíni szemlét tartott a taracközi vasút építésénél.

1939. az év folyamán A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara kimutatása szerint Kárpátalján a keresők száma 263847 (ebből 196330 férfi, 67517 nő), az eltartottak száma 403714, östermelésből él 521708 (212793 kereső és 308915 eltartott), közte napszámos 28054 (és 20451 eltartott), erdőmunkából él 19497 (és 39883 eltartott).

1940. január 8–9. A Magyar Kultúregyesületek Országos Szövetsége és a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület rendezésében került sor Ungváron a Magyar Rádió IV. felvidéki kultúrnapjaira. Többek között Zapf László tartott előadást a kárpátaljai magyar kultúregyesületek feladatairól.

1940. január 13. A kereskedelem- és közlekedési miniszter Padányi-Gulyás Bélát, az IBUSZ Rt. addigi aligazgatóját a Kárpátaljai terület kormányzói biztosa mellé idegenforgalmi főmegbízottnak nevezte ki. Feladata, „*hogy a Kárpátalja ide-*

genforgalmi ügyei tekintetében állandó összeköttetést létesítsen az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal és a kárpátaljai kormányzói biztos között.”

1940. január 20-án kelt 520/940. sz. M. E. rendelet a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 6.200/1939. sz. M. E. rendelet kiegészítése tárgyában.

1940. január 28. Ungvár székhellyel megalakult a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara.

1940. január 30. A Felvidéki Egyesült Magyar Párt Budapesten tartott választmányi ülésén arról határozott, hogy javasolni fogja a tagságnak a Magyar Élet Pártjába való belépést.

1940. január A szénhelyzet, a hóakadályok miatt jelentős korlátozások voltak a kárpátaljai vasúti közlekedésben. A helyzet február közepére normalizálódott.

1940. február 1. Moszkvában a szovjet kormány képviselője átnyújtotta Oleksza Borkanyuknak, az 1939-ben a magyar fennhatóság alá került Kárpátaljáról emigrált kommunista vezetőnek *A Kárpát-vidék dolgozó népéhez* c. dokumentumot, amely többek között kimondta: Kárpátalja és Magyarország dolgozó népét „örömmel tölti el, hogy az SZSZKSZ kitolta nyugati határát a Kárpátokig és közvetlen szomszéd lett”, „a valós képviselők révén fejezzék ki akaratukat: melyik államhoz kívánnak tartozni és milyen társadalmi rendet szeretnének létrehozni a maguk számára.”

1940. február 3. A belügyminiszter feloszlatta a kárpátaljai Proszvita Kultúregyesület ungvári központi testületét. Az indoklás szerint „kimondottan ukrán eszme szolgálatában állott”. Az egyesület minden ingó és ingatlan vagyona a Kárpátaljai Tudományos Társaság tulajdonába került.

1940. február 16. Miniszterelnökségi tájékoztató: a Fenczik István vezette Duchnovics cserkészcsapatot, amely a csehszlovák cserkészszövetségen belül működött, a magyar cserkészszövetség nem veszi át, hanem megbízza Fodor István gimnáziumi tanárt a XII. kárpátaljai (ruszin) cserkészkerület vezetésével.

1940. február 26. Kárpátalja önkormányzata ügyében tartottak ülést a miniszterelnöki hivatalban a belügy-, az igazságügy miniszter, Perényi Zsigmond kormányzói biztos, Illiczky Sándor főtanácsadó, Egyed István egyetemi tanár és Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár részvételével.

1940. február 27. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium Lugos Mihálynak augusztus 31-ig érvényes színigazgatói engedélyt adott „Kárpátalja egész területére magyar és rutén nyelvű színelőadások tartására”.

1940. február 28. Az autonómia ügyében Teleki Pál miniszterelnök magához hivatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Egyed István professzort, Perényi Zsigmond kormányzói biztost és Illiczky Sándor főtanácsadót.

1940. március 3. Az Őslakó írta: „Ha az igazmondás a jelen esetben nem is esik valami jól, nem tagadjuk, sőt tényként megállapítjuk, hogy a volt Csehszlovákiába szakadt magyarságnak, vagy legalábbis egy ugyancsak jelentős részének gazdaságilag nem ment rosszul a dolga. [...] Egy percig sem tagadjuk, hogy szegényebb országba kerültünk, mint amilyenben éltünk, de ez a szegényebb ország a mi drága hazánk”.

1940. március 7-i kelettel a belügyminisztérium rendeletet adott ki, amelyben „*a vissza-csatolt felvidéki (többek között Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék, Ung vármegye) területre betelepített cseh-szlovák telepesbirtokosok kiköltözésének határidejéül*” 1940. március 15-ikét jelölte meg. Ezt a határidőt bizonytalan időre meghosszabbítja.

1940. március 15. A Felvidéken és Kárpátalján e napon mondták ki az Egyesült Magyar Párt (volt Keresztényszocialista Párt és Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt, későbbi nevén Magyar Nemzeti Párt) feloszlását, illetve a Magyar Élet Pártjába történő beolvadását. (A MÉP-et Teleki Pál hozta létre 1939-ben, s 1944 márciusáig volt kormányon.) ~ Teleki Pál miniszterelnök e napi beszédében szót emelt a magyarországi nemzeti kisebbségek iskolai és nyelvi jogai mellett, a tisztviselőket, rendfenntartókat, pedagógusokat, papokat nemzetiségi türelmességre intette, „*az idegen nemzetiségi nyelvet meg kell tanulni, azt ismerni kell, azon érintkezni kell a néppel*”.

1940. március közepe Megáradt az Ung, a jégtorlaszok miatt két betonhidat is fel kellett robbantani. Az árvíz Ung megyében nagy károkat okozott.

1940. március 16. A kormányzói biztosság rendeletet adott ki „*a Kárpátalja területén levő községek és iskolák által kezelt könyvtárak ellenőrzése tárgyában.*” A könyveket „*biztosság bírálja felül abból a szempontból, hogy azok nem államellenesek-e vagy nincsenek-e olyan irányzatú nyelven (ukrán, nagyorosz) írva, amelyek nem felelnek meg a ruthén nyelvnek és így nem esnek-e kifogás alá.*” Az „*alkalmatlannak ítélt könyveket*” „*további rendelkezésig zár alá kell venni.*”

1940. március 19. A *Magyar Kisebbség* összefoglaló cikket közölt a kárpátaljai autonómiára vonatkozó vitákról.

1940. március 31. Az *Őslakó* írta: „*Tizenötezer kárpátaljai munkás, közöttük ötezer nő keres munkát az anyaországban.*”

1940. március Perényi Zsigmond kormányzói biztos javaslatáttervet terjesztett be a miniszterelnökséghez arra vonatkozóan, miként lehet elérni, hogy visszatelepüljenek azok a magyarok és ruszinok, akik elhagyták Kárpátalját.

1940. április 1. Megszűnt a Felvidéki Minisztérium és Jaross Andor tárca nélküli miniszteri megbízatása, illetve kormánytagsága.

1940. április 2. Horthy Miklós kormányzó szemlét tartott az árvízszújtotta területek fölött. Kora délután indult repülőgépén és a Zagyva-völgy, Felső-Tisza-völgy, Hernád, Laborc, Ondava, Ung és Szamos-völgy felett elrepülve a tiszántúli belvizek irányában tért vissza este a fővárosba.

1940. április 3–4. Ungváron akart játszani Lugosi Mihály színtársulata, amelynek Kárpátalján magyar és ruszin nyelvű előadások megtartására szól az engedélye. A társulat fellépési kérelmét a rendőrség visszautasította azzal, hogy „*Ungvár thj. város nem tartozik Kárpátaljához*” és „*Ungváron a jelen színi évadban a beosztott színtársulat még nem játszott*”. Perényi Zsigmond kormányzói biztos közbenjárására az engedélyt végül is kiadták.

1940. április 4. A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter Padányi-Gulyás Béla főmegbízottat a kárpátaljai kormányzói biztosság mellett létesített közgazdasági osztályra az idegenforgalmi ügyek előadójává nevezte ki.

1940. április 5. A kárpátaljai kormányzói biztos rendeletet adott ki, mely szerint az egyes községek kötelesek nyilvántartást vezetni „az érkező idegenekről” és az adatokat Padányi-Gulyás Béla főmegbízotthoz továbbítani.

1940. április 13. Teleki Pál miniszterelnök hivatalában az autonómiáról tanácskoztak.

1940. április 17. 62.012. sz. rendeletével a földművelésügyi miniszter létrehozta a Kárpátaljai Hegyközségi Tanácsot. Székhelye: Ungvár. Működése kiterjed Kárpátalja területére.

1940. április 22. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „a felvidéki és a kárpátaljai választások elmaradnak. A kormánypárt álláspontja szerint teljes egységre és a lelkek harmonizálására van szükség, nincs értelme a vidék hangulatát pártagitációval megzavarni. - A behívott képviselők mandátumát meghosszabbítják.”

1940. április vége Munkácson járt Kósa Kálmán, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályvezetője.

1940. április Árvíz volt Kárpátalján. A legnehezebb helyzetbe a Hetyen, Harangláb és Bályu környéki ruszin telepek kerültek. ~ Jegyrendszert vezettek be a cukorra és a zsírra. Április 20-án a *Kárpáti Magyar Hírlap* erről így írt: „Ungvár fegyelméhez szokott közönsége nyugodtan fogadta a cukorjegyrendszert. Csupán abban az irányban hangzottak el észrevételek, hogy miért kap kétszer annyi cukrot a pestvidéki polgár, mint például az az ungvári polgár, aki jóval silányabb viszonyok között él, mint anyaországbeli testvére.” ~ A belügyminiszter a Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatal keretében Munkács székhellyel állított fel kirendeltséget.

1940. május 1. Ungváron a Miskolcra idekerült tisztviselők kezdeményezésére megalakult a Közvélemény Asztaltársasága. Cél: összehozni a társadalmat a közvetlenebb, a színesebb, a hangulatosabb, az eredményes társadalmi munkára.

1940. május 3. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 141.200/940. sz. rendelete: a Kárpátaljai Kormányzóság három közigazgatási kirendeltségének székhelyein kirendeltségi, minden községben helyi Iskolán Kívüli Népművelési Bizottságokat kell létrehozni.

1940. május 6-án kelt 63.615/940. sz. rendeletében a földművelésügyi miniszter a kárpátaljai bortermő területeket a felföldi borvidékhez és a szerednyei borvidékhez csatolta.

1940. május 15. Miniszterelnöki rendeletre Ungvárhoz csatolták Radváncot és Gerényt (2.890/940. M. E. rendelet, kelt 1940. április 19-én).

1940. május 17. Kihirdették az 1940. évi XI. tc.-t, „a felvidéki és kárpátaljai területek visszacsatolásával kapcsolatos nemzetközi vonatkozású kérdések szabályozásáról” (kelt május 11-én).

1940. május 21. Berlinben a magyar és a német kormányok egyezményt írtak alá „a felvidéki és kárpátaljai területeknek a Magyar Királysághoz történt visszacsatolása előtti időből származó adósságai rendezése” tárgyában. Életbe lépett június 20-tól.

1940. május 24. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Kétszereze fogy a cukornak, amióta a cukorjeggyel megszorították a fogyasztást. [...] az új helyzet lényege az, hogy azok is kiváltják a cukorjegyet, akik eddig nem vásároltak cukrot és a kiváltott cukrot drágábban adják tovább.”

1940. május 25. Ünnepség keretében indították el a fővárosból a Ungvár–Kassa–Budapest útvonal első menetrend szerinti repülőgépét.

1940. május 26. Ungvárra érkezett Teleki Pál miniszterelnök, hogy kárpátaljai gazdasági és politikai kérdésekről tárgyaljon. Többek között ismertette az autonómia-tervezetet.

1940. május vége Ungváron megalakult az Olaszbarátok Egyesülete. Elnök: Peltárszky Imre, a város polgármestere. ~ A debreceni püspökséghez visszatért kárpátaljai református egyházközségekben megkezdte első körútját Révész Imre püspök.

1940. május Kárpátalján járt Teleki Mihály földművelésügyi miniszter, hogy megvizsgálja annak lehetőségét, „hogyan lehetne a kárpátaljai erdőgazdálkodás jelenlegi menetét még intenzívebbé tenni.” (Május 1-jén volt Beregszászban.) ~ A nagy esőzések következtében a Tisza mindenütt kilépett a medréből. Tiszaújlaknál egy nap alatt két méteres volt az áradás.

1940. június 7. A miniszterelnökség véleményezésre küldte szét az illetékeseknek a Kárpátalja autonómiájára vonatkozó törvényjavaslat új (nyolcadik) változatát, amely még mindig nem tekinthető véglegesnek, de a tanácskozások során immár olyan formát öltött, hogy „alapul szolgálhat a végső tárgyalásoknak”. ~ Bezárták a Talaborfalva melletti pravoszláv kolostort, mert a katonaság „a szerzeteseket kémgyanúnak találta”.

1940. június 14. A Felvidéki Egyesületek Szövetségének kárpátaljai albizottsága, amely Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung megyék egyesületeinek küldöttjeiből áll, tiltakozását fejezte ki a Hubay Kálmán–Vágó Pál-féle nemzetiségi tervezet ellen. (Hubay Kálmán és Vágó Pál nyilas képviselők június 4-én nemzetiségi törvényjavaslatot nyújtottak be a képviselőházban. Június 11-én az országgyűlés elvetette azzal, hogy „a magyar államiságot alapjaiban támadja meg”. A benyújtott törvényjavaslat miatt az országgyűlés július 22-én mindkettőjüket megfosztotta a képviselői mandátumtól.)

1940. június 16. A MÉP szervezésében Ungváron tiltakozó gyűlés volt a Hubay–Vágó-féle tervezet ellen. ~ Az Óslakó írta: „A kormány Kárpátalja szegény sorsú lakosságának nehéz helyzetén úgy akar segíteni, hogy az itteni népművészeti és háziipari termelést hathatósan támogatja, ezért Rahón és Volócon létesített háziipari központok mellett további központok felállítását tervezi. Ungvárott négy mechanikai szövöszéket állítottak fel. Csernoholova községben szövőtelepet létesítenek, 15 helyen pedig lenkísérleti telepet állítottak fel.”

1940. június 19. Teleki Pál miniszterelnök parlamenti felszólalásában kitért arra, hogy a Felvidéken és Kárpátalján június 30-ig meg kellett volna tartani a választásokat, de a háborús viszonyok miatt ezt bizonytalan időre elhalasztják.

1940. június 23. „*A Budapesten tanuló felvidéki és kárpátaljai egyetemi hallgatók*”, a belügyminiszter vonatkozó rendelkezése alapján, Budapesten a Felvidéki Magyar Akadémikusok Otthonában megtartották alapszabály-módosító ülését. Az egyesület új neve: Rákóczi Diákszövetség.

1940. június 24. Perényi Zsigmond kormánybiztosnak Teleki Pál miniszterelnök-höz címzett leveléből: „*A kárpátaljai területen népiskolák építése rendkívül nagy nehézségekbe ütközik. Sok községben nincs megfelelő iskolaépület, avagy alkalmas bérhelyiség, ezért nagyon sok új iskola építésére van szükség. Ezzel szemben az iskolák építtetésére rendelkezésre álló összeg minimális, a szükséges iskolaépületeknek csak kis százaléka van fedezet. Új iskolaépületekre azonban minden körülmények között nagy szükség van s ezért minden tényező összefogása azért fontos, hogy a rendelkezésre álló szerény összegből minél több iskolát lehessen felépíteni.*”

1940. június 26. Ung vármegye törvényhatósági kisgyűlésén döntést hoztak Radvác és Gerényi-telep Ungvár thj. városhoz csatolásáról, Palágy és Palágykomoróc egyesítéséről Palágykomoróc néven, Nagyszelmenc és Kisszelmenc egyesítéséről Nagyszelmenc néven, megalakították a törvényhatósági testnevelési bizottságot, a vármegye hordójelző hivatalát.

1940. június A kárpátaljai bíróságokat a debreceni ítélőtáblához csatolták.

1940. július 2. Teleki Pál miniszterelnök a magyar országgyűlésben hangsúlyozta: méltányos nemzetiségi politikára van szükség, megengedhetetlen, hogy a hatóságok „*bárkit is befolyásolni merészellenek abban, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát*”, hogy befolyásolják a gyermekeket az iskolaválasztásban. A nemzetiségi vidékeken a tisztviselőknek nyelvvizsgát kell majd tenni.

1940. július 5. A berlini m. kir. követség felterjesztése alapján a miniszterelnökség elrendelte, hogy a Magyarországon megjelenő nem magyar nyelvű sajtóban egységesíteni kell „*Kárpátalja*” és a „*rutén nép*” megnevezését. Javasolt megnevezés: „*Karpathenland*”, „*Ruthenen*”. Kerülendő változatok: „*Karpatho-Russland*”, „*Karpatho-Ukraine*”, „*Karpato- oder Kleinrussen*”, „*Russen*”, „*Ukro-Russen*”, „*Karpatho-Ukrainer*”. ~ Perényi Zsigmond kormányzói biztos engedélyezte, hogy „*a tala-borfalui görögkeleti szerzetesek klastromukba visszamehessenek*”.

1940. július 22. Bródy András a Ruszin Képviselők Parlamenti Klubja nevében kérte a kultuszminisztert, hogy a bilkei gimnáziumot ne szüntessék meg. *Július 31-én* Perényi kormányzói biztos pozitív választ adott a minisztérium leiratára (a bilkei gimnázium „*fenntartására felajánlott összeget a szülők privát gyűjtés útján összeszedték, amit betétkönyvvel igazolnak és a gimnáziumnak az 1940/41. tanévi fenntartási költségét is garantálják. Ezért szükségesnek tartom jelenteni Nagyméltóságnak e körülményt azzal a javaslattal, hogy az elégedetlenség elkerülése végett a bilkei gimnázium legalább átmenetileg ezen tanévben fenntartassék*”). A kérelmet augusztus 11-i levelükben Bilke, Ilosva, Szajkófalva, Ilonca, Beregkövesd, Lukova, Zárnya, Misztice, Nagycsongova, Kiscsongova, Ilonokújfalú, Alsókaraszló, Beregkisfalud, Beregdubróka, Szuhabaranka, Kerecke, Alsósárad, Felsőkaraszló, Kovácsréti,

Dolha, Nagyrákóc, Kistrákóc, Ölvös, Szöllősrosztoka lakosai is támogatták. Ennek ellenére a soros tanévtől a gimnáziumot polgári iskolává fokozták le.

1940. július 23. Teleki Pál miniszterelnök a parlament elé terjesztette a *Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról* szóló törvényjavaslatot.

1940. augusztus 5. Katonai vezető körök követelésére Teleki Pál miniszterelnök visszavonta a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot. ~ A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: Kárpátalján megkezdődött a zsidóbirtokok felülvizsgálása.

1940. augusztus 10. Megszűnt a munkácsi fővámhivatal. „*A jövőben a Kárpátaljára érkező összes vámcsomagok, valamint vasúti küldemények az ungvári m. kir. fővámhivatal által fognak vámoltatni.*”

1940. augusztus 11. Az *Őslakó* írta: „*A zsidótörvény rendelkezései értelmében a zsidó, illetve a zsidónak számító engedélyesektől a trafikokat elvonták. A kárpátaljai 15 nagyáruházból 7 jutott hadigondozottnak, 2 tűzharcosnak, 3 egyéb érdemes személynek. Ezzel a trafikrevízió befejeződött. Már csak 2–3 áruda engedélyének odaítélése van függőben.*”

1940. augusztus 18. A földművelésügyi minisztérium kezdeményezésére Munkácson megalakult a Borzderes Szarvasmarha-tenyésztők Szövetsége. Elnök: Perényi Zsigmond kormányzói biztos, nagyszőlősi földbirtokos. A tervek szerint „*az alpesi gazdálkodást kell Kárpátalján megvalósítani*”. A borzderes szarvasmarha, a húcsló, a juh és a hússertés tartásának fokozását tartják fontosnak.

1940. augusztus 20. Perényi Zsigmond kormányzói biztos rendeletet adott ki, miszerint a kárpátaljai iskolákban szeptember 1-jétől csak a „*magyarorosz nyelvtan*” (8.888/940. sz. VKM) használható.

1940. augusztus 21. Ung vármegye törvényhatóságának kisgyűlése döntött Kistrát és Nagyrát községek egyesítéséről Rát néven.

1940. augusztus 30. A „*második bécsi döntés*” (Németország és Olaszország döntőbíráskodása a magyar–román vitában).

1940. augusztus vége Az áradó Ung, a Latorca nagy károkat okozott. Munkács külterületein házak is összedőltek.

1940. augusztus Megkezdődött Kárpátalján az iparrevízió. 289 fűszeres és szatócsüzlet, 55 kocsma és dohánypárhuz, 55 rőföskereskedő, 66 kovács, 44 asztalos, 138 szabó, 159 cipész, 133 hentes, 51 pék, 128 dohányárusítási igazolvány kerül kiadásra. A nagy- és különleges kereskedelem ágazatában Nagyszőlősen, Huszton, Bereznán, Rahón, Szolyván, Tűcsön két gyarmatár, 2 vasnagykereskedő, 11 ruhakereskedő, 11 úri és 8 női divatkereskedő, 3 szövet, 10 cipő, 14 vas-, 10 üveg, 7 nyomdaipari, 8 baromfi, 9 sör-, 1 gyümölcs-, 3 drogéria, 8 órás, 4 villamos szaküzlet, 2 bútortipar, 18 szikvízgyári, több festék-, bőr-, cukrászipari jogositvány kerül kiadásra.

1940. szeptember 1. Ungváron a volt Masaryk-iskola épületében megnyílt a magyar leánygimnázium.

1940. szeptember 2. Horthy Miklós kormányzó saját kérelmére felmentette hivatalából Perényi Zsigmondot, Kárpátalja kormányzói biztosát.

1940. szeptember 12. A kormányzó Kárpátalja kormányzói biztosává nevezte ki Kozma Miklóst. (1884–1941. 1935. március 4.–1937. február 3. között belügyminiszter a Gömbös- és a Darányi-kormányban (1936. május 14.–augusztus 7. között a honvédelmi miniszteri teendőket is ellátta.) Megalakulásától, 1921 májusától elnöke a Magyar Távirati Irodának, 1926-tól a Magyar Rádióknak is (kivéve miniszterségének időszakát). A Kárpátalján bevetésre került „rongyos gárda” szervezője. Kinevezése idején a Magyarok Világszövetségének társelnöke is.) Az ezen a napon a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió vezetőinek közös értekezletén elhangzott beszédéből: „Az értekezletet azért hívtam össze, hogy bejelentsem, hogy a Kormányzó úr Őfelmértósága kinevezett Kárpátalja kormányzói biztosává. Amidőn a megisztelő feladatra felszólítást kaptam, tisztában voltam annak minden nehézségével, de közérdekből el kellett azt vállalnom. Mielőtt elvállaltam, voltak tárgyi és személyi feltételeim. A kormány azokat elfogadta. Tárgyi kívánságaim nem az értekezlet elé tartoznak, személyi feltételeim pedig az volt, hogy az állást mint nobile officiumot foglalom el. [...] Én tehát kárpátaljai kormányzói biztosi minőségemben fizetést nem fogadok el, viszont semmiről nem mondok le. Ennek következtében a vállalat legfelsőbb vezetésében változás nem történik. A változás mindössze annyi, hogy a politikával összefüggő kérdések vitelére Nelly Jenő barátomat kértem fel. [...] A változott helyzet tehát zökkenőkkel nem járhat és körülbelül ugyanaz lesz, mint volt 1938 őszén, amidőn időm legnagyobb részét a mai Kárpátalja déli határán töltöttem, de közben Pesten jártam s elvégeztem az itteni dolgaimat is.”

1940. szeptember 15. Ungvárra érkezett Kozma Miklós, az új kormányzói biztos.

1940. szeptember 20. Kozma Miklós kormányzói biztos hivatalában fogadta a saját képviselőit.

1940. szeptember 22. Kozma Miklósnak a kormányzói biztosi hivatal átvételekor elhangzott beszédéből: „Kárpátalja sorsa tehát éppen úgy, mint bármely más országrésze, a magyar sors függvénye. Ez a gondolat lesz alapja és vezérlő eszméje kárpátaljai működésünknek. [...] Az ország határain túl nyúló politikát kizárólag és egyedül a magyar kormány csinálhat. Aki ilyet mégis megkísérel, az idegen célok politikai ügynöke és lakat alá való. [...] Felekezeti villongásokat tűrni nem fogok. [...] A honvédelmi kötelességek teljesítése első kötelesség. [...] A tisztviselőktől a néppel való érintkezésben a legudvariasabb modort és szívélyes előzékenységet várok el. A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek. [...] De nem szorul magyarázatra, hogy a más nyelvű magyar állampolgároknak, bár számukra a magyar nyelv megtanulása nem kötelező, annak tudása a legnagyobb előnyükre válik, mert lehetőséget és könnyebb boldogulást ad. A magyarul még nem tudó tisztviselők esete más. Tölük meg kell kívánni, hogy a magyar nyelvet minél előbb megtanulják. [...] Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést [...] és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja. [...] minden, a magyar állameszmétől és nemzeti-hűségtől történő elhajlás a legsúlyosabb megtorlás alá esik. [...] Kárpátalja intelligenciájának is van egy nagy átka, éspedig az egymás közötti veszekedés és visszavonás. [...] A jövőben tehát szűnjön meg minden vádaskodás és kölcsönös befekettetés, annál is inkább, mert ma már nem akad egy ember sem, kinek egyéniségével, érdemeivel, hibáival, vagy esetleg bűneivel is ne lennénk tisztában. - Zsidókérdés Kárpátal-

ján is van. Sőt a zsidóság számarányánál fogva még fokozottabb mértékben van, mint az ország többi részében. A zsidókérdésben hozott törvényeket és rendeleteket valamint a kormány politikáját teljes mértékben érvényesíteni fogom, de nem tűnnek el esetleges egyéni akciókat. - Kárpátaljának gazdasági kérdései különösen érdekelnek. [...] Az állattenyésztés feljavítása [...] a szövetkezeti mozgalom kifejtése [...] A papság és a tanítóság magatartása [...] Nemzeti és államhűségi szempontból tehát fokozottabb mértékben esik latba, mint másoké. [...] A kormány politikáját és intencióit a magam módszereivel fogom érvényesíteni.” „Nem ismeretlenül jöttem ismeretlen helyre. [...] Iskoláim egy részét is itt, Ungvárról végeztem [...] Úgy érzem, hogy az egykori kisfiú hazatér”.

1940. szeptember 23. Kossey János ungi alispán közleménye: *„A háborús viszonyok miatt egész Amerikából sem levél, sem a megszokott szeretetsomag nem érkezhet. Az amerikai rokonokkal a kapcsolatot az AMSZEK-en keresztül lehet tartani [Amerikai Szeretetsomagok Elosztó Központja, Henneyi Vilmos államtitkár, Budapest]. Az AMSZEK az amerikai hozzátartozók dispoziói alapján Csepelen – a vámmentes szabad kikötőben állítja össze a csomagokat és juttatja el a magyarországi címzettekhez. A finanszírozás amerikai részről történik.”*

1940. szeptember 27. A különböző nyilas pártok egyesültek a Nyilaskeresztes Pártban. Vezetője: Szálasi Ferenc. Ez a legnagyobb ellenzéki párt.

1940. szeptember Újjászervezték a Latorica Rt.-t Latorca Rt. néven. Magyar–olasz tulajdonba került. Vezérigazgató: Simonkay Gyula.

1940. október 4. Több parlamenti képviselő kilépett a Magyar Élet Pártjából. - *Október 21-én* bejelentették a Magyar Megújulás Pártjának megalakulását. Vezetője: Imrédy Béla. A párt tagja lett Jaross Andor is.

1940. október 7. Kárpátaljai körútjának első állomására, Ungvárra érkezett Teleki Mihály földművelésügyi miniszter. Elsősorban az állami erdők és a fafeldolgozó üzemek állapota felől tájékozódott.

1940. október 8. Az uzsoki határátkelőnél a szovjet határőrség megtagadta azoknak a zsidó családoknak az átvételét, akiket még *„a cseh megszállás alatt”* tiltottak ki Ungvárról galíciai illetőségük miatt.

1940. október közepe Kozma Miklós kormányzói biztos Budapesten minisztertanácsai ülésen számolt be a kárpátaljai ügyekről.

1940. október 19. A keleti egyházak kongregációja elhatározta, hogy a Magyarországon levő bazilita kolostorokat Szent József pártfogása alatt egyetlen rendtartományban egyesíti. A rendtartomány székhelye Máriapócs, rendfőnöke D. Polhy József Leontin. A határozatot november 23-án XII. Pius pápa is megerősítette.

1940. október 31-én kelt 7.880/940. sz. M. E. rendelet *„a visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügyi igazgatás szervezetének megállapítása”* tárgyában kimondta: a tankerületek száma 13-ra emelkedik (a 6.070/939. M. E. rendelet módosítása); a szatmárnémetihez tartozik Ugocsa, Máramaros, Szatmár és Szabolcs vármegye, Szatmárnémeti thj., székhely Szatmárnémeti; a kassaihoz: Abaúj-Torna, Zemplén, Ung és Bereg vármegye, Kassa thj., székhely Kassa; a népoktatási kerü-

letek – az 1935:VI. tc. értelmében – egy-egy vármegye és a határain belül eső thj. város területét foglalják magukba.

1940. október Nagy számú romániai magyar menekült érkezett Kárpátaljára. ~ „*A huszti magyarorsz görögkeleti egyház*” új vezetője lett Doroszlay Mihály prépost.

1940. november 9-i hatállyal a földművelésügyi miniszter Kárpátaljára is kiterjesztette a kóservadások tilalmát.

1940. november 12. Életbe lépett a 7.980/940. M. E. rendelet „*a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területeken a magyar polgári büntetőbíráskodás működésének megkezdéséről*” (kelt november 8.).

1940. november 13. Az Óslakó írta: „*A kárpátaljai háziipar fejlesztése érdekében még a világháború előtt ún. munkaházakat létesítettek Kárpátalján. A munkaházak legnagyobb része a cseh uralom alatt üzemben kívül volt. A kárpátaljai terület kormányzói biztosra most lehetővé tette, hogy a munkaházak egy részét ismét üzembe helyezték. A ma már üzemben levő gányai munkaházon kívül az árdánházi, beregkisfaludi, bedőházi és kőkényesi munkaházak helyrehozatalát rendelték el. Több községben már megalakították az értékesítő háziipari szövetkezeteket is. A kárpátaljai háziipar váson- és damasztáru szövésével, fafaragással, kosárfonással foglalkozik. Gányán és a hucul vidékeken pedig értékes szőnyegszövő háziipari munka folyik.*”

1940. november 16. Új főispánokat neveztek ki: Bereg vármegyébe Péchy Miklós Szabolcsot (előtte Szatmár vm. főispánja), Ung vármegyébe, Ungvár thj. városba, Ugocsa vármegyébe Siménfalvy Árpádot (előtte Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegyék, Ung vm. és Ungvár thj. város főispánja), Máramaros vármegyébe Jurka Flaviuszt.

1940. november 20. A Szatmárnémeti tankerület főigazgatójává nevezték ki Gáspár Sándor Gyulát. ~ „*A Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi országrész pénzügyi közigazgatásáról*” szóló 8.260/940. M. E. rendelet többek között az alábbi pénzügy-igazgatóságok létrehozásáról rendelkezett: beregszászi (székhelye: Beregszász; területi illetékessége kiterjed Bereg és Ugocsa vármegyék, valamint a beregi közigazgatási kirendeltség területére), máramarosszigeti (Máramarossziget; Máramaros vármegye és a máramarosi közigazgatási kirendeltség).

1940. november 26. Életbe lépett a 23.301/940. sz. B. M. rendelet a kárpátaljai terület közigazgatási beosztásának módosításáról. A máramarosi közigazgatási kirendeltség Técsői járásának neve Taracvölgyi járásra változott (székhelye Técső). A járáshoz a volt Técsői járás községei tartoztak Alsóapsa, Kerekhegy és Técső kivételével. Megszűnt a Nagyszöllősi járás, a községek részben a Huszti járáshoz, illetve a beregi kirendeltség Ilosvai járásához, Gödényháza, Királyháza, Nagyszöllős, Szöllősegres, Szöllősvégardó, Tekeháza, Tiszahetény, Tiszaszirma, Tiszaszászfalu Ugocsa vármegyéhez került. A 7.800/940. M. E., a 912/940. B. M. és a 23.300/940. B. M. rendeletek értelmében Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi, a Munkácsi és a Vásárosnaményi járást, a Nagyszöllős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszöllősi és a Halmi járást, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői, az Aknasuhatagi, a Dragomérfalvi, a Felsővisói és a Máramarosszigeti járást foglalta magába.

1940. november 27. Megindult az önálló közigazgatás Ugocsa vármegyében. ~ A magyar parlamentben felszólaló R. Vozáry Aladár kárpátaljai képviselő kijelentette, hogy „a nemzetiségi kérdés elsősorban szociális probléma”.

1940. november Kozma kormányzói biztos Ungváron tájékoztatta a kárpátaljai saját képviselőit eddigi munkájáról, Budapesten Teleki Pál miniszterelnökkel, a szakértők vezetőivel, Esztergomban Serédi Jusztinián bíboros-hercegrímással tárgyalt Kárpátalja ügyeiről.

1940. december 1. Az *Őslakó* írta: „A menekült székely munkásokat és azok családját elhelyezni és kenyérhez juttatni nagy és nehéz feladat”, „a Munkácson megjelent székely menekültek [...] az erdőmunkáknál kapnak alkalmazást. Főleg a Latorca Rt. segítségére van kitérő”. ~ A zsidókat kitiltották az ungi és a beregi közigazgatási ki- és bejárati területek tartandó országos állat- és kirakodóvásárokról, búcsúkról, heti és napi piacokról. ~ Életbe lépett a 21.923/940. sz. B. M. rendelet „a Kárpátaljai területen a külterületi lakott helyek nevének megállapítása” tárgyában. ~ Ungváron megalakult a Magyar Cserkészszövetség 12., kárpátaljai cserkészkerülete. Ügyvezető elnök: Gémesi József.

1940. december 12. Ungváron új korlátozási rendelet lépett életbe. A vendéglők csak egytálalt szolgálhatnak fel, éjféltől zárórarendelet és közvilágítási korlátozás van érvényben.

1940. december 14. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara. Elnök: Plotényi Vilmos.

1940. december 19. Péchy Szabolcsot beiktatták Bereg vármegye főispánjának tisztségébe.

1940. december Rendezték a magyar–szovjet határforgalmat a három határátkelőnél (ungvári–uzsoki, munkácsi–lavocsnei–lemergi és máramarosszigeti–kőrösmezői). ~ Kárpátalján eddig 8659 iparjogosítványt vizsgáltak felül, ebből 6962-öt zsidó iparosok és kereskedők kérelmeztek. ~ Bertók Béla lemondott a Kárpátaljai Magyar Kultúregyesület (korábban PRMKE) elnökségéről. Utóda: Szondi János. ~ Az év végére befejeződött a tanítók kinevezése.

1940. az év folyamán Az Országos Közegészségügyi Intézet tájékoztatása szerint az országban a születési arány Kárpátalján volt a legmagasabb: minden ezer lakosra 29,1 születés jutott. A csecsemőhaladóság szintén itt a legmagasabb: 18,2%. ~ A beregszászi városi könyvtárból a legtöbb Zilahy Lajos és Harsányi Zsolt könyveit kölcsönözték ki.

1941. január 1. A *Kárpátalja* írta: Beregszász az idei színházi szezonban színház nélkül marad, mert nincs megfelelő épület. „A nagy kisebbségi harcok idején a városnak igen emelkedett színházkultúrája volt. Ma ezek a harcok elmúltak, de az a legkevesebb, hogy [...] nekünk is legyen színházunk”.

1941. január 4. Alispáni rendeletre Kiseszeny települést és a Luka dűlőt Tiszaásványhoz csatolták.

1941. január 12. A *Kárpátalja* írta: „A nagybányai Phönix Művek megállapodást kötött az Ungvári Erőműteleppel az áramszolgáltatás biztosítására. Az Ungvári Erőmű távvezetékét épít Nagybányáig és ennek a nagy vegyi konszernnek áramszükségletét el-

látja.” ~ Kozma Miklós kormányzói biztos sajtónyilatkozatban közölte: hamarosan megalakul a Kárpátaljai Párt.

1941. január 26. Ungváron megalakult a Kárpátaljai Tudományos Társaság. Elnök: Hodinka Antal. A társaság működéséhez anyagi támogatást nyújtott: a miniszterelnök, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a kormányzói biztos, a Magyar Rádió, a Hangya, a Latorca Rt.

1941. január 31. Országos népszámlálásra került sor (anyanyelvi adatok). Kárpátalja lakossága (a jelenlegi területre vonatkoztatva): összesen 852546, ebből magyar 245286 (28,8%), ruszin, ukrán, orosz 502329 (58,9%), zsidó 78272 (9,2%), román 15587 (1,8%), német 13244 (1,5%), szlovák, cseh 6838 (0,8%). Ungváron: összes lakos 38659, ebből magyar 27896 (72,4%), Munkácson: összes lakos 36797, ebből magyar 21277 (57,8%), Beregszászban: összes lakos 21540, ebből magyar 19784 (91,8%), Nagyszőlősen: összes lakos 13331, ebből magyar 7372 (53,3%).

1941. január vége Megáradt az Ung és elöntötte Radváncot.

1941. január Ungvár székhellyel felállították a M. Kir. Kereskedelmi Hivatal ki- rendeltségét a közellátás megszervezésére. ~ Az ungvári rendőrkapitányság jelentése szerint a városban 135 magánautó, 54 bérautó, 1 autóbusz, 54 motorkerékpár, 40 teherautó, 2085 kerékpár, 44 egyfogatú bérkocsi van nyilvántartva. ~ A Királyháza–csapi vasútvonal a debreceni üzemvezetőségtől Miskolchoz kerül. ~ Munkács város Iskolán Kívüli Népművelési Bizottsága ruszin nyelvtanfolyamot szervezett az „*anyaországból*” áthelyezett tisztviselők számára.

1941. február 6. Demkó Mihály képviselő parlamenti beszédéből: „*Szűkebb hazám, Kárpátalja gazdasági programjával a pénzügyminiszter úr nem foglalkozott. Egészen biztos vagyok azonban abban, hogy ennek oka nem az, mintha a kormánynak Kárpátaljára vonatkozólag nem volna programja, hanem hogy az a helyi viszonyoknak megfelelően részleges kidolgozást igényel.*”

1941. február 8–9. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: az Ungvári Társaskör tagjai mindent megtesznek annak érdekében, hogy „*egybegyűjtsék az intelligens magyar társadalmat*”, ezáltal „*megszüntesse az „anyaországi” és „felvidéki” magyarok között a képzelt vagy szándékosan felállított válaszfalakat.*” „*Az eszme első apostolai*” megalakították az Apostolok Asztaltársasága elnevezésű kört.

1941. február közepe Megáradt és Munkácsnál kiöntött a Latorca.

1941. február 24. A *Kárpátalja* arról tudósított, hogy a budapesti bemutatóval egy időben vetítették a beregszászi moziban a *Dankó Pista* című új magyar filmet.

1941. február 27. Vízre bocsátották a Ganz Hajógyárban készült Ungvár nevű tengerjáróhajót. A névadó várost az ünnepségen Peltsárszky Imre polgármester képviselte.

1941. február 28. Budapesten megalakult a Kárpátaljai Tudományos Társaság nyelvtudományi és irodalomtudományi szakosztálya. Elnök: Ilniczky Sándor.

1941. február Döntés született a bazilita rend ungvári noviciátusának Hajdúdorogra költöztetéséről. Kárpátalján a bazilita rendnek a következő helyeken van kolos-

tora: Munkácson (Klastromlóján) [lásd. Munkácsváralja], Ungváron, Nagybereznán, Miszticén és Husztbarányán.

1941. március 1. Felhívás a Kárpáti Magyar Hírlapban: „A kárpátaljai területen élő magyar testvéreink figyelmét felhívjuk, hogy a Kárpátaljai [lásd. Felvidéki] Magyar Közművelődési Egyesület Ungváron felállította a kárpátaljai kerületi titkárságát. A kerületi titkárság addig is, amíg megszervezheti a kárpátaljai magyarság körében a Kárpátaljai Magyar Közművelődési Egyesület helyi csoportjait, készségesen nyújt segítséget minden kulturális természetű ügy megoldásában”.

1941. március 2. Az Őslakó írta: „A rádió cipőrendeletéről szóló híradása után Munkácson is tömeghisztéria fogta el az embereket és megrohamozták az üzleteket.”

1941. március 3. A királyházaai állami magyar és ruszin tannyelvű koedukációs polgári iskola a Kárpátaljai tankerülettől a Szatmárnémeti tankerülethez került.

1941. március 5. A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület ungvári tagozata magyarságismereti előadássorozatot indított. Az első felolvasást Tóth László kolozsvári egyetemi tanár tartotta *Magyarország ezer éves határa* címmel.

1941. március 15. Munkács napilapja, a *Kárpáti Híradó* szerkesztőségét és kiadóhivatalát, valamint megjelenését áttette Ungvárra, ahol a kormányzói biztosság sajtószolgálati orgánuma lett.

1941. március 21. A szovjet fővárosból elindult a Moszkva–Budapest menetrend szerinti járat első szerelvénye (menetidő 50 óra). Ez a vonat hozta a visszaszármaztatott 1848/1849-es zászlókat. Az ünnepélyes fogadás a lavocsnei határállomáson volt március 23-án. A szovjet katonai dízkíséretet felváltotta a magyar.

1941. március 23. Az Őslakó írta: „A magyarság, ha már minden áron idegen névvel kellett megcsúfolni szűkebb hazáját, Szlovenszko formájára Ruszinszkonak próbálta szölongatni ezt az Árpád lépteitől megszentelt földet. A csehek eleinte nem protestáltak, de csakhamar [...] eltöltötték a használatát. [...] az ideszakadt magyarok [...] magyar névre keresztelték a [...] négy vármegyét, illetve vármegyeyészt, így jelölve őket: Kárpátalja. Ezt az országelnevezést először a magyar pártok hivatalos lapja: a Kárpátaljai Magyar Gazda használta. És a magyar körök egykettőre általánosan magukévá tették. A csehek ezt a nevet hivatalosan sohasem fogadták ugyan el [...] de az is igaz, hogy hazaárulási pert nem indítottak senki ellen, aki Kárpátalja néven emlegette ezt a kis országot.” Ma a Kárpátalja elnevezés „teljesen felesleges”, ezáltal megfélemezünk „Magyarország ősi egységéről”. „Ennek a nagy számban ruszinlakta országgrésznek jelenleg közigazgatás-politikai különállását teljesen kidomborítja „a kormányzói biztosság területe” elnevezés használata.” „Lassabban és ritkábban hát a Kárpátalja elnevezéssel”.

1941. március 29. Nagyszőlősiön megtartották Ugocsa vármegye törvényhatósági bizottságának alakuló közgyűlését. Siménfalvy Árpádot Ung vármegye és Ungvár thj. város főispánját beiktatták Ugocsa vármegye főispáni székébe.

1941. március Az új iparkamarai beosztás szerint a kassai kamara kerületébe tartozik Abaúj-Torna, Bereg, Ung és Zemplén vármegye, az ungi, a beregi és a máramarosi közigazgatási kirendeltség területe, Kassa és Ungvár thj. városok. ~ Munkácson bevezették a liszt- és kenyérjegyet. ~ A Kárpátalján kiadott iparjogositványok

29 százalékát zsidók kapták. ~ Doroszlai Mihály, a kárpátaljai görögkeleti ruszin egyházmegye elnöke engedélyt kapott, hogy a Szegeden kiadott *Magyar Kelet* ezen-től Máramarosszigeten jelenjen meg magyar, ruszin és román nyelven.

1941. április 1. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Kárpátalján radikálisan beszűntetik az erdőirtásokat, a hegyhátaknak karsztosítását, mert ez csak árvízvet okoz. A csehek által kiosztott földeket vissza kell adni hegyháti eredeti rendeltetésüknek, itt még az esetleges népszerűtlenséget is vállalni kell. Ennek rendezése nemzetérdek, a nagy közönség veszi hasznát.”

1941. április 2. Kozma Miklós kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnökhöz intézett leveléből: „közlöm Veled, hogy a varsói központtal megalakult cári orosz komité igyekszik felvenni Kárpátalján az orosz irányzatú emberekkel az érintkezést. Nem hiszem, hogy Borisz Nikolajevics Nazimov cári orosz alezredes német engedély nélkül működne Varsóban”.

1941. április 3. Meghalt Teleki Pál miniszterelnök. Bárdossy László alakított kormányt.

1941. április 6. Ettől a naptól sebesvonalat közlekedik a Királyháza–Budapest útvonalon. A menetidő egy irányba 7 óra.

1941. április 7. Bevezetik a nyári időszámítást.

1941. április 12. Horthy Miklós kormányzó Popoff Mihály görögkeleti nagyprépost, érseki helynököt „a görögkeleti magyar és görögkeleti ruszin részek” adminisztrátorává nevezte ki. Ez „az első lépés annak megvalósítására, hogy Magyarországon önálló görögkeleti egyház szerveztessék”.

1941. április A Magyar Földtani Társulat javaslatára a kárpátaljai Popp Iván-csúcsot Teleki Pálról nevezték el. ~ A máramarosi közigazgatási kirendeltség új vezetője Dudinszky Béla lett.

1941. május 1. A MÉP ungvári értekezletén felszólaló Kozma Miklós kormányzói biztos kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin.” ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „A fiatal ruszin intelligencia, az ún. harmincasok tíztagú deputációval hetek óta tartó szervezkedés után mintegy 500 aláírással ellátott memorandum birtokában felkereste Bárdossy miniszterelnököt és a mozgalom egyik vezetője: Fodor István gimnáziumi tanár ismertette a kormány előtt célkitűzéseiket.” A miniszterelnök kilátásba helyezte a mozgalom támogatását.

1941. május 15. A belügyminisztérium feloszlatta az ungvári Iskola Segély Egyesületet és vagyonát átadta a Kárpátaljai Tudományos Társaságnak.

1941. május 16-tól Ungváron is csak vásárlási könyvre szolgáltatnak ki közszükségleti cikkeket. A Kárpáti Magyar Hírlap május 21–22-i számában a következő szalagcím volt olvasható: „Fokozódtak a hisztériás tömegjelenetek Ungváron a vásárlási könyv beszerzésének frontján”.

1941. május 17.–június 8. Ungvári Művészeti Hetek. Székesfehérvár, Győr, Kassa, Nyíregyháza, Pécs után az országos művészeti hetek 6. állomása. *Május 17-én* volt a megnyitó irodalmi és zenei est keretében. Előadása volt többek kö-

zött Cs. Szabó Lászlónak, Szabó Zoltánnak. A Kárpátaljai Tudományos Társaság díszközgyűlésén felszólalt többek között Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Flachbarth Ernő, a Felvidéki Tudományos Társaság elnöke. Hóman beszédéből: „a magyar életközösség keretében a ruszinság népi egyed s mint ilyennek joga van a maga népisége, nyelve, műveltsége, életformája fenntartásához s további ápolásához.” A művészeti hét alkalmából látogatott Ungvárra és Kárpátaljára Otto Erdmannsdorff budapesti német követ és felesége.

1941. május 19. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: Bátyu környékén folyik a Bereg megyei volt cseh legionista birtokok szétosztása. Minden 3 gyermekes gazda földet kap. Nagybakos határában 30 vitézi telek létesült.

1941. május 22. Debrecenben megalakult a Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete. Elnök: Bulecza Viktor.

1941. május 24. A rahói ruszin gimnáziumot polgári iskolává fokozták le.

1941. május Kárpátalján a szakadatlan esőzések következtében ismét súlyos árvizek voltak, amelyek emberáldozatot is követeltek.

1941. június 1. Munkácson beiktatták hivatali méltóságába Popoff Mihály görögkeleti érseki helynököt, „a magyarországi görögkeleti magyar és görögkeleti ruszin egyházrészek” adminisztrátorát.

1941. június 6. Ungváron és a megyében életbe lépett a jobboldali közlekedés.

1941. június 9. A *Kárpátalja* írta: „Egyre több panasz hallatszik a Kárpátalján levő folyók ellen. Hosszú évek mulasztása és az elmúlt két esztendő abnormális csapadékviszonyai” miatt Kozma Miklós kormányzói biztos sürgetésére „illetékes helyen részletes terveket dolgoznak ki Kárpátalja folyóinak megrendszabályozásáról”.

1941. június 15. Az *Őslakó* írta: „Tagadhatatlan, hogy a zsír-, de még inkább a liszt- és kenyérellátás terén az utóbbi hetekben bizonyos nehézségek állottak elő. Elsősorban [...] Munkácson és Beregszászban, meg e két város környékén. – Másutt, így már a ruszinlakta Felsőberegben is lényegesen jobb a helyzet”.

1941. június 17. Bereg vármegyében is bevezették a kenyér- és lisztjegyet, a napi kenyérfejadag 20 dkg, nehéz fizikai munkát végzőknek a duplája. A kenyérhez két-naponként lehet hozzájutni.

1941. június 21–22. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „A gimnáziumi tanárok gyakori változásának megakadályozása és így a tanítás folytonosságának biztosítása végett, továbbá abból a célból, hogy a magyar anyanyelvű tanárok minél nagyobb számban iparkodjanak a nemzetiségi nyelveket elsajátítani, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a nemzetiségi tannyelvű gimnáziumokban működő magyar anyanyelvű tanárokat havi 30 pengő pótdíjban részesíti. Ugyanennyi pótdíjban részesíti azonban azokat a nemzetiségi anyanyelvű tanárokat is, akik valamely nemzetiségi tanítási nyelvű gimnázium magyar tagozatában is tanítanak. Ugyanakkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter arról is intézkedett, hogy a magyar anyanyelvű tanárok számára az illető nemzetiségi nyelv elsajátításának lehetővé tétele végett tanfolyamokat rendezzenek és minden úton gondoskodjanak arról, hogy ezek a tanfolyamok megfelelő eredménnyel járjanak.”

1941. június 22. Németország hadba lépett a Szovjetunió ellen. *Június 23-án* V. Molotov szovjet külügyminiszter többek között azt közölte a moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben. *Június 24-én* Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

1941. június 23. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „Kárpátalján különösen nehéz a kereskedői utánpótlás, mert keresztény kereskedőtanoncok jóformán teljesen hiányoztak. Kárpátalja kereskedelmét a zsidók bonyolították le. Ezért kellett olyan kivételes rendelkezést kiadni, hogy a letelepedésnél, vagy az új iparüzésnél a képzéstől is eltekintettek. - Kereskedelmi téren a Hangya oly értelemben segít, hogy Kárpátalján is tart átképző tanfolyamot.” ~ E naptól a Malert Budapest–Kassa–ungvári járata „a rendkívüli viszonyokra való tekintettel” szünetelt.

1941. június 25. A *Kárpáti Magyar Hírlap* leközzölte Ortutay Pálnak, a Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara igazgatójának beszámolóját, amelyből kiderül: Kárpátalja területe 12061 km², a népesség 670000 fő, a települések száma: 448. Máramaros Magyarország legsűrűbben lakott területe az egy főre jutó termőföld viszonylatában. Kárpátalján a népszaporulat a háromszorososa az „anyaországának”. A kormányzóság területén az erdészet részesedése 53%, a rét- és legelő-gazdálkodásé 27%, a szántóföld-gazdálkodásé 15,6%.

1941. június 26. A máig tisztázatlan kassai bombatámadás napja. Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak. ~ A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „Az utóbbi napokban újból akcióba kellett lépni az illetékes hatóságoknak a rémhírterjesztők ellen. [...] Jezúton hívjuk fel egész Kárpátalja és főleg Ungvár lakosságát, hogy óvakodjon az ellenőrizhetetlen háborús hírek terjesztésétől”. ~ Délután „az ellenséges [lásd. szovjet] repülőgépek Ungvár határában Kassa fölé repültek és ott bombákat dobtak le.” Ugyanebben az időben „Rahó közelében géppuskatűzzel árasztottak el egy gyorsvonatot [...] orvátáadás ezúttal is halálos áldozatokat követelt.” (Sajtóközlemények.) Később kiderül, hogy három repülőgép vett részt a vonattámadásban, aminek 1 halálos áldozata és 3 súlyos sebesültje volt.

1941. június 27. Reggel „mintegy 25 szovjetgép repült át Csap felett, majd elkanyarodott Szlovénia irányába. - A szovjetrepülőök magyar területen bombát nem dobtak le.” (Sajtóközlemény.) ~ A nap folyamán: szovjet repülőgépek „Talaborfalván az országutakat bombázták. Légelhárító tüzéségünk [lásd. a magyar hadseregé] egy szovjet gépet lelőtt [...] Bombákat nem dobtak le.” A magyar légierő válaszlépése: „Román lőték a lawoczei pályaudvart, a striji vasútvonalat, katonai célpontokat találtak el és szétugrasztottak galíciai vörös menetszlopokat. – Uzsok után Siánkiban végig Sambor felé már magyar honvéd váltotta fel a vörös helyőrséget.” A szovjet kormány még e napon cáfolta, hogy szovjet gépek bombázták volna Kassát. A honvédség csapatai átlépték a szovjet határt.

1941. június 28–29. A *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „Nézzünk tovább az orrunk hegyénél és lássuk meg, hogy az önállóságát megtartott Erdélyi Pártban mily meleg, életől duzzadó élet folyik!” „Nálunk” a „húsz év kemény harcosait nem látjuk sehol. Pedig meg vannak. Csak hallgatnak és várnak.”

1941. június 29-től a „rendkívüli viszonyok miatt” korlátozásokat vezettek be a Budapest–Ungvár vasútvonalon. ~ E napon a *Kárpáti Magyar Hírlap* (lásd. a június 30-i

lapszámot) közlése szerint „*ellenséges repülők Ungváron keresztül haladva Csapot akarták bombázní. Légelhárító tüzérségünk hét szovjetgépet közíül hármát lelött.*”

1941. június vége A kárpátaljai véleményező és tanácsadó testület ülésén elhangzott: „*az ország egyéb területéről Kárpátaljára költözött és letelepedett iparosok és kereskedők száma alatta marad az eredetileg tervezett számnak, mert 1200 kereskedő és iparos letelepítésére van szükség, ez a szám azonban körülbelül 500-ra csökkent, mert a kárpátaljai kereskedő- és iparossegédek közíül sokan önállósították magukat. Az a látszat mintha ezek az önállósított kereskedő- és iparossegédek stróhman-szeret vállaltak volna a régi volt zsidó tulajdonosok mellett. – Erre abból lehet következtetni, hogy ezek az önállósodott kereskedők és iparosok nem kérték kölcsönt az önállósítási alaphól.*” ~ A kormányzói biztosság tájékoztatása: „*Kárpátalja népe napról-napra láthatja, hogy a mai igen nehéz európai helyzet mellett is a magyar kormány jóváltából Kárpátalja gazdasági jólétet élvez. Azok a kérdések, amelyek fájdalmasak voltak és ellentéteket jelentettek, fokozatosan megenyhílnék. [...]* A jövőben pedig a helyzet még inkább meg fog javulni, mert azoknak az elemeknek, amelyek Kárpátalján politikai vagy népi okokból nem érzik jól magukat, módjukban lesz hamarosan oda távozní, ahol jobb megélhetést remélnék és érzelmeiknek megfelelő házáí találhatnak.”

1941. június Ungvár új polgármestere Megay László lett. ~ A kormányzói biztosság elrendelte Kárpátalján az ellátás biztosítására a liszt- és kenyéírkönyvek kiosztását. ~ A kormányzói biztosság 24 oldalas tájékoztatót adott ki, melyben értékelte az általános háborús helyzetet és Kárpátalja viszonyait május–június hónapokban. ~ Munkácsön lebontották Munkácsy Mihály festóművész szíülőházát.

1941. július 1. E naptól vallásfelekezeti, közhatósági és társulati gyűlések kivételével semmíféle gyűlés, majális, ünnepség nem tartható. „*További intézkedésíg szíünetel magánosok részére a városhközí (interurbán) postai kapcsolás.*” A távíratozás és a helyi telefonbeszélgetés nincs korlátozva.

1941. július 3. Szovjet foglyokat kísérték Ungvárra, akiket itt ültettek vonatra.

1941. július 4. A *Kárpáí Magyar Hírlap* írta: Kárpátalján számos rémhírterjesztőt tartóztattak le.

1941. július 6. Kárpátalján a közíí forgalomban bevezették a jobboldali közlekedést.

1941. július 8. A *Kárpáí Magyar Hírlap* írta: Kárpátalján „*a rendkívíí fegyvergyakorlatra bevonult földműves foglalkozásí egyének családja részére, azok kérelmére, a lakóhelyíkhöz legközelebb eső honvédcsapat, a községi előjáróság által igazolt kérelem esetén, megfelelő számí legénységet és ígát bocsát rendelkezésre. Megsegítésben kisbírtokosok jöhetnek figyelembe.*” ~ Ajtay Gábornak, Máramaros vármegye alispánjának felhívása: „*Máramaros vármegye területén, ahol a zsidótörvény végrehajtása és – többek közíí – az ezzel kapcsolatos iparrevízíó még meg sem kezdődött, több mint 45000 zsidó él, akik, ílletőleg elődeik Galíciából, Bukovinából és Lengyelországból szívárogtak a vármegye területére. Magában Máramarosszíget megyei városban a zsidók száma meghaladja a tízezret. – Figyelemmel Galícia egy jó részének a honvédcsapatok által történt megszállására, a kérdés méltányos rendezését a zsidótörvény rendelkezéseinek végrehajtása előtt megkísérlem és felhívom a vármegye területén lakó zsidóságot, s elsősorban azokat, akik Galíciába kívánnak költözni, hogy a vonatkozó jelentkezési ívek kítöltése végett ílletékes hatóságuknál, nevezetesen: Máramarosszíge-*

ten a város polgármesterénél, illetőleg az általa kijelölt szervnél, községben pedig a községi elöljáróságoknál 8 napon belül jelentkezzenek. Felhívom az érdekeltek figyelmét arra, hogy átköltözésüket központilag fogom megszervezni és lebonyolítani, amit nagyban megkönnyít az a körülmény, hogy a megszállt területekről a lakosság nagy részét az oroszok elítárolították, illetőleg azok az orosz csapatokkal elmentek, így a zsidóság elhelyezése s új élet indítása nagyobb nehézségbe nem ütközik. – A zsidóság érdekeit szolgálja az, ha az itteni pozícióinak mielőbbi felszámolásával a vármegye területén levő bizonytalan helyzetét likvidálja, s hatósági támogatással új életet kezd Galícia földjén.” Ajtay a felhívással kapcsolatban a következőket nyilatkozta a Kárpáti Magyar Hírlapnak (lásd. a július 18-i lapszámot): „Arra, hogy felhívást adjak ki a Máramaros vármegyében élő zsidósághoz az indított, hogy a zsidótörvény maradéktalan végrehajtása előtt módot adjak az itteni zsidóságnak arra, hogy megélhetését új körülmények között s nagyobb megrázkódtatás nélkül biztosíthassa.”

1941. július 9. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Kárpátalján a tengeriliszket átmenetileg köleskásával vagy árpadarával kell pótolni.”

1941. július 18. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: a csehszlovák oklevéllel rendelkező tanítókat, tanítónőket csak külön kultuszminiszteri engedéllyel lehet alkalmazni.

1941. július második fele Javult a vasúti összeköttetés Ungvár és Budapest között.

1941. július 21.–szeptember 29. Munkácson elsötétítési rendelet volt érvényben.

1941. július 21. Ungvárra érkezett Szálasi Ferenc és kísérete. Felkeresték a nyilas-keresztes párt ungvári irodáját.

1941. július 31. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Ungvárról és Kárpátaljáról több száz galíciai illetőségű egyént utasítottak ki. A kiutasítottak nem tudták igazolni magyar állampolgárságukat, ezért transzportokban szállítják el őket Körösmezőre, ahol sorsukról addig nem döntöttek, míg a megszállt terület katonai közigazgatásával elhelyeztetésükről nem gondoskodtak. - Értesülésünk szerint az első transzportot már átszállították galíciai területre és Kolomeában helyezték el a munkára alkalmas egyéneket.”

1941. július A kormányzói biztos előterjesztésére rendelet született arról, hogy „a kárpátaljai állami tisztviselők, tanítók és hasonló állású közalkalmazottak ellen szükségessé váló fegyelmi eljárások elrendelése ezentúl a kormányzói biztos hatáskörébe tartozik.” ~ A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara jelentése szerint Kárpátalján a kincstári birtokok: erdő 153456 kh, havasi legelő 60000 kh, rét 22000 kh, szántó 2800 kh, kert 700 kh, földadó alá nem eső terület 5511 kh. ~ VKM-rendeletre a kárpátaljai tanítók nem hagyhatják el állomáshelyeiket, hogy „igénybe vehetők” legyenek a mezőgazdasági munkák ellenőrzésére. ~ A földművelésügyi minisztérium a háborús viszonyokra való tekintettel „kettős természetűre” hívta fel a kárpátaljai gazdákat. ~ Az Ungvárról kiutasítottak száma erre az időre meghaladta a 250-et.

1941. augusztus 1-jével az ország egyes részein csökkentették a légvédelmi készséget. Ungváron és Kárpátalján nem.

1941. augusztus 8. Kihirdették az ún. III. zsidótörvényt.

1941. augusztus 11. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: augusztus 9–10-én „az ungvári vármegye környékét ellepték a csendőrök által behozott környékbeli kiutasított zsidók és családtagjaik. – Ugyancsak összeszedték a kétes állampolgárságú kárpátaljai zsidókat Munkács és Nagyszöllös vidékéről is. – Mintegy 1200 kiutasítottat útnak indítottak Kőrösmező felé, hogy az ottani táborból Galíciába irányítsák őket. – Tegnap váratlan intézkedés történt a kiutasítottak ügyében. – A belügyminisztérium értesítette az illetékes kárpátaljai hatóságokat, hogy a kiutasítások felfüggesztendők és a Galíciába irányított transzport hazaengedhető. – Ügyüket a helyi közigazgatási hatóságok felülvizsgálják és irataik beszerzésére határidőt kapnak. – Azokat a kárpátaljai zsidókat, akik a volt Galícia területén már elhelyezést találtak, az új rendelkezés nem érinti.”

1941. augusztus 21. Kozma Miklós kormányzói biztos meghívására Ungváron járt Varga József ipar-, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter.

1941. augusztus 25-től zavartalan a közlekedés a Budapest–Ungvár vasútvonalon (a menetidő egy irányba öt és fél óra).

1941. augusztus 31. Kárpátalján eddig a 3830 „zsidó iparúzó helyből” 2475-öt vettek át keresztény kereskedők és iparosok, közülük 1796 „kárpátaljai őslakos” és 679 „az ország egyéb területéről telepedett le Kárpátalján”.

1941. augusztus Ortutay Pál kamarai elnök jelentése Kárpátalja háziiparáról: 5 kosárfonó, 2 szőnyegszövő, 1 nyírfaseprű-készítő, 1 hímző és 1 vászonszövő telep működik. ~ A Kárpátaljai Tudományos Társaság tulajdonába került Ungváron az állami nyomda és a Proszvita Társaság székháza. ~ A vallás- és közoktatásügyi minisztérium elrendelte, hogy „a visszacsatolt területeken” az idegenül hangzó családi neveket magyar hangzásnak megfelelően kell átírni, az utónév esetében a magyar megfelelőt kell felüntetni.

1941 nyara Megalakult a Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete.

1941. szeptember 1. E naptól az iskolákban az Ivan Harajda-nyelvtant kell használni (27.300/941. sz. VKM). ~ A Kárpáti Magyar Hírlap írta: az ungvári törvényszék „keresztény személyeket” ítélte el a zsidótörvény megsértése – zsidók pártfogolása, bűjtatása, számukra „törvénytelen okiratok” beszerzése – vétsége miatt.

1941. szeptember 3. Állami tulajdonba került a Kárpáti Villamosművek Rt.

1941. szeptember 6. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Szerednye község hétről-hétre lebonyolítja a maga lelkes kis mozgalmát, hogy visszakapja polgári iskoláját.”; Nagyszöllös és egész Ugocsa vármegye fájoán veszi, hogy „az egész megyének egyetlen középiskolája sincsen”, sőt, kétéves kereskedelmi iskolája is megszűnt.

1941. szeptember 11. A Kárpáti Magyar Hírlap írta: „Kárpátalja vegyes vallású vidékén első ízben az Ökörmezői járásban a főszolgabíró utasította az összes körjegyzőségek vezetőit, hogy vásár- és ünnepnapokon a szent misék ideje alatt ne idézzenek be feleket hivatalukba. Ugyanakkor felhívta a csendőrséget, hogy a szent mise ideje alatt a korcsmákat tartsák zárva. [...] az Ökörmezői járás példájára a többi kárpátaljai járásokban is követik ezt a rendszert.”

1941. szeptember 14. Szerednyén megalakult a Kurtyák Iván Közművelődési Egyesület, mely „a kárpátaljai őslakos ruszin kulturális törekvéseket lesz hivatva

ápolni és terjeszteni.” Elnök: Boksay Gyula. Titkár: Malinics Ernő. ~ Az Óslakó írta: „A Munkácsi Sportegyesület pályáját rövidesen már bontani kezdik és az oly sok lelkes küzdelemtől viharos sportpályából tavasszal már park lesz, a Rákóczi liget folytatása. Amikor ezeket a sorokat leírjuk, lehetetlen, hogy bizonyos rezignáció erőt ne vegyen rajtunk. Így múlik el minden a világon. Ki gondolta volna, hogy a cseh megszállás alatt a magyar sportért, magyar életért olyan bátran harcoló Munkácsi Sportegyesület a magyar álmok valóra válása után becsukja kapuit. Nem akarunk sokat elmélkedni sem a múlton, sem a jelenen: állapítsuk meg mégis tárgyilagossággal, hogy kár a Munkácsi Sportegyesületért.”

1941. szeptember 17. Ungváron szoborbizottság alakult Megay László polgármester elnöklétével. A Kárpáti Magyar Hírlap kommentárja (a szeptember 19-i lapszámban): „Nem kívánunk hangulatrontók lenni, de, úgy érezzük, hogy túlzottak az ambícióink s a tervek semmi esetre sem állnak arányban a város mérhetetlen szegénységével. Nem vagyunk ellene a szobrok felállításának, de talán mégsem alkalmas erre az idő manapság”.

1941. szeptember 23. A kárpátaljai terület kormányzói biztosa ideiglenes jelleggel rendeletben szabályozta a területen a zászlóhasználatot. „A magyar nemzeti zászló mellett a ruszin népiség megjelölésére más zászlót mint a kék–pirosat ne használjanak. Ezek a színek az ősrégi Rákóczi-zászló színei és megegyeznek a Felvidéki Emlékérem szalagjának színeivel.” Ugyanerről a *Капнаморуский голос* november 26-i száma: Kárpátalján mindezedidáig hivatalos alkalmakkor vagy a trikolor vagy a kék–sárga ukrán zászló volt használatban. Mostanra a kormánybiztosi hivatal tanácsadó testülete döntött arról, hogy Kárpátalja hivatalos zászlaja a Rákóczi színeit képviselő kék–piros zászló lesz. Kárpátalja első kék–piros zászlaját november 21-én avatták Nagylucskán. ~ Beregszászban járt Mécs László papköltő.

1941. szeptember 29. A Kárpáti Magyar Hírlap *Hogy oldották meg Kárpátalja nemzetiségi vidékein az iskoláztatást?* című cikkéből: „A rendelet szerint abban a községben, ahol legalább 10 magyar anyanyelvű gyermek van, feltétlenül magyar iskolát kell nyitni. Magyar iskolába csak olyan rutén nemzetiségű gyermekek vehetők fel, akik már tudnak magyarul és akiknek a szülei a felvételt írásban kérik [...] Zsidó gyermek magyar tagozatra legfeljebb 6 százalékban vehető fel. Ahol nagyobb számú zsidó tanítóes gyermek van, ott fel kell hívni a zsidó hitközséget, hogy nyisson felekezeti zsidó népiskolát. A már működő magyar állami iskolában a zsidó gyermekeket le kell választani a keresztényektől és a zsidók külön osztályban helyezendők el. Ahol háromnál nagyobb a tantestület, a magyar osztályok önálló igazgatást kapnak. [...] A magyar nyelv rendszeres tanítása a rutén népiskolában a III. osztályban kezdődik. A nem rutén anyanyelvű tanítókat, amennyiben a rutén nyelvet elsajátítják és a tanításnál legalább kiegészítő nyelvként használják, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizonyos jutalomban fogja részesíteni. A fenti rendelettel kapcsolatos rendelkezéseket az 1941/42. iskolai évben kell végrehajtani. – A nemzetiségi iskolákra vonatkozólag fontos rendelkezéseket tartalmaz egy most kiadott kormányrendelet. Az eddigi ún. kisebbségi tanterv azon rendelkezései, amelyek szerint egyes tantárgyakat magyar nyelven kell tanítani, hatálytalanították, és a kisebbségi iskolákban – a magyar nyelv kötelező tanítása mellett – anyanyelvi oktatást kell bevezetni. E rendelkezés a kárpátaljai iskolákban eddig foganatosított oktatást tulajdonképpen állandósítja, mivel a kárpátaljai iskolákban a tanítás eddig is a növendékek anyanyelvén folyt, a magyar nyelv kötelező tanítása mellett.”

1941. szeptember Az Országos Színművészeti Kamara döntése értelmében Munkácson az Inke Rezső–Szalay Károly-féle társulat fog játszani. ~ A munkácsi ruszin gimnáziumban leányosztályokat is nyitottak.

1941. október Erdélyi menekültek érkeztek a területre. ~ A Mezőkaszonny és Bátorfalva melletti „*volt cseh telepeken*” megkezdtek az ONCSA-házak építését. (Az Országos Népi és Családvédelmi Alap természetbeni kölcsönöket nyújt családi házak építésére, földhöz, kishaszonbérlethez való juttatás és telepítés, állattartás céljából, háziipari eszközök, feldolgozandó nyersanyag beszerzésére, kisipari és kereskedelmi kölcsönt, házassági kölcsönt ad, támogatja az ár- és belvizek károsultjait.) ~ A határvidéki rendőrség eljárást indított a Jehova Tanúi szekta ellen. Többeket internáltak.

1941. november eleje Ungváron megnyílt a Magyar Sajtókamara titkársága. A kerületi titkári teendőkkkel Bártfai Lászlót, a *Kárpáti Híradó* felelős szerkesztőjét bízta meg. Működési köre az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területén megjelenő lapokra terjed ki.

1941. november 1-jétől az Ungvár–Budapest (Miskolcon keresztül közlekedő) gyorsvonat menetideje egy irányban négy és fél óra.

1941. november 9. AKNASZLATINÁN Bartha Károly honvédelmi miniszter tartott díszszemlét „*a hazatérő csapatok*” felett.

1941. november 13. Kozma Miklós kormányzói biztos Fenczik István országgyűlési képviselőhöz, a *Капнаморыцкый гoлoс* c. lap szerkesztőjéhez intézett leveléből: 1. „*meg kell állapítanom, hogy lapodnál olyanok is dolgoznak, akik a ruszin–magyar megértésnek ártalmára akarnak lenni. – Gondold meg, hogy mi lesz az eredménye ennek. Én harcban állok a túlzó sovén magyarokkal a nemzetiségi kérdés megoldása érdekében*”; 2. „*Azt hiszem, te is egyetértesz velem abban, hogy a gimnáziumi tanulók nem arra valók, hogy újságban szerepeljenek, hanem arra, hogy tanuljanak. A diákoknak nemcsak Kárpátalján, hanem az egész országban tilos a politikai lapokba írni. Erre való az ifjúsági folyóiratok.*”

1941. november 29. A szovjet hadsereg megállította a német támadást.

1941. november Megáradt a Tisza.

1941 ősze Betiltották az ukrán irányzatú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság (Huszt) működését.

1941. december 7. Meghalt Kozma Miklós kormányzói biztos.

1941. december 11. (A Budapesten felravatalozott) Kozma Miklóst eltemették a Fejér megyei Baracsán. A Kárpátaljai Kormányzóság részéről Ilinczy Sándor főtanácsadó mondott búcsúbeszédet. A temetési szertartást Ravasz László ref. püspök végezte.

1941. december 13. A *Капнаморыцкый гoлoс* írta: a munkácsi rendőrség szigorú rendszabályokat hozott a prostitúció visszaszorítására. Több tucat nőt bebörtönöztek, illetve internáltak.

1941. december Átadták a forgalomnak a Máramarosszigetet és Aknaszlatinát összekötő új hidat.

1941. az év folyamán A kárpátaljai iskolák közül az aknaszlatinai és a técsői Máramaros, a nagyszöllősi és a királyházi Ugocsa vármegyéhez, azaz a Szatmár-németi tankerülethez került. ~ A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara kimutatása szerint Kárpátalja területe 11583 km², lakossága 621916 fő, a lakóházak száma 119904, a települések: 433 kisközség, 11 nagyközség, 1 koronaváros (Huszt), 103 körjegyzőség, a népsűrűség 55.1, családonként 4,1 gyermek születik, 2,93 marad életben, a népszaporodás 1930–1941 között 17,6% (a trianoni Magyarországon 7,5%).

A KÖTET SZERZŐI

Ablonczy Balázs – PhD, a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjának tudományos főmunkatársa (Budapest)

Boldyzhar, Mykhailo – a történelemtudományok doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem, Állam- és Jogelméleti Tanszékének vezetője, Ukrajna Politikatudományi Akadémiájának levelező tagja (Ungvár)

Boldyzhar, Sergij – az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem, Állam- és Jogelméleti Tanszékének aspiránsa (Ungvár)

Brenzovics László – PhD, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola tanára (Beregszász)

Haponenko-Tóth, Iryna – a történelemtudományok kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Kárpátkutató Intézetének tudományos főmunkatársa (Ungvár)

Hudanych, Vasył – a történelemtudományok doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének professzora (Ungvár)

Hrecheniuk, Nadiya – az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrajna Történelme Tanszékének aspiránsa (Ungvár)

Fedinec Csilla – PhD, a Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központjának tudományos főmunkatársa (Budapest)

Necze Gábor – történész (Pécs)

Vasas Géza – PhD, történész (Budapest)

Vegesh, Mykola – a történelemtudományok doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Kárpátkutató Intézetének igazgatója és Politológia Tanszékének vezetője, a Nemzetközi Szláv Tudományos Akadémia tagja (Ungvár)

Nem szükséges külön hangsúlyozni a párbeszéd szükségességét a közös múltat kutató, más-más nemzethez tartozó történészek között. E tekintetben ukrán–magyar tudományos dialógusról nem igazán beszélhetünk. Közrejátszottak ebben régi sztereotípiák, de nyelvi nehézségek is. Az ukrainai Kárpátalja-kutatás az 1990-es években új irányt vett, új hangnemben írnak az ukránon, oroszon kívül románul, szlovákul, lengyelül kiválóan beszélő, e nyelvterületek levéltári forrásait hasznosító szakemberek, akik azonban magyarul egyáltalán nem vagy alig tudnak. A magyarországi történetírásban hasonlóképpen: Párizstól Budapestig felhasználják a forrásokat, az ukrán nyelvű szakirodalomnak viszont semmi nyoma abban a történetírásban, amit ma igazán fajsúlyosnak tartunk e témakörben. Persze felhozható, hogy ugyanígy Kárpátalja sem igazán vaskos fejezet Magyarország történetében. Pedig a régió 20. századi sorsa, államok és érdekek harca bizonyítja, hogy területi kiterjedéséhez képest mindig sokkal fontosabb tétel volt a nemzetközi és a belpolitikában egyaránt. Ezzel a tanulmánykötettel az a célunk, hogy a párbeszédén túl, a Kárpátaljáról szóló beszédmodot világosabbá, átláthatóbbá tegyük; fogalmakat, eseményeket tisztázzunk, legalább erre a szűk időszakra vonatkozóan a kutatási eredményeket közvetítsük. A kor kiválasztása nem a véletlen műve: valószínűleg az ukrán–magyar (történelmi) viszony legérzékenyebb pontjára tapintunk rá.

A kötet szerzői:

Ablonczy Balázs – Boldyzhar, Mykhailo – Boldyzhar, Sergij –
Brenzovics László – Haponenko-Tóth, Iryna – Hudanych, Vasyl –
Hrecheniuk, Nadiya – Necze Gábor – Vasas Géza – Vegesh, Mykola

ISBN 963 7081 03 8

